

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
MEZHEPLER TARİHİ BİLİM DALI**

**“MEHMET AKİF ERSOY’UN İSLAMCILIKLA İLİŞKİSİ”
(1873-1936)**

**Hazırlayan
Osman CEBECİ**

**Danışman
Prof. Dr. Yusuf BENLİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Temmuz 2019
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
MEZHEPLER TARİHİ BİLİM DALI**

**“ MEHMET AKİF ERSOY’UN İSLAMCILIKLA İLİŞKİSİ”
(1873-1936)**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Osman CEBECİ**

**Danışman
Prof. Dr. Yusuf BENLİ**

**Temmuz 2019
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda, bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı: Osman CEBECİ

İmza:

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: “MEHMET AKİF ERSOY’UN İSLAMCILIKLA İLİŞKİSİ” (1873-1936)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ... sayfalık kısmına ilişkin .../.../2019 tarihinde *Turnitin* intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % ... dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dahil
- 2- Ana Bölümler dahil
- 3- Sonuç dahil
- 4- Alıntılar dahil/hariç
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. .../.../2019

Adı Soyadı : Osman CEBECİ
Öğrenci No : 4030731009
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Mezhepler Tarihi
Program Adı : Yüksek Lisans

Danışman: Adı/İmza
Prof. Dr. Yusuf BENLİ

Öğrenci Adı/İmza
Osman CEBECİ

YÖNERGEYE UYGUNLUK

“MEHMET AKİF ERSOY’UN İSLAMCILIKLA İLİŞKİSİ” (1873-1936)” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan
Osman CEBECİ

Danışman
Prof. Dr. Yusuf BENLİ

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN

KABUL ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Yusuf BENLİ danışmanlığında Osman CEBECİ tarafından hazırlanan “**Mehmet Akif Ersoy’un İslamcılıkla İlişkisi**” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

20/06/2019

(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

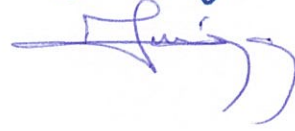
Danışman : Prof. Dr. Yusuf BENLİ

Üye : Prof. Dr. Muharrem AKOĞLU

Üye : Doç. Dr. Rifat TÜRKEK

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 22./07/2019 tarih ve 30 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

22/07/2019

Doç. Dr. Kenan GÜLLÜ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Mutlakiyet, Meşrutiyet, İttihat ve Terakki, Birinci Dünya Savaşı, Mütareke, Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşayan Mehmet Akif (1873-1936) şiirleriyle yazı hayatıyla, düşünceleriyle eylemleriyle yaşadığı dönemi ve sonrasını etkileyen önemli bir şahsiyettir. Şüphesiz böyle ehemmiyeti hâiz tarihî bir kişilikle alakalı takdir veya tenkit yaklaşımıyla tartışmalar yapılmış, hakkında bir çok metin yazılmış; edebî, ilmî-fikrî, dinî-ahlakî muhtelif yönleriyle, siyasî-içtimâî faaliyet ve etkileriyle inceleme konusu da yapılmış muazzam bir literatür ortaya çıkmıştır.

Akif’le ilgili yazılar ve değerlendirmelerde ortak nokta; Akif’in, aile yapısı ve dinî bir eğitimle yetiştirilmesi itibariyle örnek karakter ve kişiliğinin oluşmasında en belirleyici ve hayatında en egemen unsurun İslam olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla bu “İslâmî” kimlik ve bu dünya görüşü; devrinin siyasî ve sosyal olaylarına yaklaşımında, yaşadıkları çağı idrak edemeyenlere ve İslam’ı yanlış anlayanlara yönelik eleştirilerinde, “İttihad-ı İslam” anlayışında etkili olmuştur. Akif’in bu yaklaşım tarzını, konumunu ve duruşunu bazı çevreler “İslamcılık” olarak nitelenen bir anlayış/ekolle irtibatlandırma yoluna gitmişlerdir. Mehmet Akif’in fikirlerinde “İslamcılık” hareketinin muhtemel etkilerinin ve bu etkinin onun hayatındaki tezâhürlerinin onu “İslamcı” bir kimlikle takdim edilmesine sebep olabileceği öngörülebilir. Ancak Akif, kendisini “İslamcı” olarak takdim etmediği ve kendisini bu akıma nispet etmediği halde bazı yazarlarca “İslamcı” bir kimlikle nitelenmesi ve “İslamcılık” akımını konu edinen kimi çalışmalarda bu hareketin içerisinde yer verilmesi; “İslamcılık” hareketini, tarihçesini ve temsilcilerini ortaya koymak açısından bir sorunu da beraberinde getirmektedir.

“İslamcılık” olarak isimlendirilen ve tasavvur edilen akımın ortaya çıktığı şartlarda, Akif’in bu ekolle bir ilişkisinin olup olmadığı, bir ilişki varsa ne denli olduğu ve bu ilişkinin mahiyetini tespit etmek önem arz etmektedir. Elbette Akif’in hayat serüveninin, siyasî-fikrî faaliyetlerinin, fikirlerinin, eserlerinin ve yakın çevresinin Akif’le ilgili söylediklerinin bu hususun tespit edilmesinde büyük katkıları olacaktır.

Mehmet Akif İslamcı mıdır? “İslamcılık” akımında ne gibi bir yere sahiptir. Mehmet Akif’in İslamcı yönünü ele alanlar genellikle hayatının bir kısmını örnek vererek ona göre değerlendirme yapmaktadırlar. Bunların yanında onun “İslamcı” olup olmadığı ile ilgili müstakil bir çalışmanın yapılmamış olduğu gerçeği bizi bu tezi hazırlamaya sevk eden bir sebep olmuştur. Yapmış olduğumuz bu çalışmada hedefimiz, imkânlarımız

ölçüsünce Mehmet Akif'in "*İslamcılıkla*" olan ilişkisini tartışmak ve tarihî doğru bilgiyi tespit etmeye çalışmak olmuştur.

Üç bölümden meydana gelen çalışmamızın birinci bölümünde, İslamcılık akımı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. İslamcılığın kavramsal çerçevesini, fikri alt yapısını, nasıl ve ne zaman ortaya çıktığını, İslamcılığın temel argümanlarını ve bu fikrin oluşumuna katkıda bulunmuş olan insanları ele almaya çalıştık. Ayrıca İslamcılığın gelişim sürecini II. Meşrutiyet'e kadar ele alıp İslamcılıkla alakalı eserleri karşılaştırmalı olarak inceleyip çalışmamıza aktardık. İslamcılık konusunu her ne kadar kısa ve sınırlı tutmak istedikse de konunun önemi ve mahiyeti buna engel oldu. İkinci bölümde Mehmet Akif'in hayatını, ilmi ve fikri kişiliğini, ana hatlarıyla belirtmeye çalıştık. Son bölümde ise öncelikle onun dini ve siyasi görüşlerini ardından, yazmış olduğu; makale, şiir, tefsir, hutbe ve vaazlarını dönemler itibariyle değerlendirilerek onun fikirlerinin İslamcılık olarak nitelenip nitelenmeyeceği, İslamcılıkla ne denli ilişkili olup olmadığını tespit etmeye çalıştık.

Bu çalışmamızın tamamlanmasında görüş ve eleştirileriyle katkıda bulunan, bu çalışmaya beni teşvik eden ve bu alanı sevmemde büyük katkıları olan hocam Prof. Dr. Yusuf BENLİ 'ye ve Prof. Dr. Muharrem Akoğlu'na, tezimin okunması ve kontrolünde yardımcı olan Araştırma Görevlisi Abdullah Ömer Yavuz'a teşekkürlerimi sunarım.

Osman CEBECİ

Kayseri-Temmuz 2019

MEHMET AKİF ERSOY’UN İSLAMCILIĞI

Osman CEBECİ

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, 2019

Danışman: Prof. Dr. Yusuf BENLİ

ÖZET

Tezimiz “ *Mehmet Akif Ersoy’un İslamcılıkla İlişkisi*” adını taşımaktadır. 20.yy’a girildiğinde Osmanlı Devleti dağılmaya başlamıştır. Bunda Fransız İhtilali’nin sonuçları, Sanayi İnkılâbı ve kapitülasyonlar gibi Osmanlı devletini derinden sarsan nedenler etkili olmuştur.

Birbirini takiben gelen bu savaşlarda birçok toprağın kaybedilmesi devleti içten içe zor bir döneme sürüklemiştir. Devleti, bu aşamada içine düştüğü bu zor durumdan kurtarmak için çeşitli çareler aranmaya başlanmıştır. Bunlardan birisi de “*İslamcılık*” akımı olmuştur.

Bu akımı oluşturanlar gayelerini; İslamiyet’i Müslüman ülkelere hâkim kılmak, İslam dünyasını ortak duygular etrafında toplamak ve Müslümanların batıyla rekabet edemeyişine çözüm yolları aramak şeklinde ortaya koymuşlardır. İslamcılık akımında kendisinden söz edilen insanlardan birisi Mehmet Akif’tir. Mehmet Akif’in; İslamcılık akımına ne gibi katkılarının olduğu, tesirleri ve bu akım içerisindeki yeri araştırmamızın başlıca hedefidir. Bu hedef doğrultusunda, Mehmet Akif ile ilgili elde ettiğimiz bulgular onun İslamcılıkla ilgili düşüncelerinin, II. Meşrutiyet dönemi ile başladığını göstermektedir. Mehmet Akif’in bu dönemdeki düşünceleri İslamcılık düşüncesi ile paralellik arz etmektedir. Ancak Balkan Savaşları’nın Osmanlı açısından olumsuz sonuçları ve Müslüman milletlerin Osmanlı’dan ayrılmaları Birinci Dünya Savaşı ile had safhaya ulaşmış, bunun neticesinde Mehmet Akif’in bu dönemdeki düşüncelerinin İslamcılık açısından farklılaştığını görüyoruz. Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşından yenik çıkmasıyla beraber ülkenin her bir taraftan işgal edilmesi ve devletin bağımsızlığının tehlikeye düşmesi onu, öncelikli amaç olarak vatanın kurtarılmasını ve bu amaç doğrultusunda kalan yerlerdeki halkı din bağı altında birleştirmeye sevk etmiştir. Kendisi de aktif olarak bu mücadeleye katılmıştır. Millî Mücadelenin kazanılmasından sonra ise gelişen olaylar ve oluşan şartlar neticesinde onu İslamcı olarak niteleyebilecek fikirlere rastlayamamaktayız.

Anahtar Kelimeler: İslamcılık, Mehmet Akif

MEHMET AKİF ERSOY’UN İSLAMCILIĞI**Osman CEBECİ****Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü****Yüksek Lisans Tezi, 2019****Danışman: Prof. Dr. Yusuf BENLİ****ABSTRACT**

Thesis title is “Mehmet Akif Ersoy within the context of pan-Islamism”. Ottoman Empire started to collapse in 20th century. Outcomes of French revolution, industrial revolution and capitulations accelerated such a collapse period.

Increasing number of wars and soils lost in these wars pushed the country inwardly into a harsh period. The solutions have been sought to remove the country from this unpleasing state. Of these solutions, the one is called as “pan-Islamism”.

The supporters of this movement indicate their aims as; to make Islam dominant in Muslim countries, to gather Islamic world around common senses and to seek solutions for competition of Muslim world with the western world. In pan-Islamism movement, it is commonly mentioned about Mehmet Akif Ersoy. This thesis was conducted to assess the contributions of Mehmet Akif to pan-Islamism and his place in this movement. Present findings revealed that early thoughts of Mehmet Akif about pan-Islamism initiated with the Second Constitutional Era. Ideas of Mehmet Akif in this period were parallel to the idea of pan-Islamism. However, negative outcomes of Balkan wars for Ottoman Empire and separation of Muslim nations from Ottomans reached to upper most level with the eruption of the First World War. Then, the ideas of Mehmet Akif in this period differentiated from the idea of pan-Islamism. Together with vanquishing of Ottoman Empire from the First World War, majority of the country was occupied, and independence of the country was put into danger. Thus, Mehmet Akif oriented himself initially to save the country and to unite the remaining public under the ties of religion. He himself actively participated in this challenge. With the win of War of Independence and as a result of on-going processes and resultant conditions, it was impossible to come up with ideas to characterize him as pan-Islamist.

Key Words: Pan-Islamism, Mehmet Akif

İÇİNDEKİLER

MEHMET AKİF ERSOY’UN İSLAMCILIĞI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ İNTİHAL FORMU	ii
YÖNERGEYE UYGUNLUK.....	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
1. Konunun Önemi ve Hedefi	1
2.Takip Edilen Yöntem	3
3.Yaralanılan Kaynaklar	4
3.1. İslamcılıkla İlgili Yapılan Çalışmalar	5
3.2. Mehmet Akif’e Ait Metinler	6
3.3. Mehmet Akif’i Ele Alan Çalışmalar	6
3.3.1. Çağdaşlarının Yapmış Oldukları Çalışmalar	7
3.3.2. Günümüz Araştırmaları.....	7
4. Kavramsal Çerçeve	9
4.1. İslamcılığın Tanımları ve İsimlendirme Problemi	9
4.2. İslamcıların Temel Argümanları	11
4.2.1.Şura (Meşveret).....	12
4.2.2.Tecdid.....	13
4.2.3.İhya ve Islah	16
4.2.4.Müsavat.....	19
4.3. İttihad’ı İslam/”Panislamizm”	20
4.4. Hilafet.....	21

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE İSLAMCILIK DÜŞÜNCESİ

1.”İslamcılık” Hareketinin Tarihi Arka Planı	23
--	----

1.1. Batıdaki Gelişmeler ve İslam Dünyasına (Osmanlı'ya) Etkileri.....	23
1.1.1. Pozitivizm	26
1.1.2. Materyalizm	28
1.2. 19. yy'da Osmanlıda Etkili Olan Düşünce Akımları	30
1.2.1. Osmanlıcılık	31
1.2.2. Batıcılık	32
1.2.3. Türkçülük	34
1.3. İttihad'ı İslam Düşüncesi'nin Ortaya Çıkışı	36
1.4. Hilafetle İlgili Tartışmalar- Halife'nin Konumu.....	41
2. İslamcılığın Ortaya Çıkış Süreci	43
2.1. İlk Temsilcileri	47
2.1.1. Cemalettin Afgani (1838-1897)	48
2.1.2. Muhammed Abduh (1849-1905)	52
2.1.3. Reşid Rıza (1865-1935)	55
2.1.4. Seyyid Ahmet Han (1817-1898)	58
2.2. Osmanlı Devletinin Son Dönemleri'nde İslamcılık.....	61
2.2.1. Tanzimat ve Islahat Fermanları ve Etkileri.....	62
2.2.2. Sultan Abdülaziz Dönemi	63
2.2.3. Sultan II. Abdülhamid Dönemi	63
2.2.4. II. Meşrutiyet Sonrası Dönem	68
3. Gayesi.....	70

İKİNCİ BÖLÜM

HAYATI İLMİ, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE GÖRÜŞLERİ

1. Mehmet Akif'in Hayatı.....	76
1.1. Yaşadığı Dönem ve Çevre	76
1.2. Doğumu ve Nesebi.....	77
1.3. Eğitim ve Memuriyet Hayatı.....	79
1.4. Siyasi Hayatı ve Mücadelesi	81
1.4.1. İttihat ve Terakkiye Üyelik (1908).....	81
1.4.2. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne Üyelik (1913).....	82
1.4.3. Yurtdışı'na Görevlendirilmesi	82
1.4.4. Milli Mücadele Kapsamında Yurdun Çeşitli Yerlerine Ziyaretleri	84
1.4.4.1. Balıkesir'e Gidişi	84

1.4.4.2. Ankara'ya Gidişi	84
1.4.4.3. Eskişehir, Burdur ve Antalya'ya Gidişi	85
1.4.4.4. Konya'ya Gidişi	86
1.4.4.5. Kastamonu'ya Gidişi.....	87
1.4.5. Milletvekilliği ve İstiklal Marşı	88
1.4.6. İslam Kongresi (1921).....	92
1.4.7. Şeriyeye Vekâleti (1921)	93
1.4.8. Milli Mücadele Sonrası Siyasi Hayatı (1923-1925)	94
1.5. Mısır Yılları (1925-1936).....	96
1.5.1. Mısır'a Gidiş Nedeni.....	99
1.6.Yurda Dönüşü ve Vefatı.....	103
2. İlmi ve Edebi Kişiliği.....	107
2.1.Mansur Yazıları.....	107
2.2.Nesir Yazıları	112
2.3. Kur'an Meali	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1.İSLAMCILIK BAĞLAMINDA DİNİ VE SİYASİ GÖRÜŞLERİ	117
1.1. Dini Görüşleri	118
1.1.1. İslamın Yanlış Anlaşılmasına Yönelik Eleştirileri.....	121
1.1.1.1. Tevekkül ve Azim	121
1.1.1.2. Kader	125
1.1.1.3. Yeis	127
1.1.2. Fazilet ve Marifet	131
1.1.3.Tasavvuf	133
1.1.4. Din Adamları Hakkındaki Görüşleri.....	136
1.1.5.Müslümanların İçinde Bulunduğu Durum	140
1.2.Siyasi Görüşleri ve Dönemin Önemli Siyasi Gelişmeleri.....	147
1.2.1. Sultan II. Abdülhamid Hakkındaki Düşünceleri.....	147
1.2.2. İttihat ve Terakki	150
1.2.3.Tefrika, Asabiyet/Kavmiyet, Milliyet ve Vahdete Dâir Görüşleri.....	155
1.2.4.Cumhuriyete Bakışı.....	167
1.2.5.İnkılaplara Bakışı	168
2. MEHMET AKİF ERSOY'UN İSLAMCILIKLA İLİŞKİSİ	172

2.1. Mehmet Akif'in İslamcılıkla İlişkilendirilmesi Meselesi	172
2.2. Mehmet Akif'in II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılıkla İlişkisi	179
2.3. Balkan Savaşları Dönemi İslamcılıkla İlişkisi	185
2.4. Birinci Dünya Savaşı Dönemi İslamcılıkla İlişkisi	192
2.4.1. Savaşın Sonucu ve Mondros Ateşkes Antlaşması	199
2.5. Milli Mücadeledeki Rolü ve İslamcılıkla İlişkisi	201
2.5.1. Balıkesir Zağanos Paşa Camii	207
2.5.2. Kastamonu Nasrullah Camii ve Kazaları	210
2.6. Cumhuriyet Sonrası Dönem	216
SONUÇ	220
KAYNAKÇA	225
ÖZ GEÇMİŞ	236

KISALTMALAR

DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ÇÜİFD	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İÜİFD	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
Bkn.	: Bakınız
Haz.	: Hazırlayan
Edt.	: Editör
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ATÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Yy	: Yüzyıl
Derl .	: Derleyen
Vd.	: Ve diğerleri
Sad.	: Sadeleştiren
Vb.	: Ve benzerleri
Yay.Haz	: Yayına Hazırlayan
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

1. Konunun Önemi ve Hedefi

Mehmet Akif’le ilgili birçok çalışma yapılmasına karşın, bir düşünce adamı olarak henüz bir Mehmet Akif monografisine sahip olmadığımız da dile getirilmektedir.¹

Mehmet Akif’in düşünce hayatına dair ortaya konulan bazı metinlerde dikkat çeken önemli bir konu “İslamcılık” meselesidir. Bizim de araştırmamızda yararlandığımız eserlerin bir kısmı Mehmet Akif’i “İslamcı” bir kimlikle takdir etmekte ve nitelendirmektedirler. Bu mahiyette yazılmış eserlerden onun “İslamcılık” ı da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak onun “İslamcılık” hareketi içerisinde yerinin ne olduğu hususunda bu eserlerde bilimsel bir yaklaşımla durulmamıştır.

Biz, bu çalışmamızda Mehmet Akif’in İslamcılığını anlamaya çalışacağız. Bunu yaparken de Mehmet Akif “İslamcı” mıdır yoksa görüş ve düşüncelerinden dolayı onu bu gruba dâhil mi etmişler tüm bu soruların cevabını çalışmamızda arayacağız. Bizim bu çalışmaya ulaşmaya çalıştığımız hedeflerden birisi de Mehmet Akif’in İslamcılıkla ilgili düşüncelerini hayatının tümünü ele alarak yansıtmaya çalışmak olacaktır.

Osmanlı Devleti’nin buhranlı zamanlarında doğan ve yetişen, İkinci Meşrutiyet, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadeleye tanıklık eden Mehmet Akif önemli bir şahsiyettir. O, yaşadığı döneme şiirleriyle damga vurmuş bir şairdir. Şiirlerinde en başta topluma, toplumun sorunlarına, dönemin önemli siyasi olaylarına değinmiş bununla da yetinmeyerek kendince birtakım çözüm yolları da üretmiştir. O bir münevverdir, o bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır. Mehmet Akif şiirlerinde olduğu gibi makalelerinde, vaazları, hutbeleri ve tefsirlerinde sürekli toplumu konu edinmiş, gelişen olaylar ve değişen şartlar karşısında hep söyleyecek bir sözü olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak Ülkenin dertlerini kendine dert edinmiş, Devletin en

¹ Kara, İsmail, Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri, İstanbul, 2014, s.203.

buhranlı zamanlarında Devletin yanında yer alarak kendisine düşen vazife ne ise yapmaya gayret göstermiştir.

Yaptığımız bu çalışmada İslamcılığı, Osmanlı Devleti ve Türkiye ile sınırlı tutmaya gayret edeceğiz. Böyle yapmaktaki amacımız, Osmanlı Devletinin İslam Dünyasını temsil eden bir konumda olmasından dolayıdır. Ayrıca batıyla yakın ilişki içinde olması ve ilk ciddi değişimleri kendi yaşamış olması² ve çalışmamızın esas konusunun Mehmet Akif'in İslamcılığı olması bizleri böyle çalışma yapmaya sevk eden nedenlerdir.

Mehmet Akif Ersoy İslamcı mıdır? Onunla ilgili yapılan çalışmaların bir kısmının ortaya koyduğu iddialara göre durum böyledir. Ama yukarıda da belirttiğim gibi yapılan çalışmalar Mehmet Akif'i bir bütün olarak yansıtmaktan uzaktır. Ama onun İslamcılıkla ilişkilendirilen fikirlerine bir bütün olarak baktığımız zaman bu konudaki düşünce ve görüşlerinin biraz farklılık arz ettiği görülecektir. Çalışmamızın esas önemi de buradan kaynaklanmaktadır. Bir dönem özellikle de II. Meşrutiyet sonrası dönemde İslamcılarla paralellik arz eden görüşleri, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşında ve Millî Mücadele Döneminde ise daha çok Osmanlı'da geriye kalan yerlerde yaşayan Müslümanların birliğinin vatanın kurtuluşu için tek çare görüp bunu düşünce ve yazılarında ele alması, Cumhuriyet sonrası ise bu konuda adeta susması çalışmamızı daha önemli hale getirmiştir. Bu nedenle Mehmet Akif'in İslamcılıkla ilgili eylem ve söylemlerini dönemlere ayırarak aktarmayı daha uygun bulduk. Bu noktadan hareketle tezimizde Mehmet Akif'in İslamcılıkla ilgili düşüncelerini ulaşabildiğimiz eserlerinden ve konumuzla ilgili diğer kaynaklardan yararlanarak bir bütün olarak ortaya koymaya çalışacağız.

Bu çalışmamızda ki esas gayemiz Mehmet Akif'in İslamcılığını ele almaktır. Bundan dolayı birinci bölümde, İslamcılığı ve İslamcılıkla ilgili temel kavramları onun ölümüne kadar olan dönem içerisinde ele almaya gayret ettik. Onun ölümünden sonraki dönemi ise çalışmamıza dâhil etmeyi uygun bulmadık. Esas konumuza geçmeden önce İslamcılığı ana hatlarıyla ve belli başlı özellikleriyle aktararak konumuzla ilgili fikir vermesi bakımından bir altyapı oluşturmaya çalıştık. İkinci bölümde ise Mehmet Akif'in hayatını ve eserlerini ele aldık. Tabiki de Mısırda geçirmiş olduğu yıllara

² Sarıkaya, M. Saffet, "İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış, Osmanlı Türkiye'sindeki Arayışlar", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Yıl I, Sayı I, 1999/I, s.97.

değinmeden Mehmet Akif'i bir bütün olarak anlamak imkânsızdır. Bizler de bu düşüncelerden hareketle onun Mısır'da geçirmiş olduğu yılları da çalışmamızın bu bölümüne dâhil etmeyi uygun bulduk. Üçüncü bölümde ise öncelikle dini ve siyasi görüşlerini ele aldık. Böylelikle onun bizlere vermiş olduğu mesajları daha iyi anlama imkânı bulurken düşüncelerindeki fikri alt yapıları da tahlil etme fırsatı elde etmiş olduk. Ardından çalışmamızın esas çıkış noktasını oluşturan onun İslamcılıkla ilişkilendirilebilecek olan görüşlerini dönemler itibariyle aktarmayı uygun bulduk.

2.Takip Edilen Yöntem

Sosyal değişim toplumlar için kaçınılmazdır. Toplumlar geçmişten günümüze kadar sürekli bir değişim içerisinde olmuşlardır. Özellikle 20. ve 21.yy'daki değişim baş döndürücü bir hızla gerçekleşmiştir. İslam toplumları bu hızlı değişime ayak uyduramadıkları için bu değişimin gerisinde kalmışlardır. Dönemin aydınları bunun nedenlerini düşünmüşler ve konunun çözümü noktasında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. “İslamcılık” hareketi böyle bir sürecin içerisinde ortaya çıkmıştır.

“ Mehmet Akif Ersoy'un İslamcılıkla İlişkisi” isimli tezimizde amacımız Mehmet Akif'in bu akıma katkılarının neler olduğunu tespit etmektir. Bunu yaparken de öncelikli amacımız Mehmet Akif'in bu akım içerisindeki yerinin ne olduğunu tespit etmek olacaktır. Mehmet Akif kendini İslamcı olarak nitelendirmiş midir? Yoksa düşüncelerinden dolayı kendisine İslamcı mı denilmiştir? Çağdaşları onun hakkında ne demiştir? İslamcılık fikri Mehmet Akif'te ne denli etkili olmuştur? Tüm bu sorular ekseninde çalışmamızı ele alırken öncelikli amacımız bu soruların cevaplarını tespit etmeye çalışmak olacaktır. Yine çalışmamızda Mezhepler Tarihi için çok önemli olan, bir tarihinin konuları ve olayları ele alırken ve yorumlarken dikkat etmesi gereken aşağıdaki prensipler ışığında çalışmamızı ortaya koymaya çalıştık.

a)Çalışmamızı ele alırken dikkat edeceğimiz önemli hususlardan birisi olan Mezhepler Tarihinin vazgeçilmez prensiplerinden “*Fikir-hadise-zaman-mekân irtibatı*” bağlamında dönemin ve bölgenin siyasi, kültürel ve ilmi yapısından hareketle bunların Mehmet Akif üzerindeki etkilerini incelemeye gayret gösterdik.

b)Mehmet Akif'in İslamcılıkla irtibatını tespit ederken çağdaşlarının onun hakkında ne düşündüklerini, onların ve o dönemin bakış açısıyla ele almaya çalıştık. Eserlerini değerlendirirken de yine aynı hassasiyeti göstermeye gayret ederek, yaptığı çalışmaları

o dönemki şartlar ışığında yorumlamaya çalıştık. Yani bir tarihçinin hiçbir zaman ihmal etmeyeceği “*geçmişî günümüzün değer yargılarıyla yargılamama*” ilkesi gereği olayları kendi öz mecrasında ele alarak tarafsız bir biçimde değerlendirme yolunu seçtik.

c) Çalışmamızın esasını Mehmet Akif’in İslamcılığı’nın oluşturması, İslam Mezhepler Tarihi’nde bir yöntem ilkesi olan “*Şahıslar üzerinde derinleşme*” ilkesi, tezimizde takip ettiğimiz başka bir yöntem olmuştur. Çalışmamızı bu yöntem ışığında şekillendirmeye çalışırken onun kişiliğini, aldığı eğitimi, aile hayatını, sosyal ve siyasi çevresi ile dönemin özelliklerini dikkatli bir şekilde ele almaya gayret gösterdik. Bu nedenle çalışmamızın özellikle ikinci ve üçüncü bölümlerinde Mehmet Akif’in hayatını Mısır tecrübesini, Din algısını öncelikli olarak ele aldık. Bu prensipten hareketle İslamcılıkla ilişkisini objektif olarak tespit etmeye çalıştık.

d) Mehmet Akif ve İslamcılık onun hakkında elde ettiğimiz malzemeyi “*kaynak kritiği*” yaparak eleştirel bakış açısı ile ele almaya gayret ettik.

e) Mehmet Akif’le ilgili nakledilen iddiaların doğru olup olmadığını, varsa bu iddiaların nasıl bir etki meydana getirdiğini belirlemeye çalışırken de “*Menkulde makulün aranması*” gereği çok titiz davranarak araştırmamızı ortaya koymaya çalıştık.

Mehmet Akif’in eserlerinde ve döneminde kullanılan terimlerin, anlamını muhafaza etmek açısından olduğu gibi kullanılması ve devrin anlayışı çerçevesinde açıklanmaya çalışılması önemlidir ve buna dikkat edilecektir.

3.Yaralanılan Kaynaklar

Çalışmamızı üç bölüme ayırarak yararlandığımız kaynakları buna göre oluşturduk. Öncelikle “*İslamcılık*”la ilgili yapılan çalışmalardan yararlanma yoluna gittik. İslamcılıkla alakalı kaynaklardan yararlanırken, İslamcılık kavramının tanımını, gayesini, ortaya çıkışını, tarihi arka planını, ilk temsilcilerini, temel argümanlarını, İslamcılığı hazırlayan gelişmeleri ve Osmanlının son dönemlerinde İslamcılığı, detaya girmeden ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızda esas olarak Mehmet Akif’in İslamcılıkla ilişkisini belirlemeye gayret gösterdiğimiz için öncelikle kendi eserlerinden istifade ederek onun bu eserlerinde

İslamcılıkla ilgili olan düşüncelerini tespit etmeye çalıştık. Onun yaşadığı döneme yakın kaynaklar, özellikle Mehmet Akif’le aynı dönemde yaşamış ve onunla çeşitli vesilelerle iletişim halinde olmuş olan bazı şahısların çalışmaları araştırmamıza önemli ölçüde ışık tutmuştur. Mehmet Akif’le ilgili yapılmış olan günümüz araştırmaları da bizlere son derece faydalı olmuştur. Ayrıca bu konuda yapılan diğer çalışmaları da dikkate alarak yorumlamaya çalıştık.

3.1. İslamcılıkla İlgili Yapılan Çalışmalar

Çalışmamızda öncelikle İslamcılık ve Mehmet Akif’le ilgili yapılan bilimsel araştırmalardan ve günümüzde İslamcılık ve Mehmet Akif’le ilgili yayımlanmış birçok metin arasından konumuza uygun olanlardan önemli ölçüde yararlandık.

a) İslamcılıkla ilgili son derece önemli çalışmalar yapan İsmail Kara’nın yazmış olduğu “*Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*” ve “*İslamcıların Siyasi Görüşleri*” isimli eserlerinden, İslamcılığın ortaya çıkışı, gelişim seyri, tesirleri gibi konularda, bu eserler bizlere yol gösterici olmuştur.

b) İslamcılığı, “*Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset, İslamcılık*” isimli çalışmasında Hulusi Şentürk her ne kadar günümüze kadar ele almışsa da onun Cumhuriyet dönemi ile ilgili birinci kaynaklara müracaat ederek o dönemki İslamcıları bütün renkleriyle olduğu gibi yansıtmaya çalışması, o dönemde İslami oluşumlarca çıkarılan dergilerin önemli bir bölümünü taranıp incelemeye sunması nedeniyle Cumhuriyet dönemine kadar olan kısmı bizim için önem arz etmiştir. Özellikle de İslamcılığın ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili farklı bakış açısı çalışmamızı şekillendirmesi bakımından son derece önemli olmuştur.

c) Sadık Albayrak’ın yazmış olduğu “*Siyasi Boyutlarıyla Türkiye’de İslamcılığın Doğuşu*” isimli eserinden, İslamcılığı hazırlayan gelişmeler ve İslamcılığın doğuşu ile ilgili bilgilerden yararlanmaya gayret gösterdik.

d) İslamcılıkla ilgili bazı kavramları incelerken özellikle Diyanet İslam Ansiklopedisinden yeterince faydalanmaya gayret gösterdik. Bunun yanında düzenlenen Sempozyumlardan, bilimsel dergilerden de yeteri kadar faydalandık.

3.2. Mehmet Akif'e Ait Metinler

İkinci bölümde Mehmet Akif'in İlmi ve Edebi kişiliği başlığı altında ona ait önemli metinler üzerinde bilgi vermekle birlikte burada da tezimizde yararlandığımız metinlerin kısa bir tanıtımını yapmış olacağız.

a) Çalışmamıza öncelikle Ertuğrul Düzdağ'ın karşılaştırmalı, tenkitli basımını yaptığı, yazarın kendi ifadesiyle “*Safahat'ın baskılarının en tamı ve en doğrusu*” olarak kabul ettiği “*Safahat*” isimli eserden, giriş bölümünde önemli bilgiler ihtiva etmesi nedeniyle Mehmet Akif'in hayatıyla ilgili bir kısım bilgileri bu eserden aktardık. Ayrıca Mehmet Akif'in çalışmamıza dâhil ettiğimiz şiirlerini yine bu kaynaktan aktarmayı uygun bulduk.

b) Mehmet Akif'in hayatı ile ilgili önemli bilgiler ihtiva etmesi bakımından giriş bölümünden oldukça önemli bilgiler elde ettiğimiz, ona en yakın damadı olan Ömer Rıza Doğrul 'un neşre hazırladığı “*Safahat*” ile Bizbize yayınevinin neşre hazırladığı “*Safahat*” isimli eserlerden, Mehmet Akif'le alakalı bilgileri mukayeseli bir şekilde aktarmaya çalıştık. Böylece onun, düşünce ve duygularını daha yakından tanıma imkânı elde ettik.

c) Ömer Rıza Doğrul “*Kur'an'dan Ayetler*” isimli kitapta Mehmet Akif'in bazı Kur'an sure ve ayetlerinin tefsirine dair çeşitli yerlerde yayınlanmış yazılarını ve çeşitli vesilelerle yapılmış sohbetlerini derlemiştir. Mehmet Akif'in tefsir ve sohbetlerini incelerken önemli ölçüde bu eserden yararlandık.

g) Abdülkerim Abdulkadiroğlu ile Nuran Abdulkadiroğlu'nun yazmış olduğu “*Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri*” isimli eserleri analiz ederek Mehmet Akif'in İslamcılıkla ilişkisini bu kitaptan yararlanarak dönemler itibarıyla aktarmaya çalıştık.

3.3. Mehmet Akif'i Ele Alan Çalışmalar

Mehmet Akif hakkında gerek kendi döneminde gerekse günümüzde; ilmî, akademik ve popüler seviyede kitap ve makale halinde pek çok yayınlı basılmamış yüksek lisans ve doktora tezi bulunmaktadır.³ Çalışmamızda Mehmet Akif'e ilgili hangi kaynaklardan

³ Geniş bilgi için bkz. Orhan Okay – Ertuğrul Düzdağ, “Mehmet Akif Ersoy”, DİA, Ankara, 2002, cilt XXVIII, 439.

yararlanacağımıza karar verirken öncelikle onunla aynı dönemde yaşamış ve onu konu edinmiş olan çağdaşlarının yapmış oldukları çalışmalardan yararlanma yolunu seçtik.

3.3.1. Çağdaşlarının Yapmış Oldukları Çalışmalar

a) Mehmet Akif'in makaleleri, şiirleri, tefsir ve vaazlarında İslamcılığa ait ipuçlarını aradığımızda onun en yakını olan Eşref Edip'in "*Mehmet Akif Ersoy Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*" isimli eseri karşımıza çıkmıştır. Bu eserden, o dönemi yansıtmaları bakımından önemli ölçüde faydalandık. Eşref Edip milli mücadeleye Mehmet Akif'le beraber iştirak etmiştir. Önce "*Sırat-ı Müstakim*" sonra "*Sebilürreşad*" isimli gazeteyi beraber çıkarmışlardır. Bu nedenle özellikle milli mücadele döneminde Mehmet Akif'le ilgili birinci ağızdan vermiş olduğu bilgiler çalışmamıza yön vermesi bakımından oldukça önemlidir.

b) Onu yakından tanıyan Mithat Cemal Kuntay'ın yazmış olduğu "*Mehmet Akif Hayatı, Seciyesi, Sanatı*" isimli eserde yazılanlar birebir yaşanan olaylardır. Bu bakımdan konumuzla alakalı olan olayları bizzat birinci ağızdan aktarma fırsatı elde ettik. Ayrıca Mithat Cemal Kuntay'ın gözünden Mehmet Akif'i görme imkânı elde etmiş olduk.

c) Yakın Dostu Hasan Basri Çantay'ın yazmış olduğu "*Akıfname*" isimli eser, Mehmet Akif'in yaşadığı dönemde ona dair yazılan yazıların birçoğunu ihtiva etmesi ve Mehmet Akif'i çeşitli yönleriyle ele alarak ona dair hatıralarını nakletmesiyle faydalandığımız bir eser olmuştur.

3.3.2. Günümüz Araştırmaları

Günümüz araştırmacıların Mehmet Akif'le ilgili yapmış oldukları çalışmalardan onun İslamî yönünü ve onun "İslamcılık"la ilişkilendirilecek görüş ve düşüncelerini ele alan aşağıdaki çalışmalardan istifade etmeye çalıştık.

a) Ertuğrul Düzdağ'ın "*Mehmet Akif Ersoy*" isimli eseri bize oldukça yol gösterici olmuştur. Yazar bu kitabı hazırlarken Mehmet Akif'le ilgili kaynaklara inmiş, başyazarı olduğu Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad dergileri ile onun devamı niteliğinde olan 1945'te çıkan sayıları gözden geçirip Mehmet Akif'in bütün eserlerini okuyarak onun hakkında yazılan yazıların hemen hemen tamamına yakınına inceleyerek bu eserini kaleme almıştır.

b) Çalışmamızda faydalandığımız kaynaklardan bir diğeri de önemli bir toplum bilimci olan Nurettin Topçu'nun yazmış olduğu "*Mehmet Akif*" isimli eserdir. Yazar, fikirlerinden çok etkilendiği Mehmet Akif'i ve düşünce dünyasını oldukça güzel bir şekilde aktarmıştır.

c) Mehmet Akif hakkında düşüncelerini, onun birtakım şiirlerini merkeze alarak yorumlayan Sezai Karakoç'un yazdığı "*Mehmet Akif*" isimli klasik biyografi kitaplarından farklı olarak derinlikli tahlilleri barındıran eserden yararlanmaya çalıştık.

d) İsmail Kara ve Fulya İbanoğlu'nun öncülüğünde Zeytinburnu Belediyesi'nin hazırladığı "*Sessiz Yaşadım Matbuatta*" isimli şimdiye kadar Mehmet Akif hakkında yazılmış en kapsamlı eserlerden biri olarak değerlendirilen eser Mehmet Akif'in fikirlerini, hayat hikâyesini onunla ilgili tartışmaları kapsamaktadır. Bu eserden Mehmet Akif'in Mısır'dan döndüğü, İstanbul'da karşılaşması, hayatının son anları, İstanbul'da kaldığı yerler, onu ziyaret edenler, gazetecilerle röportajları, vefatı, defnedilmesi gibi konulardan önemli ölçüde istifade ettik.

e) Mehmet Akif'le alakalı çokça konuşulan bir konu da Mehmet Akif'in neden Mısır'ı gittiği ve oradan uzun süre gelmediğidir. Bu konuda Şefik Kolaylı'nın, Mehmet Akif'in peşine polis hafiyesi taktıkları için, Akif'in de bunu gururuna yediremediği için gittiği yönünde ortaya atmış olduğu iddiayı destekler nitelikte Muharrem Coşkun'un kaleme aldığı "*Kod Adı: İrtica 906*" isimli eseri, yüze yakın belgeyle Şefik Kolaylı'nın iddiasını destekler mahiyettedir. Her ne kadar bu eser akademik bir çalışma olmasa da yazar bu eserde Cumhuriyet rejiminin Mehmet Akif'e bakış açısının nasıl olduğunun belgelerle sunmuştur. Biz de bu belgelerden çalışmamızda istifade etme imkânı bulduk. Ayrıca bu belgeler ışığında Cumhuriyet sonrası Mehmet Akif'in İslamcılıkla ilişkisinin neden azaldığını anlama imkânı elde ettik.

Şüphesiz "*İslamcılık*" ve Mehmet Akif'in yaşadığı dönemi içine alan düşünce tarihi konularında istifade edilebilecek pek çok eser zikredilebilir. Ancak bu eserler arasında bazıları bir araştırmacının ifadesiyle "*İslamcılık*" düşüncesinin incelenmesinde ve ele alınmasındaki tutarsızlıklar, araştırmacıların ön yargıları, kullanılan yanlış metotlar ve kısmen hadiselerle yaklaşma niyetleri yüzünden bu gün çok farklı bir içeriğe ve boyuta gelinmiştir. Tarık Zafer Tunaya'nın "*İslamcılık Cereyanı*" adlı eserini dönemin marjinal ve manuel kaynaklarından hareketle, "*irtica*" ve "*gerici*" gibi kavramlar

etrafında ele alması, Hilmi Ziya Ülken'in "*Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi'nde*" Mehmet Akif gibi önemli düşünce simalarına yer vermemesi de düşündürücü bulunmaktadır.⁴

Çalışmamızda yararlandığımız kaynaklar elbette bunlarla sınırlı değildir. Bu kısma hepsini almamız mümkün olmadığı için burada biraz daha öne çıkan kaynakları ele almayı uygun bulduk. Yararlandığımız kaynaklardaki bilgilere çalışmamızda yer vermeden önce başka kaynaklardan da bu bilgileri teyit etme yoluna gittik. Kullanmış olduğumuz kaynakları ön yargıdan uzak bir şekilde değerlendirip o zamanki şartları göz önünde bulundurarak olayları kronolojik olarak ele almaya çalıştık. Özellikle değerlendirmeleri kronolojik olarak yansıtmaya gayret ettik.

4. Kavramsal Çerçeve

4.1. İslamcılığın Tanımları ve İsimlendirme Problemi

"İslamcılık" adlandırmasının muhayyel bir oluşuma yönelik yapılmış olmasından kaynaklanan bir dizi sorunla karşı karşıyayız. İsimlendirilme probleminden, tanım ve tarihçesine, teşekkül sürecinden temsilcilerine, temel fikirlerinden edebiyatına kadar sınırlarını ve çerçevesini belirgin olarak ortaya koyabileceğimiz bir durumun olmağını öncelikle ifade edelim. İslamcılık üzerine yapılan çalışmalarda da muhtelif yaklaşımlara ve tasavvurlara göre değişen tespitler yapılmaktadır.

İslâmcılık, 19. yy'da İslâm dünyasında özellikle de Müslüman aydınlar arasında ele alınan ve tartışılan bir düşünce akımıdır. "*Bugün din olarak İslâm, bizim için ne ifade etmektedir?*" şeklinde ele alınan ve farklı şekillerde içeriği zenginleştirilen sorular, İslâmcılık şeklinde tezahür eden yeni bir düşünüşün belli başlı problem alanlarına ve sınırlarına vurgu yapmıştır.⁵

İsmail Kara'ya göre İslamcılık, kendi içinde bütünlük oluşturan düzenli bir akım değildir. Bu akım içinde yer alanlar, esas olarak temelde aynı düşünceyi taşıyalar da farklı farklı kesimler tarafından savunulduğu için, insanların çeşitli düşünce ve yaklaşımlarıyla besledikleri bir harekettir.

⁴ Gündüz, Mustafa, "*İsmail Kara'nın Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri Kitabının Değerlendirilmesi*", Dîvân, İstanbul, 2005, sayı 2, s. 308-309.

⁵ Subaşı, Necdet, "Devlet, Cemaatler ve İslamcılık", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, Edt: İsmail Kara, Asım Öz, İstanbul, 2013, s.570.

İslamcılıkla ilgili tanımlamalardan bazıları şunlardır:

a) *“İslamcılık 19. ve 20. yy’larda inanç, ibadet, ahlak, siyaset... Bir bütün olarak yeniden hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları batı sömürsünden, zalim ve zorba idarecilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların teklif ve çözümlerinin bütününi ihtiva eden bir hareket olarak tarif edilebilir.”*⁶

b) *“İslamcılık, İslam’ın temel kaynaklarına dönüş, zamanın gereklerine göre dinin yeniden yorumlanmasını ve İslam’ın özüne uymayan kavram ve güçlerle mücadeleyi amaçlamaktadır.”*⁷

c) *“İslamcılık Tanzimat döneminde iktidara muhalif çevrede ortaya çıkan bir bunalım toplumu hareketidir.”*⁸

d) İslamcılığın diğer bir tanımı ise Müslüman toplumlarını hurafelerden ve bidatlerden kurtararak kendilerine İslam’ın ruhunu anlatmak, onları itikatta ve amelde hakiki manasıyla Müslüman yapma gayretidir.⁹

İslamcılık ile ilgili bir diğer konu ise “İslamcılık” isminin nasıl ortaya çıktığıdır. Şentürk’e göre bu akımı savunan kişiler, “İslamcılık” ismini kendileri belirlememişlerdir. Kendilerine İslamcı adı verilmiş ve bu hareketin mensuplarınca da bu isimlendirme kabul görmüştür.

Bu harekete mensup olanlar kendilerinin İslamcı olduğunu iddia etmemişler daha çok kendilerini Müslüman olarak tanımlamayı uygun bulmuşlardır. Çünkü onlar İslami kavramları ve esasları kullanıp yeni düşünceler oluşturmadıklarını, bütün amaçlarının İslam’ı iyi bir şekilde anlayıp onu yaşamak olduğu düşüncesini dile getirmişlerdir.¹⁰

⁶ Kara, İsmail, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, İstanbul, 1986, s.15.

⁷ Şentürk, Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset, İslamcılık, İstanbul, 2011, s.18.

⁸ Sarıkaya, “İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış, Osmanlı Türkiye’sindeki Arayışlar”, s.101.

⁹ Ayas. Nevzat, “Mehmet Akif, Zihniyeti ve Düşünce Hayatı”, Mehmet Akif Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, İstanbul 1939, s.564.

¹⁰ Şentürk, Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset, İslamcılık, s.19-20.

Bizler de çalışmamızda bu noktadan hareketle Mehmet Akif'i öncelikli olarak bu açıdan değerlendireceğiz. Mehmet Akif Hulusi Şentürk'ün değindiği gibi kendini İslamcı olarak tanımlamak yerine Müslüman olarak mı tanımlamıştır? İslamcı tanımı yeni bir tanımlama olarak algılandığı için bu tanımı kabul etmemiş midir? Mehmet Akif'le ilgili yapılan çalışmalar onu İslamcı olarak mı görmektedir? Çalışmamızı tüm bu soruların ışığında şekillendirip, öncelikli olarak bu sorulara cevaplar arayarak onun bu düşünce sistemi içerisinde yerinin ne olduğunu tespit etmeye çalışacağız.

4.2. İslamcıların Temel Argümanları

17.yy'dan itibaren Osmanlı toplumunda özellikle batıya karşı, askeri hezimetle başlayan, ekonomik geri kalmışlıkla devam eden kötü gidişat pek çok ulema ve aydını yeni fikri arayışlara itmiştir. Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla iyice ortaya çıkan garplılaşma temayülü dini alanları da kapsayarak birtakım yenilenme kavramlarını da ortaya çıkarmıştır. Bu kavramları doğuran siyasi ve sosyal atmosfer herkesi bu kavramlar etrafında kalem oynatmaya sevk etmiştir. Özellikle 19. yy'ın sonu ile 20. yy'da entelektüel çevreler ve gazete köşelerinin en hararetli tartışma konuları “*Şura, Tecdid, İhya, Müsavat...*” olmuştur.¹¹ Meşrutiyet, meşveret, hürriyet, uhuvvet, kavmiyetçilik vb. kavramlar üzerinden yapılmıştır.

İslamcılar bu kavramları kendi düşüncelerine dayanak oluşturmak için kullanmışlardır. İslamcılara göre İslam dünyası dinin özüne yani “*Kur'an*” ve “*Sünnet*”e döner ve Batıya karşı koyup, İslami temelde geniş kapsamlı bir ıslahat hareketine girerse, eskiden olduğu gibi yine güçlü bir şekilde ayağa kalkabilirdi. Bundan dolayı bu kavramları kullanarak bunları hedefleri doğrultusunda temel hareket noktaları yapmışlardır. Böylelikle yeni bir idari sistem önermişlerdir. İslamcıların temel argümanları sayıca çok olmasına rağmen burada dikkat çeken bazılarından bahsetmeye çalışacağız.

¹¹ Telkenaroğlu, Merter Rahmi, “M. Hamdi Yazır'da (1878-1942) “Reforma Karşı Tecdid” ya da “Başkalaşmadan Yenileşme” Tasavvuru”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2013, Sayı 3, s.140.

4.2.1.Şura (Meşveret)

Şura idarecilerin ve devletin başındaki kimselerin yetki alanlarına dâhil olan konularda ilgili taraflarla istişare edip onların düşüncelerini ve uygulamalarını göz önünde bulundurmaya denir. Daha çok danışma ve danışma kurulu anlamlarında kullanılır.¹²

Şura ve Meşveret kelimelerinin kullanımına Kur'an ve Hadislerde baktığımız zaman bu kelimelerin genellikle tavsiye niteliğinde olduğunu görüyoruz.

Şura kavramının sosyal hayattaki yansımalarına baktığımız zaman İslamiyet'in ilk yıllarına kadar gitmemiz gerekecektir. Bu kavrama peygamberimiz oldukça önem vermiştir. Hemen hemen konuların tamamında sahabeyle istişare ederek onların da görüş ve düşüncelerini almıştır.

Osmanlı Devleti'nde ise İslamcılığın bir ideoloji olarak ortaya çıkmasını takip eden dönemde İslamcılar arasında ilk tartışma konusunu oluşturmuştur. Demokrasi ile ilgili tartışmalarda demokrasinin İslam'a uygunluğu ve dinen meşruluğu amaçlanmıştır.¹³

İslam doğrudan bir devlet tarzı ortaya koymamıştır. Fakat devletin esaslarını oluşturan kuralları belirlemiştir. Kur'an'ın belirlediği genel esaslara göre her devlet İslami'dir. Şuranın olduğu yerde mutlaka temsilci de olmalıdır. İslamcıların bu sistemdeki esas gayeleri halkı keyfi yönetim uygulamalarından kurtarıp hukuk egemenliğini hâkim kılmaktır. Bu şekilde olursa hürriyet ve eşitlik güvence altına alınmış olacaktır. Yönetenler de yaptıklarından sorumlu olacaklardır.¹⁴ Kur'an ve Sünnet belli yönetim biçimi ortaya koymamıştır. Zaman ve şartlara göre bu esaslar dâhilindeki yönetim biçimleri şeriata uygundur. Yönetimde temel unsurlardan birisi şura'dır. İslamcılar Meşrutiyetin müdafaa edilmesini bu esaslara dayandırmışlardır. Buna göre yöneticilerin yaptıkları faaliyetler halkla istişare edilerek yürütülmelidir. Bu uygulama ise temsil sistemini gerekli kılmaktadır. Böylece halkın yönetimde söz sahibi olması, idarecilerin keyfi yönetimlerinin önlenmesi, kanunlarda hâkimiyetin tesis edilmesi, hürriyetin, adaletin ve eşitliğin güvence altına alınması, idarecilerle halkın görevlerinin ve

¹² Türcan, Talip, "Şura", D.İ.A.,Ankara, 2010, cilt 39, s.230.

¹³ Yusuf Tekin ve Birol Akgün, İslamcılar, Demokrasi İlişkisinin Tarihi Seyri", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce –İslamcılık, İstanbul 2005, Cilt VI, s.652.

¹⁴ Deniz, Gürbüz," İslamcılık", İslam Düşünce Ekolleri Tarihi, Ankara 2007, s.481.

sorumluluklarının tespit edilmesi ve iki tarafın da birbirini denetlemesi amaçlanmıştır.¹⁵ Bu doğrultuda, İslam Devletini idare edenler, özellikle idare edilenlerin hakları konusunda onlara ve temsilcilerine danışmalı, bu danışmayı dini bir emir olarak telakki etmeli ve bu danışmanın neticesine de işaret etmelidirler.¹⁶

Bu noktadan hareketle İslamcılar; bu kavramı her fırsatta düşüncelerine dayanak yapmışlar, bu doğrultuda II. Meşrutiyet'i, Kanun'ı Esasi'yi, Meclisi mebusan'ın kurulması ve bu doğrultudaki diğer kanunlaştırma hareketlerini desteklemişlerdir.¹⁷ Böylece bu kavramla bir taraftan idarecilerin keyfî yönetimini ortadan kaldırmak amaçlanırken diğer yandan idarecilerin uyguladıkları politikalarda halkın gözetimini sağlamak ve halkı yönetime ortak etmek amaçlanmıştır.

4.2.2.Tecdid

Tecdid; bir işi ciddiyetle ve bir yöntemle aslına uygun olarak ele almayı ve yenilenmeyi ifade eder.¹⁸ Bir diğer tanımı ise unutulmuş şeyleri yeniden hatırlayıp sünneti diriltmektir.¹⁹ Tecdid²⁰ kelimesi önceleri abdest, nikâh, akide hakkında kullanılırken bu kelimenin dini olarak kullanımı son iki yüzyılda ortaya çıkmıştır. Tecdid, *“dinde değişiklik yapılarak dinden bazı unsurların çıkarılıp, yeni bazı unsurların dine eklenmesi şeklinde dinin yeniden tanımlanması anlamında olmayıp “irtibatın yeniden güçlendirilmesi” demektir.*²¹

Yine Kur'an'ın bütünüyle, Hadislerin de güvenilir olarak ele alınması bu kaynakların (Kitap. Sünnet) üstünde hiçbir şeyin kabul edilmemesi, Müslümanlara çoğu zaman ya

¹⁵ Özcan, Azmi,” (İkinci Meşrutiyet)19.Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Ortaya Çıkan Dini Siyasi İdeoloji, “DİA,İstanbul,2001, cilt XXIII, s.63.

¹⁶ Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, s.54.

¹⁷ Özcan,” (İkinci Meşrutiyet)19.Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Ortaya Çıkan Dini Siyasi İdeoloji, s.63.

¹⁸ Görgün, Tahsin,” Tecdid”, DİA, İstanbul,2011, Cilt XXXX, s 234.

¹⁹ Samarraı Hasib, Dini Modernizmin Üç Şovalyesi, Çev: Ali Nar, İstanbul, 2013, s.57. Aynı eserin devamında Samarraı günümüzdeki insanların tecdidi dini yeniden ele alıp, yürümez hükümleri değiştirmek olarak anladıklarını belirterek çeşitli örnekler verir. Jüpiter isimli eserinde Engin Arın'ın Kur'an Ayetlerinin çıkarılıp yerine Atatürk'ün vecizelerinin konulması teklifi, Şemsettin Günaltay'ın Medeni ayetleri bırakıp sadece Mekki ayetleri ele almayı teklif etmesi, Ziya Gökalp'in Türkçe Kur'an istemesi, Mithat Paşanın Hilal'in yanına haç istemesi, Hüseyin Öztoprak'ın namazı üç vakte indirmesi, Hilmi Işığın kaza namazı olanlara Sünneti kılmamalarını istemesi, Hayrettin Karaman'ın öğrencilerinden Zuhr-u Ahiri kılmamalarını ve tesbihat çekmemelerini istemesi gibi vermiş olduğu örneklerle *“Tecdid”* in bunlar nazarındaki anlaşılma biçimini eleştirir. Ayr. Bilgi İçin Bkn: Samarraı Hasib, Dini Modernizmin Üç Şovalyesi, s.57.

²⁰ Tecdid kelimesinin ayrıntılı tanımı için,Bkn: Atay, Hüseyin, Dinde Reform ve Atatürk'ten Kesitler,Ankara,2003,s.31.

²¹ Kara. Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi. s.16.

da ihtiyaç duyduklarında geriye dönüp kaynaklara bakabilme, Hz. Peygamberin hayatına ve o devre yönelebilmeye fırsatı tanımıştır. Bu şekilde Kur'an ve Hadis bilincini yeniden canlandırmaya çalışmışlar, karşılaşılan sorunların çözüm yolunu bu iki kaynaktan aramışlardır. Buna bağlı olarak o gün yaşanan hayatla, fikri endişelerle, siyasi yapılarla, kurum ve kişilerin öne sürdükleriyle, bunu sağlamaya çalışmışlardır. Tecdidin İslam tarihinde köklü bir geleneği vardır.²²

Tecdid, tedrici bir değişim öngörür ve özel bir yapısı vardır. Kendinin olanı (Müslümanı) yine kendince (İslâmi şekilde) ihtiyaçla paralel olarak dönüştürür.²³

Tecdid ile ilgili tartışılan konulardan birisi de bu kavram batıdaki reform kavramının karşılığı mı yoksa bu iki kavram birbirlerinden tamamen farklı mıdır? Bu konuda tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Örneğin Yasin Aktay konuyla ilgili olarak: "Kavramlar nadiren tarihlerinden bağımsız olarak algılanabiliyor. Oysa tarihlerinden bağımsız olarak, yani literal anlamda karşılandığında, "tecdid" ile, "reform" arasında çok az fark görülebilir. İslâm toplumlarının modern tarihine dair herhangi bir metni İngilizceden okuyanlar Müslümanların daha kolay benimsedikleri, "tecdid" kavramının rahatlıkla, "reform" kavramı ile karşılandığını görürler".²⁴ Şeklindeki tespitleriyle bu iki kavram arasında farkın yok denecek kadar az olduğunu söyler. Buna mukabil Telkenaroğlu bu iki kavramın her ne kadar sözlük anlamları aynı olsa da bu kavramların tarihi serüvenlerinin ve kavramsal içeriklerinin birbirinden farklı olduğunu söyler. Tecdit'in asla dönüşü ifade ettiğini oysa reformun aslı dönüştürmeye karşılık geldiğini belirtir. Bu dönemde Osmanlı'nın askeri, siyasi ve ekonomik yönden çöküşünün, doğal olarak toplumun her kesiminde yenileşme taleplerini gündeme getirdiğini belirten yazar, M. Hamdi Yazır'ın makalelerini örnek göstererek, yapılacak yeniliklerin reform değil, tecdit şeklinde olması gerektiğini belirten görüşleri ile toplumun değerlerini yıkan radikal değişimin yozlaşmaya ve kimlik bunalımına yol açacağını söyleyen ve başkalaşmadan yenileşme fikrini savunan görüşlerine katıldığını belirtmiştir.²⁵ Özellikle Telkenaroğlu'nun şu tespitleri iki kavram arasındaki farkı ortaya

²² Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi. s.16.

²³ Yazıcıoğlu, Ramazan, "Din, Tecdid ve Reform Kavramları Üzerine Mülâhazalar", Milet ve Nihal: inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi, Mayıs-Ağustos 2008, cilt: V, sayı: 2, s.115.

²⁴ Aktay, Yasin, "Reform, İctihad ve Tecdid Bağlamında İslam ve Hayat", Milet ve Nihal, Cilt 5, Sayı 2, Mayıs-Ağustos 2008, s. 50.

²⁵ Telkenaroğlu, Merter Rahmi, "M. Hamdi Yazır'da (1878-1942) "Reforma Karşı Tecdit" ya da "Başkalaşmadan Yenileşme" Tasavvuru", s.139.

koyması bakımından oldukça dikkat çekicidir: *”Tecditte din hakkındaki yanlış anlama ve sapkın uygulamalar “tashih” edilmekte, din, bu anlayış ve uygulamalardan, daha teknik bir ifadeyle bidatlerden, tamamen arındırılmaktadır. Reformda ise tashih edilen dinin kendisi olup bu sayede bidatler dinin bünyesinde içselleştirilmektedir. Tecdit; fîrûdaki, reform ise; usuldeki değişimlere karşılık gelmektedir. Reform kelimesi, dinin çağdaş yaşama adaptasyonu, Avrupa modernleşmesinin değerlerine uyumu ile bağlantılı olarak düşünüldüğünde Hristiyan dünyada saygın bir yere sahiptir. Aynı kavram İslam’la beraber anıldığında aynı olumlu çağrışımları yapmamaktadır. Bunda ise kavramın Türkiye’deki bozuk sicilinin önemli bir rolü vardır. 1920’lerde gündeme getirilen İslam reformu projesi, İslam’ın kendi ihtiyaçları doğrultusunda değil, yabancı inisiyatifin dışarıdan müdahalesi ile gündeme getirilmiştir. Bu proje aslında batıdaki teknolojik bütün gelişmeleri Hristiyanlıkta yapılan reformasyona mal eden, Müslüman doğu toplumlarının da ilerlemesi için aynı ameliyeyi İslam dini için zorunlu gören uçuk bir analojiye dayanmaktadır.”*²⁶ Telkenaroğlunun bu tespitleri bizce de yerinde tespitler olup *“Tecdid”* ve *“Reform”* kavramlarının farkını ve amacını bizlere göstermiştir.

Tecdidle ilgili bir diğer husus ta onun icthatla olan bağlantısıdır. tecdid olmadan icthattan söz edemeyiz. Çünkü icthat dinde daha önceden olmayan bir yaklaşım, yorum bir çözüm ise bu aynı zamanda da bir yeniliktir yani tecdiddir. Yine tecdid de içtihat olmadan mümkün değildir. Çünkü yeni olmak ancak bir icthat çabası içinde olmakla mümkündür.²⁷

Tecdidin içeriği ve konusu, tarih içinde zayıflıkların aşılarak dinin özüne uygun olarak yeniden etkili olmasıyla ilgilidir.²⁸

Tecdit kelimesi, Tanzimat sonrasında belirgin olarak İslamcılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Tarih içinde bu kavram, yaşanan İslam’ı gerçek İslam ile kritik etme düşüncesini her daim canlı tutan öncül kavramlardan birisidir. Tecdit, yenilenmenin, geriye dönüşün, kaynaklara ulaşmanın adı olup, Müslümanlara hemen her zaman veya

²⁶ Telkenaroğlu, Merter Rahmi, “M. Hamdi Yazır’da (1878-1942) “Reforma Karşı Tecdit” ya da “Başkalaşmadan Yenileşme”Tasavvuru”, s142.

²⁷ Kırbaçoğlu, Hayri, “Tecdid’e “Evet”: Lakin Ortada Tecdid Edilecek Bir Durum Kalırsa”, Milet ve Nihal, Cilt 5, Sayı 2, Mayıs-Ağustos 2008,77.

²⁸ Görgün,” Tecdid”, s.234.

ihtiyaç duyduklarında Hz. Peygamber'in hayatına ve saadet devrine yönelebilmek imkânı tanımıştır.²⁹

Bu kavramdaki esas amaç dini bidat ve hurafelerden kurtarmaktır. İslamcılara göre İslâm toplumlarının batıya ayak uyduramamasının temelinde, bugün yaşamış oldukları sorunların ardında tecdidin ertelenmesinin olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili olarak M. S. Hatiboğlu şöyle demektedir: " *Bu değerlendirmenin en mühim maddesini Kur'an ve Sünnet hükümlerinin zamânî, mevzî olanlarının, yâni furû'âtdan sayılanlarının ve dolayısıyla değişime açık olanlarının sınırını çizebilmek teşkil etmektedir. Günümüz İslâm dünyasının baş meselesi bence budur ve bunun çözümü de on dört asırlık İslâm kültürünün ilmi tahlil ve tenkidini gerekli kılmaktadır.*"³⁰ Günümüz meseleleri ile önceki meseleler farklılık arz etmektedir. Karşılaşılan yeni durumlara çözümler üretilmemektedir. Oysaki dinin güncel meselelerini Kur'an ve Sünnet hükümlerine göre yeniden ele alıp değerlendirirsek karşılaştığımız birçok problemleri çözüme kavuşturmuş olacağız. Bunu yaparken de dikkat edeceğimiz husus bu işi ehil olan kimselerin yapmasıdır. Bu düşünce İslamcılarının savundukları politikalara uygun olarak önemli bir argüman olmuştur.

İslamcılar, bu düşünceyi siyasetin bir bölümü olarak devamlı dile getirmişlerdir. Bu açıdan gerek kavramsal olarak gerek bağlamsal olarak tekrar ele alınmış, reform kavramı karşısında, daha uygun bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bununla beraber İslamcılar, İslam'ı oluşturan yeni koşullar ve şartlar içinde ele alma düşüncesiyle tecdid kavramını bütünüyle işlevsel bir araç olarak kullanmayı arzu etmişlerdir.³¹

4.2.3.İhya ve Islah

İslam tarihinde ihya hareketleri yaygın bir kanaat olarak Gazali (ö. 505/ 1111) ile başlatılır. Gazali, Din görüntüsü altında dine ve dini inançlara sızmaya çalışan din dışı unsurların varlığına dikkat çekmiştir. Bunlar karşısında uyanık olmamız gerektiğini belirtmiştir. Gazali'yi ihya açısından değerlendirdiğimizde onun en önemli yönünün bir

²⁹ Telkenaroğlu, Merter Rahmi, "M. Hamdi Yazır'da (1878-1942) "Reforma Karşı Tecdit" ya da "Başkalaşmadan Yenileşme" Tasavvuru", s.140-141.

³⁰ Hatiboğlu, Mehmet Said, "İslam'ın Dünyevileşmesi mi Dünyevi Hayatın İslamileşmesi mi", İslamiyat, Ankara, 2001, cilt IV, sayı III, s.8.

³¹ Subaşı, Necdet, "Türk Reformasyonu ve Din "İhya", "Tecdid" ve "İslah" ın Modern Kullanımları, <http://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/66-turk-reformasyonu-ve-din>, (09.01.2017), s.130-153.

orta yol oluşturma gayreti olduğunu görürüz.³² Fıkhi meselelerde teferruata ait farklılıkların önemli olmadığına vurgu yapan Gazali mezhep mensupları arasındaki sürtüşmelerden ise oldukça rahatsızdır. Bilinçsiz bir şekilde kabul edilen imanın şüphelerle dolu olacağını, oysaki bir Müslüman'ın sağlam ve bilinçli bir imana sahip olması gerektiğini vurgular. Yine mezheplerin zayıf taraflarını vurgulayarak, içtihat ruhunun yeniden canlanması için uğraşmıştır.³³

Bu düşünceyi savunan İslamcılar, öncelikle dini esaslardan uzaklaşıldığını belirtirler. İslamcıların bu itirazlarındaki yegâne amaçları, dine sonradan yapılan ilaveleri temizleyerek dini eski saf haline getirmektir. İslamcılar ihya hareketinin ilk merhalesi olarak, dinin özüne dönmeyi savunur. Bunun yolunun ise dine sonradan dahil edilen unsurların atılması olarak görürler.³⁴

İslamcılara göre İhyanın yegâne amacı, İslam dünyasının muasır medeniyetler seviyesine yükseltmektir. Bunun da dini alanda yapılacak olan yenilenmeler ve modernleşmeler ile mümkün olacağı düşünülmüştür.³⁵

İhya düşüncesinde taklit reddedilir. İhyacılar göre taklit ilk döneme yani sahabe dönemine dâhil olmayı sorgulayan değil tam tersi bu döneme dahil olmayı, bir takım dini unsurları din dışına atmaya çalışan bir ilke olarak karşımıza çıkar. İslamcıların taklidi reddetmelerinin yegâne amacı; Kur'an ve Sünnetin ahirine sağlam bir şekilde sarılarak her şeyi bunların zahirinden çıkarmaktır. Tevile ve akli yorumlara başvurulursa şirke doğru bir yolun kapısı aralanmış olacaktır.³⁶

İhya düşüncesinde siyasetle ilgili olarak “İttihad'ı İslam” için çalışmak belirtilir. Bu düşünceyi savunanlara göre İttihad'ı İslâm yani Müslümanların birliği, Dünya Müslümanlarının gerilemesini ve dış güçlerin istilasını engelleyecek tek yoldur. Sultan II. Abdülhamid bunu devletin bir politikası haline getirmiştir. Padişah ve Halife olmanın vermiş olduğu avantajları kullanarak İslâm ülkelerinin desteğini sağlamak ve devleti güçlü kılmak bu politikanın en önemli amacını teşkil etmiştir. İhya'yı savunan

³² İşcan, Mehmet Zeki,” Gazalının Islah ve İhya Düşüncesine Genel Bir Bakış”, Vefatının 900. Yılı Anısına Büyük Mütefekkir Gazâlî, Ankara, 2013, s. 155.

³³ Şahin, Hanifi,” İhya Islah Hareketleri ve Selefilik İrtibatı”, E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi, Cilt IX, Sayı I, Bahar 2016, s.3.

³⁴ Şahin, Hanifi,” İhya Islah Hareketleri ve Selefilik İrtibatı”, s.2.

³⁵ Öz, Satılmış,” Sosyolojik Bir Olgu Olarak Dini İhya Hareketlerinin Temelleri”, ÇÜİFD, Ocak Haziran 2014, Cilt XIV, sayı I, s.203.

³⁶ Şahin, Hanifi,” İhya Islah Hareketleri ve Selefilik İrtibatı”, s.16-17.

İslamcılar'ın siyasetle ilgili rahat düşünce oluşturmalarında Kur'ân ve sünnette belli bir yönetim biçiminin belirtilmemiş olması etkili olmuştur. Nasslar ilkeler düzeyinde siyasete karışmaktadır. Bir devlet şekli ön görmez. Bu nedenle hâkim anlayıştan farklı olarak “*millete vekâlet*” şeklinde sunmuşlardır. Onların bu yeni sayılabilecek yaklaşımı millet egemenliğini vurgulayarak anayasa ve meclis gibi yeni kurumları güçlendirmeyi hedeflemiştir.³⁷

İslah düşüncesi ise genel kabul gören anlayışa göre hayatın düzenlenmesine ilişkin yönelmeleri vurgulamaktadır. İslah düşüncesi bir şeyi önceki iyi olan haline çevirme olarak tanımlanabileceği gibi bozulan kaidelerin yerine, önceden olmayan, yeni olanları koymak manasına da gelmektedir. Bu tanımlamalar doğrultusunda bu kavramdan iki yönlü bir mana çıkarabiliriz. Bunlardan önceki iyi haline çevirmek, genellikle selefi, yani öncelikle kendinden önceki geleneğe bakışı ele alırken, diğeri ise hem önceden olmayan yeni içtihatları ve bunla ilgili düşünceleri hem de evrensel bilgi ve kültür birikiminden yararlanmayı ortaya koymaktadır.³⁸

Bu düşünce yeniden biçimlenmeyi olduğu kadar, kuvvetli bir ahlaki dürüstlüğü anımsatıcı özelliklere de sahiptir. İslah Kur'an'da bu dünyadaki yapmaları gereken görevleri bildirilen peygamberlerin amaçlarıyla direkt bağlantılıdır. İslah için çalışanlardan kimselere Kur'an'da sıkça yer verilir. Bunların Allah'ın yoluna girmiş oldukları ve mutlaka mükâfatlandırılacakları belirtilir. Hatta peygamberlerin ıslah çabaları sona erse bile ıslah görevi, inanmış olanların sorumluluklarının bir kısmı sürdürülmeye devam edecektir. Bu da zannedildiği gibi sadece verimlilik veya refahı artırmak için çalışmakla sınırlı olmayacak; aynı zamanda, insanların ahlaklarını ve iyi huylarını artırma girişimi olarakta değerlendirilecektir. İslamcılar açısından bu kavram, geleceğe dönük bir hayalden çok, önceki tecrübelerden ilham alan bir girişim olarak değerlendirilebilir.³⁹

Bu kavramın İslam düşüncesindeki temel çıkış noktası “*müceddid*” hadisi olarak ta bilinen rivayetlerdir. Hadis'i Şerif'te Allahın her yüzyılın başında Müslümanlara dini yenileyecek olan bir kişinin göndermesinden bahsedilir. Bu Hadis'i Şeriften dolayı İslam Dünyası mücedditsiz bir zaman dünyası asla düşünmemişlerdir. Başta Osmanlı

³⁷ Şahin, Hanifi,” İhya İslah Hareketleri ve Selefilik İrtibatı”, s.20.

³⁸ Maraş, “İslam Dünyasında Yenileşme Arayışları”, İslam Düşünce Ekolleri Tarihi, İlitam,2007, s. 400.

³⁹ Subaşı, “Türk Reformasyonu ve Din “İhya”, “Tecdid” ve “İslah” ın Modern Kullanımları, s.130-153.

Devleti olmak üzere İslam Dünyasındaki özellikle 19. yy'ın sonları ile 20. yy'ın başlarındaki durumunu ise bir fetret hali olarak değerlendirirler.⁴⁰

Çoğunlukla birbirinin yerine kullanılan bu iki kavramla İslamcılar; problemi Müslümanların yaşadığı ve anladığı din anlayışında, çözümü de İslam'da görmüşlerdir. İslam'a bulaşmış olan hurafeler ve batıl inançlara dikkat çekerek, halkın bu hurafeleri din diye bilip onlara inanmalarından doğan sakıncalara, bu hurafelerin sebep olduğu zararlara temas etmişler ve İslam dinini bütün bu hurafeler yığınından sıyırıp öz ve asıl haliyle insanlara sunmaya çalışmışlardır. İslamcılar dinin ihyası ya da dinin ıslahı düşüncesinin merkezinde; öz ve asıl haliyle İslam vardır.⁴¹Bu nedenle İslamcılar, Müslümanların İslam'ı tam manasıyla yaşamaları, öğrenmeleri, için dinin önceki haline dönülmesinin gerekliliğine işaret etmişlerdir. Dinin özüne ya da saf haline dönüşten maksat ise Asr-ı Saadet'te yaşanan saf ve temiz olan İslam'dır.⁴²Bu dönüş ancak Kur'an ve Hadis'e dönmekle mümkündür. Ancak bu iki rehber ışığında İslam yeniden anlaşılabilir. Asr-ı saadet sadeliğine dönülebilir. İslamcılar tüm bunlarla dinin terakkiye engel olmadığını ıspat etmeye çalışmışlardır.

4.2.4.Müsavat

Müsavat, insanların temel haklar bakımından ve insan olma niteliği itibarıyla eşit kabul edilmesini öngören bir ilkedir. Müsavat, Kur'an'da ve Hadislerde hak olarak kabul edilir. Bu kavrama göre insanların tamamı eşit yaratılmıştır. İnsanların soyu ve ırkı hiçbir üstünlük sağlamaz. İnsanlar arasında üstünlüğün gerekçesi, onların sahip oldukları yetenekleri uygun bir şekilde kullanma iradesi göstermeleri ve ahlaki değerlere uygun bir şekilde hareket etmeleridir. Kur'an'ı Kerim'de yaratılıştaki üstün insanlık değerine, tüm insanların eşit biçimde sahip kılındığına vurgu yapılmıştır.⁴³ Müsavat İslamiyet'in sosyal temel saydığı mefhumlardan birisidir. İslam topluları ve Müslüman devletler eşitliği inşa etmek şartıyla oluşturulmuştur. İslam toplumlarının temeli bu eşitlikle meydana gelmiştir. Müsavat hukukun en temel kavramıdır.⁴⁴

⁴⁰ Şahin, Hanifi," İhya İslah Hareketleri ve Selefilik İrtibatı", s.3.

⁴¹ Aydın, İbrahim Ethem," Şemsettin Günaltay'ın Hayatı Eserleri ve Dini İslah Düşüncesi," İÜİFD, İstanbul,2002, sayı:5, s.155.

⁴² Aydın," Şemsettin Günaltay'ın Hayatı Eserleri ve Dini İslah Düşüncesi", s.162.

⁴³ Kutluer, İlhan," Müsavat", DİA, İstanbul,2006, Cilt. XXXII, s.76-77.

⁴⁴ Tunaya, Tarık Zafer, İslamcılık Cereyanı, İstanbul, 1962, s.42.

Osmanlılarda eşitlik İslamiyet'in eşitlik anlayışına uygun olup, Müslüman olmayanların, köle olanları mevkileri ve bunlarla ilgili çalışmalar bu kavrama uygun şekilde olmuştur.

Osmanlının son dönemlerine geldiğimizde bu kelimenin içeriği değişmiş, Müsavat kelimesi ile önceleri Osmanlı toplumunda yaşayan çeşitli milliyetlere mensup insanların eşitliği kastedilirken, geline son noktada artık Osmanlı toplumunda yaşayan Müslümanların eşitliği şeklinde değişmiştir. Başta Mehmet Akif Ersoy olmak üzere bir kısım aydınlar II. Meşrutiyet sonrası dönemde devleti ayakta tutmak için bu kavramı sık sık kullanmışlardır. İster Kürt ister Arap İster Türk isterse Acem olsun insanların ırkının hiç önemi yoktur. Önemli olan Müslüman olmalarıdır. Müslüman olan herkes Osmanlı toplumunda eşittir. Hiçbir ırkın diğerine üstünlüğü yoktur.

İslamcıların düşüncelerini savunurken kullanmış oldukları bu kavramlar adeta İslamcılara bir dayanak noktası teşkil etmiştir. Bu ve bunun gibi düşüncelerle kendilerini ve amaçlarını topluma daha iyi anlatma fırsatı bulurken özellikle İkinci Meşrutiyetten sonra halkı bilinçlendirmek ve yönlendirmek için oldukça etkili olmuşlardır. İslamcıların bu çabaları milli mücadele yıllarında her ne kadar Arapları, Arnavutları... Osmanlıda tutmaya yetmediyse de en azından Osmanlı toplumunda yaşayan Kürt, Türk, Çerkez, Laz... Topluluklarını kenetleyip milli mücadelenin kazanılmasına yardımcı olmuştur. Özellikle Mehmet Akif'in bu konudaki faaliyetleri dikkate şayandır. Ancak onun bu faaliyetlerini ikinci ve üçüncü kısımda ele alacağımız için burada ayrıca belirtip tekrara kaçmak istemedik.

4.3. İttihad'ı İslam/"Panislamizm"

İttihad'ı İslam “ 19. yy'ın ikinci yarısında özellikle II. Abdülhamid döneminde Müslümanlar arasında birlik sağlayarak sömürgeciliğe karşı koymayı amaçlayan siyaset için kullanılan” tabirdir.⁴⁵ Müslümanların düşünce, siyaset ve devlet alanlarında birlik olmaları ve bu birliği bozucu ve engelleyen bütün faktörleri ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalarıdır.⁴⁶

⁴⁵ Özcan, Azmi,” İttihad'ı İslam”, DİA,2001, İstanbul, cilt XXIII, s.470.

⁴⁶ Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, s.XLI

İttihad-ı İslam bir devlet politikası olarak Osmanlı'da varolmuşsa da sonraları, dağılmaya yüz tutan İslam Birliğini yeniden canlandırmak şeklinde tezahür etmiştir.⁴⁷ Bu fikri savunanlar, tüm Müslümanların tek bir siyasi çatı altında bir araya gelmeleri gerektiğini vurgulamışlardır.

Her ne kadar temellerini İslam'a dayandırıyor olsa da bu fikri savunanlar dönemin pan hareketlerinden etkilenmişlerdir. Panslavizm, Pancermenizm gibi fikirlerin ortaya koymuş olduğu hedefler, Müslümanlar içinde İslam temelli bir birliğin oluşması fikrine temel teşkil etmiştir.⁴⁸

İttihad'ı İslam'la benzer anlamı ifade edecek fikir ve uygulamalar Batılılar tarafından genellikle "*Panislamcılık*" olarak nitelendirilmiştir. Panislamcılık; batı devletlerinin Asya ve Afrika'daki yayılmalarına engel olmak maksadıyla Hristiyanlığa karşı İslam Halifesi etrafında birleşmeleri olarak tanımlanır. "*Panislamcılık*" kavramın oluşumuna yol açan "*pan*" milliyetçiliği ilhamını darvinizmden alan ve türlerin birleştirilmesi esası üzerine kurulan bir akım olup 1870'lerden sonra Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Hakyemez'e göre bu hareketlerin amacı Slav ve Alman gibi dünyanın farklı yerlerine dağılmış olan milletleri bir araya toplayarak tek bir devlet haline getirmektir. İçerisinde milyonlarca Müslüman nüfusu bulunduran Rusya, Panslavizm ideali doğrultusunda büyük ve güçlü bir devlet kurmak amacındaydı. Bu pan hareketlerinden Müslümanlar etkilenerek bunların İslam toplumlarındaki karşılığının din bağı olduğunu düşünmüşlerdir. Böylelikle İslamiyet'i, dinden öte dünyada üzerinde birleşilen bir kimlik halinde ele alarak panislamcılık etrafında bu ideolojinin merkezine yerleştirmişlerdir.⁴⁹

4.4. Hilafet

Sözlükte "*birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek / gitmek, yerini doldurmak. Vekâlet veya temsil etmek*" olarak tanımlanmaktadır. Terim anlamı olarak ise, Müslüman ülkelerde Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığını ifade eder. Halife de "*bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse*" olarak tanımlanabilir ve devlet başkanı için kullanılan bir tabirdir. İslam

⁴⁷ Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, s.XLI.

⁴⁸ Mardin, Şerif, Türk Modernleşmesi, İstanbul, 1994, s.93.

⁴⁹ Hakyemez, Cemil, Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Dini İttifakı, İstanbul, 2014, s.145.

toplumlarında Devlet Başkanlarına, peygamberimiz adına devleti idare ettiği için halife, toplumun önderi ve lideri olmasından dolayı da imam denmektedir. Hz. Ömer zamanından itibaren halife yerine “*emirü’l-mü’minin*” tabirinin kullanıldığını, devlet başkanlığında da “*imamet’i Kübra*” denildiği görülür.⁵⁰

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu, Moğol istilası sonrası İslam Dünyasının siyasi bütünlüğünü kaybettiği döneme rastlar. Bu dönemde birçok küçük beyliğin “*Halife*” unvanını kullandığı belirtilmektedir. Osmanlı padişahları “*Halife*” ünvanlarını esas olarak Yavuz Sultan Selim’in kutsal emanetleri İstanbul’a getirmesiyle beraber almışlardır. Bununla beraber Osmanlı Halifeleri selefleri kadar hürmet ve ikrama nail olamamışlardır. Özellikle Araplar nezdinde Osmanlı Halifeleri dini ve tarihi açıdan gayri meşru kabul edilmişlerdir.⁵¹ Arapların böyle düşünmelerinde etkili olan unsurlardan biri Hilafet’in Kureyşliliği⁵² diğeri Arap milliyetçiliğidir.⁵³

⁵⁰ Avcı, Casim, “Hilafet”, DİA, 1998, İstanbul, Cilt XVII, s.539.

⁵¹ Albayrak, Siyasi Boyutlarıyla Türkiye’de İslamcılığın Doğuşu, İstanbul 1989, s.78.

⁵² Hilafetin Kureyşliliği ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkn: Hatiboğlu, Mehmet Said, “İslam’da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1979, Cilt 23, Sayı 1, Sayfa 162-209 arası.

⁵³ Arap Milliyetçiliği ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkn: Okutan, Çağatay, “Arap Milliyetçiliği”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, Ankara, 2001, Cilt 56, Sayı 2, Sayfa 151-170 arası.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE İSLAMCILIK DÜŞÜNCESİ

1.”İslamcılık” Hareketinin Tarihi Arka Planı

1.1. Batıdaki Gelişmeler ve İslam Dünyasına (Osmanlı’ya) Etkileri

19. yy’da Osmanlı Devleti Batıya ayak uyduramamış birçok alanda kan kaybetmeye başlamıştır. 1699 Karlofça Antlaşması ile tarihinde ilk kez toprak kaybına uğrayıp ve ilk defa arabulucu kullanan Osmanlı’nın batılı devletler karşısındaki üstünlüğü son bulmuştur.⁵⁴ Osmanlı Devleti bu antlaşmayla yenilgiyi kabullenmek zorunda kalmıştır. Bu antlaşma Avrupalıların Osmanlı bünyesinde bulunan çeşitli ulusları kışkırtıp onlara yardım ederek adeta Osmanlı’yı dağıtma sürecinin başlangıcı olmuştur. Avrupalı devletler bu antlaşmayla sık sık Osmanlı’da ki azınlıkları bahane ederek Osmanlı’nın içişlerine karışmaya başlamışlardır.⁵⁵

Batı’da ise Rönesans ve Reform hareketlerini Sanayi Devrimi izlemiş bunun sonucu olarak ta üstünlük ellerine geçmiştir. Osmanlıların önemli ticaret yollarına hâkim olması Batılı devletleri arayışlara sevk etmiş; yine uzun süren Haçlı Seferleri esnasındaki batılı devletlerin diğer devletlerle etkileşimleri ve İspanya’nın ele geçirilmesi ile Batılı Devletler, Endülüs Emevilerine ait önemli bir mirasa konmuştur. Hindistan ve Çin ile ticareti sürdürmek için yeni yollar aranırken coğrafi keşifler yapılmış, bu yerlerin servetleri Avrupa’ya aktarılmış bunun sonucunda Avrupa önemli bir sermaye birikimine sahip olmuş ve Avrupa’nın refah seviyesi yükselmiştir. Bu gelişmeler müspet bilimler konusunda sabit inançları halka benimsetme yolunu güden ve bu görüşlere uymayanları engizisyon mahkemeleriyle yargılayan Kiliseye ve Hristiyan Din Adamlarına olan

⁵⁴ Kurtaran Uğur, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya Siyasi İlişkileri”, Tarih Okulu Dergisi, İzmir, Mart 2014, Yıl 7, Sayı XVII, s.397.

⁵⁵ Oğuzoğlu, Yusuf, XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nin Durumu, Osmanlı Araştırmaları, XX, Edit: Nejat Göyünç, İsmail Erünsal, A. Atilla Şentürk, İstanbul, 2000, s. 295.

güvenin sarsılmasına yol açmıştır. Dini taassuptan kendini kurtaran batılılar Aydınlanma felsefesini başlatmıştır.⁵⁶ Batılı milletler bu sayede geleceğe daha güvenle bakmaya başlamışlardır. Ziya Gökalp'e göre Batılılar önce dillerini millileştirmek suretiyle işe başlamışlardır. Dilden sonra ise tarihlerinin en eski kaynaklarına ulaşarak, milli hayatlarının ilk gelişme atılımlarını duyup yitirmiş oldukları ruhu tekrar yakalamışlardır. Bunlardan sonra ise din, eğitim ve ekonomi sayesinde bu yüzyıla güçlü bir şekilde girmeyi başarabilmişlerdir.⁵⁷

Batı 19. yy'a bu şekilde girerken, dokuz asır İslam din ve medeniyeti içinde yaşayan Osmanlı Devleti ilmi, dini, ekonomik alanlarda batıya karşı ayak uyduramamıştır. Gerilediğinin farkına varan devlet bu gidişata dur demek için önce askeri sahada Avrupa üstünlüğünü kabul etmiş ve bu amaçla orduda birtakım ıslahat hareketlerine girişilmiş ilk olarak Yeniçeri Teşkilatı (1826) kaldırılmış ve bunun yerine batılı tarzda bir ordu kurulmuştur. Bundan sonraki yapılan ıslahatlarla da Avrupa tesiri hayatın her sahasına yayılmaya başlamıştır.⁵⁸

Osmanlı'nın son dönemindeki düşünce akımları üzerine yapılan bir çalışmaya göre, Osmanlı Devleti'nde 19. yy'a kadar yapılmış olan kanunlarda ve kurulan müesseselerde İslami esasların temel alınırken, gerilemenin başlamasından sonra Avrupa'nın üstünlüğü görülmüş, yeni kanunlar yapılması ve yeni kurumlar oluşturulması konusunda bir alternatif ortaya çıkmıştır. Avrupa' da ki milliyetçilik hareketleri; ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra Osmanlı devleti yönetimi altında yaşayan azınlıkları ayağa kaldırmış ve bağımsızlık yönünde adımlar atmalarına neden olmuştur. Milliyetçilik düşüncesinden etkilenen bu azınlıkları bir çatı altında toplamının yolları araştırılmış ve Osmanlılık düşüncesi ortaya atılmıştır. Osmanlılık siyaseti Osmanlı tebaası olan bütün insanları ırk, dil, din ayırımı yapmadan birleştirmeyi amaçlayan düşüncedir. Ama bu düşünce azınlıklar arasında gereken ilgiyi görmemiş, Batılı devletlerin teşviki ve destek vermeleri, bu azınlıkların ayaklanmalarına sebep olmuştur. Bu durumda Osmanlı devlet adamları ve aydınlar en azından Müslüman olan unsurları birleştirmenin mümkün olabileceği kanaatine varmışlar ve “İslamcılık” böylece bir ideoloji halini almıştır. Bütün. Müslüman toplumların kendilerini “İslam milleti”nden saymaları devletin

⁵⁶ Sarıkaya,” İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış, Osmanlı Türkiye’sindeki Arayışlar”, s.102.

⁵⁷ Gökalp, Ziya, Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, Sad: Yalçın Toker, İstanbul, 1992, s.78.

⁵⁸ Kaplan, Mehmet,” Mehmet Akif’e Göre İlim ve Din”, Mehmet Akif Sempozyumu, İstanbul,1976, s.149.

geleceği açısından önemli bir konu olmuştur. İslam kardeşliği düşüncesinin Müslümanların birleşmesini sağlayacağı, II. Abdülhamid'in izlemiş olduğu politikanın da bu anlayışa uygun olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁹

Osmanlı Devletinin Batı karşısında böyle bir duruma düşmesinin sebeplerini araştıranlar bunun nedenlerini sorgulamışlar; Müslümanlığın vaktiyle parlak bir medeniyet kurulmasına mani değil aksine öncülük ettiğini, Avrupa böyleyken Müslümanların gelişmelerden uzak kalmasının ve Batı'ya ayak uyduramamasının, Müslümanların İslam'dan uzaklaşmalarından kaynaklandığını belirtmişler ve çözüm olarak ise İslam dünyasında bir İslamlaşma hareketine başlanarak İslam'ın o saf ve temiz olan ilk haline dönülerek hurafelerden ve bidatlerden arındırılmış bir İslam öngörmüşlerdir.⁶⁰ Yani kendi öz değerlerimize bağlı kalarak, Batının iyi olan şeylerini alıp, bizi bu hale getiren sebepleri ortadan kaldırırsak ilerlememize hiçbir mani kalmayacaktır. Bu gibi hususlar İslamcılarının üzerinde çokça durdukları ve çözümler üretmeye çalıştıkları, adeta bu hareketin ortaya çıkış noktaları olmuştur. İslamcılığı bu çarelerden biri olarak görenler gerek gazete sütunlarında gerekse dergilerde ve çeşitli araçlarla İslamcılığı ifade etmeye başlamışlardır. İslamcılar, aralarında siyasi bir birlik olmamasına rağmen birleştikleri temel noktalardan birisi Devleti o eski günlerine döndürecek ve batı karşısında tekrar eski güçlü konumuna getirecek olan çarenin İslamcılık olmasıdır.

İslamcılar batının İslam'a bakış açısını da eleştirerek bu konuda iki hususa dikkat çekmişler ve çözüm önerilerini sunmuşlardır. Birincisi Batı yanlısı ve Batılıların İslam'ın terakkiye engel olduğu yönündeki söylemleriyle oluşan kötü imajın müsebbibi olarak geleneğe ve bu geleneği taşıyan kurumlar ve kişilere yönelik oluşturulan eleştirel bakış ve söylemlerdir. Diğeri ise dinle alakalı oluşan olumsuz imajı ortadan kaldırıp gerçek İslam'ı yansıtacak unsurların ve parlak örneklerin ve İslam'ın temel kaynaklarının tarihten dikkatli bir şekilde seçilip bunları düşüncelerine temel teşkil edecek şekilde kullanılmasıdır.⁶¹

⁵⁹ Yıldız, M. Cengiz, "Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik", SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 1999, S.4, s.286-287.

⁶⁰ Ayas, "Mehmet Akif, Zihniyeti ve Düşünce Hayatı", s.564.

⁶¹ Mertoğlu, M. Suat, "Kaynaklara Dönüş Hareketi: Selefî Bir Talep mi, Modern Bir Yöneliş mi? Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri, Edt: İsmail Kara, Asım Öz, İstanbul, 2013, s.146.

Yine bu dönemde Batı kaynaklı olup İslamcılar ve Osmanlı'daki diğer düşünce akımlarını etkileyen unsurlardan biri de batıda ortaya çıkmış olan çeşitli düşünce akımlarıdır. Özellikle pozitivism ve materyalizm Osmanlı aydınları arasında oldukça etkili olmuştur. Bu nedenle öncelikle pozitivism ve materyalizmin Osmanlı'ya, İslamcılara ve diğer akımlara (Osmanlıcılık, Batıcılık, Türkçülük) etkilerini ortaya koymaya çalışacağız.

1.1.1. Pozitivizm

Pozitivizm “*Geçerli bilgiyi olguların bilgisinden ibaret gören ve metafizikte dini bilgiyi geçersiz sayan felsefe akımı.*” olarak tanımlanır.⁶²

Pozitivizmin İslam Dünyasına ilk etkileri bu akımın pozitif bilimlerle modern düşüncenin belli başlı fikirlerinden ilerlemeye yapmış olduğu vurgudan kaynaklanmıştır. Kutluer pozitivism, Avrupa'da aydınlanma felsefesinin sonuçlarından olduğunu belirtir.⁶³

Batıya karşı teknik ve kültürel vs. açıdan ayak uyduramamanın sancılarını çeken, Fransız İhtilali'nin etkilerini hissetmeye başlayan Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat'tan sonraki süreçte bilim ön plana çıkmış ve Osmanlı aydınları arasında hâkim fikir dünyadaki gelişmelerin bilim ile meydana geldiği fikri oluşmuştur. Bu doğrultuda Tanzimat'la başlayan süreçte, öbür dünya mutluluğunu öne çıkaran bir düşünce yerine, bu dünyada refah ve mutluluğu sağlayacak bir akıl ve bilim anlayışı Osmanlı aydınları arasında etkili olmuştur.⁶⁴

Pozitivizmin Osmanlı'daki yansımalarını özellikle İttihat ve Terakki'ye mensup olan bazı şahsiyetlerde görmekteyiz. Meşrutiyetin ilanında etkin rol oynayan Midhat Paşa'nın Fransız pozitivistleriyle ilişkisi, Ahmet Rıza'nın meclis başkanı olması, Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Rıza Tevfik (Bölükbaşı) nın milletvekili olmaları İttihat ve Terakkinin etkili olduğu dönemde olmuştur. Yine Fransız hocaların okullarda verdikleri

⁶² Kutluer, İlhan, “Pozitivizm”, DİA, İstanbul, 2007, Cilt XXXIV, s.335.

⁶³ Kutluer, “Pozitivizm”, s.335.

⁶⁴ Özkan, Kenan, “Türk Modernleşmesinde Pozitivizmin Bilim Algısı”, Belgi Dergisi, Sayı 7, Kış 2014/1, s. 932.

dersler ile Avrupa'ya eğitime gönderilen bir kısım öğrencilerin pozitivistlerin Türkiye'de yayılmasına katkıları olmuştur.⁶⁵

Pozitivistlerin Türkiye'de yayılmasına bir başka katkı da gazete ve dergilerden gelmiştir. Bunlardan Ahmet Rıza'nın 1895 ve 1897 tarihleri arasında çıkardığı “*Meşveret*” ve bunun Fransızca eki, 1891-1942 tarihleri arasında yayınlanan “*Servet-i Fünun*”, 1908-1910 arasında “*Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*” ve 1917'de yayımlanan “*İçtimaiyat*” mecmuası bunlardan bazılarıdır.⁶⁶

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde pozitivist düşünceyi savunanların sıkça kullanmış oldukları dinin terakkiye mâni olduğu düşüncesi hâkim düşüncelerden biri olmuştur. Osmanlı'da dini otorite ile siyasi otorite büyük ölçüde birbiri ile benzerdi. Cumhuriyet döneminde modernleşme çabaları devlet tarafından başlatılmıştı. Bu çabalar neticesinde yapılan reformlar devletin dinden ayrılması gerektiği düşüncesine sebep olmuştur. Dolayısıyla ilerlemek için dinin değil bilimin gerekli olduğu fikri kimi zaman doğrudan kabul edilirken kimi zaman da dolaylı olarak kabul edilmiş ve bu dönemde dinin terakkiye mâni olduğu düşüncesi adeta resmiyet kazanmıştır. Bu düşüncelere paralel olarak yeni bir kavram olan “*Laiklik*” düşüncesi adeta devletin resmi düşüncesi ve modernleşmenin merkezi kavramı olarak etkin olmaya başlamıştır. Adeta bilimsel düşüncenin toplumlar için sunduğu bir çıkış yolu olarak algılanmış ve bu doğrultuda savunulmuştur.⁶⁷

Sonuç olarak pozitivistler bu düşünceye “*kurtarıcı*” bir görev yüklemişlerdir. Bilim adeta dini bir sistem ve inanç olarak toplumsal politikalara kaynak olmuştur. Tanzimat dönemi ile birlikte referans olarak kullanılan pozitivist düşünceyi, İttihat ve Terakki tarafından siyasal ideolojinin kurucu unsuru haline getirilen bu teze göre, bilim bir bilgiden ziyade toplumu geri kalmışlıktan kurtarmak için adeta bir çıkış noktası, bir çare olarak kabul edilmiştir.⁶⁸

⁶⁵ Kutluer, “Pozitivistizm”, s.338.

⁶⁶ Özkan, Kenan, “Türk Modernleşmesinde Pozitivistlerin Bilim Algısı”, s. 934.

⁶⁷ Nişancı, Şükrü, “İttihat ve Terakki Politikalarında Pozitivistlerin Etkisi ve Eleştirel Bir Yaklaşım”, Bilgi Dergisi, 2009, Sayı 2, s.33.

⁶⁸ Nişancı, Şükrü, “İttihat ve Terakki Politikalarında Pozitivistlerin Etkisi ve Eleştirel Bir Yaklaşım”, s.44.

Başka bir ifadeyle pozitivism, Osmanlı'nın içinde bulunduğu kriz ortamından kurtuluşunda ve daha sonraki süreçte Türk toplumunun şekillenmesinde bir aracı unsur olarak kabul görmüştür.

1.1.2. Materyalizm

İslam dünyasında önemli etkiler bırakan ve özellikle Osmanlının son dönemlerinden itibaren Osmanlı aydınlarının düşünce dünyasını şekillendiren yurtdışı kaynaklı akımlardan biri de “Materyalizm” dir. Sözlükte “(Fr. *materialisme*) “*maddecilik*” (özdekçilik) anlamına gelmekte olup Latince *materia* (madde) kelimesinden türemiştir. *Var olan her şeyin maddeden ibaret olduğunu, maddeden bağımsız fizik ötesi bir alanın (metafizik) bulunmadığını bilinç, duygu, düşünce vb. unsurların maddeden kaynaklandığını, olup biten her şeyin sadece maddi sebeplerle açıklanabileceğini, sonuç olarak tabiatüstü bir gücün mevcut olmadığını ileri süren, özünde tanrıtanımaz (ateist. mülhid) doktrinler bütününe verilen addır. Materyalist de bu inanca sahip kişidir.*”⁶⁹

Batıda materyalizm, siyasi bir görüş ve öğretisi olarak algılanmasının yanı sıra bir medeniyet, eğitim ve bilim olarak da ele alındığı için Batılılaşmak ve medenileşmek isteyen her ülke bu düşünceyle bir şekilde tanışmak durumunda kalmıştır. Ülkemizde ise özellikle 19. yy’da batı ile etkileşimin artması ve batının her alanda etkisinin hissedilmesi dolayısıyla materyalist düşünceler etkili olmaya başlamıştır. Bundan dolayı bu yüzyılda farklı alanlarda yenilik yapma fikirleri iyiden iyiye hissedilmiş ve bu amaçla da yeni ve çeşitli eğitim kurumları açılmıştır. Bu doğrultuda 1826 yılında Avrupaî tarzda Tıbhane Mektebi açılmıştır. Bu mektebin kütüphanesi materyalist fikirlerin ağırlıklı olduğu bir kütüphane haline gelmiştir. Ayrıca Robert Koleji ve Galatasaray Lisesi de Avrupa’nın yeni fikirleriyle tanışan bir diğer eğitim kurumları olmuştur.⁷⁰ Yine yabancı kitaplardan yapılan çevirilerle⁷¹ beraber toplum yaşantısındaki yenilikler de materyalizmin yerleşmesinde etkili olmuştur.

⁶⁹ Topaloğlu, Aydın, “Materyalizm”, DİA, Ankara, 2003, Cilt XXVIII, s.137.

⁷⁰ Koç, Emel, “Klasik Materyalizm ve Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Yansımaları”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt I, Sayı II, Kasım 2009. s.78.

⁷¹ Bu çevirilerden bazıları şunlardır:” *Viktor Hügo (İstanbul 1302). Beşer (İstanbul 1303). Volter (İstanbul 1304) ve İntikad (İstanbul 1304) gibi eserleri ve çeşitli makaleleriyle Beşir Fuad, muhtelif çevirileri ve Felsefe Mecmuası’ndaki yazılarıyla Saha Tevfik, Tarih-i İstikbal adlı eseri (1-111.İstanbul 1331-1332) başta olmak üzere çeşitli tercüme ve telifleriyle Celal Nuri (İleri). İctihad dergisindeki fizyoloji ve biyoloji muhtevalı materyalist yazılarıyla Abdullah Cevdet. Tarih-i Kadim (İstanbul 1321) adlı şiiriyle Tevfik Fikret gibi düşünce adamları, Büchner ve Haeckel başta olmak üzere bazı*

Bu düşünceleri savunan aydınların yıkılmak üzere olan devleti bu durumdan kurtarmak için üzerinde hemfikir oldukları çözüm, toplumdaki değişimin akla ve bilime dayalı olarak gerçekleştirilmesiydi. 19. yy'da Hoca Tahsin, Beşir Fuat ve Ahmet Mithat Efendi'nin çalışmaları, sistemli olmamakla birlikte, materyalizmin Osmanlı'da yayılması ve etkili olması için gereken ilk şartları hazırlamıştır. Osmanlı'da materyalizmi savunan aydınlar, maddenin ve kuvvetin ezelf ve ebedî olduğunu ileri sürerek ruhun olmadığını iddia etmekte ve bu iddialara yeni ilmi gelişmelerden deliller getirmektedirler.⁷²

19. yy'dan itibaren materyalist etkilerle İslam dünyasında belirmeye başlayan bu düşünce çağdaş bilimlerde ortaya çıkan gelişmelerle beraber etkisini biraz azaltmıştır. Din karşıtı olarak devam ettirilmeye çalışılan ve Müslümanların gelenek, görenek, örf ve adetlerine karşı önyargılı bazı maddeci fikir ve düşünceler de düşüngüsel saplantıların ötesine gidememiştir.⁷³

Bu akımları savunan aydınlar taklitçilikten öteye geçememişlerdir. Onlara göre bilim adeta açıklayıcı bir etken olmaktan ziyade kurtarıcı bir etken olarak görülmüştür. Öyle ki bu akımları savunanlar bu akımlara orijinal bir katkıda bulunmadıkları gibi yabancı dildeki eserleri tercüme etmekten ve kendilerine örnek olarak gördükleri materyalist düşünürlerin fikir ve düşüncelerini aktarmaktan öteye gidememişler ve bazen de onların fikir ve düşüncelerini sanki kendi fikir ve düşünceleri imiş gibi yansıtmışlardır. Yapılan bu çalışmalar bilgi aktarımından öteye geçemese de, Osmanlı'yı Batılı filozof ve felsefecilerden haberdar etmesi açısından son önemli olup, bu düşüncelerin ülkemizde tanıtılıp yayılmasında etkili olmuşlardır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi düşünce ve fikir dünyasının toplumdaki etkilerini bilmemiz ve bunlardan haberdar olmamız, günümüz Türkiye'sinin sorunlarını gereği gibi anlayıp kavramamız açısından adeta bir gerekliliktir.⁷⁴

materyalist ve pozitivist yazarların görüşlerini Osmanlı Devleti'ne taşıyan kişiler olmuştur.” Bunlar, Müslümanların içinde bulunduğu sıkıntıları aşması için materyalist felsefeyle özdeş gördükleri bilime sarılmanın gerekliliğinden bahsetmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkn: Topaloğlu, Aydın, “Materyalizm”, s.140.

⁷² Büyük, Celal, “Ahmet Hamdi Akseki'nin Din Karşıtı Akımlarla Mücadelesi”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 63, Eylül 2018, s.387.

⁷³ Topaloğlu, Aydın, “Materyalizm”, s.140.

⁷⁴ Koç, Emel, “Klasik Materyalizm ve Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Yansımaları”, s.95.

İslamcılar bu iki kavramdan doğrudan ya da dolaylı olarak bir şekilde etkilenmişlerdir. Bu etkilenme çoğunlukla menfi olmakla beraber bazı zamanda müspet olabilmıştır. Bazı İslamcılar bu düşüncelere mensup olanların sıklıkla vurguladıkları “*Dinin terakkiye mâni olduğu*” düşüncesini her fırsatta eleştirerek ve dinden ve geçmiş dönemlerden referanslar getirerek bu düşüncenin aksini ispata çalışmışlardır. Diğer bir kesim İslamcılar da bu kavramların akli ve bilimi her şeyin önüne koymasından etkilenecek bu doğrultuda çözüm yolları aramaya sevk etmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde bu kavramlardan başka İslamcılığı etkileyen bir başka unsur olan “*Bu devlet nasıl kurtarılabilir?*” ortak sorusu etrafında Osmanlı Devleti içinde kötü gidişatın nasıl önleneceğine dair ortaya atılan çözüm önerileri neticesinde ortaya çıkmış olan ve oldukça etkili olup dönemin siyasi ve fikri hayatında önemli rol oynayan birtakım siyasi akımların ortaya çıkışını ve İslamcılık akımı ile ilişkisini ele alıp değerlendireceğiz.

1.2. 19. yy’da Osmanlıda Etkili Olan Düşünce Akımları

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde İslamcılıkla beraber ortaya çıkan fikir akımları üzerinde biraz durmamız gerekmektedir. Özellikle 19. yy’ın sonları ile 20. yy’ın başlarında Devletin içine düştüğü zor durum insanları birtakım çözüm önerileri aramaya sevk etmiştir. Özellikle Fransız İhtilalinden sonra ortaya çıkan Milliyetçilik fikirlerinin Osmanlı’da da yayılmaya başlamasıyla beraber bu fikirlerin etkisini en aza indirgeyerek toplumu ayakta tutup Osmanlı Devletindeki her ferdin Osmanlı tebası sayılmasını öngören ve bu şekilde uygulanacak politikalarla devleti batı karşısında tekrar etkin ve güçlü kılmayı amaçlayan “*Osmanlıcılık*”, Batıyı adeta kendilerine rol model alarak devletin ilerlemesi kurtuluşunu batıda görenlerin oluşturduğu “*Batıcılık*”, İkinci Meşrutiyet döneminde özellikle de Balkan Savaşlarından sonra yükselişe geçen “*Türkçülük*” ve çalışmamızın esas konusunu teşkil eden “*İslamcılık*” gibi akımlar Osmanlı Devletinin son dönemlerinde oldukça etkin olmuşlardır.

“*Osmanlıcılık*”, “*Türkçülük*” ve “*Batıcılık*” akımlarını savunanların ortak özellikleri devleti içine düşmüş olduğu durumdan kurtarmanın yollarını aramaktır. Özellikle 20. yy’ın başlarında etkinliklerini iyice artıran bu akımlar; savaşlarda toprakların kaybedilmesi, Osmanlıya bağlı milletlerin Osmanlı’dan ayrılmaları ve devletin iyice zayıflaması karşısında kendilerince birtakım çözüm önerileri üretmişlerdir. Amaçları

aynı metotları farklı olan bu akımların birbirleri ile etkileşimde bulunmaları ise son derece doğaldır. Dolayısıyla İslamcılık akımını iyi anlayabilmemiz için dönemin diğer akımlarını iyi bilmemiz ve analiz etmemiz gerekmektedir.

1.2.1. Osmanlıcılık

Osmanlıcılık “*Farklı unsurları Osmanlı kimliğinde birleştirmeyi amaçlayan siyasi düşünce*” olarak tanımlanmaktadır. Özellikle 1798 Fransız İhtilali ve sonrası dönemde yaygınlık kazanan, Osmanlı’da millet olarak tarif edilen halkların yaşamış oldukları topraklarda milliyetçi fikirlerin etkisiyle bağımsızlıklarını kazanıp kendi devletlerini kurmak istemeleri ile ilgili bir kısım gelişmeler imparatorluk olan Osmanlı’nın yapısını tehlikeye düşürmüştü. Osmanlıcılık 19. yy’ın başlarından itibaren böyle bir tehlikenin Osmanlı’da oluşmasını engellemek için ortaya çıkmıştır. Osmanlıcılık akımı Avrupa’da etkili olan milliyetçi fikirleri önceleri bir Avrupa meselesi olarak görmüş ancak Sırp İsyanı, Yunan İsyanı ve Balkanlardaki devletlerin Hristiyan Avrupa’dan aldıkları güçle ayrılıkçı hareketler göstermeleri bunun sonucunda da Osmanlı Devleti bu isyan eden ve kendi bağımsızlıklarını kurmak için adeta fırsat kollayan kendisine bağlı bu unsurların ayrılmalarını ve isyan etmelerini engellemek için geniş muhtevalı bir Osmanlı kimliği oluşturmayı amaçlamıştır.⁷⁵

Osmanlıcılık düşüncesine paralel olarak ilan edilen Tanzimat (1839) ve Islahat Fermanı (1856) ile azınlıklar önemli haklar elde etmişlerse de özellikle 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasi Osmanlıcılık düşüncesinin vardığı en üst nokta olmuştur. Ancak II. Abdülhamid dönemi ile birlikte ve özellikle de 1878 yılından sonra bu siyasetin etkisini yavaş yavaş yitirerek ikinci plana geçmeye başladığı görülmektedir.⁷⁶

II. Abdülhamid’e muhalif olanların en çok dile getirdikleri hususlardan birisi de onun Osmanlıcılık siyasetini önlediği şeklindeki iddiaları olmuştur. Bu durumu kendilerine muhalefet aracı olarak kullananlara göre II. Abdülhamid yönetimi ortadan kaldırılıp Osmanlı’da yaşayan bütün unsurlara belli oranda temsil hakkı veren meclis açılırsa sorun çözülebilecek ve Osmanlıcılık siyaseti başarı ile yürütülebilecektir. Nitekim 24 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet ilan edilmesiyle, Osmanlıcılık siyasetine dönüş süreci

⁷⁵ Özcan, Azmi, “Osmanlıcılık”, DİA, İstanbul, 2007, Cilt XXXIII, s.485.

⁷⁶ Hanoğlu, Şükrü, “Osmanlıcılık”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 5, İstanbul 1985, s1391.

de başlamıştı. II. Meşrutiyetin ilanıyla beraber çeşitli unsurlar meydanlarda kendilerinin Osmanlı olduklarını belirtirken, Makedonya çeteleri şehirlere dönmekte, çeşitli gösterilerin ardından dini liderlerin birbirleriyle kucaklaşmaları, çeşitli dillerde yazılan eşitlik vs. gibi dövizlerin meydanları süslemesi gibi durumlar yaşanarak kısa süreliğine de olsa birlik mesajları verilmeye başlanmıştır.⁷⁷

Ancak Osmanlı toplumunda oluşan bu birliktelik fazla uzun sürmemiştir. Yunanistan'ın Girit'i (1908), Avusturya Macaristan'ın Bosna Hersek'i topraklarına katması (1908), Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi (1908), yapılacak seçimlerde gayri müslim unsurların eski ayrıcalıklarını istemeleri gibi hadiseler Osmanlılık düşüncesini zora sokmuştur. Bu zamana kadar bu düşüncüyü destekleyen ve muhalefet aracı olarak gören İttihat ve Terakki ise bu gelişmelerden sonra “*Türkçülük*” fikrine yoğunlaşmaya başlamışlar, Osmanlılık ise İttihat ve Terakki yönetimine muhalif olanlar tarafından savunulmaya başlanmıştır. 1912-1913 Balkan Savaşları ile beraber Rumeli'deki toprakların kaybedilmesi bu söylemin sona ermesine yol açmıştır. Gerek I. Dünya Savaşı ve gerekse Millî Mücadele yıllarında ise bu düşüncenin yerini İslamcılık ve Türkçülük almıştır. Cumhuriyet döneminde ise Tanzimatla beraber oluşturulan Osmanlı Milleti kavramı Türkiye Cumhuriyeti'nde herkesi içine alan “*Türk Milleti*” olarak yeni döneme entegre olmuştur.⁷⁸

1.2.2. Batıcılık

Batıcılık, Osmanlı'da yenileşme hareketleri ile başlayan ve özellikle II. Meşrutiyet dönemi ve sonrasında ortaya çıkan düşünce hareketidir. Bu hareketin temsilcilerine de Batıcılar (Garbıcılar) denilmiştir.⁷⁹ Batıcılığın diğer bir tanımı ise, “*Batılılaşma, çağdaş bir toplum ve hürriyetçi esaslara dayanan bir devlet kurmak üzere girişilmiş teşebbüsler ve gerçekleştirmelerdir.*” şeklindedir.⁸⁰

Bu harekete mensup olanlar, sadece ilmi ve teknik alandaki gelişmelerin örnek alınmasını yeterli görmeyerek ferdi olarak ta birçok değişime gereksinim olduğunu

⁷⁷ Hanioğlu, Şükrü, “Osmanlılık”, s.1392.

⁷⁸ Özcan, Azmi, “Osmanlılık”, s.485-486.

⁷⁹ Hanioğlu, Şükrü, “Batıcılık”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 5, İstanbul 1985, s.1382.

⁸⁰ Yazıbaşı, Muhammed Ali, “II. Meşrutiyet Dönemi Batıcılık Akımının Ahlak Anlayışının Değerlendirilmesi”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 2014, s.121.

savunarak tam bir batılılaşmadan söz etmişlerdir. Özellikle İkinci Meşrutiyet dönemindeki Batılılaşma problemi Batıcılar tarafından toplumun en temel problemi olarak görülmüştür. Bu akımı savunanlar “*İctihat Dergisi*” etrafında şekillenmişlerdir.⁸¹

Bu devlet nasıl kurtulur mantığı ile hareket eden Batıcılar arasında tam bir fikir birliği yoktur. Buna karşın geleneksel değerler ve din konusunda benzer düşüncelere sahiptir. Hanioğluna göre Batıcılar bu düşüncelerini üç esasa dayandırmışlardır. Birinci esas onlara göre Osmanlı ancak batıya yönelerek içine düşmüş olduğu durumdan kurtulabilirdi. Ancak buna engel iki durum vardı. Bunlar geleneksel değerler ve din. Geleneksel değerler artık önemini kaybetmiş din toplumun önünde engel teşkil etmekteydi. Batıcılar ikinci esas olarak ta din kurumu ve onun etkinliğinin büyük bir sorun oluşturduğu görüşündedirler. Eğer batılılaşma gerçekleştirilmek isteniyorsa din kurumunun ikinci plana atılması gerektiği düşüncesindedirler. Üçüncü esas ise yine geleneksel değerlerden kaynaklandığına inandıkları özel girişim eksikliğidir. Toplumdaki değerleri küçük gören kanaat değişmezse bireysel girişimciliğin önü açılmayacaktır.⁸²

Batıcılar Osmanlı Devleti’nde yaşayan topluluklar için temel unsur kabul ettikleri “*İttihad-ı anasır*” (Osmanlıcılık) düşüncesini benimsemişlerdir. Aksanyar’a göre batıcılar “*İttihad-ı İslam*” düşüncesine eğilimli gözükmektedirler. Aksanyar batıcıların bu yatkınlıkları daha çok kültürel birlik olarak görmüştür.⁸³ Bununla beraber Batıcılarla İslamcılar sürekli bir mücadele içerisinde olmuşlardır.

İkinci Meşrutiyet sonrası dönemde Batıcılar ile İslamcılar arasındaki mücadeleler özellikle Batının nasıl algılanması, nasıl ele alınması ve batıdan neler alınması düşünceleri etrafında şekillenmiştir. İslamcılar Batıcıları geleneksel değerleri tahrip etmekle ve kendilerine bu değerlerden yararlanarak yeni değerler ve yeni bir din yaratmakla suçlamışlardır.⁸⁴

⁸¹ Aslan, Taner, “Garpçılar ve Garpçılar Arasındaki Fikir Ayrılıkları”, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt 14, Sayı 2, Ekim 2006, s.630.

⁸² Hanioğlu, “Batıcılık”, s.1384-1385.

⁸³ Aksanyar, Necati, “Türk Toplumunda Batıcılık Akımı”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 2, Haziran 1999, s.242.

⁸⁴ Hanioğlu, “Batıcılık”, s.1386-1387.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ise Batıcılık artık devleti kurtarma yolunda değil de daha çok yeni bir toplumsal yaşam ortaya çıkarma amacına yönelmiştir. Cumhuriyet dönemi yapılan reformlar da buna paralel olarak Batılılaşma taraftarlarının düşünceleri ile örtüşmüş, bu yeni yapı içerisinde etkili olabilmışler ve düşüncelerinin bir kısmı dikkate alınan bir yapı olmuştur.⁸⁵

1.2.3. Türkçülük

Hanioğlu'na göre Türkçülük *“XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde entelektüel düzeyde başlayan, daha sonra siyasal ve ideolojik boyut kazanan hareket, Pantürkizm”* olarak tanımlanır.⁸⁶ Bir diğer tanımı ise *“Osmanlı İmparatorluğunda, özellikle II. Meşrutiyet sonrasında gelişen Türk Milliyetçiliği konusundaki düşünce akımına “Türkçülük” denilmektedir.”* Bu akım, Cumhuriyet ve sonrası dönemlerde de aynı adla anılmış ve devamlılık arz etmiştir. Ancak, esas olarak bu hareketle kastedilen II. Meşrutiyet dönemindeki düşünce hareketidir.⁸⁷

Yine Hanioğlu'na göre dünyada ve Osmanlı'da etkili olan milliyetçi fikirlere Osmanlı'da ki Türk unsurlarda rastlayamıyoruz. Bu hareketin Türkler arasında geç belirmesinin nedenleri devletin çoğunluğunu oluşturan bu Türk unsurların temel amacının devletin devamını sağlamak ve onu kurtarmak olarak düşünen tek topluluk olmasıyla ümmet yapısından etkilenmeleri olarak görülmüştür. Ayrıca İslamiyet'in ümmet anlayışının üzerinde durması da Türklerin bu akıma yönelmesini engelleyen diğer faktör olmuştur.⁸⁸

20. yy'a gelindiğinde özellikle de II. Meşrutiyetle beraber Osmanlıcılar ve İslamcılar savunmuş oldukları politikalarının tecrübeleri neticesinde alternatif olarak Türkçülük akımı ortaya çıkmıştır. Akçuraoglu Yusuf, İlk defa Mısır'da Türk gazetesinde yayımlamış olduğu yazılarla Osmanlıcılığı İslamcılık ve Türkçülük akımları ile kıyaslamış ve en uygun ve uygulanabilir siyasetin Türkçülük olduğunu belirtmiştir.

⁸⁵ Hanioğlu, “Batıcılık”, s.1387.

⁸⁶ Hanioğlu, M. Şükrü, “Türkçülük”, DİA, Ankara, 2012, Cilt XXXXI, s.551.

⁸⁷ Hanioğlu, “Türkçülük”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, s.1394.

⁸⁸ Hanioğlu, “Türkçülük”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, s.1395.

Akçuraoğlunun bu değerlendirmeleri uzun süre farklı mecralarda yoğun bir şekilde tartışılmıştır.⁸⁹

Türkçüler bu dönemde özellikle İslamcılarla sürekli mücadele içerisinde olmuşlardır. İslamcılığı savunanlar bu akımı savunanları bir “*dava-yı kavmiyet*” olarak görüyorlardı. Onlara göre İslam’da böyle bir şey mümkün değildir ve kesin olarak yasaklanmıştır. İslamcıların bu yaklaşımına karşın Türkçüğü savunanlar ise İslamiyetin kavmiyetten vazgeçilmesi şeklinde bir düşünceyi getirmediğini aynı zamanda bir kimsenin hem Türkçü hem de İslamcı olabileceğini belirterek “*Türk milletinin millet mefkuresinin Türklük, buna mukabil ümmet mefkuresinin İslâmcılık*” olduğunu ileri sürmüşlerdir. Türkçülerin bir diğer mücadeleleri de Batı’yı taklidin dereceleri ve milliyetçilik gibi hususlarda Batıcılarla olmuştur. Osmanlı Devleti’nin Doğulu bir devlet olduğunun unutulmaması gerektiği ancak Batı’dan da uygun bir şekilde yararlanmak gerektiğini savunmuşlardır. Türkçülüğün önde gelen savunucularından Ziya Gökalp’in “*Çağdaşlaşmak, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*” isimli eseri aynı zaman muasırlaşmak (çağdaşlaşmak) arzusunu da taşıdığını Batıcılar’a karşı öne sürmüşlerdir. Ancak bu cevaplar Batıcıları tatmin etmemiştir.⁹⁰

Osmanlı’nın son dönemleriyle özellikle de II. Meşrutiyetle birlikte yaygınlaşan bu akımlar Devletin nasıl kurtulacağı ve batı karşısında Osmanlı toplumunun kimlik arayışının neticesi olarak Devletin içine düşmüş olduğu durumdan kurtuluşunu çağdaşlaşma ve modernleşmede görmek bakımından aynı fikirde olup terakki kavramını esas alarak farklı konular ve kavramlarda birbirleriyle tartışma içerisinde olmuşlardır. Bu tartışmaların felsefi bir yönü olmakla beraber ideolojik bir niteliği de bulunmaktadır. Çünkü bu akımların toplumun gerçekleriyle ve toplumsal şartlarla uyuşması pek mümkün olmayan düşünceleri (Osmanlıcılarının farklı unsurları Osmanlı kimliğinde birleştirme çabaları, Türkçülerin Turancılığı, Batıcıların tamamen batıya entegre olmuş bir toplum hedeflemeleri) vardı. Bu düşünceler yapılan tartışmaların fikri olarak istikametini belirlemesi nedeniyle bu akımları savunanları bir yandan bütünleştirirken bir yandan da sonuç itibarıyla de önemli fikri tutarsızlıklara yöneltmiştir.⁹¹

⁸⁹ Özcan, “Osmanlıcılık”, s.486.

⁹⁰ Hanioglu, “Türkçülük”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, s. 1399.

⁹¹ Koç, Emel, “Klasik Materyalizm ve Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Yansımaları”, s.75-76.

1.3. İttihad'ı İslam Düşüncesi'nin Ortaya Çıkışı

İttihad-ı İslam düşüncesinin ortaya çıkışıyla ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre bu hareketin ilk safhası “*Vehhabilik*”⁹² hareketidir. Abdülvehhabın talebesi olan “*Suud*”, iki kutsal beldenin zabtının, İslam âleminin kendi inançları etrafında birleşmesi için atılacak ilk adım olduğuna inanıyordu. Her ne kadar Vehhabiler, bu emellerinde başarılı olamadılarsa da Kuzey Hindistan ve Afganistan gibi uzak beldelerde derin siyasi etkiler bırakmışlardır.⁹³

Cemil Hakyemez’e göre ise Hindistan’da ortaya çıkmıştır. Çünkü onların yaşadıkları bölge Batılilar tarafından en erken işgal edilen bölgedir ve bundan dolayı İttihad-ı İslam adına ilk faaliyetler burada çıkmıştır. Özellikle Şah Velîyyullah (Ö.1762) ekolüne mensup Müslüman Hint uleması, İngiliz işgalinden itibaren Hindistan’ın darü’l harbe dönüştüğünü ve burada düşmana karşı cihadın farz olduğunu söylemişlerdir. Onların bu düşünceleri bölgedeki Müslümanların büyük bir kısmı tarafından benimsenmiş ve İngilizlere karşı (1857) de cihat ilan etmişlerdir.

1862-63 yılından itibaren ise Müslüman dünyasının lideri olarak gördükleri Osmanlı Halifelerinin adını Cuma hutbelerinde anmaya başlamışlardır.⁹⁴ Diğer bir kısım İslamcı yazarlar ise İttihad-ı İslam’ın 19. yy’da Osmanlı devletinde ortaya çıktığını belirtmiştir. Tablo böyle olsa da İttihad-ı İslam düşüncesi, II. Abdülhamid’in bunu devlet politikası olarak kabul etmesiyle revaç bulmuştur.⁹⁵ Tanzimat ile sağlanmaya çalışılan “*ittihad-ı anasır*” yani “*toplumsal bütünleşme*” “*imparatorluktaki etnik, dinsel ve kültürel unsurların birliği fikri*”, “*dağılmaya yüz tutmuş sosyal ve siyasal yapıyı*” ve kışkırtıcı etkilerle gelişen gayrimüslimlerin tepkisini göğüsleyememiştir.

Sultan II. Abdülhamid kendi dönemi açısından bir devlet politikası olarak gördüğü bu düşünceyi hayata geçirerek birtakım çalışmalar yapmıştır. Java’ya siyasi temsilci atamış, propaganda amacıyla Hindistan, Çin, Afrika, İran ve Türkistan gibi yerlere görevliler göndererek çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

⁹² Vehhabilik, “*Ortaya çıkışından günümüze kadar İslam Dünyasında çok yönlü ve geniş bir etkiye sahip dinî ve siyasî bir harekettir*”. Ayrıntılı bilgi için bkn: Büyükkara, Mehmet Ali, “*Vehhabilik*” DİA, İstanbul 2002, Cilt XXXXII, s 611.

⁹³ Albayrak, Siyasi Boyutlarıyla Türkiye’de İslamcılığın Doğuşu, s.79.

⁹⁴ Hakyemez, Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Dini İttifakı, s.150.

⁹⁵ Şentürk, Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset, İslamcılık, s.46.

II. Abdülhamid'in çalışmaları bunlarla sınırlı kalmamış; İngilizlere karşı harekete geçmeleri için Kuzey İran halkı sultan tarafından isyana teşvik edilmiştir. Rusya'nın uzak bölgelerinde Çin sınırına kadar yapılacak olan faaliyetler için devlet tarafından önemli miktarda para harcanmıştır. ⁹⁶Japonya'nın Rusya'yı yenmesi sultan'ı umutlandırmıştır. Hatta bu amaçla Japonları Müslüman yapıp yanlarına çekeceği düşüncesiyle padişah bir heyet hazırlamış ve bu heyeti Ertuğrul Fırkateynine bindirerek 14 Temmuz 1889'da 607 kişiyle Japonya'ya doğru harekete geçirmiştir. Heyet yolda Bombay, Kolamba, Singapur ve Honkong gibi limanlarda oradaki yerli Müslümanlar tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Ancak bu heyettekiler çıkan bir fırtınada gemiyle beraber suya gömülmüşlerdir. Yine Sultan 1900 yılında Hicaz demiryolunun inşasına girişmiştir. Hicaz demiryolu ile padişahın amacı, hem ekonomik bir kazanç elde etmek hem de İstanbul'u demiryoluyla Bağdat, Basra, Hicaz gibi bölgelere bağlamaktır. Sultan, bu şekilde Hindistan ve diğer bölgelerle irtibatı kolaylaştırmış olacaktır. ⁹⁷

Sultan II. Abdülhamid İttihad-ı İslam politikaları doğrultusunda bunları yaparken, 19. yy'ın ikinci yarısından itibaren çeşitli sebeplerle ülke dışına çıkan aydınlar, ülkenin durumunu daha iyi analiz edebilme imkânı bulmuşlardır. Onlar da İttihad-ı İslam politikasını benimsemişler, bu doğrultuda Batı'da yaşanan demokrasi, özgürlük, millet hâkimiyeti, eşitlik, adalet gibi kavramlarla ilgilenmeye ve bu kavramlar çerçevesinde kendi inançlarından çözümler üretmeye dinden referans bulmaya çalışmışlardır. ⁹⁸

Yeni Osmanlılar, gelişen sosyal şartlar içerisinde problemlerin üstesinden gelecek çözümler bulmaya ve bir söylem oluşturmaya başlamışlardır. ⁹⁹ Bir kısmı Avrupa'da eğitim, öğretim görmüş olan Yeni Osmanlıların, Dini konular ve kavramlarda yeterli bilgi ve eğitime sahip olmadıklarını müşahade etmekteyiz. Onların bu kavrama önemli ölçüde sarılmalarının nedenlerinden birisi devleti içine düşmüş olduğu bu zor durumdan

⁹⁶ Albayrak'a göre, Sultan II. Abdülhamid'in Çin politikasını bu kadar önemli kılan sebep, Çin'in doğu Türkistan'ında Yakup Bey isimli komutanın etkisidir. Yakup Bey gerek Doğu Türkistan'da ve gerekse Yunnan eyaletlerinde birkaç sene içinde (19.yy. sonları) bağımsızlık kazanmıştır. Bu olaylar o kadar önemli bir hal almıştı ki olayları takip eden birçok batılı devlet adamı ihtilalcilerin birbirini destekleyip Batı Çin'de bağımsız bir İslam Devleti kurmak ve Çin İmparatorluğunu baştanbaşa kuşatmak üzere olduklarına kanaat getirmişlerdir. Bu olaylar meydana gelirken Yakup Bey'in şöhreti tüm İslam Âlemi'nde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de ün salmıştır. Osmanlı Padişah ve Halifeleri ona iltifatlar ve yüceltici lakaplar göndermişlerdir. Ancak sonunda senelerce süren savaşlar ve katliamlar Yakup Bey'in Çin karşısındaki mağlubiyetiyle bu hareketi tamamen söndürmüştür. Bkn: Albayrak, Siyasi Boyutlarıyla Türkiye'de İslamcılığın Doğuşu, s.86,87.

⁹⁷ Hakyemez, Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Dini İttifakı, s.143, 144.

⁹⁸ Şentürk, Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık, s.66.

⁹⁹ Sarıkaya, "İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış, Osmanlı Türkiye'sindeki Arayışlar", s.103.

kurtarmak ise diğeri de yönetime karşı bir muhalefet aracı olarak kullanmaktır. Çünkü halkının büyük bir kısmı Müslüman olan bir devletin dini konularda hele de Müslümanların birliği gibi önemli bir konuda duyarsız kalmaları mümkün değildir. Yeni Osmanlılar da halkın bu hassasiyetinden “*İttihad-ı İslam*” düşüncesini muhalefet aracı olarak ustaca kullanmayı bilmişlerdir.

Yeni Osmanlılar ürettikleri fikirlerde İttihad-ı İslam kavramından önemli ölçüde yararlanmışlardır. Mesela İttihad’ı İslam’a kültürel bir olgu olarak bakan Namık Kemal Osmanlıyı Batıyla yakınlıklarından dolayı modernleşme yolunda tüm Müslümanların etrafında birleşecekleri bir güç olarak görmektedir. Ona göre İslam birliğinin oluşabilmesi, mezhep kavgalarının önlenmesi ve bilimsel faaliyetlere ağırlık verilmesiyle mümkündür. Namık Kemal ve diğer yeni Osmanlılar II. Meşrutiyetin öncesinde gündeme getirdikleri bu ve benzeri düşüncelerle bu fikrin belirli bir olgunluğa erişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu çerçevede İttihad’ı İslam’la ilgili kaleme alınan ilk müstakil eser, Esad Efendinin, Osmanlı Devleti’nin öncülüğünde İslam Birliğinin kurulmasını önermek amacıyla 1873’te yazdığı “*İttihad’ı İslam*” risalesidir.¹⁰⁰

Yine bu dönemde birçok İslamcı aydın İttihad-ı İslam politikasını desteklemek amacıyla çeşitli cemiyetler kurmuşlardır. “*İhya-ı İslam*” bu amaçla kurulan cemiyetlerden biridir. Bu cemiyetin amacı siyasi bir birlik kurmaktır. Yine Hoca Tahsin tarafından “*Memalik-i İslamiye Coğrafya Cemiyeti*” kurulmuş, kurulan bu cemiyetin amacı da; İslam toplumlarının yaşadığı mekânları tanımak ve buraların sorunları hakkında çözümler üretmektir.¹⁰¹

Bu dönemde Avrupa’nın Osmanlı’nın içişlerine müdahale eden tavrı, Rusya’nın politikaları ve Balkanlarda ortaya çıkan gelişmeler ve yaşanan olaylar Osmanlı üzerinde çok derin etkiler oluşturmuştur. Osmanlı Devleti’nde çıkan gazeteler (Basiret, Sabah, Vakit...) İttihad-ı İslam ile Avrupa’ya adeta gözdağı vermeye çalışmışlardır.

İttihad-ı İslam fikrinin kamuoyunda yazılı olarak ilk gündeme gelişi Hürriyet gazetesinin 10 Mayıs 1869 tarihli nüshası ile olmuştur. Burada yayınlanan bir makalede

¹⁰⁰ Hakyemez, Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Dini İttifakı, s.148.

¹⁰¹ Yıldız, M. Cengiz, Osmanlı’nın Son Dönemlerindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, s.291.

Müslümanların çözülmesini ve yabancı boyunduruğu altına girmesini engelleyecek tek çarenin İttihat olduğu belirtilmiştir. Bu makaleden sonra aydınların kendi aralarında tartıştıkları gündem konularından biri olan İttihad-ı İslam düşüncesi üzerine yazılar yazılmaya başlanmıştır. Yine 1872 yılında Namık Kemal'in "*İttihad-ı İslam*" isimli makalesi yayınlanmıştır.¹⁰²

Yine bu dönemde fikir ve yazılarıyla Sultan II. Abdülhamit'e destek olmak amacıyla Süleyman Hasbi "*İslam Milletlerinin Mutluluğu İçin Birlik Hakkında Tez*" isimli risalesini kaleme almıştır. 1890'da İstanbul'da "*Malumat*" ile Kahire'de yayınlanan "*el-Müeyyed*" , yine Kahire'de haftalık olarak çıkan "*Türk*" isimli dergi ile Dağıstanlı Türklerden Mehmet Murat'ın (1853-1912) çıkarmış olduğu haftalık "*Mizan*" da bu doğrultuda yayın yapmaktaydı. Bunların dışında Suriyeli gazeteci Abdurrahman el-Kevakibi'nin (1854-1902) faaliyetleri İslam Birliği adına önemlidir. Onun 1900 yılında Kahire'de yayınladığı Ummü'l Kura "*İslami Yeniden Diriliş*" amacıyla büyük bir konferans tertiplemiştir. Ayrıca bu tür toplantılar aylık olarak çıkan el-Menar dergisi aracılığıyla sürekli teşvik edilmiştir. Ayrıca İttihad-ı İslam adına İstanbul'da çıkan "*Vahit*" ile "*el-Ceva'ib*" Tunus krizi sırasında bölgeye gönderilerek kabilelere kadar dağıtılmış ve bu şekilde onların da bilgilendirilmesi sağlanmıştır. II. Abdülhamid'in emriyle Osmanlı İran arasında birlik oluşturmak maksadıyla "*Ahter*" isimli gazete çıkmıştır.¹⁰³

II. Abdülhamid'in saltanatının sonlarına doğru gelindiğinde tüm bu faaliyetler İttihad-ı İslam ile ilgili ciddi bir birikimin oluşmasını sağlamıştır. İttihad-ı İslamla ilgili makaleler özellikle 1908'den sonra Sırat-ı Müstakim'de yayınlanmıştır. Sonraları Sebülreşad adıyla devam eden bu derginin amacı ve savunduğu tez, Müslümanların kurtuluşlarının, İslam Birliği etrafında kenetlenmeleri ve yok olmaya yüz tutan İslami değerlere dönmeleri ile mümkün olacaktır.¹⁰⁴

Her ne kadar bu fikir İslam dünyasını umutlandırırsa da özellikle 1878 Osmanlı Rus savaşı ve ardından bazı Müslüman devletlerin Osmanlı Devletinden ayrılımları ve özellikle padişahın tahttan indirilerek İttihat ve Terakkinin iktidara gelmesiyle eski gücünü ve heyecanını kaybetmiştir. Buna rağmen şeksiz de olsa I. Dünya Savaşı

¹⁰² Şentürk, Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık, s.46-47.

¹⁰³ Hakyemez, Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Dini İttifakı, s.152,153.

¹⁰⁴ Hakyemez, Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Dini İttifakı, s.152,153.

sırasında İttihat ve Terakki'yi savunanlar tarafından gerekse Millî Mücadele yıllarında değişik şekillerde başvurulmuş önemli bir politik araç olarak devam etmiştir. İttihat ve Terakki'yi savunanlar dine uzak gibi görünseler de Kafkasya ve Mısır gibi yerleri kontrollerinde tutmak amacıyla bu siyaseti sürdürmeye çalışmışlardır.¹⁰⁵ Tüm bu girişimler bekleneni sağlamasa da İtilaf devletlerini, sömürgelerinde yer alan geniş Müslüman nüfuslarından dolayı endişeye sevk etmiş, olması muhtemel bir isyan ve kalkışma hareketlerine karşı kuvvetlerinin önemli bir kısmını istilaları altındaki yerlere sevk etmişlerdir.¹⁰⁶

Gelinen noktada bu hareketin etkisini kaybetmesini çeşitli nedenlere bağlayabiliriz.

- a) Gerek İslam ülkelerinde ve gerekse diğer beldelerde yaşayan Müslümanların bir kısmının sömürgeci devletlerle iş birliğine girmeleri, düşmanla birlikte aynı cephede kendi dinlerinin bağlarına karşı savaşmaları,¹⁰⁷
- b) Osmanlı Devleti'nin batılı devletlerle beraber savaşa girmelerinin (Almanya, Bulgaristan vs.) İslam toplumunda meydana getirdiği olumsuz duygu.
- c) Bir diğer neden ise İslam Ülkelerinin büyük bir bölümünün Avrupalı devletlerin kontrolünde olması ve İslam Ülkeleri ile Osmanlı Payitahtı arasındaki mesafenin önemli bir etken olması İttihad'ı İslam siyasetinin yani Cihat ilanının¹⁰⁸ etkili olamayışındaki bir diğer nedendir.¹⁰⁹

Ama yine de Millî Mücadele döneminde verilen mücadelede bir ve beraber olarak düşmanı yenmede bu ve bunun gibi argümanlardan büyük ölçüde yararlanılmıştır. Savaşın sonraki milli mücadele döneminde, kalan yerlerdeki halkın birlik olup düşmanı bertaraf etmede etkin araç olarak kullanılmıştır.

¹⁰⁵ Hakyemez, Osmanlı İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı, s.144.

¹⁰⁶ Hülagü, Metin, Pan-İslamist Faaliyetler, İstanbul,1994, s.236.

¹⁰⁷ Hülagü, Pan-İslamist Faaliyetler, s.266.

¹⁰⁸ Hülagü'ye göre tüm çabalara rağmen "Cihad'ı Ekber" ilanının Halife Sultan tarafından empoze edildiği, arka planda ise Hristiyan bir devlet olan Almanların bulunduğu, Halifenin kâfirlerle bir olup cihad ilanında bulunamayacağını belirten Müslüman önderlerin desteği kazanılamamıştır. İtilaf Devletleri ayrıca Müslümanlar üzerindeki hâkimiyetlerinin meşru olduğuna dair çeşitli fetvalar yayınlamışlardır. Yine cihada katılımı engelleyen bir diğer neden ise sömürge devletlerin egemenliği altında yaşayan Müslümanlara geri kalmış ya da yarı bağımsız ülkelerde yaşayan diğer dindaşlarına nispeten ekonomik açıdan daha ferah sosyal açıdan daha avantajlı durumda olmaları, idari kademelerde kolaylıkla yükselebilmeleri ve dini vecibeleri rahatlıkla ifa edebilmeleridir. Bkn: Hülagü, Pan-İslamist Faaliyetler, s.243.257.268.

¹⁰⁹ Hülagü, Pan-İslamist Faaliyetler, s.237.

1.4.Hilafetle İlgili Tartışmalar- Halife'nin Konumu

II. Abdülhamit'ten önceki Osmanlı Padişahları zaman zaman kendilerini “*Halife*” olarak belirtmiş olsalar da bu kavramın üzerinde çok fazla durmamışlardır. Osmanlı sultanının, ilk halifelerin varisi ve bütün Müslümanların halifesi olduğu fikrinin önem kazanması daha çok Sultan Abdülaziz dönemine rastlar. Bu doğrultuda Sultan Abdülaziz ve ardından Sultan II. Abdülhamit siyasi hedefleri çerçevesinde “*Halife-i Müslimin*”, “*Zillullah fi'l arz*” gibi ünvanları özellikle kullanmışlardır.¹¹⁰

Kabaklı' ya göre Sultan Abdülaziz, bir kısım Müslüman devletlerle siyasi ilişkileri artırırken Çin'de, Japon diyarlarında, Afrika'da bulunan insanlar arasına, dini yaymak maksadıyla çeşitli heyetler yollamıştır. Padişahın Halifelik nüfuzunu kullanmaya çalışması, İngiltere gibi bir devletin karşı tedbirler almasına yol açmıştır. İngiltere bizzat Hilafet'i yok etmeye çalışmıştır. Nitekim daha sonraki yıllarda meydana gelecek olan 31 Mart hadisesini İngilizler, sırf Hilafeti yok etmek için tertip etmişlerdir.¹¹¹

Sultan Abdülaziz'den sonra Halifeliğin manevi gücünden yeteri kadar faydalanmaya çalışan bir diğer Osmanlı Sultanı Sultan II. Abdülhamit'tir. Sultan, Halifeliğin manevi gücünden müspet ve olumlu bir mekanizma çıkarmıştır. Bu amaçla, Hindistan ve Afrika başta olmak üzere Müslüman beldelerin büyük çoğunluğu Halifenin etkileyebildiği yerler haline gelmiş, İstanbul da, sırf Osmanlı Devletinin değil tüm İslam âleminin payitahtı haline gelmiştir. Osmanlı Devleti için; Müslümanlara uzanmak, kendi hâkimiyetlerindeki Arapları bölücü etkilerden kurtarmak için, zayıf ve sönükte olsa Halifelikten daha etkin bir araç yoktu. Osmanlı Devleti sadece padişahlık değildir. Aynı zamanda Halifelik, makamdır. Bu makamın, bütün Müslümanları ilgilendirmesi ve Müslümanların birliğinin korunması için güçlendirilmesi gerektiği fikri ön plana çıkmıştır.¹¹²

Bu dönemde dünyadaki birtakım Müslümanlar Osmanlıdan yardım taleplerinde bulunmaya başlamışlardır. Çünkü Osmanlı Devleti onların gözünde halen güçlü ve etkilidir. Bunlardan birisi Açedir. Açe'deki Müslümanların Osmanlıdan yardım istemeleri ve bu amaçla Açelilerin İstanbul'a bir heyet yollamaları Osmanlı kamuoyunu

¹¹⁰ Hakyemez, Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı, s.149.

¹¹¹ Kabaklı, Mehmet Akif, İstanbul,1977, s.84.

¹¹² Kara, İslamcıların Siyasi Görüşleri, İstanbul, 1994, s160-161.

günlerce meşgul etmiştir. Bunda matbuatın rolü tartışılmazdır. Gazete sayesinde kamuoyu olan biteni takip edebilme imkânı elde ediyordu. Açe konusu kamuoyunda o kadar yankı uyandırmışken Osmanlı Devleti bu duruma sessiz kalamazdı. Açe harici başka devletlerde Osmanlıdan yardım talebinde bulunmaya başlamışlardır. Ama bu ve benzeri yardım talepleri Osmanlı Devleti'ni bir ikileme sevk etmiştir. Birincisi eğer bu devletlere yardım edilirse, Avrupa ve Rusya ile ilişkiler bozulabilir, bunlardan gelecek baskıları önlemek zorlaşabilirdi. İkincisi ise özellikle de gazete ve tarikat çevrelerinin oluşturduğu kamuoyu sayesinde Devlet bu durumu olumlu kullanırsa zayıf ve güçsüz olduğu bir dönemde Avrupa karşısında bu makamın gücünden önemli ölçüde istifade edebilir ve içine düşmüş olduğu olumsuz durumdan kurtulabilirdi.¹¹³ Yine de Osmanlı Devleti elinden geldiğince bu devletlere yardım etmeye çalışmıştır. Mesela Açe konusunda (sönükte olsa) Hollanda'ya nota verilmiştir. Yine 1911 yılında İtalya Osmanlı'ya ait olan Trablusgarp'ı işgal edince İslam Dünyasında Osmanlıyı destekleyen siyasal faaliyetler ve özellikle İtalya'ya ait ürünleri boykot etmişlerdir. Kızılay'ın Müslüman toplumlar açısından itibarı, Hicaz Demiryolunun oluşturduğu dünyadaki modern Müslüman imajı Osmanlıyı adeta İslam dünyası ile özdeşleştirmiştir.

114

Bu dönemde Meşrutî bir yönetimin savunuculuğunu yapan genç Osmanlılar da bu gelişmeleri takip etmektedirler. Onlar da Halifeliğin Dünya Müslümanları nazarındaki gücünün farkında olup, bunu görüş ve düşüncelerine yansıtmışlardır. Ancak Genç Osmanlılar bu dönemde bir ikilem içindedirler. Onların doğrudan muhatap oldukları soruların başında, Halifenin durumunun ne olacağı sorusu gelmektedir. Halifeliğin gücünün farkına varmakla beraber bir taraftan bu güçten yararlanmak, diğer taraftan ise savundukları görüşler dolayısıyla Halifenin yetkilerini sınırlandırmak ikilemiyle karşılaşmışlardır. Mesela Kanun'î Esasi hazırlanırken yetkilerini kullanmak isteyen bir Halife ile düşünülen kanun arasında taraflardan birinin aleyhine işleyecek gerilimli bir durumun ortaya çıkma ihtimali kaçınılmazdır.¹¹⁵ Böyle bir durumda doğal olarak bir ikilem yaşanacaktır. Ama yine de onlar Halifeliğin gücünden yararlanmayı seçmişlerdir.

¹¹³ Kara, İslamcıların Siyasi Görüşleri, s.146-147.

¹¹⁴ Aydın, Cemil, "İmparatorluk ve Hilafet Vizyonları Arasında Osmanlının Panislamist İmajı", Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri, Edt: İsmail Kara, Asım Öz, s.64, İstanbul, 2013.

¹¹⁵ Kara, İslamcıların Siyasi Görüşleri, s.146-147.

Durum içerde bu şekilde iken Hilafet konusunda atılan adımlarla beraber Osmanlı Müslümanları iğlilerini Osmanlı dışındaki Müslüman halklara yöneltmişler, bunun neticesinde ise yavaş yavaş dünyadaki Müslümanların dayanışması fikrinin olgunlaşacağı zemin de oluşmaya başlamıştır. Osmanlı Devletinin önderliğinde bir dünya İslam birliği, karanlık bir tablo içinde bulunan Osmanlı devleti için yeni siyasi ufuklar getirmekte, yeni umutların yeşermesine yol açmaktadır.¹¹⁶ Ne var ki Halifelik atılan tüm adımlara ve olumlu gelişmelere rağmen II. Meşrutiyetten sonra önemini yitirmiş sahipsiz ve dayanaksız kalmıştır.¹¹⁷ Birinci Dünya Savaşında Halifenin yapmış olduğu cihat çağrısı sonuçsuz kalmış Milli Mücadele Yıllarında ise kısmen etkili olsa da Birinci dünya savaşından sonra ise özellikle saltanatın kaldırılmasıyla beraber sembolik bir makam olmuş belli bir süre sonra tamamen kaldırılmıştır. Böylece dünya İslam Birliği için yeşeren umutlar yok olmaya başlamıştır.

2.İslamcılığın Ortaya Çıkış Süreci

“İslamcılık” hareketinin ortaya çıkışı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler üzerinde burada ayrıntılı bilgiler vermek tezin sınırlarını zorlayacağından, tez konumuz açısından bazı görüşleri belirtmekle iktifa edeceğiz.

Bu hareket ne zaman ortaya çıkmıştır. Bu hareketin ne zaman ortaya çıktığı tartışmalı bir konudur. Çünkü İslamcılık olarak tanımlanan bu akım önceleri gelişen siyasi ve sosyal şartlar altında Müslümanlar tarafından ortaya konulmuş, daha sonraki zamanlarda ise yoğunlaşmıştır. Bu akım ne zaman ortaya çıkmıştır? Bu soruya verilen cevaplar oldukça farklı olmuştur. Verilen cevapların bir kısmı başlangıç olarak ortaya çıktığı zaman dilimini ele alırken bir kısmı ise yoğun bir şekilde bu kavramın tartışıldığı dönemi ele almıştır

Şentürk’e göre Nakşibendî tarikatının bir kolu olan Müceddidiye’yi kuran ve 1564-1623 tarihleri arasında yaşamış olan İmam Rabbani ve onun takipçisi olup özellikle Osmanlı’da etkili olan ve İslam Dünyasındaki İslami uyanışta büyük katkıları olan Şeyh Halid el-Bağdadi (1779-1827) tarafından yürütülen çalışmalara kadar götürenler olduğu gibi; bu akımın Kuleli Vak’ası ile birlikte ortaya çıktığı görüşünü ileri sürenler, Yeni

¹¹⁶ Kara, İslamcıların Siyasi Görüşleri, s.155.

¹¹⁷ Kara, İslamcıların Siyasi Görüşleri, s.160.

Osmanlılar zamanında ortaya çıktığını ileri sürenler, II. Abdülhamid devrinde ve II. Meşrutiyet sonrasında ortaya çıktığını öne süren görüşler de olmuştur.¹¹⁸

a) İslamcılığın doğuşunu İmam Rabbani (1564-1623) ve Şeyh Halidi'ye (-Ö1846) bağlayanlar ülkemizdeki siyasi oluşumların bu ikisinden etkilendiklerini, İmam Rabbaninin, zalim bile olsa Müslüman hükümdara yakın durmaya çalışması ve Müslümanların birçok sıkıntılarını gidermeye aracı olması ülkemizdeki birçok İslami oluşumun genel politikası olmuştur. İmam-ı Rabbaninin siyasal anlamda İslami kesime yol çizen başlıca düşünceleri şunlardır:

a.a. “Müslüman olmak şartıyla mevcut devlet başkanı ile yakın ilişki içinde olup bu sayede Müslümanların haklarını korumak onlara yönelik olası zulmü engellemek ve İslami faaliyetlere daha geniş imkân bulmak.

a.b.Bidat ve hurafelerle, ehl-i sünnet anlayışına aykırı olan düşüncelerle mücadele etmek.

a.c.Tasavvufa sirayet etmiş hurafeler ve ehl-i sünnet akaidine ters düşen uygulamalara karşı mücadele etmek.”

Rabbaninin bu yaklaşımı, ehl-i sünnet ulemasına ve onların içtihatlarına verdiği önem, ulemanın tasavvufa yakın olmasını sağlamış ve ulemanın tercih ettiği tarikat “Nakşibendilik” olmuştur.¹¹⁹

Şentürk'e göre Halid el-Bağdadi, İmam Rabbaninin başlattığı Müdeddidiyye hareketinin ondan sonraki en önemli temsilcisidir. Halidiler Tanzimat Dönemi reformlarına karşı çıkarken daha sonra gelen II. Abdülhamit'i İslamcı politikalarından dolayı desteklemişlerdir. Siyasetle yakından ilgilenen Halidiler, fiili mücadele içerisinde de yer almışlardır. Bu özellik İmam Rabbaninin (Sirhindi) tasavvufa getirdiği yenilikçi bir yaklaşım olup Halidiler döneminde yeni bir aşamaya yükselmiştir. Böylece Tasavvufla, artık sadece bireyin manevi yolculuğunu değil, aynı zamanda toplumdaki Dini hassasiyeti geliştirerek İslam Birliğini korumayı da amaç edinmişlerdir.¹²⁰ Ancak

¹¹⁸ Şentürk, Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset, İslamcılık, s.23.

¹¹⁹ Şentürk, Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset, İslamcılık,98-99.

¹²⁰ Şentürk, Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset, İslamcılık, s.100-101.

unutulmamalıdır ki bir Tasavvuf geleneği siyasi durumu, mezhebi yapı gibi ele alamaz. Bu nedenle İslamcılığın bu şekilde ortaya çıkmış olması pek kabul edilebilir bir yaklaşım değildir. Olsa olsa bunların fikirleri İslamcılara temel teşkil etmiştir.

b) “*Türkiye’de İslamcılığın Doğuşu*” isimli kitabında Sadık Albayrak ise Kuleli Vak’asını “*İlk İttihadı İslam*”¹²¹ olarak tanımlar.¹²² Kuleli Vak’ası “*Sultan Abdülmecid yönetimine karşı düzenlenen isyan ve bir suikast teşebbüsü*”dür.¹²³ Kuleli Vak’ası’nın önemi, Islahat Fermanına ilk örgütlü tepki olmasından dolayıdır. 28 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen bu ferman Hristiyan nüfusun konumunu güçlendirmiştir. Bu yeni durumla Hristiyan orta sınıf güçlenirken, Müslüman orta sınıf zayıflamıştır. Aslında bu ferman son dönemlerde Osmanlıda başlayan gayri Müslimlere daha fazla hak tanıma sürecinde sadece bir aşamadır. Bu sürece İslami kesimde tepkiler oluşmaya başlamıştır. Kuleli Vak’ası bu tepkiler neticesinde bir kısım insanın yönetime başkaldırmasıdır. Başarısızlıkla sonuçlanan bu başkaldırı sonucunda bu olaya katılanlar kulelide yargılanmışlar, bir kısmı idam edilirken bir kısmı ise hapis cezasına çarptırılmışlardır. Hulusi Şentürk ise Sadık Albayrak’ın bu görüşüne katılmamıştır. O, bu hareketin geniş, toplumsal tabanı olmayan bir hareket olduğu görüşündedir ve bu hareketin İslami endişelerle yapıлып yapılmadığının belli olmadığı, bu yüzden Kuleli Vak’asının, İslamcılık akımının çıkış noktası olarak görülemeyeceğini belirtir.¹²⁴

Hulusi Şentürk’ün değerlendirmesi yerinde bir değerlendirmedir. Çünkü toplumsal tabanı olmayan bu hareket olsa olsa bir protesto mahiyeti taşımaktadır. Ayrıca bu hareket başarısızlıkla sonuçlanınca devamı gelmemiştir. Ancak örgütlü olarak yapılan bir tepki olması bakımından önemlidir.

c) İsmail Kara İslamcılığın “*İttihad-ı İslam*” adı altında 1870 yılından itibaren Osmanlı Devleti’nin hâkim düşüncesi olduğunu ancak yaklaşık bundan kırk yıl sonra II. Meşrutiyetten sonra *Sırat’ı Müstakim*’in 14 Ağustos 1908’de yayın hayatına girişiyle başlatılmakta olduğunu söylemektedir.¹²⁵ Bu yaklaşıma göre İslamcı hareketin,

¹²¹Sadık Albayrak her ne kadar ilk “*İttihad-ı İslam*” hareketini “*Kuleli Vakası*” olduğunu söylese de şuurlu ve düzenli ilk “*İttihad-ı İslam*” hareketinin iki ayrı koldan geliştiğini belirtir. Bu kolları “*Senusilik*” ve “*Cemalettin Afgani*” olarak belirtir. Bkn: Albayrak, Siyasi Boyutlarıyla Türkiye’de İslamcılığın Doğuşu, s.81.

¹²² Albayrak, Sadık, Siyasi Boyutlarıyla Türkiye’de İslamcılığın Doğuşu, s.74.

¹²³ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkn: Türkmen, Zekeriya, “Kuleli Vak’ası”, DİA, Ankara 2002, Cilt XXVI, s.356.

¹²⁴ Şentürk, Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset, İslamcılık, s.26.

¹²⁵ Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, s.28-29.

özelliklerini daha çok 19. yy ortalarında kazanan, Hindistan'da şekillenmiş olmasına rağmen 1870'lerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinde giderek güçlenen bir ideolojik akım olduğu söylenebilir.¹²⁶

İslamcılığın ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili görüleceği üzere çok çeşitli fikirler mevcut olmakla beraber birçok araştırmacı yazar İslamcılık akımının II. Meşrutiyetle doğduğu fikrini benimsemekle beraber bu fikri biraz esnetmiş ve öncülerinin Yeni Osmanlılara kadar götürülebileceği görüşünü kabul etmişlerdir. Böyle olmakla beraber bu akımın II. Meşrutiyet dönemi etkili olmaya başladığı ve döneme damgasını vuran düşüncelerden biri olduğu bazı yazarların ve araştırmacıların hem fikir oldukları noktadır.¹²⁷ İslamcılığın ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili görüşler birbirinden farklı da olsa bunların ortak amacı her biri dönemlerine damga vuran gelişmelerdir ve İslami endişelerle yapılmışlardır. Ancak İslamcılık adına ortaya konan çalışmaların en yoğun olduğu dönem II. Meşrutiyet sonrası dönemdir.

Osmanlının son dönemleriyle ilişkilendirilen “İslamcılık” hareketinin ortaya çıkışında batıdaki gelişmelerin İslam dünyasına etkilerinin sonuçlarıyla doğrudan ilgili olduğu görülmektedir. İslamcılık; bir yönüyle İslam toplumlarını Batı sömürsünden ve esaretten kurtarmak, “*medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyaset, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir hareket*”tir. Bu nedenle denilebilir ki, İslamcılık fikrinin bir ideoloji haline gelmesi 19. yy'ın onlarında olmuştur. Tanzimat Fermanı'yla resmi olarak başlayan Batılılaşma hareketine ve Batıcı yazarların İslamiyet aleyhine yazmış oldukları yazılara bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.¹²⁸

Bir araştırmaya göre de, Osmanlı İmparatorluk coğrafyasında İslam'ın sosyo-kültürel ve politik gücü, özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde toplumsal birlikteliği sağlamak ve yok oluşu önlemek için önerilen modellerden biri olan “İslamcılığa” kaynaklık eder. İslamcılık “İttihad'ı İslam” adı altında 19.yy'ın son çeyreğinden itibaren ortaya çıkmıştır. 19. yy'ın sonlarında gelindiğinde Osmanlı fikriyatında devletin yok oluşunu

¹²⁶ Ozan, İbrahim Halil,” II. Abdülhamid Döneminde İslamcı Muhalefet ve Mehmet Akif Ersoy”, Yüzüncü Yıl İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl 2016, Sayı 4-5 s.148.

¹²⁷ Şentürk, Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset, İslamcılık, s.38.

¹²⁸ Yıldız, M. Cengiz, “Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik”, s.286.

önlemek için başlıca iki ideolojik akım vardır. Bu akımlardan ilki, farklı dini etnik ve kültürel unsurları Osmanlı çatı kimliğinde buluşturma amacıyla olan Osmanlıcılık akımıdır. İkinci akım ise, asr-ı saadet nostaljisinde “İslamcılık”tır. 20. yy’ın başlarında buna Türkçülük de eklenecektir. İslamcılığın Osmanlı coğrafyasında nasıl doğduğu ve serptiği, 19. yy’ın ikinci yarısından itibaren başlatılan reformların yarattığı sosyo-politik travma ile açıklanabilir. Daha öncesinden II Mahmut hatta III. Selim ıslahatları ile başlatılabilecek batılılaşma hareketi, varoluşu statüko ve geriye dönük tarihsel referanslara dayanan ulema elitinin zayıflaması, buna karşılık seküler kurumları daha çok benimseyen kalemîyye sınıfının güçlenmesi anlamına geliyordu¹²⁹

2.1.İlk Temsilcileri

19. yy’ın sonlarına doğru dünyada İslami uyanış hareketleri etkisini göstermeye başlamıştır. Bu uyanış hareketleri ikili bir düşünce akımının sonucu olarak belirmiştir. Biri dinden ilham alan 18. yy. sonlarından itibaren Müslüman Dünyasında oluşmaya başlayan reformcu ideoloji; diğeri ise dinle hiçbir şekilde alakası olmayan, daha çok Batılılığı andıran modernist eğilimli vakıadır. 19. yy. ortalarından itibaren tüm dünyada Müslüman halkların öncülerini oluşturan insanlar, İslam toplumlarının içine düştüğü olumsuz durumdan kurtulması, dünya ile uyum içinde bütünleşmesi için, İslam’ın yeniden canlandırılması gerektiğini savunmuşlardır.¹³⁰

Bu hareketlerin iki cephesi vardır. Bunlar; Kur’an’a ve Sünnet’e dayanmak, Kur’an ve Hadis’in tefsirinde akli esas tutarak ilim ile dini telif etmektir.¹³¹ Bu hareketin ilk temsilcileri olarak nitelendirdiğimiz insanlar genellikle şu konularda ortak düşünüyorlardı; dini idealleri yeniden üretmek, İslam anlayışını yeniden şekillendirmek, Müslümanların ibadet ve inançlarını yeniden canlandırmak, Kur’an’a ve Tefsirine ağırlık vererek dinin kaynağından elde edilmesini sağlamak, bid’atlar ve günümüzdeki yozlaşmalara karşı her daim savaşmak, ictihad kapısını yeniden açarak her şeyde ilk ve esas kaynaklara yeniden dönmek.¹³²

¹²⁹ İnceoğlu, Efcan, “*Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Evrimi*”, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara-2009,s. 11. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

¹³⁰ Subaşı, “Türk Reformasyonu ve Din ‘İhya’”, “Tecdid” ve “İslah” ın Modern Kullanımları, s.130-153.

¹³¹ Ersoy, Modernleşmek mi İslamlaşmak mı, Derl: Ziya Çil, İstanbul,1983, s.28.

¹³² A.N. Amır, A. O. Shuriye and A.F. İsmail, “Muhammed Abduh’un Moderniteye Katkısı”, Çev. Osman ŞAHİN, Birey ve Toplum, Cilt 3, Sayı 6, Güz 2013, s. 229.

İslamcılığın şekillenmesinde ve temellerinin atılmasında bu düşünürlerin önemli bir katkısı vardır. Aşağıda belirteceğimiz bu düşünürler hakkında olumlu görüşler olduğu gibi olumsuz görüşler de¹³³ oldukça fazladır. Bizim amacımız ise bu düşünürlerin İslamcılığa katkılarının neler olduğunu detaya girmeden ana hatlarıyla değerlendirmek olacaktır. İslamcılığın ilk kuşağı olarak adlandıracağımız bu düşünürleri sonrakilerden farklı kılan özellik bunların dini ilimlere son derece vakıf olmalarıdır.

Sayıları çok olmakla beraber biz burada isimleri daha çok ön plana çıkan İslamcılardan bahsedeceğiz.

2.1.1.Cemalettin Afgani (1838-1897)

1838 yılında dünyaya gelmiştir. Asıl ismi Seyyid Cemalüddin Muhammed b. Safder el-Efgani el-Hüseyni'dir. Nerede doğduğu ve nereli olduğu konusunda çok çeşitli görüşler ileri sürülmektedir.¹³⁴ Onun Hemedan yakınlarındaki Esedabad'da dünyaya geldiğini ve bundan dolayı İranlı ve aynı zamanda Şii olduğunu öne sürenler olduğu gibi Afganistan'ın Kabil yakınlarındaki Kuner kasabasının Esedabad köyünde doğduğunu ve Afganistanlı olduğunu belirtenler, onun Azeri Türkü olduğunu ve dolayısıyla

¹³³ Hasib Es-Samarrai İslamcılığın ilk temsilcilerine tamamen farklı bir yorumlama getirmiştir. O "*Cemarr*" isimli bir mezhepten bahseder. Afgani, Abduh ve Reşid Rızanın isim ve soy isimlerinin baş harfleriyle oluşan bu mezhebi oluşumun fikir babasının Afgani, sistemleştiricisinin Abduh ve sonuçları telif ve ilan eden kişinin Reşid Rıza olduğunu belirtir. Bugün İslam Dünyasında yenilikçi, modernist kim varsa bu üçlüden esintiler taşıdıklarını söyler. Bu mezhebin başı olarak gördüğü Afgani'nin İslam Ümmetinin başına bela olan yedi bulaşıcı hastalığın mikrobunu taşıdığını belirterek bu yedi hastalığın, peygamberliği basite alan bir anlayış, Dinin temel emir ve kurallarına tahammülsüzlük (zekatın reddi gibi), İmameti Kübra'yı istismar (Şii anlayışı), Nasları akla tabi kılan Mutezili bazen de Harici yaklaşım, dinin aslına dönme kisvesi altında eski ulema ve görüşlerini yok sayan selefi akım, Gayri Müslimlere sempati ve hayranlık ve uygulamayı ihmal. Bu yedi hastalığın biri ya da birkaçı çeşitli zamanlarda Müslümanları yatağa düşürdüğüne değinen Sammarrai "*Cemarr*" mezhebinin bu dertlerin yedisini birden Müslüman fertlere zerkettiğini, bunların da bazılarında birisinin bazılarında birkaçının etkili olduğunu belirterek bu hastalığın isminin de "*zihin özürlülük*" olduğunu söyler. Eserinin ilerleyen kısımlarında da bu görüşlerini pekiştirmek için Asr-ı Saadetten başlayarak günümüze kadar geline nokta bu görüşlerini destekler mahiyette düşüncelere yer verir. Ayrıntılı bilgi için Bkn: Es-Samarrai Hasib, Dini Modernizmin Üç Şövalyesi, s.11-14.

¹³⁴ Afgani'nin Afganlı olduğu yaygın kanaat olsa da farklı düşünenler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi olan Samarrai onun Afganistanlı olduğunu söyleyenlerin dayandığı kaynağın tek olduğunu bunu söyleyenlerin Abduh'un "*Dehrilere Reddiye*" kitabının mukaddimesindeki Afgani'nin hayatına dair vermiş olduğu beyanı esas alırlar. Abduh'un kaynağının ise Afgani'nin kendisi olduğunu belirten Samarrai onun İranlı olduğunun en kesin belgesini Afgani hakkında yazılan farsça bir esere dayandırmaktadır. Bu eserin müellifi Afgani'nin bacasının oğlu ve kendi talebelerinden biridir. Bu eser Afgani'nin İranlı olduğunu ve Afganistanla hiçbir ilgisinin bulunmadığını açıklar. Ardından Şia ulemasının önde gelenlerinden Seyyid Muhsin el-Emin'in çıkarmış olduğu "*Cemalettin*" isimli eserde de onun İranlı olduğunu Hemedan'a bağlı Esedabad'da doğduğunu belirtir. Samarrai'ye Afgani'nin İranlı olduğunu gizlemesinin değişik sebepleri vardır. Sunni İslam Dünyasında İranlı bir insanın tesirli olamayacağını bildiği için bunu gizleme gereği hissetmiştir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkn: Samarrai Hasib, Dini Modernizmin Üç Şövalyesi, s.94-110 arası.

Azerbaycanlı olduğunu iddia edenler de vardır. On sekiz yaşına kadar Kabilde kalan Afgani ilköğrenimini babası Safderden alarak dönemin bilginlerinden çeşitli alanlarda dersler almıştır. 1857 yılında Hac ibadetini ifa eden Afgani 1863 Afganistan'da Muhammed A'zam'ın baş veziri olmuştur.¹³⁵

Cemaleddin Afgani; Avrupa, İran ve Hindistan'da eğitim görmüştür. Avrupa'nın istila ve sömürgeciliğine karşı ilk ciddi fikir hareketlerinin öncülerinden sayılan Afgani'nin hayatı, sürgünlerle, mücadele ve göçlerle geçmiştir. Paris'te talebesi Muhammed Abduhla gizli bir cemiyet kurup "*el- Urvetül Vuska*" isimli dergiyi çıkarmıştır.¹³⁶

Afgani, Tahran, Kabil, Haydarabat, Kahire, Londra, Paris ve St. Petersburg gibi yerlerde yürüttüğü faaliyetlerle, Arap dünyasındaki İslami faaliyetler üzerinde derin izler bırakmıştır.¹³⁷

Afgani buralarda bir süre kalıp düşüncelerini yaydıktan sonra, Sultan II. Abdülhamid'in davet etmesiyle İstanbul'a gelip yerleşmiştir. Sultan II. Abdülhamit'i İslam Birliği konusundaki farklı düşüncesi, Şiilerle-Sünnilerin yaklaşması, yönetim konularında fikri anlamda etkilemiştir. Osmanlı'daki farklı düşüncelere mensup bir kısım aydın, onun yazılarından ve sohbetlerinden bir şekilde etkilenmişlerdir. Müşavirliğini yapmış olduğu gizli "*Genç İranlılar*" cemiyetinin, bir kısmı sürgün Babillerden olan üyeleri aracılığıyla Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin kitaplarını ve mevkutelerini ülkede ve ülke dışında dağıttırıştır.¹³⁸

Batı'da yaptığı seyahatler ile Mısır'dan¹³⁹ Hindistan'a kadar doğu'da yaptığı seyahatler, etkilediği şahıslar, karıştığı olaylar, geride bıraktığı eserler ile geçtiğimiz yüzyılın siyasi ve düşünce hayatında yerini almıştır.¹⁴⁰

Cemaleddin Afgani, her şeyden evvel İslam âlemine özgürlük fikirlerini aşılamaş, Müslümanları uyarmak için gayret sarf etmiştir. Ona göre Müslümanlar İslamiyet'i

¹³⁵ Karaman, Hayrettin, "Efgani Cemaleddin", DİA, İstanbul, 1994, Cilt X, s.456-457.

¹³⁶ Manaz, Abdullah, Siyasal İslamcılık-I Dünyada Siyasal İslamcılık, İstanbul 2008, s.39.

¹³⁷ Al-Azmeh, Aziz, İslamlar ve Moderniteler, Çev: Elçin Gen, İstanbul, 2003, s. 146.

¹³⁸ Karaman, Gerçek İslam'da Birlik, İstanbul, 1999, s.39.

¹³⁹ Afgani'nin Mısır'da Masonluk faaliyetleri oldukça yoğunudur Afgani'nin masonluğu ile ilgili Ayrıntılı Bilgi İçin Bkn: Samarraı Hasib, Dini Modernizmin Üç Şövalyesi, s.125-137 arası.

¹⁴⁰ Karaman, Gerçek İslam'da Birlik, s.21.

kaybetmişler ve din namına hurafelerin esiri olmuşlardır.¹⁴¹ Cemaleddin Afgani'nin İslamcılıkla alakalı fikirleri şunlardır:

a) O, siyasi alanda güçlenmenin dini bir canlanmaya bağlı olacağı görüşündedir. Asr-ı saadet ve dört halife dönemindeki eski başarıların yeniden elde edilmesi için ve Müslümanların, eski görkemli günlerine tekrar dönmelerini sağlamak için, Kur'an ve Sünnet'e dönülmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Batılıların birçok alanda gelişmesine karşın, İslâm âleminin batıya ayak uyduramamasını birbirinden farklı olan iki kritere bağlamıştır. Afgani'ye göre Batılılar, hedeflerine ulaşmak için sürekli mücadele etmişler ve tembellik göstermemişler, İslam Dünyası ise, dinin ana mecralarından uzaklaşarak, dine sonradan dâhil olan bir kısım bid-at ve hurafelere yönelerek tembelleşmişler, bunlardan dolayı da Avrupa'ya ayak uyduramamışlardır. Bu duruma çözüm olarak sunduğu kriterlerden birini İslam'ın özüne dönmek diğeri de Müslümanların siyayal olarak birlik olmaları olarak görür.¹⁴²

b) Batı yayılmasını engellemek amacıyla fikri ve ahlaki standartların yükseltilmesi için topluma çağrıda bulunmuş eğitim müesseselerinin ve müfredatlarının genişletilerek eğitim reformlarının yapılması için birtakım teşebbüslere girişmiştir. Onun amacı İslam dünyasını batı karşısında güçlü tutmaktır. Afgani Müslümanları, İslam'ın orta çağda ortaya koyduğu modern gelişmeleri ve İslam'ın geçmişte geldiği ileri düzeyi göstererek günümüzdeki toplumu aydınlatmaya çalışıyordu.¹⁴³

c) Hep birlikte mücadele etmek, Ümmetin vahdetini yeniden sağlamak, hilafet ve saltanatı yeniden ihya etmek gerekir ve bu bir zorunluluktur. İslam âlemine saçılacak uyanış nurlarının hilafet merkezinden başka bir yerde atılamayacağına inanmıştır.¹⁴⁴

Müslüman bireyden ziyade Cemaatten söz etmiş, idare edenlerle edilenler arasında karşılıklı güvene dayalı bir ilişkinin olması gerekliliğini vurgulamıştır.¹⁴⁵

d) Kur'an'a, tasavvuf ve içtihad'ın önemine vurgu yapmış, Batı karşısında zor günler geçiren İslam Dünyasının içindeki buhrandan kurtarılmasını ve topyekûn Batıya karşı

¹⁴¹ Ersoy, Modernleşmek mi İslamlaşmak mı, s.29.

¹⁴² Duman, Ali," Klasik Modernist İslamcılardan Cemaleddin Afgânî'nin Batı Emperyalizmi Karşısındaki Görüşleri", Hikmet yurdu, Yıl 6, Sayı:11, Ocak-Haziran,2013-1, s.197.

¹⁴³ Fazlurrahman, İslam, Çev: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, İstanbul,1993, s.300,301.

¹⁴⁴ Albayrak, Siyasi Boyutlarıyla Türkiye'de İslamcılığın Doğuşu, s.199.

¹⁴⁵ Abduh, Muhammed, Tevhit Risalesi, Çev: Sabri Hizmetli, Ankara,1986, s.47.

direnilmesini hedef edinmiştir. Afgani, İbn. Teymiyyenin selefiligi ile İbn. Rüşdün akılcılığını dengeleyen bir çizgiye sahiptir. İslami kültür ve hür düşünceye bağlı olan Afgani, İslam birliğinin gerçekleşmesi ve İslam milletlerinin içine düşmüş olduğu durumdan kurtarılması için, Batı ilim ve tekniğinin benimsenmesinin şart olduğunu belirtir. Bu konuda yapılması gerekenler Afgani'ye göre şöyledir: *"Bizi geri bırakan din değildir. Tam tersine Müslümanlar, İslamiyet'i kaybetmiş ve din namına hurafelerin esiri olmuşlardır. Esiri olduğumuz hurafelerden kurtulursak Müslümanlar olarak eski durumlarımıza tekrar kavuşuruz. "Böylece dine sonradan giren hurafelerin bizleri ne duruma soktuğunu, İslamiyet'in özünden sapıp hurafelere daldığımız için bugün bu halde olduğumuzu belirtir. Sözlerinin devamında Afgani "Saf ve öz İslamcılığa dönmek lazımdır. İnsanlar bugün ahlakça ve dince çökmüşlerdir. Cehaleti defetmek için İlim, fen ve sanayi nerede olursa olsun, kimlerin elinde olursa olsun faydalı olanlar mutlaka alınmalıdır. İslam'ın nuru ancak bu sayede ortaya çıkar. İslam medeniyetinin parlak ve şanlı zamanlarına baktığımızda fen ve ilimle donatılmış olduklarını, oysaki Avrupa'nın bu ilim ve fenlerin başlangıcını, nice keşiflerle, icatları bizden aldığını, şimdi ise Avrupa'ya ilim ve fen için müracaat etmek kendi malımızı istemek gibidir."*¹⁴⁶ Demek suretiyle bu durumdan kurtulmanın yolunu da belirtmiştir. Afgani bu doğrultuda ilimleri doğu batı olarak ayırmanın yanlış olduğunu belirterek her çeşit bilginin nereden olursa olsun alınabileceğini düşüncesini savunur. Afgani bu ve bunun gibi fikir ve düşünceleriyle İslamcılar'ı etkilemiştir.¹⁴⁷

II. Meşrutiyet dönemi İslamcı görüşleriyle isimlerinden söz ettiren aydınlar arasında kişiliği ve fikirleriyle önemli bir yere sahiptir. Mehmet Akif Afgani hakkında *"Şarkın yetiştirdiği fitratların en yükseklerinden biri"* ifadesini kullanmıştır. Ayrıca *"Sırat-ı Müstakim"* dergisinde Afgani ve Abduh'un makalelerine sıkça rastlanmaktadır.¹⁴⁸

Mehmet Akif bir dördlüğünde:

"Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;

Veriniz hem de mesainize son sür'atini.

¹⁴⁶ Kabaklı, Mehmet Akif, s86-87.

¹⁴⁷ Maraş, İbrahim, İslam Dünyasında Yenileşme Arayışları, s 413.

¹⁴⁸ Maviş, Nazım, "Türkiye'de İslamcılığın Değişen Siyasal Dili: 1990'lı Yıllarda İslamcı Dergiler", Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 2017 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.35.

Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız;

*Çünkü milliyyeti yok san' atın, ilmin; yalnız*¹⁴⁹ diyerek batıya Afgani ile aynı gözle bakmıştır.

e) Afganinin bir diğer amacı ümmetin hiçbir ferdinin dışarıda kalmayacak şekilde birlik olmalarıdır. Afganinin bu düşünceleri önemlidir. Onun bu düşünceleri gerçekleşmiş olsa Dünyadaki Müslümanlar içine düşmüş oldukları durumdan kurtulacaklar ve birlikleri sayesinde bulundukları konumdan daha iye bir noktaya gidebilmiş olacaklardı. Ama onun bu düşünceleri teoriden öteye geçememiş ve gerçek hayatta hiçbir zaman uygulanmamıştır. Yine de Afgani bu düşüncelerinden vazgeçmemiş, Müslümanların kendi aralarında birleşmelerinin önemli olduğunu bunun sayesinde fertlerin birbirlerinin üzüntü ve hassasiyetlerini paylaşacak kadar hassasiyet kazandıklarını belirtir. Bu tür yazılarında “*İttihadı İslam*” düşüncesini açıkça vurgulayan Afgani'nin İslam âlemini yaşadığı sıkıntılardan kurtarmak ve eski canlılığına kavuşturmak amacını taşıdığı ileri sürülmektedir.¹⁵⁰

Kısacası batı emperyalizmine karşı koyabilmek ve İslam Dünyasını toparlayabilmek için İslam Dünyası birlik olmalı ve İslam'ın asli yüzüne dönülmelidir. Afganinin bu düşünceleri mutlak bir başarıya ulaşmasa bile çeşitli gruplara ilham kaynağı olmuş ve halkın ümitlerini yeşertmiştir.

2.1.2.Muhammed Abduh (1849-1905)

Asıl adı Muhammed Abduh b. Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısırî dir.1849 yılında Mısır'ın Buhayre'ye bağlı Mahalletünnasr köyünde doğmuştur.1862 yılında Eğitim için Tanta'ya gönderilmiştir. Ancak buradaki Medrese'ye devam etmeyerek tekrar köyüne dönmüştür. Küneyse kasabasında bulunan Şeyh Derviş Hızır ile görüşmesi ilme yönelmesinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bir süre sonra Mısır'a giden Abduh Ezher Medresesinde öğrenim gördü. Burada ayrıca Afgani'den bazı dersler almıştır. Bir süre Kahire Darüllulumu'nda hocalık yapmış, 1882 yılında Beyrut'a sürgün edilmiştir.1883 yılında ise Paris'e giderek Afgani ile beraber “*el-Urvetü'l Vusta*” dergisini

¹⁴⁹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: Ertuğrul Düздаğ, İstanbul, 2007, s170.

¹⁵⁰ Duman,” Klasik Modernist İslamcılardan Cemaleddin Afgânî'nin Batı Emperyalizmi Karşısındaki Görüşleri”, s.196.

çıkarmışlardır.1889 yılında Mısır'a dönmüş burada çeşitli görevlerde bulunmuş 1905 tarihinde de vefat etmiştir.¹⁵¹

Muhammed Abduh, gerek birçok batılı araştırmacının, gerekse çok sayıda doğulu araştırmacının kendisine büyük hayranlık duyduğu bir bilim adamıdır. O, yaşadığı dönemin ilim ve fikir hayatına, Müslümanların bilinçlenip uyanmasına, İslam düşünce hayatının gelişip ilerlemesine gücü nispetinde katkıda bulunmuştur. ” *İslam'ın ve İslami mirasın ıslah edilip korunması* ” esasına dayalı bir düşünceyle İslam Âleminin uyanışı ve siyasal otoritelerini tekrardan güçlendirmek amacıyla var gücüyle gayret göstermiştir.¹⁵² Abduh'un İslamcılıkla ilgili fikirlerinden bazıları şunlardır:

a)Abduh İslam'ı ve İslamcılığı savunurken İslam'ın akıl ile uzlaştığını ve dinin insanın aklını kullanması ve doğada olup bitenleri incelemesi için çağrıda bulunan yegâne din olduğunu belirtir.¹⁵³ Abduh'a göre toptan bir yenilenme için Müslümanların hakiki bir dini eğitim aracılığıyla aklını en doğru şekilde kullanmaları, akıl ile İslam dininin uyumlu olduğunun bilincine vararak hem taklit etmekten kurtulup hem de özgür özgür iradelerinin ortaya çıkması sağlanmalıdır.¹⁵⁴ Ancak aklı bu denli her şeyin üzerinde tutması onun Kur'an'ı yorumlarken Kur'an'ın akılla açıklanamayacak olan bazı hususlarını zorlama tevillerle yorumlamaya çalıştığı görülür. Oysa insan aklı sınırlıdır. Her şey insan aklıyla açıklanamaz. Fazlur Rahman ise Abduh'un, İslam'ı yeniden ele alırken kullanmış olduğu malzemede de an'anevi İslami fikir ve düşüncelere yeni fikir ve düşünceler eklememesine rağmen İslam'da aklın rolü ve aklın önemi üzerinde ısrarcı olması ve yeni fikir ve düşüncelerin etkilerine ve ilmin elde edilmesine kapı aralayacak şekilde İslam'ın ana ilkelerini yeniden ifade etmesi onu bu noktalarda Modernizm öncesi ıslahatçılardan daha ileri götürmüştür. Onun bu görüşleri İslam'ın tekrar gelişip yenilenmesi için imkân hazırlamakta ve geçmişle bağın kopmamasını teminat altına almaktadır.¹⁵⁵

b) İslam birliği mefkûresinin Mısır'da yetişen ilim adamlarından olan Abduh'un panislamizmin tahakkuku için çizdiği program ise şu esaslara dayanır.

¹⁵¹ Özevarlı, M.Said, ”Muhammed Abduh”, DİA, İstanbul, 2005, Cilt XXX, s.482-483.

¹⁵² Abduh, Tevhit Risalesi, s.44-45.

¹⁵³ Fazlur, Rahman, İslam, Çev: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, s.303.

¹⁵⁴ Maraş, İslam Dünyasında Yenileşme Arayışları, s.413.

¹⁵⁵ Fazlur, Rahman, İslam, Çev: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, s.303.

- 1.Dinin kaynağında orijinal şartlarına dönmek suretiyle dinde yenilik yapmak.
- 2.Arap dilinin yerleştirilmesi.
- 3.Devlete ve hükümete karşı halkın haklarının tespiti,
- 4.Garp medeniyetine karşı, İslam ülkelerinin birleşmesi.¹⁵⁶

c) Abduh'a göre bütün Müslümanları siyasi bir birlik içerisinde, devlet çapında tek bir bayrak altında birleştirmek bugün için imkânsızsa da düşünülecek birlik; Müslümanların fikirlerini, gayelerini, ideolojilerini ve gönüllerini birleştirmektir. Bu ancak; Müslümanların, Aydınlar ve Ulema tarafından eğitilmesi, aydınlatılması ile mümkün olur. Abduh'a göre, Müslümanların eğitilmesi, aydınlatılması ve onların birliği için Hac farızası son derece elverişli bir vasıtaadır.¹⁵⁷ Hac ile ilgili bu düşüncelerine yazdığı bir makalesinde değinen Muhammed Abduh *"Öyle görüyorum ki ulemayı amilin kalksalar da birbirinden haberdar olmayan Müslümanlar arasında muarefe husulüne çalışsalar, bir kıta'daki ecdadın sedasını diğer kıta'daki efrada isme etmeğe hasr'ı fıkır etseler, az zaman zarfında amal-i beyt-i haram gibi bütün kıtaat-ı arzdan kopup gelen Müslümanların toplandığı bir yer olduktan sonra bu maksada vusul o kadar zor değildir. Cenabı Hak her sene Hicazında her aşiretten, her cinsten, her kabileden birçok ebna-yı milleti cem ediyor. Artık dünyanın her tarafından gelmiş ihvan-ı din arasında söylenecek sözlerin ne büyük tesiri olmak icap edeceği teemmüle muhtaç değildir. Hele bu mahşer'i müsliminde toplanan halkın bir kısmı diğer kısmının yabancı ellerin istibdadı, tahakkümü altında nasıl inlediğini duyacak, anlayacak olursa âlem-i İslam'daki intibah kabiliyet-i mücerrede halinden çıkarak bir fiil hareket şeklini alır."*¹⁵⁸ Demek suretiyle bu konudaki düşüncelerini ortaya koyarak Haccın Dünyadaki Müslümanların birliği ve dayanışması için ne kadar önemli bir fırsat olduğunu belirtir.

Muhammed Abduh'ta Afgani gibi İslamcıları düşünceleriyle etkilemiştir. Ondan etkilenenlerden biri de hiç şüphe yok ki Mehmet Akiftir. Muhammed Abdunun birçok makalesini çevirmiş, onun İslamcılıkla alakalı fikirlerinden etkilenmiştir. Bununla alakalı Sırat'ı Müstakimde yazmış olduğu bir makalede Mehmet Akif (26 Mayıs 1910), Cemalettin Afganinin en büyük eserinin Muhammed Abduh olduğunu söyleyerek onu

¹⁵⁶ Ersoy, Modernleşmek mi İslamlaşmak mı, s29.

¹⁵⁷ Ersoy, Modernleşmek mi İslamlaşmak mı, s101.

¹⁵⁸ Ersoy, Modernleşmek mi İslamlaşmak mı s.94.

övmüş devamında onun, fikirlerini Cemaleddin Afganiden aldığını ve Afganinin tesirinin¹⁵⁹ Abduh üzerinde oldukça fazla olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁰ Abduh İslamcılıkla ilgili düşüncelerini savunmak için Cemaleddin Afgani ile beraber el-ürvetil-Vüska adında bir cemiyet kurup burada yaptıkları çalışmalar yapmıştır. Yine İslamcılıkla ilgili düşüncelerini rahatça yazarak yayınlamak amacıyla da bu cemiyetle aynı adı taşıyan bir gazete neşretmiştir. Bu gazete İslam Dünyasında milliyetçilik hareketinin inkişafında çok etkili olmuştur.¹⁶¹

Abduhun İslamcılıkla ilgili bu düşünceleri fiiliyatta tatbik edilmese de Hakiki eski İslamiyet'in akıcılığı Muhammed Abduh için, onun esas müdafaa silahı olmuş bir nevi dini derinleşme yerine geçmiş ve onun akidesi bir din müdafaası uzlaşması mahiyeti almıştır. Müslümanlar için garba giden yolun kapısını açmış ve onları bir dereceye kadar bu yolda ileri götürmüş olmak Muhammed Abduh'un başarısıdır; Umumi inkişafın onu kısmen geçmiş olmasına rağmen, İslam muhitini yeni dünyaya bağlama noktasında hissesi büyüktür.¹⁶²

2.1.3.Reşid Rıza (1865-1935)

Reşid Rıza, 1865 yılında Suriye'nin Trablusşam yakınlarındaki El Kalemun köyünde doğmuştur.¹⁶³ İtibarlı bir ailenin ferdi olan Reşid Rıza ilk tahsiline kasaba mektebinde başlamış temel dinî bilgileri öğrendiği bu okuldan sonra Trablusşam'daki rüşdiyeye kaydolmuştur. Eğitim dilinin Türkçe olduğu rüşdiyede matematik, coğrafya ve ilmihal dersleri ile türkçe ve arapça okumuştur. Bir yıl sonra bu okuldan ayrılarak Ezher kökenli Muhammed Hüseyin el-Cisr'in müdürlüğünü yaptığı ve Trablusşam'da dinî ve modern bilimlerin ilk kez bir arada okutulduğu elMedresetü'l-Vataniyyetü'l-İslâmiyye'de

¹⁵⁹ Abduh ve Afgani'nin amaçları birbiriyle örtüşse de Afgani Abduh'a göre açık ve gerçekçi değildir. Abduh Afani'den farklı olarak Siyasi dinamikleri bırakıp toplumsal dinamikleri ele almış, Abduh izlenecek yol anlamında ise başlarda Afgani ile aynı düşüncede olsa da zamanla dini ve toplumsal alana yoğunlaşmıştır. Bu ikisi arasındaki bir diğer farkın da yöntem farkı olduğunu söyleşen Nazım Maviş bunu şöyle açıklar: "Afgani ve Abduh arasında yöntem farkı vardır. Afgani inkılâbı, Abduh ıslahatı tercih etmiştir Afgani ile Abduh arasındaki bu yöntem farkı, daha sonraları İslamcı hareketleri kategorize etmeye yönelik politik İslam ve kültürel İslam tanımlamalarına da kaynaklık etmiştir. Modern İslamcı hareketler üzerinde Afgani'nin belirgin bir etkisi olsa da gerek Müslüman Kardeşler'in kuruluş döneminde gerekse birçok İslamcı harekette Abduh'un topluma, toplumsal dönüşüme, eğitim ve öğretime dair ilgisi ilham olmuştur." ayrıntılı bilgi için Bkn: Maviş, Nazım, "Türkiye'de İslamcılığın Değişen Siyasal Dili: 1990'lı Yıllarda İslamcı Dergiler", s.41.

¹⁶⁰ Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri, Ankara,1990, s.32.

¹⁶¹ Ersoy, Modernleşmek mi İslamlaşmak mı, s.7.

¹⁶² Ersoy, Modernleşmek mi İslamlaşmak mı s.10.

¹⁶³ https://tr.wikipedia.org/wiki/Muhammed_Reşid_Rıza,05.01.2016.

okumaya başlamıştır. Arap diliyle eğitim veren bu okulda Türkçe ve Fransızca dersleri de okutulmuştur. Reşid Rıza'nın okuduğu her iki okul da Osmanlı Devleti'nin eğitimde çağdaşlaşma çabalarının uzantısı olarak kurulan okullardır. Reşid Rıza Klasik medrese eğitimi almamıştır. Okul dönemi ve sonrasında başta Cısr olmak üzere Ezher kökenli hocalardan çeşitli disiplinlerle ilgili aldığı özel dersler ve kendi başına yaptığı okumalar fikir dünyasını yavaş yavaş şekillendirmeye başlamıştır.¹⁶⁴

Batılılar'ın sömürgeciliğinin sonucu olarak Müslümanların zayıf ve geriliklerine dikkat çeken Reşid Rıza'nın, dini düşüncede başlıca hedefi dinin, günün problemlerine cevap verecek şekilde yorumlanmasıdır. Çalışmalarına bakıldığında onun hem gelenekçi yöntemlere sahip çıktığı hem de çağın ihtiyaçlarını göz ardı etmeyerek içtihad ve yeniliğe büyük önem vermiştir. Dinin temel esasları (İbadet, İnanç) haricindeki meselelerde hâkim ilim anlayışını devam ettirmek isteyen ilim adamlarını eleştirirken, Batı yanlısı aydınlarla İslami ilimleri etkisizleştirmek istemelerinden dolayı sürekli mücadele içerisinde olmuştur.¹⁶⁵

Reşid Rıza, İslam Birliği faaliyetleri kapsamında ilk olarak 18 Mart 1898'de Kahire'ye gelerek Muhammed Abduhla görüşmüş ve onun tarafından ilgi ile karşılanmış, dostlukları ilerleyince onunla beraber el Menar isimli bir dergi çıkarmışlardır. Derginin gayesi İslami gerçeklere ışık tutmaktır. Bu Hadis'i Şerif derginin şiarı olmuş ve ikinci yılından itibaren derginin her sayısında yer almıştır. Dergi İslam Birliği mefkûresini benimsemiş, bunu yayın hayatı boyunca savunmuş, bu amacın gerçekleşmesi için çaba göstermiştir. Bütün İslam ülkelerinin tek bayrak, devlet, dil ve kanun altında birleşmesini amaç edinmiştir.¹⁶⁶ Ayrıca "*Meşale*" isimli çıkarmış olduğu dergisini Hilafet müessesesi üzerinde yenilikler yapma yolunda geliştirmiştir.¹⁶⁷

Hilafet konusundaki fikirleriyle dikkat çeken Reşid Rıza, Hilafetin ilk dönemindeki ideal şekli bozularak, despotların ve hanedanların bayağı isteklerine hizmet eden bir araç haline geldiğini belirtir. Yine Hilafet'in İslam tarihinde normal bir hükümet şekli haline gelmesinin sebeplerinden biri olarak ulemanın fışkını ve dünyalık uğruna

¹⁶⁴ Kavak, Özgür, Reşid Rıza'nın Fıkıh Düşüncesi Çerçevesindeki Görüşleri, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2009, s.22-23.

¹⁶⁵ Özevarlı, M. Said, "Reşid Rıza," DİA, İstanbul 2008, Cilt XXXV, s15.

¹⁶⁶ M.Reşid Rıza el Hüseyini, İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri, çev. Ahmet Hamdi Akseki, sad. Hayrettin Karaman, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 1974, s5.

¹⁶⁷ Tunaya, İslamcılık Cereyanı, s.261.

emirlere olan körü körüne bağlılıklarını görür ve ulemanın bir takdir havası vererek zulmün sürekliliğine neden olduğunu belirtir.¹⁶⁸

Reşit Rıza Hilafetin ve Müslümanların bütünlüğünün yani İttihad-ı İslam'ın Osmanlı idaresi sayesinde muhafaza edilmesi gerektiğini kabul eder. Bu dönemde Osmanlı'nın işgal altında olması nedeniyle durumun son derece önemli olduğunu belirterek halifenin hem dini hem de dünyevi işlerin idaresini temsil ettiğini ve bunların ayrılmasının Müslümanlar için hayırlı olmayacağını savunur.¹⁶⁹ Reşid Rıza'nın İslamcılıkla ilgili görüşlerinden bazıları şunlardır:

a) Reşid Rızanın İslamcılıkla ilgili çalışmalarına baktığımız zaman el Menar isimli dergi ön plana çıkmaktadır. Dergi'de, Müslümanları uyararak, Müslümanların kötü hallerini ve tehlikeli gidişatlarını onlara göstermiş, kaybettikleri; dini, hidayeti, hâkimiyeti ve istiklali onlara anlatıp, bunun yolunun, dinin rehberliği ile dünya hayatının ihtiyaç ve zaruretlerini telif etmek olduğunu vurgulanmıştır. Müslümanların İstiklali ve birleşmeleri noktasında el-Urvetül Vuskanın yolunu takip eden dergi, İngilizlere hücum noktasında ondan ayrılıp, II. Abdülhamit idaresine üstü kapalı bir şekilde cephe almayı tercih ederek, ona karşı sürdürülen meşrutiyet taleplerini desteklemiştir.¹⁷⁰

b) Reşid Rıza İçtihat kapısının yeniden düzenlenerek açılması gerektiği kanaatindedir. İslami devlet ve hükümet sisteminin gerçek İslam esaslarına uygun bir şekilde ıslah edilmesi kanaatindedir.¹⁷¹ Ümmetin Birliğinin ancak bu şekilde sağlanacağını belirtir.

c) Dünyadaki bütün Müslümanların birliğine dikkat çeken Reşid Rıza, 19. asrın ikinci yarısında Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abdüh'un temsil ettiği selefi ıslahat hareketini vurgulamış, ıslahatın temeline ise hurafe ve bid'atlardan arındırılmış, ilk sade şekline dönüştürülmüş dini koymuştur.¹⁷² Ona göre dinde ıslahat gerekliliğinin temel hedefi, dini bid'atlardan, hurafelerden kurtarmak ve İslamiyet'in ilk dönemine dönmektir. Türbe, Tarikat, Hurafeler ve Mehdi anlayışını reddetmiş, bize camiden önce okul gerekir demiştir.¹⁷³

¹⁶⁸ İnayed, Hamit, Çağdaş İslami Siyasi Düşünce, Çev: Yusuf Ziya, İstanbul, 1995, s.138.

¹⁶⁹ Özevarlı, "Reşid Rıza", s.16.

¹⁷⁰ El Hüseyinî, İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri, s 5-6.

¹⁷¹ Tunaya, İslamcılık Cereyanı, s.262.

¹⁷² Karaman, Gerçek İslam'da Birlik, s.115.

¹⁷³ Manaz, Siyasal İslamcılık-I Dünyada Siyasal İslamcılık s.69.

Reşit Rıza ve onun gibi düşünenler dinde ıslahatı hurafe ve bidatlerden arındırmak ve onu ilk günkü şekline sokmak olarak ele almışlar ancak bunu yaparken bilerek ya da bilmeyerek onlar da dini kendi düşünce kalıplarına hapsetmişlerdir. Günümüzdeki birtakım dini mevzuları kendi akli yorumlamalarını esas alarak ve kendi düşüncelerine paralel olarak açıklamaya çalışmışlar, bırakın dini ilk günkü asli şekline sokmak, eleştirmiş oldukları dine sonradan giren birtakım hurafelerin yerine bunlar da kendilerine özgü yorumlarıyla adeta dine sonradan yeni bir bakış açısı getirip, dine yeni kavramlar yüklemişlerdir.

Reşid Rıza, önceleri İslam Birliğinin Osmanlı Hilafeti ile gerçekleşmesini isterken, meşrutiyetten sonra bundan vazgeçip daha başka formüller üzerinde durmuştur.¹⁷⁴ Reşit Rızanın bu düşünceleri Afganinin ki gibi sadece teoride kalan bir düşünce olmaktan öteye geçememiştir.

2.1.4.Seyyid Ahmet Han (1817-1898)

Hindistan’da ki İslam Modernizminin önemli isimlerinden birisi de Seyyid Ahmet Handır. Seyyid Ahmet Han, İngilizlerin “*sir*” ünvanını verdiği bir şahsiyettir. 17 Ekim 1817’de Delhi’de doğmuştur. Babası Seyyid Muhammed Müttaki Handır. İlk tahsilini tamamladıktan sonra Farsça, Arapça, matematik ve geometri öğrenimi gören Seyyid Ahmet Han babasının 1838 yılında vefatından sonra Delhi Ceza Mahkemesi zabıt kâtipliği görevinde bir süre çalışmıştır.1841 yılında Stajyer Hâkim olan Ahmet Han 1846’da Delhi’ye gönderildi. Burada kaldığı süre zarfında bir taraftan resmi görevini ifa ederken diğer taraftan da çeşitli eserler kaleme alarak tanınır hale gelmiştir.

1855 yılında “sadr-ı emin” ünvanı ile Bicnor’a tayin edilmiştir. 1857 yılında İngilizler’e karşı başlatılan ayaklanma sırasında tamamen İngilizlere bağlı kalmıştır.¹⁷⁵

Seyyid Ahmet Han, İslam’ın bilime ve bilimsel gelişmelere karşı olmadığını belirterek, İslami düşüncenin yeni bir sentezinin gayreti için uğraştı. Bu noktadan hareketle İslam’ın Batı bilimleriyle birlikte öğretilceği yeni ve farklı bir eğitim sisteminin

¹⁷⁴ El Hüseyinî, İslam’da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri, s 5.

¹⁷⁵ Öz, Mustafa,” Seyyid Ahmet Han, DİA, Cilt II, İstanbul,1989, s.73.

kurulmasını önermiş ve bu amaçla da 1864' de Muradabad' daki Scientific Society' i kurmuştur.¹⁷⁶

Farklı bir yol izlemeye çalışan Seyyid Ahmet Han bu doğrultuda 1870 yıllarının sonlarına doğru batı çizgisinde bir kolej kurma konusunda çalışmalara başlamış ve bu amaçla 1877 yılında Aligarh'ta “*Mohammeden Anglo-Oriental Collage*” (Aligarh Koleji)'ni kurmuştur. Kurduğu bu kolej onunla aynı fikirlere sahip olan insanların adeta bir toplanma yeri olmuştur. Ayrıca Seyyid Ahmet Han'ın dinin yeniden canlandırılmasına yönelik eserleri, bu kolejde okuyanlar tarafından izlenip geliştirilmiştir. Yine bu kolej sayesinde Müslümanlar arasından birçok lider çıkmıştır.¹⁷⁷

1886'da ülkedeki Müslümanları her alanda aydınlatmak amacıyla “*The Mohammadan Educational Conference*”ı “*İslam Eğitim Konferansı*” başlatmıştır.¹⁷⁸ Her sene başka bir yerde toplanan bu konferansın amacı eğitimi gerçekleştirmek ve Müslümanlar için ortak bir zemin sağlamaktır. 1906'da Tüm Hindistan İslam Birliğinin kurulmasına kadar konferans Hint Müslümanları için bir merkez işlevi görmüştür.¹⁷⁹

1889 yılında Edinburg Üniversitesi tarafından fahri doktor ünvanı alan Ahmed Han 27 Mart 1898 tarihinde Aligarh' ta vefat etmiştir.¹⁸⁰

Seyyid Ahmet Han modern İslam Rönesansının belli başlı simalarından birisi olup onun hayatının esas çizgisi, İslam'ın çağdaş uygarlıklarla uzlaşmasını sağlamak olmuştur. Yazmış olduğu eserlerle İslam kültürünün yeniden canlandırılmasına katkıda bulunmaya çalışmıştır.¹⁸¹ Onun İslamcı görüşleri şunlardır:

a) O, eğitimi siyasetin bir sonucu olarak görür ve şöyle bir yol izler:

1-“*Batı eğitimini ve bilimini tereddütsüz kabul edip, batı tarzında yeni bir eğitim, öğrenim kurumu kurmak.*

2-*Değişen şartlar doğrultusunda dine ve kutsal kitaplara akılcı bir yorum getirmek.*

¹⁷⁶ Çetinkaya, Bayram Ali,” Çağdaş İslam Düşüncesi”, İslam Felsefesi Tarihi 2, Ankara 2012, s.507.

¹⁷⁷ Halıcı Özkan,” Bağımsızlık Mücadelesinde Yenilikçi Bir Ruh; Sir Seyyid Ahmet Han ve Aligarh Hareket”, Nüsha, Yıl III, Sayı:8,2003, s.159-160.

¹⁷⁸ Öz, Mustafa,” Seyyid Ahmet Han”, s.73.

¹⁷⁹ <http://wikipedia.org/wiki/Seyyid> Ahmet Han?veaction=edit güncelleme tarihi:8 Aralık 2013 8/46, erişim tarihi:23,10,2014.

¹⁸⁰ Öz, Mustafa,” Seyyid Ahmet Han”, s.73.

¹⁸¹ Merad, Ali, Çağdaş İslam, Çev: Cüneyt Akalın, İstanbul,1993, s.32-33.

3-İdarecilerle Müslümanlar arasındaki uçurumu kapatmak için köprüler oluşturmak.”¹⁸²

b) Seyyid Ahmet Han dini, modernizm görüşüyle tekrar yorumlamış ve ikisi arasında ortak bir yol bulmaya çalışmıştır. 19. yy. ortalarından itibaren Hindistan’da toplumsal ve kültürel modernleşmenin önemli temsilcilerindendir. İslam’ın kaynaklarını yeni zamanın anlayışına uygun terimlerle yeniden yorumlamıştır. Muhafazakâr çevrelerin yoğun eleştirileriyle karşılaşmasına ve maddecilikle itham edilmesine rağmen, Hindistan’da ki İslam’a, doktriner planda olduğu gibi toplumsal ve kültürel alanda da belirleyici itici gücünü kazandıran kişi olmuştur.¹⁸³

c) Düşünsel ve ilmi alandaki modern gelişmelerin çoğu Müslümanın inandığı ve uyguladığı şekle Din’i tehdit edeceğini belirterek “*Eğer halk taklidi bırakmaz, Kur’an ve Sahih Hadiste mevcut nuru araştırmaz ve din ile günümüz ilmini uzlaştırma yoluna gitmezse İslam Hindistan’da yok olup gidecektir*” der.¹⁸⁴ Kur’an’ın çağın ihtiyaçlarına göre, geçmişten gelen kültürel mirasın yeniden ele alınarak, güncel gelişmeler ışığında yeniden yorumlanması gerektiğini belirterek içtihat kapısının kapandığını söyleyenlere şiddetle karşı çıkar. Kur’an’ı yorumlarken de bunun ana vasıtasının akılla olacağını belirtir. Ona göre aklın esas fonksiyonu eşyanın tabiatı ve hakikati hakkında bilgi edinmektir. Vahyi akli gelişimin tabii bir ilerlemesi olarak gören Seyyid Ahmet Han’a göre ileri derecede akla sahip olan lider ve topluma yön veren önderler hem dini hem de dünyevi alanlarda görünürler ve bunların tamamı ilahi aydınlanma ve vahye erişirler.¹⁸⁵

d) Seyyid Ahmet Han gerçek İslam’ı, öncelikle Müslümanlara, ardından Gayri Müslimlere tattırmak istiyordu. Bu konuda “*Önceleri olduğu gibi bugünde yeni bir Kelam ilmine ihtiyacımız vardır. Bu Kelamla ya modern ilimlerin doktrinlerini yok eder onların temellerini sarsar yahut ta onların İslam’la uzlaştıklarını gösteririz.*” Demek suretiyle bu ilimleri Müslümanlar arasında yaydığımız takdirde İslamiyet’i savunmak ve onun parlak yüzünü halka göstermek için elinden geleni yapacağını belirtmiştir.¹⁸⁶

¹⁸² Halıcı Özkan, Gülseren,” Bağımsızlık Mücadelesinde Yenilikçi Bir Ruh; Sir Seyyid Ahmet Han ve Aligarh Hareketi, s.154.

¹⁸³ Fazlur, Rahman, İslam, Çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, s.302.

¹⁸⁴ Fazlur, Rahman, İslam, Çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, s.302.

¹⁸⁵ Çetinkaya, Bayram Ali,” Çağdaş İslam Düşüncesi”, İslam Felsefesi Tarihi 2, Ankara 2012, s.507,508.

¹⁸⁶ Fazlur, Rahman, İslam, Çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, s.302.

Seyyid Ahmet Han, her ne kadar bir kısım düşünceleri, özellikle de batıya karşı bakış açısı sert bir şekilde eleştirilmişse de birtakım ithamlarla (İngiliz Ajanı) karşı karşıya kalmışsa da İslamcılığa farklı bir perspektiften bakarak bu akıma katkı sağlamaya çalışmıştır.

Ele almış olduğumuz bu reformistlerin İslamcılık akımına katkıları yadsınamazdır. İslam Dünyası'nda batıya karşı direniş fikrinin oluşmasında ve bu fikrin İslam Dünyası'nda yaygınlaşmasında katkıları olmuş, milliyetçilik akımları gibi akımlar karşısında siyasal bir duruş olarak ümmetçiliği Müslümanların birlik amacı olarak savunmuşlardır.¹⁸⁷

Her biri yaşadıkları döneme ve yaşadıkları coğrafyalara damga vuran şahsiyetlerdir. Buralardaki Müslümanları bilinçlendirmek için, ellerinden gelen gayretleri göstermişlerdir. Savundukları düşünceler halka ışık tutmuştur ve İslamcılık alanında kendi bölgeleriyle sınırlı kalmamışlar dünyada ve özellikle de Türkiye'de bu akımı destekleyenleri bir şekilde etkilemişlerdir. Ama ne var ki bu temsilciler tüm bunları yaparlarken günümüzdeki İslam dininin ve Müslümanların içinde bulunduğu durumun çözümünü dinin özüne dönmede görmüşlerdir. Buraya kadar ki düşünceleri dikkate değerdir. Ancak bunu yaparken başta mezhepler ve geçmiş ulemanın içtihatları olmak üzere hepsine birden sırt dönmüşlerdir. Dinde içtihadı savunmuşlar ancak kendi yaptıkları içtihatlarla, yapmış oldukları tefsirlerle aklın sınırlarını zorlayarak kendi düşüncelerine paralel birtakım hükümler ortaya koymuşlardır. (Abduh'un Fil Suresini Tefsiri gibi...)

2.2.Osmanlı Devletinin Son Dönemleri'nde İslamcılık

Bu dönemde Osmanlı Devleti savaşlarla yıpranmış, birçok toprağını bu savaşlarda kaybetmiştir. Her fırsatta Osmanlı Devletindeki azınlıkları öne sürerek Osmanlının içişlerine karışan Avrupa, Osmanlıyı içten içe bölmek için türlü türlü yollar aramaya başlamıştır. Avrupa'nın kışkırtmalarıyla milliyetçi ayrılıklar baş göstermeye başlamış, devlet bir taraftan savaşlarla mücadele ederken bir taraftan da içeride azınlıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Devlet tüm bu nedenlerden dolayı önce Tanzimat Fermanı sonra ise Islahat Fermanını yayınlarak azınlıklara yönelik bir takım haklar

¹⁸⁷ Maviş, Nazım, "Türkiye'de İslamcılığın Değişen Siyasal Dili: 1990'lı Yıllarda İslamcı Dergiler, s.43.

vererek hem Avrupanın müdahalesini azaltmak hem de azınlıklara vermiş oldukları bu haklarla onların devlete bağlı kalmasını sağlamayı amaçlamıştır. Ancak gelinen noktada bu fermanlar beklenileni verememiş ve İslamcılığın ortaya çıkış sürecinde katkı sağlamışlardır. Diyebiliriz ki bu fermanların Osmanlı dönemi İslamcılık hareketinin ortaya çıkış sürecinde etkili olduğunu görmekteyiz.

2.2.1. Tanzimat ve Islahat Fermanları ve Etkileri

1839-1876 yıllarını kapsayan dönem Tanzimat Dönemi dönemi olarak adlandırılırken, 1856-1876 (Kanuni Esasi) yıllarını kapsayan dönem ise Islahat fermanı dönemi olarak adlandırılır.¹⁸⁸

Bu fermanların yayınlandıkları dönem köklü ve yoğun değişimlerin olduğu Batı'nın etkilerinin ve baskılarının yoğun bir şekilde hissedildiği dönemdir. Avrupalıları memnun etmeye yönelik uygulanan siyasi girişimler etkisiz olurken azınlıklarda ardı ardına bağımsızlıklarını ilan ediyorlardı. Osmanlının son dönemindeki tüm bu olumsuz gelişmeler büyük huzursuzluklara yol açmış, özellikle Müslümanların yoğun olduğu bölgelerin işgale uğramasıyla tanzimatın sonundan meşrutiyet dönemine, Müslümanların dayanışması siyasetinin devredildiği görülmüştür. Yine bu dönemde yaşanan gelişmeler karşısında Aydınların sesleri yükselmeye başlamıştır. Her ne kadar genel kanaat, İslamcılığın doğuşunu II. Meşrutiyetten sonraya götürse de Tanzimat ve sonrası dönemde İslamcılığın temel taşları belirmeğe başlamıştır. M. Cengiz Yıldız bu doğrultuda İslamcılığın ideoloji haline 19. yy'ın sonlarında geldiğini Tanzimat Fermanıyla da Batılılaşma'ya ve Batıcı yazarların İslamiyet aleyhinde yazmış oldukları yazılara tepki olarak ortaya çıktığını belirtmiştir.¹⁸⁹

Bu fermanlar, halktan kopuk olarak kendi öz kültürüne yabancılaşmış bir avuç fikri azınlık¹⁹⁰ tarafından dışarıdan yayınlandığı için amacına ulaşamamış, hiçbir zaman

¹⁸⁸ Erdem, Gazi, “İlanından Yüzelli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanına Yeniden Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl 2010, Sayı 51/1, s.328.

¹⁸⁹ Yıldız, M. Cengiz, “Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik”, s.286

¹⁹⁰ Osmanlılar azınlıkların dini inançlarına karışmaz, fakat onları siyasi işlerden de ayrı tutarlardı. Ancak zamanla Hristiyanlar, Müslümanlara karşı kendilerini savunmak için padişahlardan dinlerine, rahip ve kiliselerine dokunulmayacağına dair teminatlar almışlardı. Musevilerde dâhil olmak üzere her bir din mensubu ayrı bir cemaati teşkil etmiş ve bir dereceye kadar hükümetten ayrılmışlardır. Bu cemaatlerin her birinin dini reisleri devlete karşı gayri Müslimlerin temsilcileri idi. Bkn: Albayrak, Siyasi Boyutlarıyla Türkiye’de İslamcılığın Doğuşu, s.70.

halkın katılımı sağlanamamış, Devletin kötü gidişatının önüne geçememiştir. Avrupa ve azınlıklar ise bu fermanları yetersiz bulmuşlar ve daha fazla ayrıcalıklar istemişlerdir.

Hal böyleyken devletin içinde bulunduğu bu kötü gidişat bir türlü engellenememiştir. Aydın kesim başta olmak üzere herkesin aklında tek bir soru vardı. Devlet, içine düştüğü bu durumdan nasıl kurtarılır? Herkes kendine göre birtakım çareler aramaktaydı. Bu dönemde kendini hissettirmeye başlayan ve II. Meşrutiyetten sonra belirgin bir şekilde ortaya çıkan İslamcılık akımı (İttihad-ı İslam) devleti kurtarmak için başvuru olan çarelerden biri olmuştur. Buna paralel olarak Hilafet önem kazanmış, Hilafetin manevi gücünden yararlanma yoluna gidilmeye başlanmıştır.

2.2.2. Sultan Abdülaziz Dönemi

Sultan Abdülaziz hilafetin gücünden yararlananların başında gelmekteydi. O Hilafetin Dünya Müslümanları nazarındaki gücünü önemsemiş, Osmanlı dışındaki Müslümanların farklı sebeplerle Osmanlı Devleti'ne başvurmaları neticesinde Halifelğe işlerlik kazandırarak bu durumu (Pan İslamizmi) devletin bir politikası haline getirmiştir. Yine II. Abdülhamit bu durumdan oldukça faydalanmış, iç ve dış siyasette devletin bütünlüğünü korumayı ve batıya karşı denge kurmayı sağlamıştır.¹⁹¹ Müslüman Devletlerin Osmanlıdan yardım talepleri, Osmanlı Devleti'ni biraz umutlandırmış ve Devlet, Hilafet kanalıyla bu durumu kullanmaya çalışmıştır.

2.2.3. Sultan II. Abdülhamid Dönemi

Devletin gerilemeye başladığı ve her alanda çıkmaza girdiği bu dönemde İslamcılık (Pan İslamizm) faaliyetlerinin ve politikalarının özellikle on dokuzuncu yüz yılın sonlarına doğru II. Abdulhamid döneminde arttığını görmekteyiz. II. Abdülhamid Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra en uzun padişahlık yapan hükümdardır. Bu dönem imparatorluğun en çalkantılı dönemi olup, toplum içten içe kaynakken düzen bozulmuştur. Bu dönem İslam Coğrafyasında Batılı sömürge hareketlerinin arttığı, Osmanlının büyük topraklar kaybederek yıprandığı bir dönemdir. Kaybedilen topraklardan Müslümanlar ağırlıklı olarak İstanbul'a göç etmeye başlamışlardır. II. Abdülhamid'in padişahlığının ilk yıllarında Osmanlı Rus savaşı patlak vermiş ve bu

¹⁹¹ Sarıkaya," İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış, Osmanlı Türkiye'sindeki Arayışlar", İnsan Bilimleri Araştırmaları, s.107.

savaş Osmanlı'nın büyük toprak kaybıyla neticelenmiştir. Ayrıca doğuda Kars ve Artvin de kaybedilen topraklar arasındadır. Bu kaybedilen topraklar sebebiyle Osmanlı Devleti'nde Türk ve Arap nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı artmıştır.¹⁹²

Bu ve benzeri nedenlerden dolayı Sultan II. Abdülhamit'in başvuracağı çarelerden biri Panislamizmdir. Bu siyasetle amacı Müslümanları tek bir bayrak altında toplayarak batıya karşı alternatif bir güç elde ederken kötü gidişata da dur demekti. Sultanın Panislamizm politikasının çeşitlerinden biri Türk olmayan Müslümanların ileri gelenlerine ve yakınlarına yüksek rütbelere dağıtıp, bunların çocuklarını İstanbul'da özel olarak yetiştirerek devlete bağlamaya ve başkente yakın tutmaya çalışmak olmuştur. İstanbul Hicaz demiryolunu bile en çok İslam birliğini sağlamak, imparatorlukla Medine arasında yakınlık kurmak amacıyla döşetmiştir.¹⁹³

Sultan, İslamcılık faaliyetlerini tarikat şeyhleri Ebul Hüda, Şeyh Rahmetullah, Seyyid Hüseyin el-Cisr ve Muhammed Zafir yürütürken din alimleri de sultanın bu faaliyetlerine büyük destek vermişlerdir. Ayrıca Paris makamlarınca 28 Ekim 1897 tarihli bir uyarıda İslamcılığı yaymak maksadıyla ajanların gönderildiğini ve bu ajanlara karşı dikkatli olunması gerektiği emredilmiştir. Yine sultanın ajanları Cezayir, Mısır, Hindistan ve Japonya'da faaliyete geçip İslam Kamuoyunu harekete geçirmeye ve bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Bu politika önemli ölçüde başarılı olmuştur. 1897 Türk-Yunan savaşında elde edilen zafer tüm İslam aleminde sevinçle karşılanmış, bunu sömürge altında bulunan devletlerin (Hindistan, Türkistan, Cezayir...) ayaklanmaları izlemiştir. 93 harbi sırasında daha önce hiç görülmemiş bir tarzda İslam alemi tek yürek olup Osmanlı'nın zaferi için dua etmişlerdir. İran'da ki Şiiilerin Sünnileri rencide edici tören ve kutlamaları yasaklanmış ve İran Şahı da iki ülke arasındaki münasebetlerin geliştirilmesini arzulamıştır.¹⁹⁴ Irak Şiiileri ise sultanın politikasına engel teşkil ediyordu. Bu durum Hilafetin vurgulandığı bir dönemde sakıncalıydı. Herhangi bir sünni otoriteyi tanımayan bu grubun Irak'ta olması her açıdan sakıncalıydı. Özellikle bir Osmanlı Rus savaşında, İran'ında saldırıya geçmesinden korkulmuştur. Çünkü böyle bir durumda Irak'ta oturan Şii nüfus İran tarafından kolayca isyana teşvik edilebilir ve savaşta kullanılabilirdi. Sultan bu amaçla önce bölgeye sorunu teşhis etmeleri için siyasi

¹⁹² Şentürk, Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset, İslamcılık, s.52.

¹⁹³ Kabaklı, Mehmet Akif, s.84.

¹⁹⁴ Şentürk, Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık, s.53.

temsilciler ve askeri komisyonlar göndermiştir. İkinci olarak bölgede çalışmış ve halen çalışmaya devam eden kişilerden raporlar ve çözüm önerileri istenmiştir. Üçüncü olarak ise bu doğrultuda çeşitli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda bölgedeki Ulema ve Medreselere yeni kaynaklar ayırtmış ve Medreseler güçlendirilmiştir. İstanbul'da bir okul açılarak buraya Irak'tan Şii çocuklar getirilerek eğitilmişlerdir.¹⁹⁵

Afganistan'da yapılacak propaganda faaliyetleri için ayrı bir heyet oluşturmuş bu doğrultuda Şam, Humus, Halep, Bağdat, Nefes ve Kuveyt gibi merkezlerde teşkilatlar kurması için Muvahhidin Cemiyetini görevlendirmiştir. Kuzey Afrika'da ise Şeyh Ebülhüda liderliğindeki Rıfai tarikatıyla Şazeli Medeni tarikatını görevlendirmiştir. İmara kabilesine mensup Şerif Hüseyin ise Avrupa ülkeleri tarafından alternatif halife adayı olarak gösterildiği için Sultan tarafından otuz yıl kadar İstanbul'da tutulmuştur.¹⁹⁶

Sultan II. Abdülhamid zamanında İslamcılıkla ilgili yapılan çalışmalar bunlarla sınırlı değildir. Büyük sahra ortasında şeyh Senusi ile irtibat kurulması için çalışmalar yapılmıştır. Senusilerin önemi birçok vahşi Afrika kabilesini İslam'a dâhil etmelerinden ve o bölgelerde oldukça etkin olmalarından ileri gelmektedir. Onların amaçları önce Afrikayı birbirine kaynatıp tek vücut yaptıktan sonra bütün İslam âlemini ilk zamanlarda olduğu gibi bir İslam imameti altında toplamaktır. Bu şekilde bir ittifak-ı İslam vücuda getirilecektir. Senusiler bu amaçla etkileri altındaki halkın adet ve ahlakını ıslah ederek bu gayeye doğru yürümüşlerdir. Aynı zamanda kuyular açılmasını, kervan yolları üzerinde dinlenme yerleri kurulmasını ve ticaretin merkezini teşvik etmek suretiyle halkın maddi ve iktisadi şartlarını da ıslaha çalışmışlardır.¹⁹⁷ Bu nedenlerle Senusilerle etkileşim içerisinde olunmasına önem verilirken diğer taraftan da Hristiyanlarla mücadele eden Cezayir emiri Abdulkadir ve Kafkasya'da Ruslarla savaşan Şeyh Şamil gibi önderlerin korunmasına çalışılmıştır.¹⁹⁸

Sultan'a muhalif olan ve olmayan Osmanlı Aydınları da bu dönemde İttihad-ı İslam siyasetini benimsemişlerdir. Fakat bu aydınlar İslamcı fikirlerini bu dönemde açıklama imkânı bulamamışlardır. Bu Aydınlar kendilerine muhalif bir grup oluşturmuşlar veya muhalif bir gruba katılmışlardır. Aydınlar göre bunun gerekçesi II. Abdülhamid'in

¹⁹⁵ Çetinsaya, Gökhan, "Abdulhamit Döneminin İslamcılık Faaliyetleri", Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu, Ankara, 1997, s.179,180.

¹⁹⁶ Hakyemez, Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Dini İttifakı, s.151.

¹⁹⁷ Albayrak, Siyasi Boyutlarıyla Türkiye'de İslamcılığın Doğuşu, s.84.

¹⁹⁸ Albayrak, Siyasi Boyutlarıyla Türkiye'de İslamcılığın Doğuşu, s.106.

uyguladığı politika ve yönetim tarzıdır. Aydınlar, Sultan II. Abdülhamid’le aynı politikayı benimsemelerine rağmen, II. Abdülhamid’in kendilerine uyguladığı kendi tabirleriyle sert ve baskıcı politikalar dolayısıyla bu dönemi “İstibdat” dönemi olarak nitelendirmişlerdir.¹⁹⁹ Bu düşünceyi destekler mahiyette İbrahim Halil Ozan Sultan II. Abdülhamid dönemindeki İslamcıların Sultanla aynı politikayı (İslamcılık) benimsemelerine rağmen Sultan’ a muhalif olmalarının gerekçesini İslamiyet’te Devlet yönetiminde temel esaslardan olan meşveret ve şuranın terk edilmesine ve kişilerin keyfi idaresine dayanan bir istibdat yönetiminin kurulmasına bağlar. Yazara göre bunun meşru gerekçesi şöyledir: “Emeviler’den başlayarak günümüze kadar gelen bütün bir İslam tarihinin aynı kategori içerisinde, istibdat, hükümet-i mutlaka, idare-i mutlaka olarak değerlendirilmesi İslamcıların böyle bir anlayışa dayanan bu rejimi kolaylıkla reddetmelerinin “meşrû” gerekçesi sayılmaktaydı”.²⁰⁰

İsmail Kara ise Sultan II. Abdülhamid zamanında telif edilerek basılan dini içerikli ders kitaplarının incelendiği zaman onun dini anlayış itibarıyla İslamcılara yakın olduğunu belirtir. Sultanın modern bir din anlayışını yayma ve kuvvetlendirme arzusunda olduğunu söyler. Bu yaymak ve kuvvetlendirmek teşebbüslerinin geleneksel anlamda dini alanı desteklemek manasında ele almanın eksiklik olacağını belirterek bu derslerle sadece dini ve ahlaki malumatın yaygınlaştırılmadığını aynı zamanda dinin daha modernleşme süreçlerine uyarlanması temin edilmekte dinin toplumsal ve siyasi faydaları vurgulu hale getirilerek ahlaki tarafları öne çıkarılıp yeni yorumlara gidilmektedir. İsmail Kara tam da bu noktada Sultan II. Abdülhamit’in İslamcılarla neden zıt düştüğünü şöyle belirtir: “Çünkü bu yorumların, giderek daha fazla meşrutiyetçi ve hürriyetperver çizgi üzerinde hareket eden, bir kısmı Avrupa devletleriyle, özellikle İngiltere ile irtibatlı siyasî uzantılarının Osmanlı hilafeti ve saltanatı için tehditkâr olduğunu düşünmektedir. Bu müşkili halletmek için bulunan çıkış yolu modern din ve ahlâk yorumlarına dayalı eğitim anlayışından ve dilden vazgeçmek değil, bir şekilde dinîleştirilen bu yeni eğitim süreçlerini aynı zamanda Osmanlı hilafeti ve saltanatına sadakatle, halife-padişaha itaatle, devlete bağlılıkla

¹⁹⁹ “İstibdat” kavramı Klasik İslam düşüncesinde ve 20. yy’a gelinceye kadar müsbet manalarda kullanılmıştır. İstibdat iktidarı ehl-i hall u akdin kararı olmadan ve beyat gerçekleşmeden zor kullanarak ele geçirmek, ardından tek başına bir yönetim biçimini benimsemektir. Avrupanın etkisiyle gerçekleşen meşruti idare arayışları içinde istibdat ve müstebit kelimeleri Türkçe, Arapça ve Farsça’da, eski haksız yönetimleri ve onun başında bulunan gasıp idareciyi ifade etmek üzere olumsuz anlamlarda kullanılmaya başlanmıştır. Bkn: Kara, İslamcıların Siyasi Görüşleri, s.125-126.

²⁰⁰ Ozan, İbrahim Halil,” II. Abdülhamid Döneminde İslamcı Muhalefet ve Mehmet Akif Ersoy”, , s. 150.

paralel hale getirmek için her türlü gayreti sarf etmek, her tedbiri almak olacaktır. Bunun anlamı din anlayışı ve dili itibariyle modern (İslâmcılarla aynı veya yakın) ama siyasî kültürü ve devletle, padişahla alakalı tasavvurları ve alışkanlıkları itibariyle olabildiğince geleneksel, meşrutiyetperver olmakla birlikte bunun için zaman ve zemin kollayan (İslâmcılardan farklı hatta zıt) bir anlayışa ve insan unsuruna yönelmek olacaktır. ²⁰¹

Yukarıda belirtilen görüşler Sultan II. Abdülhamid’le İslamcılarının aynı politikaları benimsemelerine rağmen neden birbirlerine neden zıt düşüklerini açıklar mahiyettedir. Özellikle İsmail Kara’nın tespiti bu konuya ışık tutar mahiyettedir. Çünkü padişah hem İslamcı hem de gelenekçi bir aydın tipi tasavvur etmiş fakat dönemindeki aydınların bir kısmı bu tanımlamaya uymadıkları için onlara karşı farklı bir politika izlemiştir.

Bu dönemde Sultan II. Abdülhamid’e muhalefet dışında İslamcılar arasında fikri bir birliktelik sağlanamamıştır. Nitekim II. Meşrutiyetten sonra İslamcılarının çıkarmış oldukları dergilerde Sultan II. Abdülhamid’in ve İstibdat döneminin aleyhinde, İttihat ve Terakki ile ordunun ise lehinde ifadelere yer verilmiştir. ²⁰²

Sultan II. Abdülhamid dönemindeki birçok insan onun Meclis’i Mebusan’ı kapatmasını şiddetle eleştirmişlerdir. Oysaki Meşrutiyet ilan edildikten sonra oluşan Mecliste 275 milletvekilinin 135 tanesi Türk olmayan gayri Müslimlerden oluşmaktaydı. Böyle bir Mecliste hiçbir ciddi mesele konuşulamaz olmuştur. Çünkü Bulgar asıllı, Rum asıllı milletvekilleri gibi vekiller en ciddi, en gizli meseleleri ikinci gün ya Ruslara haber veriyorlar ya İngiliz Sefirine ya da Fransız sefirine haber veriyorlardı. Konuyla ilgili Bulgar Genelkurmay Başkanının anlattıkları bu tezi destekler mahiyettedir. Genelkurmay Başkanının “Edirne’yi Osmanlı Meclisinde bulunan bir milletvekilinin bize getirdiği belgelerle istila ettik” şeklindeki beyanatları Sultanın bu meclisi kapatmada ne kadar isabetli olduğunu göstermektedir. Yani onun meclisi kapatması şahsi ihtiraslarından dolayı olmayıp, devlet fikrinden, vatana millete bağlılığından kaynaklanmaktadır. ²⁰³

²⁰¹ Kara, İsmail,” Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not”, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri, Edt: İsmail Kara, Asım Öz, İstanbul, 2013, s.24.

²⁰² Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, s.30-31.

²⁰³ Bakiler, Yavuz Bülent, Mehmet Akif’in Çağdaş Türkiye İdeali, Ankara, 1990, s.36,37.

2.2.4.II. Meşrutiyet Sonrası Dönem

1908’de İkinci Meşrutiyet ilan edilmiş ve II. Abdülhamit’in tahttan indirilmiştir. Bu durum yurt çapında geniş yankı uyandırmış toplumun farklı kesimlerinden farklı tepkiler art arda gelmeye başlamıştır. Bir devir kapanmıştır. Çoğu kesim II. Meşrutiyetin ilanından memnundur, ama yine de bir kısmı bunun olumsuz sonuçlar doğuracağı kanaatindedirler.

Yeni Osmanlılardan itibaren meşruti idare talepleri “*şeriat isteriz*” kalıbı içinde kendini ifade edebilmiştir. İstibdat yönetimine karşı kullanılan bu slogan artık başkaları tarafından meşruti idareye karşı kılınılmaya başlamıştır. Bu noktadan itibaren İslamcılar şeriat isteriz taleplerine karşı çıkmışlar ve yönetimin istikrar kazanıp normalleşmesinden yana tavırlarını koymuşlardır.²⁰⁴ Ama bu husus İslamcıları tedirgin etmiştir. Meşrutiyetin ve Meşruti idarenin İslam’a aykırı ve bid’at olduğunu, Avrupa’dan alındığını ileri süren dini muhalefet çevrelerini susturmak, etkisiz kılmak ve büyük kalabalıkları yeni sisteme kazandırmak için çaresiz kalmışlardır.

İslamcılar, Meşruti idarenin şeriata uygunluğunu ispatlamak, meşrutiyetle İstibdat’ın farkını anlamayan avamı aydınlatmak için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bunlardan Mustafa Sabri Efendi üç ayların yaklaşmasını fırsat bilerek; imamet, hitabet ve vaaz hizmetleri için Rumeli’ye dağılacak olan talebelere bu konuların vaazlara dâhil edilmesini istemiş, muhaliflerin etkilerinin azaltılmasına önem atfetmiştir. Said’i Nursi İki Mektebi Musibetin Şahadetnamesi’nde, meşrutiyetin şeriata uygunluğunu savunmak için Kürt aşiretlere elli, atmış kadar telgraf çekmiştir. Ayrıca Ayasofya, Beyazıt, Süleymaniye ve Fatih’te ulemaya ve talebelere nutuklar vermiş, İstanbul’da Kürtlerin oturdukları yerlerde ve kahvehanelerde halka meşrutiyeti anlatmıştır.²⁰⁵ Böylelikle savunmuş oldukları Meşrutiyetin meşruluğunu ıspatlamaya ve bu konuda halkı aydınlatmaya çalışmışlardır.

Her ıslahat teşebbüsü, tabiatı gereği dini ve geleneksel kurumları daha da zayıflatır, etkin noktalardan uzaklaştırıp itibarsızlaştırır. Dini düşünce ve geleneksel zihniyet yaralar alır. İslamcıların “*Meşrutiyet’i Meşrua*” vurgularının arkasında meşruti yönetimin bu yaralarını azdırmasına, dolayısıyla kendilerinin ve düşünce dünyalarının

²⁰⁴ Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, s.202.

²⁰⁵ Kara, Türkiye’de İslamcıların Siyasi Görüşleri, s.115-116.

daha gerilere itilmesine fırsat vermeme arzusu görülmektedir. Said Nursi: *“bizim maksadımız meşrutiyeti şariat kuvvetiyle muhafaza ve kökleştirmektir”* demiştir. Elmalılı Hamdi Efendi ise *“hiç şüphe edilmeyecek mevaddandır ki bugün İslamiyet’in kıvamı ile bu devletin kıvamının, meşrutiyet ve meşveretin devamı ile kabil olabileceğini, bugün meşrutiyet ve meşvereti istememek hemen hemen İslamiyet ve İnsaniyeti istememekle tev’em bulunduğunu yakiniyat idadına dâhil olsa gerekir.”* Bediuzzaman ve Elmalılı Hamdi’nin, bu sözleri 31 Mart günlerinde, yani dini düşünce ve yönelişlerle meşruti idare arasında sıkıntılı ve gerilimli bir sürecin yaşandığı zamanda dile getirdikleri görülecektir. İslamcı yayın organlarının hemen hepsinin 31 Mart hareketine çok ağır ve sert tepki göstermeleri bununla alakalıdır.²⁰⁶

II. Meşrutiyetten sonraki siyasi duruma baktığımız zaman Arap İslam dünyasında, Hristiyan Arapların da etkin olduğu milliyetçilik davası güden ve Osmanlı’nın Hilafetine karşı batılılarla anlaşılan çokça grup ve cemiyet ortaya çıkmıştır. Arnavut isyanı, Trablusgarp. Balkan savaşlarında Müslümanların Osmanlı’ya karşı diğer devletlerin yanında yer almaları, İslamcıları derin hayal kırıklığına uğratmıştır. İttihat ve Terakki hükümeti ise Balkan Savaşlarının bitmesinden sonra büyük ölçüde İslamcılık siyasetinden vazgeçmiştir. Türk milliyetçiliğine doğru bir kayma görülmüştür. Ardından Sırat’ı Müstakim ekibi dağılmaya başlamıştır.²⁰⁷ İslamcılar önceleri şiddetle savundukları Meşrutiyet ve meşruti yönetimin meşruluğu fikrinden İttihat ve Terakkicilerin uyguladıkları politikalar nedeniyle vazgeçmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşında dine, dini unsurlara, din adamlarına ve aydınlara hem siyasi ve askeri alanlarda büyük görevler düşmüştür. Başta Mehmet Akif olmak üzere birçok aydın ve din adamı il il, kasaba kasaba, köy köy dolaşarak halkı bilinçlendirmişler, vatan savunmasının din adına yapılan cihat olduğunu, vatanın ne pahasına olursa olsun kurtarılması gerektiğini savunup halkı aydınlatmaya çalışmışlardır. İslamcılar başından sonuna kadar milli mücadeleyi desteklemişler İstanbul hükümeti ve işgalci kuvvetlere karşı Anadolu’da başlayan milli mücadele hareketine destek olmuşlardır. Bu dönemde İslamcılık politikasıyla hedef, halkın heyecan ve galeyana getirilmesini sağlamak, halkı dini duygular etrafında birleştirerek vatan topraklarının karış karış müdafaasını sağlamaktır. 23 Nisan 1920’de açılan Türkiye

²⁰⁶ Kara, Türkiye’de İslamcıların Siyasi Görüşleri, s.111-112.

²⁰⁷ Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, s.61.

Büyük Millet Meclisinde birçok İslamcı yer almıştır. Vatan toprakları düşmandan temizlenene kadar da gerek resmi görevlerle gerekse gayri resmi görevlerle canla başla çalışmışlardır. Ancak milli mücadele döneminde savunulan ve vurgulanan İslamcılık düşüncesi savaştan sonra boyut değiştirmeye başlamış İslam milleti fikri bütün maddi dayanaklarını kaybederken İslam'la takviye edilmiş bir milliyetçilik algısı oluşmuştur.

İslamcılığa genel olarak baktığımız zaman, bu hareket II. Meşrutiyetten sonraki döneme damgasını vurmuş, toplumu bilinçlendirmeyi ve Millî Mücadele döneminde Osmanlı topraklarında kalan halkı din bağı adı altında birleştirmeyi başarmıştır. Millî Mücadelenin son derece etkili olan İslamcılar Millî Mücadele sonrası dönemde oldukça etkisiz görmektediriz. Onların İslamcı fikirlerine yeni dönemde yani Cumhuriyet ve sonrası dönemde fazla rastlayamamaktayız. Özellikle de Halifeliğin kaldırılması ve her alanda Avrupa'nın etkili olmaya başlaması İslamcılar ve düşüncelerini geri plana itmiştir. İslamcılar bundan sonraki dönemde hiçbir zaman II. Meşrutiyet dönemi ve Millî Mücadele dönemindeki gibi etkili olamamışlardır.

3. Gayesi

Osmanlı İmparatorluğu, ırklar, dinler ve milletleri kaynaştırmaya çalışırken İslam'ı bütün dünyaya yayma hedefini de azimle yürütmüştür. Savaşlar genel olarak İslam nurunu dünyaya yaymak amacıyla yapılmıştır. Sultan Selim'in "*Hilafet*"i Osmanlı'ya getirmesinden sonra Türkler, İslam toplumunun lideri ve hamisi konumuna geçmişlerdir. Kanuni, Avrupa'daki Krallara yollamış olduğu fermanlarda, İslam âleminin tamamı adına konuşmuştur. Batı dünyası da Osmanlı'ya, İslam'ın kudretli büyük temsilcisi ve öncüsü gözüyle bakmıştır. Öyle ki İslamiyet ile Türkler adeta zihinlerde özdeşleşmiştir. Devletin içyapısı da İslami bakış açısına göre düzenlenmiştir. Osmanlı uyruklarının büyük bir kısmı (Afrika, Suriye, Mısır, Suudi Arabistan, Anadolu, Balkan Halklarının bir kısmı) Müslüman'dır. Bu Müslümanlar tüm haklarında ve yükümlülüklerinde Türklerle eşit tutulmuşlardır.²⁰⁸

Gerileme dönemine girildiğinde ise, devlet eski gücünü kaybetmiş, yapılan savaşlar neticesinde Osmanlıya bağlı olan çeşitli devletler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu dönemde İslamcılar, devlet içinde bulunan Müslümanların Osmanlıya olan bağlılıklarını

²⁰⁸ Kabaklı, Mehmet Akif, s.68-69.

kuvvetlendirmek için “vatan” unsurunun önemine dikkat çekmişler Ümmet kavramını ön planda tutmuşlardır. Ümmet kavramı milletin yerini tutmuş yani din ile millete aynı gözle bakılmaya başlanmıştır.²⁰⁹ Yine İslamcılar Osmanlı dışındaki Müslümanların desteğini kazanmak amacıyla geleneksel olarak bilinen “İslam Kardeşliği” düşüncesini toplumda yaymaya gayret etmişlerdir.²¹⁰

On dokuzuncu yy. sonları ve yirminci yy. başlarına gelindiğinde bu akım etkisini artırarak hissettirmeye başlamıştır. Bu akımı savunanların ana gayesi İslamiyet’i Müslüman ülkelerde etkin kılmak, İslam dünyasını ortak değerler ve duygular etrafında birleştirmektir. Müslümanlar batılılar karşısında neden gerilemiştir, bunun çözüm yolları İslamcıların bir diğer gayesidir.

İsmail Kara İslamcıların gayelerini beş ana başlık altında toplamıştır:

- 1.Müslümanların saf bir inanç sahibi olmalarını sağlamak.
- 2.Eğitimin-Öğretimin tekrar ele alınıp ıslah edilmesi, taklit. Cehalet ve bilgisizlikle mücadele edilmesi.
- 3.Tasavvufun yeniden ele alınıp gözden geçirilmesi.
- 4.Müslümanlarda yaygın olan ahlak anlayışını yeniden ele alarak değiştirmek.
5. Cihat kavramının İslamiyet’in ilk devirlerinde olduğu gibi ele alınarak geniş ve köklü olarak ele alınarak anlaşılmasını sağlamak.²¹¹

İslamcıların önemli gördükleri hedeflerden biri de toplumda zayıflayan birlik ruhunu yeniden kuvvetlendirerek bunları bir lider etrafında birleştirmektir. İslamcıların çoğunluğu Müslümanların maddi anlamda kalkınmaları gerektiği hususunda dururlarken, doğa bilimlerinin de gelişmesinin önemine vurgu yapmışlardır. Manevi alanda olumsuz gelişmelere yol açmamak için Batıdan alınacak şeyler konusunda ihtiyatlı davranılması gerektiği düşüncesindedirler. İslamcı aydınlar Batılı yazarlardan Osmanlı’da ki bazı Batı yanlısı aydınların öne sürdüğü gibi İslam’ın ilerlemeye engel

²⁰⁹ Kabaklı, Mehmet Akif, s.68-69.

²¹⁰ Yıldız, M. Cengiz, Osmanlının Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık, Milliyetçilik, Sayfa 290.

²¹¹ Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, s.64-67.

olduğu ve bilimle çatıştığı tezlerini ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Onlar Dinin akıl ve mantık dini olduğunu, bu din sayesinde zamanında birçok medeniyetler kurulduğunu belirtmişlerdir. Emeviler, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde gelişen ve o zaman ki Avrupa'ya göre oldukça ileri olan medeniyetlerin, Batı ve Batı yanlısı aydınların İslam dini hakkındaki olumsuz görüşlerini çürüttüğünü düşüncelerinde sıkça belirtmişlerdir.²¹² İslamcılar bir taraftan Batılıların İslam'a yapmış oldukları eleştirilere kendilerince cevaplar verip onlara karşı İslam'ı savunurken, diğer taraftan da Müslümanların Batı karşısında neden bu duruma düştüklerini araştırarak çözüm önerileri sunmaya çalışmaktaydılar.

İslamcılar Batı'ya karşı İslam'ı savunurken İctihada ayrı önem vermişlerdir. İslam dini gelişen zaman, olaylar ve şartlar karşısında varlığını, canlılığını ve geçerliliğini ancak içtihatla koruyup ve garanti edebilirdi. İslamcılara göre 12. yy'dan beri içtihat kapısı kapatılıp taklide bel bağlanıldığı için İslam dünyası Batıya ayak uyduramamıştır. İslam'ın gelişmesi ve ilerlemesi isteniyorsa İctihat kapısı mutlaka açılmalıdır. İslamcılar için hayati çıkış özelliği taşıyan içtihat kapısının yeni meselelerle karşı karşıya kalan İslam dünyasının zamanın şartlarına uygun çözümler getirmesi için, İslam âleminde birliği tesis etmek için, mezhepler arasındaki ihtilafı asgariye indirmek için ve nihayet Batılı medeniyetlerden yeterince faydalanıp bir ölçüde onların tenkitlerini karşılayabilmesi için sonuna kadar açık olması gerektiği fikri İslamcı aydınlar tarafından her fırsatta dile getirilmiştir.²¹³ Bu kavram bir kısım İslamcılarının savunmuş oldukları düşüncelerde etken bir güç haline gelse de bu dönemde farklı fikirleri savunan İslamcılar da olmuştur. İsmail Kara'ya göre aralarında birlik ve bütünlük bulunmayan İslamcılar gerek ruh halleri ve gerekse savundukları fikirler itibarıyla farklı düşüncelere sahiptirler:

a) Bunlardan ilki sınırları ülkelere ve kişilere göre değişiklikler göstermekle beraber kısmi batılılaşmaktan, medeni unsurları almaktan yana olanlardır.

b) Seçmeci-Telifçi yolu benimseyenler. Bunlara göre batının ilmi, medeni, fenni üstünlüğüyle, İslam Dininin kültürel ve ahlaki özellikleri birleştirildiği takdirde böyle bir durum özellikle Müslümanlar için oldukça faydalı olacaktır. Böyle bir usulü

²¹² Yıldız, M. Cengiz, Osmanlının Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık, Milliyetçilik, s.288.

²¹³ Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, LX, LXI.

meşrulaştırmak için çeşitli açıklamalar da yapmışlardır İslamcılar bu görüşlerine destek olarak şu anki Avrupa medeniyetinin zaten İslam'a yabancı olmadığı, batılıların çeşitli yollarla Müslümanlardan öğrendikleriyle bugünkü seviyeye geldikleri fikri ve bugün batının sahip olduğu yüksek değerlerin İslam'da zaten olduğu ama bunların zamanla unutulduğu gibi akıl yürütmelerle düşüncelerine dayanak bulmaya çalışmışlardır.

c) Bir diğer İslamcılar ise İslamiyet'i yaşayıp ve anlatmaktan ziyade onu batılılarla aynı çizgide savunmuşlardır. Bunun sonucunda da asıl yapmaları gereken şeyden uzak kalmışlardır.²¹⁴

İslamcılığın gayesi ile ilgili bir diğer görüş yanlış dini anlayışların ve uygulamaların Müslümanları tembelliğe ve cehalete mahkûm ederek onları asıl kimlikleri olan Müslüman kimliğini inkâr etme noktasına varacak kadar batının taklit edildiğini savunmaktadır. Yani geriliğe sebep olan şey İslamiyetten ve İslami unsurlardan uzaklaşmış olunmasıdır. Çözüm ise İslam'ın, özüne, saf ve temiz olana ve hakikatine dönmektir. Yani İslamlaşmaktır.²¹⁵ İslamcılar Kur'an'ı ve Sünnet'i olduğu gibi kabul etmeyi amaçlarken geçmiş dönemlerden gelen birtakım yanlış hurafelerden meydana gelerek İslam'ın yanlış yorumlanmasına ve anlaşılmaz kılınmasına yol açan değerlerin tespit edilerek bunların yok edilmesini dile getirmektedirler. İslamcılar Dini esasları topluma farklı bir şekilde sunmuşlar, İslam'ı Batıdaki ideolojilere uygun olarak siyasi bir sistem haline getirmeye çalışmışlardır.²¹⁶

İslamcılar'ın bir diğer gayesi İslamiyette (akıl ile nakil, din ile ilim, din ve devlet) çatışma olmadığını batı ve Müslümanlara ispat etmeyi zorunlu gördükleri için Kur'an'ı ve Sünneti iki anlamda da müspet bir şekilde ortaya koymaktır. Ancak İslamcıların bunu yaparken önlerinde iki önemli engelleri vardır. Bunlardan birincisi geçmişteki ulemaların ve onların görüşleri ile akılcı bir şekilde kavranamayıp açıklanamayan

²¹⁴ Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, s.22-24.

²¹⁵ İslamcıları değişik gruplara ayıranlar da olmuştur. Hilmi Ziya Ülgen İslamcıları dört gruba ayırır. Bunlar a- "*Gelenekçi Muhafazakârlar, Babanzade Ahmet Naim gibi. b- Modernistler, Medrese ile mektebi, doğu ile batıyı birleştirmek isteyenler. İsmail Hakkı İzmirli, M. Şemsettin Günaltay gibi. c- Bu ikisi arasında orta yol tutanlar Musa Kazım gibi. d- Modernizme ve Modernist İslamcılara karşı olanlar, Mustafa Sabri gibi.*" Fazlurrahman'a göre ise Muhafazakârlar, Liberaller ve Modernistler olarak üç grupta sınıflandırılır. Erol Güngör'e göre Radikal Muhafazakârlar ve Modernist ya da Uzlaşmacılar, Enver Ziya Koral'a göre ise Müfrit İslamcılar ve Mutedil İslamcılar olarak ikiye ayrılır. Bkn: Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, s.37-38.

²¹⁶ Yıldız, M. Cengiz, Osmanlının Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık, Milliyetçilik, s.287.

konular, ikincisi ise engel özelliği taşıyan kerametlerdir. Ama İslamcılar bu engellere kendilerince çeşitli çözümler bulmuşlardır. Bu noktada, geçmiş ulemayı devirlerine hapsederek ya da cehaletle suçlayarak hatta dini hükümleri anlamamakla itham etmişler, mucizeler için ise özellikle hadislerde yer alanların bir kısmını reddetmişler, Kur'an'da yer alanlarla diğerlerini de aklileştirmişlerdir. Öyleki bu konuda çok değişik yollara başvurmuşlardır. Mesela Muhammed Abduhun Fil Suresindeki ebabil kuşlarının Ebrehenin ordusunu küçük taşlarla helak etmesini çiçek mikrobi ve çiçek hastalığı şeklinde açıklamaya çalışması, cinleri bir tür mikrop olarak açıklaması, Said Nursinin *“Hz.Süleyman’a kuşdilini öğrettik”*²¹⁷ ayetini *“beşerin keşfiyatından radyo, papağan, güvercin gibi alet ve hayvanların konuşmalarına ve mühim işlerde kullanılması”*²¹⁸ olarak yorumlayarak bu ve benzeri şekilde karşılarına çıkan engellere kendilerince böyle çözüm önerileri getirmişlerdir. Esasen İslamcıların çıkmaza girdikleri nokta akli her şeyin üzerinde tutmalarıdır. Böyle olunca da başta mucize olmak üzere akılla kavranamayacak olan şeyleri, kendi düşüncelerine ters düşmemesi için kendilerince akli yorumlamalara girişmişlerdir. Ancak yapmış oldukları bu akılcı yorumlamaların bir kısmı çoğunluk tarafından kabul görmemiştir.

Üzerinde durulması gereken bir başka hususta İslamcıların bu söylemlerinin yeni olup olmadığı hususudur. İslamcılık, dinde yeni bir yaklaşım ve söylem geliştirme hareketi değildir. Aksine yeni olanlara dinden referans bulma veya yeni olanın reddi için dinden gerekçe bulma anlayışı üzerine inşa edilen bir harekettir.²¹⁹ Batının gücünün ve kültürünün Müslümanlara yönelmiş oluşu, Müslümanlarda kırılmalar meydana getirmiş, bunun sonucu olarak İslamcılık adeta siyasal kurtuluş projesi, siyasal eylem planı haline gelmiştir.²²⁰

İslamcılar amaçlarına ulaşmışlar mıdır? Bu soruya verilecek olan cevap belki olumsuz olacaktır ama savundukları düşüncelerle ve çizdikleri yollarla bir kısmı yaşadıkları döneme damgalarını vurmuşlardır. Bazı İslamcılar (Mehmet Akif, Said Nursi...) özellikle milli mücadele döneminde halkı aydınlatmak için seferber olmuşlar, vatanın kurtarılması için tüm güçleriyle gayret etmişlerdir. İslamcı düşünceleriyle halka dini ve

²¹⁷ Neml,27/16.

²¹⁸ Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, s. LVIII, LIX.

²¹⁹ Şentürk, Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset, İslamcılık, s.45.

²²⁰ Yusuf Tekin ve Birol Akgün, İslamcılar, Demokrasi İlişkisinin Tarihi Seyri”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce –İslamcılık, s.201.

milli duygular aşlamışlar, bir kısmı söylemle beraber eyleme de geçerek Millî Mücadelenin kazanılmasında büyük pay sahibi olmuşlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

HAYATI İLMİ, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE GÖRÜŞLERİ

1. Mehmet Akif'in Hayatı

1.1.Yaşadığı Dönem ve Çevre

Mehmet Akif dünyada hızlı bir değişimin olduğu, savaşların, yoklukların olduğu zor bir dönemde hayata gözlerini açmıştır. Bu dönem Sultan Abdülaziz'in devrilmesinin arefe yıllarıdır. Balkanlar batılı devletlerin elbirliğiyle karıştırmalarıyla karışık bir durum alırken, Osmanlı devletinin buralardan çekilmek zorunda kalışı, Rumeli'de Osmanlı'nın tesis ettiği medeniyetin yıkılmasına, huzur dolu yuvaların kan gölüne dönmesine yol açmıştır. Rusların baskısı bizleri bozuntudan bozuntuya sürüklemiştir. Bu dönem Batı hilesinin İstanbul'da zirveye ulaştığı, sosyal yapının umutsuzluktan harap olduğu dönemdir.²²¹

Halk, savaşlardan bıkmış ve usanmış yorgun ve umutsuz bir duruma düşmüştür. Batılılar Osmanlı'yı "*Hasta Adam*" olarak nitelemişler ve Osmanlı'yı yok etmek için her türlü faaliyette bulunmuşlardır. Bu devir çöküş şartlarının herkeste olumsuz duygular oluşturduğu, buna rağmen herkesin kendince bir şeyler yapma gayretinde olduğu bir devirdir.

Türk toplumu için son derece büyük acılarla dolu olan bu dönemde batı kaynaklı fikirler her yerde yayılmaya başlamış batının işgalciliği ve yağmacılığı neredeyse tüm İslam âlemini sarmıştır. Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma hareketi önceleri askeri alanla sınırlı tutulurken zamanla idari siyasi sosyal ve kültürel alanlara da yayılmıştır. Osmanlı'daki aydınlar ise ikiye ayrılmış, kimisi yüzünü tamamen batıya dönerken kimisi ise bunun karşısında yer almıştır.

²²¹ Karakoç, Sezai, Mehmet Akif, İstanbul 1974, s.8.

Özellikle II. Mahmut ve III. Selim öncülüğünde gerçekleşen yenilik çabaları, Tanzimat dönemi ile beraber zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde atılmış olan her türlü adım ciddi manada toplumsal ve siyasal maliyetleri de beraberinde getirmiştir. Bizim kültürümüze uysun uymasın batıdan her şey alınmaya başlanmış, bu da kendinden ve kendi köklerinden beslenen bir yenilenme hareketi olmadığı için kalıcı olamamıştır.

Bu dönemde Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devleti'ni tasfiye politikaları, bütün hızıyla ve kararlılıkla devam ediyordu. Ruslar İstanbul'a kadar ilerlemiş, Sultan II. Abdülhamid Meclisi Mebusan'ı kapatmış, devlet ve toplumun varlığını korumak için siyasi dehasının ve gerileme kaygısının ortaya çıkardığı ruhla çeşitli politikalara yönelmiştir.²²²Böylece Osmanlı İmparatorluğunun en karmaşık dönemlerinden birine de kapı aralanmış olmaktadır.

Mehmet Akif'in böyle bir dönemde doğup bu dönemin ıstıraplarını yaşaması kaçınılmazdır. Düşünen bir insan olarak bu karmaşık durumdan toplumun nasıl kurtulacağını sorgulaması onun ileriki yaşlardaki düşüncelerinin temellerinin nasıl oluştuğunun ve nasıl bir ortamda yetiştiğinin göstergesi olmuştur.

1.2.Doğumu ve Nesebi

Mehmet Akif, Hicrî 1290 yılı Şevval ayında (Aralık 1873), 1873 yılında İstanbul Fatih Sarıgözel semtinde Nasuh mahallesinde dünyaya gelmiştir.²²³ Onun doğup büyüdüğü bu mahalle, fakirce ama İslam geleneklerine göre yaşanan, İslam ruhunun havasının da teneffüs edildiği o dönemin izlerini yansıtan bir İstanbul parçası idi.²²⁴ Resmi kayıtlarda Çanakkale'nin Bayramiç kasabasında doğduğuna dair bilgiler, babasının görevli olarak gittiği bu kasabada oğlunu nufusa yazdırmasından dolayıdır.²²⁵ Mehmet Akif'in Asıl adı Mehmet Ragiftir. Ragif ebceci hesabıyla hicri 1290 rakamına karşılık gelmektedir ki bu rakam Akif'in doğum tarihidir.²²⁶

Babası, oğluna Arapça ekmek manasına gelen “*Ragıyf*” ev halkı ve mahalleli arasında kullanılamadığından “*Akif*”e çevrilmiş, nüfus kâğıdına da bu şekliyle geçmiştir. İşte bu

²²² Ersoy, Mehmet Akif, Safahat, Bizbize Yayınevi, Ankara 2008, s.5.

²²³ Ersoy, Mehmet Akif, Safahat, Neşre Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, s. (19).

²²⁴ Karahan, Abdulkadir.” Akif'in İslam Birliği Ülküsü ve İstiklal Savaşı'nda Mehmet Akif Ersoy”, Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, İstanbul 1976, s.49.

²²⁵ Şengüler, İsmail Hakkı, Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı, Cilt X, s.31; İmamoğlu, Vahit, Mehmed Âkif ve İnanan İnsan, İstanbul, 1996,s. 9.

²²⁶ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: Ertuğrul Düzdağ, s. (19).

suretle adı “*Mehmet*” mahlası da “*Akif*” kalmıştır. Anlaşılmamış olan bu kelime, muhitindekiler tarafından “*Akif*” şeklinde telaffuz edilmesine rağmen babası, vefâtına kadar “*Ragıyf*” adını kullanmıştır.²²⁷

Mehmet Akif’in babası, Mehmet Tahir Efendi (1826-1888) ve annesi Emine Şerife Hanımdır (1836-1926). Mehmet Tahir Efendi çocuk yaşta Arnavutluktan İstanbul’a gelerek tahsil hayatını burada görmüş ve Fatih Medresesi müderrisliğine (profesör) kadar yükselmiş âlim ve bilgili bir zattır. Annesi ise aslen Buharalı olan Tokatlı bir aileye mensuptur.²²⁸

Akif babasını:

“Beyaz sarıklı, temiz yaşça elli ancak

*Vücudu zinde fakat saç sakal ziyade ak.” diye tasvir eder.*²²⁹

Tahir Efendi sabahları erkenden kalkıp çocuklarını (Akif ve kız kardeşi Düriye) kendi eliyle yıkayıp, kızının saçlarını tarar, onlara salep pişirip içirdikten sonra onları Mekteplerine yollardı. Çocuklarını bir kez olsun dövmemiştir. Akif Annesini ise şöyle anlatır:

*“Annem çok ibadete düşküncü. Babam da öyle. Her ikisinin de dini salabetleri vardı. İbadetlerin verdiği zevkleri heyecanla tatmışlardı.”*²³⁰ Sezai Karakoç Akif’in ailesi ve kökeni hakkında şunları söyler:

*“Baba soyu Rumelili, Ana soyu Buharalı, doğuş yeri Fatih; yani tam bir doğu İslamlığının, batı İslamlığının ve merkez İslamlığının sentezi bir çocuk.”*²³¹ Yine aynı şair Akif’in doğduğu Fatih semtini şöyle tasvir eder. *“Fatih semti, İstanbul’un içinde ikinci bir İstanbul’dur. Yüzde yüz Fatih şehridir. Fatih Camii Türk İslam kültürünün bu ölmez abidesinin çevresinde halka halka Fatih Medreseleri ve semti, en saf Türk heyecanının ördüğü bir toplumdur.”* Akif hayatı burada tanıyıp burada keşfetti. Onun eserlerinde yaşamış olduğu bu yerlerin izlerini sıkça görmemiz mümkündür.

²²⁷ Düздаğ, M. Ertuğrul, Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar I, İstanbul, 2006, s. 25.

²²⁸ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: Ertuğrul Düздаğ, s. (19).

²²⁹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: Ertuğrul Düздаğ, s.9.

²³⁰ Ersoy, Safahat, Bizbize Yayınevi, s.6.

²³¹ Ersoy, Safahat, Bizbize Yayınevi, s.6.

1.3.Eğitim ve Memuriyet Hayatı

Akif 4,5 yaşında Emir Buhari mahalle mektebine başladı. Yaklaşık iki yıl sonra Fatih İptidaisine (İlkokul) girdi. Üç yıl okuduğu bu okulu bitirdikten sonra Fatih Merkez Rüşdiyesi'ne (Ortaokul) başladı ve 1895 yılında bu okulu bitirdi. Rüşdiye'den sonra medresede mi okuyacak yoksa mektepte mi okuyacak bu konu aile arasında ikilik meydana getirdi. Annesi Emine Şerife Hanım oğlunun medresede okumasını, babası Tahir Efendi ise medresede okuyacağı şeyleri oğluna kendisinin öğretebileceğini ileri sürüyor ve oğlunu yeni açılan ve revaçta olan mekteplerden birinde okutmak istiyordu. Akif'in Annesi ve Babası arasındaki bu görüş ayrılığı dönemin toplumsal tercihleri arasındaki farklılıkları da ortaya koymaktaydı. Neticede Tahir Efendinin dediği olmuş ancak Tahir Efendi mektep seçimini Akif'e bırakmıştır. Akif dönemin en gözde okullarından biri olan Mülkiyeyi tercih etmiş ve kaydını oraya yaptırmıştır.²³²

Mehmet Akif Mülkiyenin idadi bölümünde üç yıl okuduktan sonra şahadetname (diploma) alarak Mülkiyenin yüksek kısmına kaydolmuştur. Bir yıl sonra Babası Tahir Efendi vefat etmiş aynı yıl evleri yanmıştı.²³³

Mülkiye'ye gündüzlü devam etmesi mümkün olmadığı için o sıralar mezun olanların hemen iş bulacağı o sene açılan ve ilk sivil Veteriner Yüksek Okulu olan Mülkiyenin Baytar Mektebine (Halkalı Baytar ve Ziraat Mektebi) yatılı öğrenci olarak kaydolup eğitim hayatına burada devam etmeye başlamıştır.²³⁴

Akif Halkalı Baytar ve Ziraat Mektebinde kendini derinden etkileyecek olan öğretmeni, Türkiye'ye mikrop bilimini getiren Rıfat Hüsamettin'den Pasteur sevgisini almıştır. Yine bu okul sayesinde sağlam bir dini bilgi ve müspet bilimin uyumunu sağlayan fikri ve zihni yapısını oluşturmayı başarmıştır. Akif bu dönemde güreşe ilgi duymuş ve bazı güreşlere katılmıştır. Şiire ilgisi de bu yıllarda, okulun son iki yılında başlamıştır.²²

²³²Ersoy, Safahat, Bizbize Yayınevi s.8-9.

²³³ Mehmet Akif'in evlerinin yanmasından sonra babasının talebelerinden Pirzinli Hoca Mustafa Efendi küçük bir destekle bulunarak hocasının yanan evi yerine, üç dört odalı bir ev yaptırıp, hocasının ailesini kirada oturmaktan kurtarmıştır. Bkn: Ersoy, Safahat, Neşre Haz. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1955, sXXI s. XIII.

²³⁴Ersoy, Safahat, Bizbize Yayınevi s.9-10.

Aralık 1893'te okulunu birincilikle bitirip ve 26 Aralık'ta "Orman ve Meadin ve Ziraat Nezareti Baytar Müfettişi Muavini" olarak tayin edilmiştir.²³⁵

1894 Yılında Tabhâne medresesinde arkadaşı İskeçeli Hâfız İsa Efendi'nin odasına devam ederek hıfzına çalıştığı ve Arapça okuyup "*tekmil-i nusah*" ederek icâzet aldığı; geceleri Fransızca dersleri gördüğü hakkındaki bilgiler, kendisini tanıyanların hâtıralarında bulunmaktadır. Daha sonraki yıllarda da yakın dostları Ahmed Naim ve Mehmed Şevket Beylerle en zor Arapça metinleri okuyarak, Isparta'lı Hakkı ve Baytar Beyler'le Fransızca çalışarak, lisan öğrenmeye devam ettiği bilinmektedir. 1894 yılı başlarına rastlayan Ramazan (8 Mart- 6 Nisan) ayında İstanbul'da Süleymaniye'de Bozdoğan kemerindeki Kirazlı Mescid'de mukabele okuduğu, bunu ertesi Ramazan'da da tekrar ettiği ve dost evlerinde terâvîh namazı kıldırıldığı, yakınları tarafından söylenmektedir. Zamanının en yüksek bir "*fen*" okulunu "*Yüksek Baytarlık Mektebi*"ni bitiren Mehmet Akif, Fransızca meslek kitapları ve hasta hayvanlarla uğraşırken, aynı günlerde, yüce kitabına olan iman ve aşkını bir an unutmuyor; yirmi yaşından sonra kendi kendine gayret ederek Kur'an hâfızı oluyordu.²³⁶

Mehmet Akif memuriyet hayatına başladıktan yaklaşık beş yıl sonra 1898 yılında Tophane'i Amire Veznedarı Mehmet Emin Bey'in kızı İsmet Hanımla evlenmiştir.²³⁷ İsmet Hanım'ın ilk çocuğu olan Cemile doğduktan sonra, Feride ve Suat doğmuş, sıra erkek çocuklara gelmiş İbrahim Naim doğmuş ancak bir buçuk yaşında vefat etmiş, daha sonra Emin ile Tahir dünyaya gelmiştir.²³⁸

Akif, görev yeri İstanbul olmasına rağmen dört yıl Rumeli, Anadolu ve Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde görev yapmıştır. Bu görevleri onun, toplumu daha yakından tanımasını sağlamıştır. Akif bu dönemdeki gözlemlerini şiirlerinde kullanmıştır. Yine bu ve bundan sonraki seyahatleri Akif'in hem düşünce tarzını hem de şiir anlayışını etkilemiştir.²³⁹

4 Ekim 1906'da Halkalı Ziraat Mektebi Türkçe Muallimliğine, 11 Kasım 1908'de Darülfünun Edebiyat Şubesi Birinci Sene Edebiyatı Osmaniye Müderrisliğine tayin

²³⁵ Ersoy, Safahat, Bizbize Yayınevi s.10-11.

²³⁶ Ersoy, Mehmet Akif, Safahat, Neşre Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, s. (8).

²³⁷ Ersoy, Safahat, Bizbize Yayınevi s.10-11.

²³⁸ Ersoy, Mehmet Akif, Safahat, Neşre Haz. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1955, sXXI.

²³⁹ Ersoy, Safahat Bizbize Yayınevi, s.10-11.

edilmiştir. Mülga Daru-l Hilafe Medreselerinde Edebiyat'ı Türkiye Müderrisliğinde “*Osmanlı Edebiyatı*” okutmuştur.²⁴⁰ Mehmet Akif Müfettiş muavinliği görevinde yirmi yıl kaldıktan sonra 11 Mayıs 1913 tarihinde bu görevinden istifa etmiştir.²⁴¹ Aynı yıl iktidara karşı takındığı muhalif tavır yüzünden Darülfunundaki görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.²⁴²

1.4.Siyasi Hayatı ve Mücadelesi

1.4.1. İttihat ve Terakkiye Üyelik (1908)

II. Abdülhamit idaresine karşı yıllardan beri gizli olarak faaliyet gösteren İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyetin ilân edilmesinden sonra üye kaydını açıktan yapmaya başlamıştı. O günlerde cemiyete güven oldukça fazladır. İttihat ve Terakki yönetimini aydınlar başta olmak üzere din âlimleri, şeyhler ve bunun gibi kesimler vatanın kurtuluşu için bir umut ışığı olarak görmüşler ve desteklemişlerdir.²⁴³

Bu destek gerek tarikat çevrelerinin yayınladıkları mecmualarda gerekse tarikata mensup kişilerin başka dergilerdeki yazılarında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile meşrutiyetin övülmesi ve istibdadın yerilmesi şeklinde olmuştur.²⁴⁴ Sanılıyordu ki II. Meşrutiyetle beraber her şey yoluna girecek Devlet içini düştüğü durumdan kurtulacaktı. II. Meşrutiyetin ilk yıllarında İttihat ve Terakkiye İslamcılar da destek vermişlerdir.

Mehmet Akif Meşrutiyetin ilanından on beş gün sonra önceden gizli olarak faaliyet gösteren daha sonra ise partileşen İttihat ve Terakki'ye üye olmuştur. Ancak Mehmet Akif cemiyete üyeliğe giriş için şart olan “*Cemiyetin bütün emirlerine, kayıtsız şartsız itaat edeceğim*” şeklindeki, yemindeki “*kayıtsız, şartsız itaat*” sözüne itiraz edip”

²⁴⁰ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düздаğ, s. (21).

²⁴¹ Mehmet Akif'in aynı dairenin müdürü Abdullah beyin haksız yere görevinden alınması dolayısıyla istifa ettiğini belirtenler vardır. Hâlbuki Abdullah beyin yerine büyük ihtimalle kendisi geçecekti. Ama karakterinden ve ilkelerinden ödün vermeyen Akif için böyle bir durumu içine sindirmek pek mümkün değildir. Bu nedenle baytar muavinliği görevinden istifa etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkn, Düздаğ, M. Ertuğrul, Mehmet Akif Ersoy, 1997, s.44 .

²⁴² Düздаğ, M. Ertuğrul, Mehmet Akif Ersoy, 1997, s.46.

²⁴³ Düздаğ, M. Ertuğrul, Mehmet Akif Ersoy, 1997, s.20.

²⁴⁴ Kara, İslamcıların Siyasi Görüşleri, s.78.

sadece iyi ve doğru olana” şeklinde düzeltilmesi şartıyla yemin²⁴⁵ edeceğini söylemiş ve cemiyetin yemini Mehmet Akif’le beraber değişmiştir.²⁴⁶

Mehmet Akif Üyelikten kısa bir süre sonra Şehzadebaşı Kulübü’nde Arapça dersleri vermiş, getirdiği tercüme usulü çok beğenilmiş ve dersleri geniş bir kitle tarafından ilgi ile takip edilmiştir.²⁴⁷

Ancak İttihat ve Terakkicilerin uyguladıkları politikalar insanları gün geçtikçe hayal kırıklığına uğratmaya başlamıştır. Bunlardan biri olan Mehmet Akif İttihat ve Terakkiye üye olduktan kısa bir süre sonra bu cemiyete küsüp, cemiyetten ayrılmıştır. Mehmet Akif bu cemiyetle yollarını ayırdıktan sonra bu cemiyete muhalif olmuş ve yazılarında eleştirmiştir. İttihatçı hükümetler de kendilerine muhalif yazıları sebebiyle, Akif’in Edebiyat Fakültesi’ndeki görevine son vermişler, başyazarı olduğu dergiye kâğıt yardımı yapmamışlar ve dergiyi birkaç kez kapatmışlardır.²⁴⁸

1.4.2. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’ne Üyelik (1913)

Yazıları ve vaazlarıyla bu dönemde de etkili Mehmet Akif, halkı her fırsatta bu felaketlerle nasıl baş edileceği konusunda ikaz etmiş, belirlediği toplumsal hastalıkların çarelerini göstermiş, adeta kurtuluş yolunun nasıl olacağını belirlemiştir. 1 Şubat 1913’te partiler üstü olarak kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin İrşad Hey’eti Neşriyat Şubesi’nde Abdülhakhamid, Süleyman Nazif, Cenap Şahabettin, Hüseyin Kazım ve daha birçok yazarla birlikte görev almıştır. Heyetin kâtibi olarak gazete ilanları ile halkı yardıma ve bu amaçla düzenlenen toplantılara çağırmıştır. Bu amaçla Beyazıt, Fatih ve Süleymaniye gibi üç büyük camide halka hitap etmiştir.²⁴⁹ Bu camilerdeki vaazlarında halkı mevcut tehlikelere karşı uyarmış, bundan kurtulmanın çaresinin ise din ekseninde etrafında birleşmek olduğunu belirtmiştir.

1.4.3. Yurtdışı’na Görevlendirilmesi

²⁴⁵ Yeminle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkn: Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, s.18, Bkn: Gökmen, Fatin, Akifname, s.244-245.

²⁴⁶ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.12.

²⁴⁷ Düzdağ, M. Ertuğrul, Mehmet Akif Ersoy, 1997, s.21.

²⁴⁸ Düzdağ, M. Ertuğrul, Mehmet Akif Ersoy, 1997, s.21.

²⁴⁹ Öztürkçü, “Hakkın Sesleri ve Mehmet Akif’e Göre Balkan Harbinin Sebep ve Sonuçları”, Uluslararası Mehmet Akif Birlik ve Bütünlük Sempozyumu, İstanbul, 2011, s.60.

Osmanlı Devleti, Almanya ile yaptığı program çerçevesinde Birinci Dünya Savaşı devam ederken Almanya'ya bazı kimseler göndermiştir. Bu gönderilenler arasında Mehmet Akif'te vardı Almanların amacı, halifeliğin gücünden faydalanarak İtilaf Devletleri karşısında bu gücü kullanarak bir yandan kendilerine karşı savaşan Müslümanları bu sayede kendi saflarına çekmek diğer yandan İtilaf Devletlerine karşı bu şekilde üstünlük kazanmaktı.

Mehmet Akif 1915 yılının mayıs ayı ortalarında resmi vazifeli olarak Teşkilat'ı Mahsusa'nın başkanı Kuşçubaşı Eşref Bey'in idaresi altındaki bir heyetle²⁵⁰ Arabistan'ın Necid bölgesine görevli olarak gönderilmiştir. Gönderilme amacı İngilizlerle anlaşıp isyan hazırlığı içindeki Şerif Hüseyin'e karşı Necid meliki ile görüşüp onun muvafakatını sağlamaktı. Mehmet Akif orada gördüklerini ve oradaki izlenimlerini *"Necid Çöllerinden Medine"ye*²⁵¹ adlı şiirle ölümsüzleştirmiştir. Bu şiirle ilgili olarak Nevzat Ayas şunları söylemektedir: *"Üstad, 'Necid Çöllerinden Medine'ye" şiirinde de "müşterek dini şuur" un Müslüman gönüllerine verdiği vecd ve heyecanın en kuvvetli tezahürlerinden birin tasvir eder. Denebilir ki Akif'in bu şiirindeki 'İslami birlik, kubbe-i Hadra ve Haremi Nebevide namaz' levhaları İslam edebiyatında eşsiz Bedialardır ve dini heyecanın en parlak numuneleridir"*²⁵²

Mehmet Akif 1917 yılında dostu İsmail Hakkı İzmirli ile birlikte Lübnan'a gitmiş ve orada Aliye'de Mekke Emiri Ali Haydar Paşanın misafiri olmuştur. Bu sırada Darü-l Hikmet'ül İslamiye adlı bir müessese kurulmuş ve Mehmet Akif bu müessesenin başkâtipliğine atanmıştır. Lübnan dönüşü de bu vazife ile meşgul olmuştur.²⁵³

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Şeyhülislamlığa bağlı bir *"İslam Dayanışma, Tebliğ ve İrşad İlim Heyeti"* olan "Darü-l Hikmet-il İslamiye 'de üye ve başkâtip (genel sekreter) olarak çalışmış (Ağustos 1918-Nisan 1920) ve bu kuruluşun yayın organı olan *"Ceride-*

²⁵⁰ Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, 1997, s.55.

²⁵¹ Hasan Basri Çantay Mehmet Akif'in en çok sevdiği iki şiirden birisinin bu olduğunu söyler. Çantay kendi ifadesiyle bu şiir Mehmet Akif'in imanından ilham alan bir şaheserdir. Devamında Süleyman Nazif'ten bir hatıra nakleder: *"Bu şiir intişar ettiği zaman merhum Süleyman Nazif vapurda rast geldiği rahmetli Cenap Şehabettin'e sormuştu:*

- Akif'in *"Necid Çöllerinden" şiirini nasıl buldunuz?*

- Cenab dedi ki:

- *Bir hadisedir. Bundan sonra Akif'e erişilemez!"* ayrıntılı bilgi için bkn. Çantay, Akifname, İstanbul, 1966, s.182.

²⁵² Ayas, Mehmet Akif Zihniyeti ve Düşünce Hayatı, s.561.

²⁵³ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: Ömer Rıza Doğrul, s. XVI.

i İlmiyye'yi” idare etmiştir.²⁵⁴ Akif bu heyette fazla kalmamıştır. Anadolu’ya geçerek “*Kuva-yı Milliye*” ye katıldığı anlaşıldıktan sonra görevinden izin almadan ayrıldığı gerekçesiyle 3 Mayıs 1920’de bu heyetteki vazifesinden alınmıştır.²⁵⁵

1.4.4. Milli Mücadele Kapsamında Yurdun Çeşitli Yerlerine Ziyaretleri

Zaman zaman Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Afyon, Antalya, Konya, Kastamonu gibi şehirlerde halka ve diğer bazı mebuslarla beraber cephelerde askerlere hitaben Millî Mücadele’yi teşvik eden konuşma ve vaazlarını sürdürdü.²⁵⁶

1.4.4.1. Balıkesir’e Gidişi

Mehmet Akif Balıkesir’de (Ayvalık ve Karesi) milli mücadelenin başladığını duyunca milli mücadeleye destek olmak ve halkı mücadeleye teşvik etmek için ilk olarak buraya gitmiştir (12 Şubat 1920). Karasi’de Zağanos Paşa Cami-i Şerifinde ki vaazlarıyla halkın gayretini artırıp maneviyatlarını yükselterek milli mücadelenin gerekliliğini halka anlatmıştır. Balıkesir Mehmet Akif’in İstiklal mücadelesine fiili olarak ilk kez katıldığı yerdir.

1.4.4.2. Ankara’ya Gidişi

Mehmet Akif, Anadolu’daki milli hareketin genişleyerek Ankara’da toplanmaya başlamasıyla İstanbul’dan ayrılıp (10 Nisan 1920) Ankara’ya gitmeye karar vermiş, arkasından Sebilürreşad’ı²⁵⁷ da oraya götürmüştür. Mehmet Akif’in, İstanbul’dan ayrılmasının sebebi; Damat Ferit kabinesinin millete karşı aldığı hainane cepheye Meşihat Makamı da iştirak etmek istidadında olduğunu ve bir gün milli hareket aleyhindeki malum fetvanın çıkarılması için hazırlık yapıldığını anlamış olmasıdır.²⁵⁸ Akif Ankara’ya gelince hemen çalışmalara koyulmuş, Hacı Bayram

²⁵⁴ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s. (21).

²⁵⁵ Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, s.65.

²⁵⁶ Orhan Okay – Ertuğrul Düzdağ, “*Mehmet Âkif Ersoy*”, D.İ.A., Ankara, 2003, Cilt XXVIII, s. 434.

²⁵⁷ Sebilürreşad’ın Millî Mücadeledeki rolü hakkında ayrıntılı bilgi için Bkn:Edip, Eşref, İnkılap Karşısında Akif-Fikret-Gençlik Tancılar, Kurtuluş Harbinin İlham Kaynağı İstiklal Marşı Tarihi Kadim mi,1359-1340, İstanbul, s.28-30.

²⁵⁸ Ayas, Mehmet Akif Zihniyeti ve Düşünce Hayatı s.576.

Camiinden (30 Nisan 1920) başlayarak halkla ve ikna olunması gereken insanlarla konuşmalar yapmıştır.²⁵⁹

Ankara'ya henüz gelmiş Olduğu Millî Mücadele çağının ilk aylarında, bir sabah, Akif'i görmeğe hoca kılıklı biri gelir. Uzun bir başlangıçla ona “*Cemiyyet-i Diniyye*” adı altında bir kurum kurmalarını teklif eder. Akif'in verdiği karşılık şu olmuş ve bu adamı hemen yanından kovmuştur: “— *Sen, Anadolu'da bir yeni 31 Mart olayı mı çıkartmak istiyorsun? Böyle bir teşebbüs hâlinde karşınızda evvelâ Akif'i bulursunuz. Haydi, defol şuradan.*”²⁶⁰ diyerek bir tarihî tecrübe ile millî mücadeledeki tavrını ortaya koymuştur.

1.4.4.3. Eskişehir, Burdur ve Antalya'ya Gidişi

Mehmet Akif Ankara'dan sonra da boş durmamış halkın madden ve manen Millî Mücadele'ye katılıp desteklerini sağlamak maksadıyla önce Eskişehir'e sonra yolu üzerinde bulunan merkezlere uğrayarak Burdur'a oradan da Antalya'ya kadar gitmiştir. Dönüşte de aynı istikameti kullanmıştır. Buralarda Camilerde ve Hükümet meydanlarında halka durumu anlatmış, insanları Millî Mücadele'ye katılmaları için ikna etmeye çalışmıştır. Meclise karşı olumsuz bakanlara bu işin vatan meselesi olduğunu bir parti veya şahıs meselesi olmayıp milletin ölüm kalım meselesi olduğunu anlatmıştır.²⁶¹

Mehmet Akif'in bu çabalarını onunla Anadolu'yu karış karış dolaşan oğlu Emin Akif anlatır. Emin Akif onu ilk defa Burdur'da hükümet konağında halka hitap ederken gördüğünü belirterek: “*Çok heyecanlı olduğu bütün hareketlerinden belli oluyordu. İzmir havalisinden sızan kara haberleri vatandaşlarımıza yapılan işkence ve hakaretleri, mülevves çizmeler altında çiğnenen tarihi ve ilahi mabetlerimizi öyle yanık bir dille ifade ediyor bu fecayiin yürekler acısı avakabını öyle acı bir dille tarif ediyordu ki: Ben de dinleyiciler arasında sıkışmıştım. O muazzam kalabalık derin bir sükûta dalmıştı. Lakin bu öyle bir sessizlik öyle bir hava idi ki, kasırgalar koparacak ruhların kellesini koltuğuna almağa niyet eden başların son kat'ı kararından doğuyordu. Bir de şurada burada hissiyatına malik olamayarak hıçkırıklarının tutamayan vatanseverlerin iniltileri duyuluyordu.*” Emin Akif, Babasının bu çabalarının karşılıksız olmadığını belirterek onun halka tesirini şöyle anlatmıştır: “*Mehmet Akif Millî Mücadelenin*

²⁵⁹ Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, s.73.

²⁶⁰ Karahan, Abdülkadir, “*Mehmed Akif'te Dln Duygusu*” Türk Kültürü, Yıl V, Sayı 52, s.14.

²⁶¹ Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, s.75.

muazzam bir cihat olduğuna halkı o kadar yakından ikna etmişti ki; bu vadide öyle mahirane bir üslup, öyle candan bir ahenk kullandı ki, Anadolu'nun birçok vilayetlerinde kazalarında hatta nahiyelerinde, camilerde, medreselerde, meydanlarda insan kitlelerine karşı hitap etti. O çok samimi konuşuyor doğruyu söylüyordu. Sözleri herkesin üzerinde çok derin tesir ediyor onu bir kere dinleyen ve eli silah tutabilen bütün erkekler ailesiyle vedalaşıyor, evini, karısını, çocuklarını Allah'a emanet ederek cepheye koşuyordu."²⁶²

Anadolu'yu karış karış dolaşan Mehmet Akif nihayet tekrar Ankara'ya gelmiştir. Onun Ankara'ya gelişini Kastamonu "Açıkgöz" gazetesi çok önemseyen ve sevinç ifade eden şu satırlarla bildirmiştir: "Sebilürreşad başmuharriri büyük İslam şairi Mehmet Akif beyefendinin Ankara'ya vasil olduğu Ankara gazetelerinden okunmuştur. Zulme hakarete tahammül edemeyerek ailesini, refahını İstanbul'da terk ile Anadolu'ya firar edebilen bu vicdanlı şairin Anadolu'muzun ahvalini şiirleriyle terennüm etmesini temenni ederiz." Mehmet Akif'in bu dönemde Ankara'ya gelişi gazetelere konu olmuştur.²⁶³

1.4.4.4. Konya'ya Gidişi

Ankara'ya yerleşen Mehmet Akif bir süre sonra eşini, annesini ve çocuklarını da yanına aldırıştır. O sıralar Konya'da meydana gelen bir isyan üzerine halka nasihat vermek ve halkı milli mücadelenin gerekliliğine inandırmak için Konya'ya gönderilmiştir.²⁶⁴

Eşref Edip Konya isyanını bastırmak üzere Konya'ya geçmiş olan Mehmet Akif'in Konya'daki başından geçenleri şöyle anlatır: "Mehmet Akif Konyalılara nasihat etmiş, memleketin yıkılmak üzere olduğunu, bütün milletlerin bir vücut halinde birleşerek Ankara'da teessüs eden hükümete yardım etmeleri lazım geldiğini söylemiş"; devamında ise:

— "Müslüman olan ve iyi insanlar olan Konyalılar bana ne dedi, bilir misiniz?

— Biz Selçuk oğullarıdanız. Bizden olmayan bir hükümetin yıkılmasından bize ne."

²⁶² Ersoy, Emin Akif, Babam Mehmet Akif İstiklal Harbi Hatıraları, Derleme Giriş: Yusuf Turan Günaydın, Edt: Ersan Güngör, İstanbul, 2014, s.51.

²⁶³ Kabaklı, Mehmet Akif, s.33.

²⁶⁴ Kabaklı, Mehmet Akif, s.33.

Akif bunu her zaman anlatır ve anlattıkça gözleri dolardı.

„Allah, derdi, bir hükümeti zayıf bırakmasın. En büyük felaket budur. Hükümet zaafa düşünce her yer oğul verir.

Üstat Konyalıları ikna etmek için ne kadar zahmet çektiğini, anlatmakla bitiremezdi. Mamañih o zaman onları ikna ettiğini sanıyordu.”²⁶⁵

Mehmet Akif Konya isyanından sonra Ankara’ya gelmiş oradan da Kastamonu’ya geçmiştir.

1.4.4.5. Kastamonu’ya Gidiş

19 Kasım 1920 Cuma günü Kastamonu Nasrullah Camiindeki vaazı Millî Mücadele ruhunu ateşleyen vaaz olarak tarihe geçmiştir.

Bu vaaz, son derece ihatalı bir bakışla dünyanın siyasî vaziyetini tahlil edip Sevr Antlaşması’nın bizim için nasıl bir felâket olacağını izah eden, onu yırtıp atmayı ve Batılı sömürgecilerin karşısına iman ve silâhla dikilmeyi hayatî bir mecburiyet olarak telkin edip Millî Mücadele’yi büyük bir heyecanla teşvik eden önemli bir belgedir. Bu vaaz ve diğer konuşmalar, Âkif’in İstanbul’dan ayrılırken arkasından gelmesini söylediği Eşref Edib’in İstanbul’da tekrar çıkardığı (25 Kasım) Sebîlürreşâd’ın üç sayısıyla (sy. 464-466) Ankara’da neşredilen (3 Şubat 1921) ilk sayısında yayımlanmıştır. Ayrıca bu sayılar ve risâle haline getirilen vaazlar birkaç defa basılarak Anadolu’nun her tarafına ve cephelere dağıtılmıştır.²⁶⁶

İstanbul’da birtakım münevverler ve gazeteciler Amerikan mandasını, Anadolu’da müstakil Kürt ve Ermeni devletinin kurulmasını isterlerken, o Kastamonu’da Nasrullah Camiinde halka hitap etmiş, halkı aydınlatmış ve halkı Millî Mücadele’ye teşvik etmişti. Kastamonu’dan sonra Kastamonu kazalarında da bir dizi çalışmalarda bulunmuş buralarda da halkı aydınlatmak için çaba göstermiştir. Kastamonu ve Kazalarında halka verdiği muhteşem vaazlarla hem halkın moralini yükseltmiş vatanın kurtarılması için Anadolu halkını harekete geçirmiştir. Ayrıca yazmış olduğu yazılarla da halkı aydınlatıp halka mücadele ruhu vermiştir.

²⁶⁵ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, İstanbul, 1939, s.59-60.

²⁶⁶ Orhan Okay – Ertuğrul Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, 434.

Mehmet Akif Kastamonu'dan sonra kazalarında da dolaşmaya başlamıştır. Buralarda da Camilerdeki binlerce Müslümana hitap ederek Müslümanları birliğe, bir olmaya çağırmıştır.

Kastamonu ve kazalarında bir süre kalan Mehmet Akif Eşref Ediple birlikte klişesini (Sebilürreşad) alarak 25 Aralık 1920'de Ankara'ya hareket etmişlerdir.²⁶⁷

1.4.5. Milletvekilliği ve İstiklal Marşı

Mehmet Akif ve Eşref Edip Soğuk bir kış günü Kastamonu'daki Ilgaz Dağlarını aşarak nihayet Ankara'ya ulaşip oradan Tacettin Dergâhına²⁶⁸ geçtiler. Mehmet Akif'in Kastamonu ve kazalarında vermiş olduğu vaazları Ankara'da çok etkili olmuştur. Eşref Edip “Üstadın Kastamonu ve havalisindeki hitabelerinin Ankara'da çok hüsnü tesir ettiğini anladık. Nasrullah kürsüsünde Sevr muahedesi'nin öldürücü mahiyetini anlatan o mühim hitabeyi muhtevi nüshalar tekrar basılarak külliyetli surette garp cephesine de sevk olundu. O sıralarda Maraş-Antep mücahitlerinden Ankara'ya gelen iki zat diyordu ki:

- *Sebilürreşad'ın Kastamonu'da intişarını haber alık. Anadolu'da çıkan ilk nüshasını Pozantı'da okuduk. Bilhassa üstadın mev'izası bizi pek müteessir etti. Elden ele gezen bu mev'iza camilerde okunmaktadır.*²⁶⁹

Mehmet Akif Kastamonu'dan Ankara'ya dönüşünde Burdur Milletvekili²⁷⁰ sıfatıyla Birinci Türkiye Millet Meclisine seçilmiştir. 1921 yılında hükümet Anadolu'da bir

²⁶⁷ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.69

²⁶⁸ Tacettin Dergâhı esasen Tacettin Camii İmamının lojmanıdır. Cami imamı Tevfik Çiftdoğan Millî Mücadeleye katılmak için insanlar Ankara'ya gelmekteydi. Ankaralılar her gün İstasyondan ya da meydandan Ankara'ya gelenleri, tanıdıkları varsa alıp misafir etmekteydiler. Mehmet Akif'in Ankara'ya geleceği haberi İmam Tevfik hocayı çok sevindirmiştir. Nihayet Mehmet Akif'i evinde kalmaya ikna eder. Bir süre Tevfik Hoca'nın evinde misafir olan Mehmet Akif artık bu evden ayrılmak istediğini ve kendilerine daha fazla yük olmak istemediğini söyler. Tüm ısrarlara rağmen Mehmet Akif'i kararından döndüremezler. Bu sırada Tevfik Hoca'nın aklına Camiinin müstemilatı gelir. Cami lojmanı olarak yapılmış olan bu tek katlı yeri Tevfik Hoca kullanmamaktadır. Bu ev Mehmet Akif'e tahsis edilir. Günümüzde Tacettin Dergâhı denilen bu yerin aslı böyledir. Bkn: Karaveli, Orhan, “Dedemin Konuğu Mehmet Akif İstiklal Marşını Yazıp İlk Kez Anneme Okuyor”, Bir Ankara Ailesinin Öyküsü, Sessiz Yaşadım Matbuatta, İsmail Kara-Fulya İbanoğlu, İstanbul, 2011, s.739-744, Eşref Edip'te Tacettin Dergâhını şöyle tasvir eder: “Dergâh deyince dervişler, ayinler hatıra gelmesin. Eşraftan birinin adeta selamlık dairesi. Ufak bir köşk gibi muntazam yapılmış. İçi dışı boyalı. Döşenip dayanmış, güzel ve geniş bir bahçesi var. Türü türü meyvalar. Önünde bir şadırvan, şarıl şarıl sular akıyor.” Ayrıntılı bilgi için Bkn: Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.70.

²⁶⁹ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.70.

²⁷⁰ Mehmet Akif'in Burdur'dan Milletvekili seçilmesine, o sıralarda yapılacak seçim öncesi, bir Milletvekili adayının istifa etmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın onun yerine Mehmet Akif'in

“İslam Kongresi” toplamayı planlıyordu. Toplanacak olan bu kongrenin amacı İslam Dünyasının Millî Mücadeleye desteğini sağlamak ve aynı tarihlerde İngilizlerin Mekke’de planladıkları İslam Kongresi planlarını akamete uğratmaktı. Bununla ilgili bir heyet oluşturulmuş ve bu heyet İslam Âlemine hitap edecek bir beyanname hazırlamıştır. Bu sıralarda Eskişehir’deki birliklerin geriye çekilmeleri ve Yunan ordularının Sakarya’ya kadar dayanmaları nedeniyle bu girişim sonuçsuz kalmıştır.²⁷¹

Yine Milletvekilliği döneminde Büyük Millet Meclisinin 8 Şubat 1921 tarihinde gizli celse olarak yapılan 147. Oturumunda söz almış bir gün önce yazdığı İstiklal Marşını Maarif Vekâletine göndermiştir. Mehmet Akif Meclisin bu gizli oturumunda Londra Konferansına (21 Şubat 1921) katılım yüzünden Ankara ve İstanbul arasında ortaya çıkan temsil problemi üzerine söz almış ve İstanbul hükümetini şiddetle tenkit etmiştir. Mehmet Akif bunula ilgili Ankara’dan İstanbul’a gönderilmek üzere bir telgraf taslağı hazırlamıştır. “...*Ecnebler Devletimizin bütün varlığını payimal etmişler, en tabii hukukunu çiğnemekten sıkılmamışlardır. Bu tecavüzlere diğer taraflardan evvel maruz kalan ve el’an ecnebi tahakkümü altında baş bile kaldıramayan İstanbul’un bu ahvali göz önünde tutarak ona göre bir vaziyet ittihaz etmesi zaruri iken, makuz bir istikamet alması cidden mucibi teessüftür.*” Devamında Mehmet Akif Londra Konferansına Ankara’nın katılması gerektiğini belirtmiştir: “*Bugün İstanbul’un uhdei hamiyetine düşen en mühim vazife derhal TBMM’nin meşruiyetini tasdik ve konferansa murahhas göndermek hakkının münhasıran bu Meclise ait olduğunu ilan etmektir.*” Onun bu taslağı, İstanbul’a yapılacak son bir uyarı mahiyetindedir. Bu taslak aynı celsede müzakere edilmiştir. Her ne kadar bazı Milletvekilleri ona destek verseler de o dönem Mecliste baskın olan Milletvekilleri İstanbul’la herhangi bir uzlaşma aramaya gerek yoktur. Çünkü artık İstanbul’un işi bitmiştir gibi sözlerle Mehmet Akif’in hazırladığı bu taslağı eleştirmişlerdir. Mehmet Akif’in bu taslağını eleştirenler arasında Mustafa Kemal Atatürk de olmuştur. Ona göre İstanbul’un artık hükmü kalmamıştır dolayısıyla İstanbul’un hükümet tarafından meşru görülmesi lüzumunun olmadığını söyleyerek o da bu taslağa karış çıkmıştır.²⁷² Sonuçta Mehmet Akif’in hazırladığı bu taslak kabul edilmemiştir. Oysaki Mehmet Akif bu taslakla İstanbul ile Ankara’nın

yazılmasını istemesi sebep olmuştur. Mehmet Akif’in Burdur’dan seçildiğinden haberi olmayan Bigalılar ’da onu en fazla oyla Milletvekili seçmişlerdir. Bkn: Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s. (31).

²⁷¹ Kılıç, Ahmet Faruk, Milli Yürek Mehmet Akif Ersoy, İstanbul, 2008, s.28,29.

²⁷² Kılıç, Milli Yürek Mehmet Akif Ersoy, s.30,31.

uzlaştırılabileceğine inanıyordu. Böylece ikilik de ortadan kalkacaktı. Lakin Mehmet Akif'i anlayamamışlardı. Mehmet Akif çok kırılgan bir mizaca sahiptir. Öyleki onun bu önerisi kabul edilmiş olsaydı belki de Mehmet Akif Mecliste daha aktif bir rol sergileyecekti. Ne yazık ki şiirleriyle, makaleleriyle, tefsirleriyle halkın üzerinde derin tesirler bırakan Mehmet Akif Milletvekilliği döneminde Mecliste susmayı tercih etmiştir.

Mehmet Akif Milletvekilliği yıllarında 1921 senesinin 17 Şubat günü İstiklal marşını²⁷³ yazmış ve kahraman ordumuza ithaf etmiştir.²⁷⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi 12 Mart 1921'de bu marşı kabul etmiş ve bu marş Türk milletinin sembolü olmuştur.²⁷⁵

Dünyada yazılan birçok marş devlet kurulduktan sonra yazılmışsa da İstiklal Marşımız Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce yazılmıştır. Halka moral aşlamış, halktaki birlik ve beraberlik ruhunu her daim canlı tutmuştur. İstiklal Marşına “*Korkma*” diyerek başlamış ve şanlı tarihimizde bizlerin hiçbir şeyden korkmadığımızı ve korkmayacağımızı belirterek bu yurttan bizler var olduğumuz müddetçe bizlere hiçbir gücün tesir edemeyeceğini belirtmiştir. Mehmet Akif Mısır'dan döndüğü günlerde ona İstiklal Marşını nasıl yazdığı sorulur:

“- *İstiklal Marşının nasıl yazdınız?*

Yavaşça yatağından doğruluyor, yastıklara yaslanıyor, sesi birden canlanıyor:

²⁷³ Mehmet Akif İstiklal Marşı için verilen 500 lira mükâfatı kabul etmemiştir. Oysaki kendisi maddi sıkıntılar çekiyordu. Çektiği sıkıntılara yakinen şahit olan Eşref Edip, şairin o günlerini şöyle anlatır: “*Koca Akif beş yüz lira mükâfatı kabul etmediği zaman sırtında paltosu yoktu. Pek soğuk günlerde Baytar Şefiğin paltosunu istiare ederek giyerdi. Maarif Vekili bu mükâfatı almasını kendisinden rica ettiği zaman cebinde biraz evvel arkadaşından ödünç aldığı iki lira vardı. Akif zaferden sonra İstanbul'a döndüğü zamanda cebinde boynu bükük mühründen başka bir şey yoktu.*” Bkn: Edip, İnkılap Karşısında Akif-Fikret-Gençlik Tancılar, Kurtuluş Harbinin İlham Kaynağı İstiklal Marşı Tarihi Kadim mi, s.12,13

²⁷⁴ Erkan-ı Harbiye Riyaseti (Genel Kurmay Başkanlığı), Maarif Vekâletine (Millî Eğitim Bakanlığı) müracaat ederek milli bir marş yazılmasını istemişti. Bunun üzerine Millî Eğitim Bakanlığı bir müsabaka açmış bu müsabakada marşı birinci gelene 500 lira ödül verileceğini açıklamıştı. Müsabakaya 700'den fazla şiir geldi. Bu 700 şiirden hiçbirisi beğenilmedi. Bunun üzerine gözler Mehmet Akif'e çevrildi.

Mehmet Akif için içinde para ödülü olduğu için bu müsabakaya katılmadı. Oysaki Mehmet Akif'in bu paraya ihtiyacı vardı. Soğuk havalarda arkadaşının (Baytar Prof. Dr. Şefik Kolaylı) paltosunu ödünç alıyordu. Sonunda, kendisine para vermeyeceklerini söyleyerek Mehmet Akif'i ikna ettiler. İşte bu ihlas ve samimiyet ile İstiklal Marşımızı kaleme aldı. Meclis tarafından beğenilip defalarca okunan İstiklal Marşı kabul edildi. Mükâfat olarak ayrılan ödül ise Darülmesai (İşevi) adlı, Hilal-i Ahmer'e (Kızılay) bağlı bir derneğe verilmiştir. Bkn: Ersoy, Mehmet Akif, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.(34),İstiklal Marşının yazılması konusunda Çantay'ın Mehmet Akif'i nasıl ikna ettiği ile ilgili olarak,Çantay, Akifname,s.63.

²⁷⁵ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s. XVIII.

-Doğacaktır, sana vad ettiği günler hakkın...

Bu, ümitle, imanla yazılır! O zamanı düşünün... İmanım olmasaydı yazabilir miydim? Zaten ben, başka türlü düşünüp, başka türlü yazanlardan değilim. Bu elimden gelmez. İçimde ne varsa, bütün duygularım yazılarımdadır. Şu var ki, İstiklal marşının şiir olmak üzere bir kıymeti yoktur, ancak tarihi bir değeri vardır.

Gözleri; yemyeşil Şişli sırtlarında, dilinde bir dua gibi aynı nağme titriyor:

Kim bilir belki yarın, belki yarından da yakın... ”²⁷⁶ böylece İstiklal Marşı’nı hangi duygu ve düşüncelerle yazdığını belirtmiştir.

Mehmet Akif İstiklal Marşında:

“O benim milletimin yıldızıdır. Parlayacak.”

“Hakkıdır hakka tapan milletimin istiklal.”

“Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet bu celal?”

“Ebediyen sana yok, ırkıma yok izmihlal!”²⁷⁷ Hiçbir zaman mücadelede yılmamak, ümitsizliğe düşmemek gerektiğini İstiklal ’in bizim en doğal hakkımız olduğunu belirtir. Onun bu dizelerde “ırkım” sözünü kullanması bazıları tarafından Mehmet Akif’in Milliyetçiliğe doğru meyledtiği gibi anlaşılmaktadır. Ancak Mehmet Akif’i genel olarak düşündüğümüzde ise onun “ırkım” kelimesinden kastının Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı’da kalan yerlerin halkı için kullandığını söylememiz daha doğru olacaktır. Halim Sabitte İstiklal Marşındaki “ırkım” kelimesi ile ilgili olarak Mehmet Akif’in Ankara’da Anadolu’nun göbeğinde Tacettin Dergâhında ²⁷⁸yazdığı bu İstiklal Marşında artık tamamen milliyetçi olduğunu söyler. Ama ona göre Mehmet Akif Müslüman Türk milliyetçisidir. “Millet” ve “İrk” kelimesinden Müslüman Türk

²⁷⁶ Demir, Kan, “Mehmet Akif”, Yedi Gün, 1 Temmuz 1936, Akifname, Akifname, s.309-310.

²⁷⁷ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.477-478.

²⁷⁸ Mehmet Akif’in arkadaşlarından Cemal Kutay Tacettin Dergâhındaki günlerini şöyle anlatır: “Tacettin Dergâhındaki mütevazı köşemiz, içlerinde Ankara’daki İslam Devletlerinin sefil ve mümessilleri de olan kalabalıkla dolar ve boşalırdı. Mevzularımız asla ümit kesmediğimiz istikbalin aydınlık günlerinde İslam Dünyasının birliği, müsterek hareketi ve o güne kadar çekilenlerden alınacak intibah duygusu ile boşuna harcanmış zamanın durdurulması, manada ve maddede zamanı temsil eden ileri, refahlı, medeniyet vasıtalarına sahip, devrin maarifine ve tekniğine en geniş şekilde yer veren ve aralarında sıkı bağlar olan müstakil İslam Devletlerinin teşekkülü idi”. Bkn: Kutay, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ankara, 1972, s.258.

milletini, Türk ırkını kastettiği ortadadır. Büyük bir iftihar ve şerefle “Milletim”, “*İrkım*” dediği “Türk Milleti” ve “Türk İrkı”dır. Halim Sabit’e göre Mehmet Akif İslam’ın imanı ile Türk severliği birleştirmiştir. O imanının kuvvetini İpekli babasının kanından, milli kültür kaynaklarına dayanan ilhamlarını da Türkistanlı annesinden almıştır.²⁷⁹ Bu nedenle İstiklal Marşında söylemiş olduğu “*ırkım*” kelimesi ile “*Türk Milleti*” ile “*Türk İrkını*” kastetmiştir.

1.4.6. İslam Kongresi (1921)

1921 senesinde Hüseyin Ragıp Bey (Hâkimiyet’i Milliye’de) Anadolu’da bir İslam Kongresi teşkil etmek üzere bulunduğuna dair yazı yazmıştı. Eşref Edip böyle bir kongrenin önemi hakkında Sebilürreşad’da birkaç makale yazdığını, o sıralarda İngilizlerin ise Mekke’de bir İslam Kongresi toplamak suretiyle büyük bir entrika çevirmek istediklerini söyler. Bunun üzerine Hüseyin Ragıp Bey görüşmek için Eşref Edip’e haber gönderir. Yapılan görüşmelerde Hüseyin Bey Ankara’da büyük bir İslam Kongresinin toplanmasına hükümetin karar verdiğini, bunun için Akif, Eşref Edip, Şer’iyye vekili ve Recep beyden oluşan büro teşkil ederek hazırlıklara başlamalarını söyler. Çok geçmeden Akif’le beraber hazırlıklara başladığını söyleyen Eşref Edip birkaç defa toplandıklarını, fakat o sıralar Eskişehir-Kütahya savaşları başlayıp ta Yunan orduları Sakarya’ya dayanınca bu teşebbüsün öylece kaldığını söyler.²⁸⁰

Sakarya savaşının en sıkıntılı anlarında Ankara’dan göç başladığı zaman, Sakarya’nın eninde sonunda düşmana mezar olacağı hakkındaki inancı sarsılmamış ve Ankara’dan ayrılmamıştı.²⁸¹ Eşref Edip Şefik Kolaylı’dan naklen herkesin telaşlı olduğu bu günlerde Mehmet Akif’in ortalığı teskin ederek:

“Telaşa mahal yok... Evvel Allah, ona (Mustafa Kemal), onun askerliğine güvenilir. Ordumuz inşallah galebe çalacak. Buna imanım var.” Diyerek bu sözlerle insanlara umut aşıladığını ve o günleri yaşayan bütün milletvekillerinin bu duruma şahit olduklarını belirtir.²⁸² Yine bu kara günlerde Hasan Basri Çantay Millî Mücadele aleyhtarı olan birisi ile koyu bir tartışmaya girer. Tam o sırada Mehmet Akif gelir. Aralarında geçen münakaşayı anladıktan sonra o adama hitaben:” *Arkadaş, burası*

²⁷⁹ Sabit,” Mehmet Akif’in İslamcılığı ve Milliyetçiliği”, s.590.

²⁸⁰ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.95.

²⁸¹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: Ömer Rıza Doğrul. s. XVIII.

²⁸² Edip, Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.97.

*Ankara'dır! İşi Millet kendi eline aldı, korkma! Bu sefer Yunanla döğüşen; Türkün öz imanıdır. İman mağlub edilemez...*²⁸³ Mehmet Akif'in Millî Mücadele'nin kazanılacağına dair bu umudu hiçbir zaman kaybolmamış Eşref Edip ve Hasan Basri Çantay'ın ifade ettikleri ne kadar olumsuzluk yaşanırsa yaşansın telaşa kapılıp umutsuzluğa düşmediği gibi insanlardaki umut ışığının kaybolmasına hiçbir zaman fırsat vermemiştir. Leyla İsimli Şiirinde:

“Hayır! Şarkın, o hodgam olmayan Mecnun-i-na-kamın,

*Bütün dünyada bir Leyla'sı var; Atisi İslam'ın.*²⁸⁴ Dünyada İslam'ın yayılması, Müslümanların birliği adeta onun Leylası olmuştur. Mehmet Akif yazmış olduğu “Leyla” isimli bu şiirinde hayalini (ülküsünü) açıklamış bulunmaktadır. Hasan Basri Çantay'a göre *“Bu gayenin hâkî payı nazında gösterdiği niyaz ve figan çok candandır. Üstat bu eserinde ruhunun bütün cuşışını gösterebilmiştir.*²⁸⁵

1.4.7. Şeriyye Vekâleti (1921)

Mehmet Akif Sakarya Zaferinden sonra şeriyye vekâletinde yeni oluşturulan (Tetkikat ve Telifat'ı İslamiye Heyeti)'inde vazifeler almıştır. Mehmet Akif bir İslam Akademisi demek olan bu heyette Hikmeti İslamiyeye, asri cereyanlara, doğu ve batı lisanlarına vakıf, aydın ulema ve münevverlerin olmasını arzu ediyordu. Mehmet Akif'in, gerek Şeriyye Vekâletince, gerekse meclisçe büyük bir mevkii ilmi ve edebisi olduğunu belirten Eşref Edip onun fikirlerinden çok istifade edildiğini, Şeriyye Vekâletinin Teşkilat'ı Cedide sinde, bu heyetin oluşturulması hususunda çok emekleri ve gayretleri olduğunu belirtir.²⁸⁶ Yine 1-16 Ağustos 1922 tarihleri arasında Ali Fuad Paşa'nın başkanlığında oluşturulan heyetle beraber cepheleri dolaşmış; Büyük Taarruz zaferle neticelenip düşmanın İzmir'e döküldüğü günlerde de Ankara'da duramayan Mehmet Akif yanına oğlu Emin'i de alarak, savaş alanlarını dolaşmışlar ve bu şekilde Bilecik'e kadar gitmişlerdir.²⁸⁷

²⁸³ Çantay, Akifname, s.179.

²⁸⁴ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.432.

²⁸⁵ Çantay, Akifname, 208-209.

²⁸⁶ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları. s.98.

²⁸⁷ Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, s.90,91.

1.4.8. Milli Mücadele Sonrası Siyasi Hayatı (1923-1925)

Millî Mücadele kazanılmış ve yeni bir döneme girilmişti. Milli Mücadele’de aktif rol oynayan ve birinci T.B.M.M’de milletvekili olan Mehmet Akif bu yeni dönemde II. T.B.M.M.’de milletvekili olmamıştı. Eşref Edip kendisine milletvekilliğinden ayrılmak zoruna gidiyor mu diye sorduğunda Mehmet Akif Muhammed Abduh’un siyasetle alakalı istiazesini okuyup, kesinlikle milletvekilliği düşünmediğini ve ondan uzak olmanın daha doğru olduğunu belirtmiştir. Yine Eşref Ediple buluştukları bir gün Mehmet Akif ona bundan sonra ne yapacağı hakkında *“Niyetim artık çekilmek, yazılarımı yazmaktır. Umumi Harbe ait hatıralarımı yazdım. Bundan sonra milli mücadele hatıralarımı yazmak istiyorum. Sonra daha başka birkaç mevzuum var. Çocuk şiirleri yazacağım. Manzum bir piyes de yazmayı tasarladım. Tarihi bir vakıadan istifade edeceğim. Maksadım bir kenara çekilmek bu işlerle meşgul olmaktır. Abbas Halim Paşa’dan mektup aldım. Bana Mısır’da bir yer temin edeceğini, kâfi tahsisat bağlayacağını, Kışları Mısır’da yazları İstanbul’da geçireceğimizi söylüyor. Ömrümün gerisini bu işlere hasretmek istiyorum.”*²⁸⁸ Diyerek geleceğe dair planlarının neler olduğunu anlatmıştır.

Onun milletvekilliğini neden istemediğini Ömer Rıza Doğrul ise şöyle açıklamaktadır: *“Kurtuluş davasında siyaset alanına giren Mehmet Akif’in savaş zaferle tetevvüç ettikten sonra siyaset alanından çekilmesi de ciddiyet ve samimiyetinin eseri idi. Çünkü siyaset adamı değildi ve siyaset adamı olmadığı halde siyasi hayata karışmayı siyasetten ekmek dilenmek sayıyordu. Hâlbuki Akif böyle bir tufeyli değildi. Onun için Birinci Büyük Millet Meclisi’nin feshi üzerine siyaset alanından çekilmeyi bir vazife bildi ve çekildi. Başkası böyle düşünmeyebilir. Fakat Akif ancak bu şekilde düşünebilirdi. Çünkü ciddi ve samimi bir adamdı”*.²⁸⁹ Çünkü Mehmet Akif daha çok şairliği ve hatipliği ile ön plana çıkan bir insandı.

Ömer Rıza Doğrul bu şekilde söylese de Mehmet Akif Cumhuriyetin ilk yıllarında suskundur. Şairliği ve hatipliği ile bilinen şair ne oldu da birdenbire sustu. Onu bu şekilde davranmaya iten neden neydi? Mehmet Akif’in Anadolu’nun kurtarılmasından

²⁸⁸ Doğrul, Ömer Rıza,” Mehmet Akif’in Şahsi ve Aile Hayatı”, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, İstanbul, 1939, s.448.

²⁸⁹ Doğrul, Ömer Rıza,” Mehmet Akif”, Yeni Mecmua, Sayı 1,5 Mayıs, 1939, İsmail Kara-Fulya İbanoğlu, Sessiz Yaşadım Matbuatta, İstanbul, 2011, s.448.

sonra amacı Türklerin ilmi, medeni öncülüğünde uyanacak diğer İslam milletlerinin, sömürgeci devletlerden kurtulacağını medeni ve güçlü Hıristiyan dünyası nasıl varsa onun gibi bağımsız ve ileri bir İslam âleminin Türklerin liderliğinde doğacağına inanmasıdır.²⁹⁰ Ancak kurtuluş savaşından sonra Mehmet Akif arzuladığı ve umduğu Türkiye'yi bulamamış âdeta sukutu hayale uğramıştı. Bu dönem hükümete muhalif bulunan bütün çevrelerin zor durumda olduğu, muhalefet partisinin bir bahaneyle kapatılmış olduğu bir dönemdir. Batı yanlıları tam bir hareket ve zafer sarhoşluğu içinde boyuna yeni teklifler, yeni biçim verişlerle ortaya çıkıyorlardı. Mehmet Akif'in ruhu bir sığınak arıyordu.²⁹¹

Bu dönemde Batı yanlısı aydınlar Mehmet Akif'e son derece acımasız bir muhalefet sergilemişlerdir. Millî Mücadele döneminin halka, maziye ve imana dayalı yapıcı umdeleri tamamıyla unutulmuş, adeta bir salgın halinde Yunanlılardan fazla o manevi kurtuluş dayanaklarına karşı savaş açılmıştı.²⁹²

Bu yıllara onun suskunluk yılları da diyebiliriz. Onun gibi bir şairin cemiyette oluşan büyük bir değişiklik karşısında susması, denebilir ki en büyük tepkisi, en güçlü protestosudur. O güne kadar resmi tarihçi gibi şiirleriyle toplum değişikliklerini değerlendiren, milli mücadele yıllarında vatanın kurtulması için çaba harcayan şair, birdenbire yazmaya ara veriyor. Bu da yazma ortamını bile bulamadığı anlamına geliyordu.²⁹³

Mehmet Akif'in susmasında yukarıdaki etkenlerin yanında biraz da basına uygulanan sansürün etkili olduğunu söyleyebiliriz. 1923 Mayıs'ında Ankara'dan İstanbul'a gelen Mehmet Akif Sebilürreşad'ı çıkarmaya devam etmek istemiş, fakat uygulanan şiddetli sansür, yazılması gerekenleri önlemiştir.²⁹⁴ Öyle ki Mehmet Akif'in Eşref Ediple beraber yıllarca çıkarmış oldukları Sırat-ı Müstakim 5 Mart 1925'te kapatılmıştır.²⁹⁵

²⁹⁰ Kabaklı, Mehmet Akif, s.68.

²⁹¹ Karakoç, Mehmet Akif, s.28.

²⁹² Kabaklı, Mehmet Akif, s.38.

²⁹³ Karakoç, Mehmet Akif, s.39.

²⁹⁴ Kabaklı, Mehmet Akif, s.39.

²⁹⁵ Önceleri Sırat-ı Müstakim olarak daha sonra Sebilürreşad olarak çıkan gazete, 27 Ağustos 1908 tarihinde yayına başlamış kapandığı tarih olan 22 Ocak 1925 tarihine kadar 641 sayı çıkarmıştır Bkn. Coşkun, Kod Adı: İrtica-906, s.33, Dört Haziran 1914 tarihli 299. Sayısından sonra hükümet tarafından kapatılan "Sebilürreşad" hiç ara vermeden "Sebilünnece" olarak 300 ve 301. Sayılarını çıkarmıştır. Dergi 302. Sayısında eski adına dönmüştür. Derginin kapatılmasına sebep olarak 299. Sayısındaki "Fatih Kürsüsünde" nin 27. Bölümünün sebep olduğu zannediliyor. Mehmet Akif "Fakat bu kukla herif bir büyük seciyye taşır" diye başlayan 60 mısralık şiirin bu bölümünde, din düşmanı,

Ocak 1925 tarihli Sebilürreşad'da yayımlanan “*Vahdet*”,ise Mehmet Akif'in Mısır'a gitmeden ve gazete kapatılmadan önce yayımlanan son eseri olmuştur.²⁹⁶Bu dönem gazetecilerin tevkif edilerek İstiklal Mahkemelerine sevk olunmuş oldukları bir Türkiye karşımıza çıkmaktadır.²⁹⁷

Mehmet Akif Birinci meclisin zaferi kazanmakla vazifesinin son bulması üzerine İstanbul'a geldi ve Abbas Halim Paşanın daveti üzerine (1924 Kasım) Mısır'a gitti. O kışı Mısırdaki geçirip ilkbaharda döndü. Mehmet Akif artık her yıl kışları Mısır'da, yazları İstanbul'da geçiriyordu. Mısır'a gittiği ilk seneyi gezip dolaşmakla geçirdi. İlkbaharda İstanbul'da kendi evine çekilip çalışmayı tasarladı. Fakat eş dost buna imkân vermedi. Aynı yılın kışını yine Mısır'da geçirdi.” *Firavunla Yüz yüze*” adlı eseri orada yazdı.

1.5. Mısır Yılları (1925-1936)

Mehmet Akif 1925 yılının Ekim ayında temelli kalmak üzere Mısır'a gitmiştir ve oradan yıllarca oradan dönmemiştir.²⁹⁸

Akif Mısır'da Kahire'den uzak bir Köye Hilvan'a çekilmişti. Orada münzevi bir hayat yaşıyordu. Mısır Üniversitesi Edebiyat Fakültesi heyeti Mehmet Akif'i Türkçe Edebiyat Profesörlüğüne seçmişti. Mehmet Akif bu sayede kendisine yeni bir ortam bulmuştu. Mehmet Akif 1929 yılından 1936'ya kadar, burada Türkçe Hocalığı yapmıştır.²⁹⁹

Haftada iki gün Kahire'ye inerek Darülfünundaki dersini okutup, dersten sonra hemen Hilvan'a dönüp orada, inzivagahında düşünmekle, yazmakla, okumakla vakit geçirmiştir. Ramazan'da Teravih Namazlarını hatimle kılmıştır.³⁰⁰

Akif'in eşi, rahatsız olduğu için ev işlerini laikiyle görecekti halde değildi. Bu sebeple Akif ev işleriyle doğrudan kendisi de meşgul oluyordu. Mısır'da geçim sıkıntısı da

zamanın züppelerine ağır şekilde hakaret etmiştir. Bkn: Edip, İnkılap Karşısında Akif-Fikret-Gençlik Tancılar, Kurtuluş Harbinin İlham Kaynağı İstiklal Marşı Tarihi Kadim mi, s.41.

²⁹⁶ Coşkun, Kod Adı: İrtica-906, s.31.

²⁹⁷ Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, İstanbul, 1992, cilt 10, s.354.

²⁹⁸ Çantay, Akifname, s.200.

²⁹⁹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz. M. Ertuğrul Düzdag, s. (21).

³⁰⁰ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları s116-117.

çekiyordu.³⁰¹ Yaptığı seyahatler münasebetiyle çocuklarının tahsili de intizamını muhafaza edememişti. Ona da çok üzülen Mehmet Akif şu kıtasını eşi için yazmıştır:

“Seni bir nura çıkarsam diye koştum durdum,

Ey, bütün dalgalı ömrümde, hayat arkadaşım!

Dağ mıdır, karşı gelen, taş mı hep aştım, lakin

Buruşuk alnıma çarpan bu sefer kendi taşım!”³⁰²

Mehmet Akif Mısır’da bulunmaktan memmun değildi. Kahire onu çok sıkıyordu. Vatanını özleyişi dayanılmaz boyuttaydı Mısır’da inadı ya da gayesi için değil ekmek parası için kalıyordu. Türkiye’de ya karakterinden ya da fikirlerinden vazgeçecek, küçülmek ya da işsiz kalmak şıklarından birini seçecekti. Mehmet Akif bunu yapamazdı. Mısır’da nasıl bunaldığını ve ümitsizlikten harap düştüğünü 9 Nisan 1932’de Mahir İz’e yazdığı mektup bizlere gösterir. *“Gönlüm harap, zihnim perişan, elim işe varmıyor. Hiçbir inşirah hissetmiyorum. Bütün maneviyatım harap. Son senelerde bir hayli okudum, fakat okuduklarımdan bir şey istifade edebildim mi bilemem.”³⁰³* Yine bunla alakalı olarak, Abbas Halim Paşa’ya yazmış olduğu manzum mektubunda Mısır’daki memmuniyetsizliğini şu mısralarla dile getirmiştir:

³⁰¹ Mehmet Akif’in, Mısır’a ilk gittiğinde geçim sıkıntısı artmış yakınlarından borç para istemek zorunda kalmıştır. Böyle bir zamanda Abdülvehhap Azzam, Mehmet Akif’e üniversitede Türkçe öğretmenliği teklif ettiğinde,” Doktor size bunu arz etmek istiyorum. Sizinki keramet gibi oldu, param bitti çareler düşünüyordum” ifadelerini kullanmıştır. Azzam,” Efendim, Kahire’ye gidip geleceksiniz, çocuk çocuğa gramer okutacaksınız” deyince, Mehmet Akif’in cevabı,” Hamallık yapmaya razıyım” olmuştu. Bkn: Coşkun, Kod Adı: İrtica-906, s.39, Ancak Mehmet Akif’in bu görevi alması maddi sıkıntılarını biraz dindirmişse de hayat şartlarının pahalılığı yüzünden maddi sıkıntılar peşini bırakmamıştır. Eşref Edip’e yazdığı bir mektupta *“Ben refikamın senelerden beri devam eden hastalığı, memleketinde pahalılığı dolayısıyla fevkalade müzayaka (geçim sıkıntısı) çekiyorum. Çok zamanlar Hilvan’dan Mısır’a inmek için yol parası bulmak müşkilatına uğruyorum. Mesela bir suret çıkarmak icap etti. Bunun için bir harç alınmış, İmameddin beyle birbirimizin yüzüne bakiştık durduk...”* bkn: Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, Cilt 10, s.362 Mehmet Akif’in uğradığı haksızlık karşısında üzülenler vardır. Ruhi Naci Sağdıçta bunlardan biridir. 1926 yılının temmuzunda o sıralarda T.B.M.M. başkanı olan Kazım (Özalp) Paşa’ya bir mektup yazarak Mehmet Akif’in hizmetlerini anlatan ve düştüğü vaziyetin yakışıksızlığını belirten Ruhi Naci o günlerde Abdülhak Hamit’e *“hizmet-i vataniye”* tertibinden maaş bağlandığını hatırlatarak Mehmet Akif’e de böyle bir şey yapılmasını ve onun yurda çağrılmasını rica eder. Meclis Başkanından gelen 2 Ağustos 1926 tarihli kısa cevap ise, mektupta verilen bilgilerden istifade ve kendisine teşekkür edildiğini bildiren birkaç kısa satırdan ibarettir. Bkn: Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı Cilt 10, s.365.

³⁰² Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.466.

³⁰³ Kabaklı, Mehmet Akif, s.42.

“Ma’mure-i dünyayı dolaştıysa da yer yer,

Son, Son, ” Hadi sen, kumda biraz oyna!” demişler.

“Yahu! sorunuz bir: Bakalım takati var mı?

*Kaynarken adam oynamak ister mi? Sarar mı ”?*³⁰⁴ diyerek birazda bu dönemde hayata sitemini dile getirmiştir.

Mehmet Akif’in Mısır yıllarında yazmış olduğu şiirlerine baktığımız zaman onda tasavvufi bir yükselişle beraber biraz da karamsarlık görmekteyiz. Onun din ideali, başlangıçta aile telkini, gelenek zevki, ecdada hürmet duyguları ile ruhunun üst tabakalarında hâkim bir dava idi. Evvelce Vahdet’i vücuda inanmayan Akif’te; hicranın, hasretin ne olduğunu tattıktan sonra, Eflatunları, Mevlanaları mest eden tasavvufi eğilim zuhur etmiştir.³⁰⁵

“Nedir manası mabud olmadıktan sonra mihrabın,

*Rükûun, Haşyetin, vecdin, bütün biçare esbabın?”*³⁰⁶ diyen Mehmet Akif’e sadece şekilden ibâret bir din yeterli gelmiyordu. Ona göre Allah’a ulaşmayıp ona yaklaşmadıktan sonra kuru kuruya yapılan ibadetlerin hiçbir anlamı yoktu.

Artık eserlerinde tasavvufi eğilimleri ve dini hayatı Nurettin Topçu’nun ifadesiyle *“onun dini hayatını mabetlerimizin eşiğinde değil yıldızların maverasında buluyoruz.”*³⁰⁷ Yine Topçu’ya göre Tek avunuşunu tasavvufta bulan Mehmet Akif *“hayatın faniliğini idrak; varlığın esrarını aramakta bulmuştur.”*³⁰⁸

Mısır’da yazmış olduğu şiirlerinde karamsardır ve artık beklentisi kalmamıştır. Neye üzüleceğini şaşırان Mehmet Akif:

“Kolum, kafam gece gündüz didişmekten bi tab;

Ayaktayım henüz amma, serildi, gitti şebab.

³⁰⁴ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düздаğ, s.453-454.

³⁰⁵ Topçu, Nurettin, Mehmet Akif, İstanbul 1970, s 69.

³⁰⁶ Ersoy, Safahat, Neşre Haz.: M. Ertuğrul Düздаğ, s 446.

³⁰⁷ Topçu, Mehmet Akif, s.70.

³⁰⁸ Karakoç, Mehmet Akifs.28.

Serildi, hem de nasıl bir zamanda, haybete bak:

Zafer hayalini geçtim, halas ümidi, uzak!

Helaki boyladı atıye attığım her adım;

Değilse, hangi hezimet çıkar ki, uğramadım?

Vatansız ümmetimin derbeder sefaleti mi?

Hazan yeliyle harap öksüz aşıyanım mı?

Yığınla kül kesilen yurdumun hayaleti mi?

Yerinde yeller esen ma'bedim mi, türbem mi?

Fezaya savrulan avare hanmanım mı?

Cıvarı çöl kadar ıssız harim-i Kâbe'm mi?

İçin için kanayan dinimin serilmesi mi?

Bu his harabesi üstünde baykuşun sesi mi? ³⁰⁹

1.5.1. Mısır'a Gidiş Nedeni

Mehmet Akif Mısır'a neden gitti ve uzun yıllar Türkiye'ye dönmedi. Bu konuda bir kısım araştırmacılar onun; yapılan inkılâplara kızıp, cemiyetteki gördüğü değişmelere inanmadığı için Mısır'a gitmiş olabileceğini söylerlerken bazılarına göre ise Mehmet Akif şapka giymemek için Mısır'a gitmiştir. ³¹⁰

³⁰⁹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.472.

³¹⁰ Türkiye'deki bir kısım insanlar Mehmet Akif'i gençliğin gözünden düşürmek için onun şapka giymemek için Mısır'a gittiğini iddia ederek ölçüyü kaçırmışlardır. Mehmet Akif fes takmayı da sevmez başı açık dolaşırdı. Mehmet Akif'in Mısır'da geniş şapkasıyla çekilmiş fotoğrafı vardır. Mısır'dan bir dostuna yazdığı mektupta fesin başına nasıl bela olduğunu anlatır. Z-Çünkü Mısır'da fesi o zamanlar Yahudiler takarmış. Yine Mehmet Akif Almanya'da da fesle dolaşmıştır. Hatta onla alakalı "Berlin Hatıralarında":

"Bakınmak istedim etrafıma, anladım pek zor

Asılmış enseme hayin, kafam kımıldamıyor.

Meğerse davet edermiş bizim fesin ibiği

O yıldırım misali gözleri bir siperden iyi." bkn. Kabaklı, Mehmet Akif, s.39-40.

Diğer bir görüş ise Türkiye'ye dargın olduğu için Mısır'a gidip orada uzun yıllar kaldığıdır. Hasan Basri Çantay Akif'in Türkiye'ye dargın olmadığını belirterek " *Akif Türkiye'ye dargın olsaydı -ki buna bir sebep yoktu-kanaatini gizlemez yazardı. Sonra da "Cennet Vatanına" dönmezdi. Mısır'da ölür orada gömülürdü. Akif'in hiçbir meziyeti olmasa kanaatini gizlememesi, dosdoğru söyleyen bir adam olması kâfidir.*"³¹¹ Ona göre Mehmet Akif'in Mısır'a esas gidiş nedeni ailesinin geçimini sağlamaktır. Yoksa böyle bir zarureti olmasa kesinlikle memleketinden ayrılmayacağını belirtir.³¹²

Kabaklı, Mehmet Akif'in Mısır'a gidiş nedeni olarak ona yapılan muameleyi gösterir. Ona göre, Mehmet Akif "fazilete" dayalı, bir çağdaşlaşma ve ilimleşme fikrinin önderliğini yaparken devir, İslam'ı bile horlayacak, İslam'ın milli varlığımızdaki fonksiyonunu kabul etmeyen birtakım iratlar ile maziye ve geçmişe hücum eden yıkıcı ve kökten değiştirici modaların üste çıkmasına yüz veriyordu. Mehmet Akif bu zihniyetle uğraşamayacağını açıkça belirtecek ve inanmadıklarına evet diyemeyecek kıratla büyük ve dürüst insandır. Devir ise hiçbir manevi fikre müsamaha etmeyecek kadar acelecî, bencil ve kendini beğenmiş idi. Böyle olunca Mehmet Akif'in Türkiye'de yaşamasını ve ekmek yemesini bile hoş görmemeye başladılar demek suretiyle Mehmet Akif'e yapılanların onun Mısır'a gidişine zemin hazırladığı görüşündedir.³¹³

Mehmet Akif'in Mısır'a neden gittiği ile ilgili olarak onun polis takibine uğradığı ve bunu içine sindiremediği için Mısır'a gitmiş olabileceğini düşünenler de mevcuttur.. Böyle düşünenler biraz daha ağırlık kazanmaktadır. Öyle ki bu konuyla alakalı İsmail Hakkı Şengüler Mehmet Akif Külliyyatı isimli eserinin 10. cildinde Şefik Kolaylı'nın Mehmet Akif'in hayatına dair vakıf olduğu iki önemli sırrını aktarmıştır. Bunlardan ilki onun Mısır'a gidişinin gerçek sebebini ortaya koymaktadır. Şefik Kolaylı konuşmasında: " *Pendili Bakteriyoloji hanesi Müdürü idim. Akif bana geldi. Yanında Prof. Dr.Fazlı Yegül de vardı. Yarın Mısır'a gideceğini ve arz-ı vedaya geldiğini söyledi. Çocuklarının tahsil ve terbiye çağı olduğunu, şimdi Mısır'a gitmekle çocuklarının tahsillerinin sekteye uğraması muhtemel bulunduğunu ileri sürerek, kararından vazgeçmesinde ısrar ettik. Akif, büyük bir hüznün ve teessür içinde dedi ki "Arkamda polis hafiyesi gezdiriyorlar. Ben vatanını satmış ve memlekete ihanet eden*

³¹¹ Çantay, Akifname, s.226.

³¹² Çantay, Akifname, s.200.

³¹³ Kabaklı, Mehmet Akif, s.38.

adamlar gibi muamele görmeye tahammül edemiyorum ve işte bundan dolayı gidiyorum.” O hatırayı anlatırken çok büyük heyecan ve teessür içinde olan Şefik Kolaylı konuşmasının devamında “Arkadaşlar, Akif’e yobaz dediler, softa dediler, geri kafalı dediler, şapka giymemek için Mısır’a gitti dediler, İnkılâbı hazmedemedi dediler. Hayır, arkadaşlar hayır! Akif Cumhuriyet’e inanmıştır. Akif bu vatanın selametini ve bu memleketin yükselmesini herkesten çok istemiştir. Akif, vatan sevgisini aile sevgisinin üstünde tutmuştur. Bir vatan haini gibi arkasında polis hafiyesi gezdirilmesine ve adım adım takip edilmesine tahammül edemediği için öz vatanını terk etmek ve Mısır’a gitmek zorunda kalmıştır.”³¹⁴

Şefik Kolaylı’nın bu görüşünü destekler nitelikte Muharrem Coşkun Mehmet Akif’le ilgili olarak çıkarmış olduğu bir kitapta Mehmet Akif’le alakalı bizzat devlet arşivlerinde bulunan, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Teşkilatı ve İstihbarat kaynaklarının tuttuğu belgelere ulaşmış, onun polis takibine uğradığını gösteren belgeleri kitap haline getirerek yayımlamıştır. Mehmet Akif sadece Türkiye’de değil Mısır’da da sürekli takibata uğramış, hasta olarak memlekete döndüğünde bile takibattan kurtulamamıştır.³¹⁵

Bu dönemde Türkiye’deki basın hayatına baktığımızda her türlü muhalif yayına sansür getirilmekteydi.1930’lardan sonra özellikle “İrticayı Teşvik” bahaneleriyle toplatılarak imha edilen eserlerde büyük artış yaşanmıştır.1923-1938 yıllarında sadece Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanan 144 yayından 125’nin çoğunu inkılâplara muhalefet, Takrir-i Sükûn Kanunu’na Muhalefet, Din propagandası yapan yayınlar ve Mustafa Kemal’in şahsına karşı yapılan yayınlar oluşturmuştur. Tabii ki Bakanlar Kurulu kararı olmadan toplatılan eserler bu sayının oldukça üstündedir. Bu durumdan Mehmet Akif’te

³¹⁴ Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, cilt 10, s.359.

³¹⁵ Coşkun, Muharrem, Kod Adı: İrtica-906, İstanbul,2015, s.10 Mehmet Akif’le alakalı bu resmi belgelerde:

- ” Mısır’da bulunan Mehmet Akif hakkında yazılan istihbarat takip raporları,
- Şapka, Hilafet, Laiklik için neler söylediği,
- Safahat isimli eserinin nasıl toplatılıp imha edildiği,
- “Gölgeler” eserinin bu ülkeye sokulmadığı,
- Kendisiyle görüşenlerin dahi nasıl fişlendiği,
- Kanser tedavisi görürken bile takibata tabi tutulduğunu,
- Cenazesine katılanların tespit edilip bir bir fişlendiği,
- Vefatından sonra dahi onun adına yapılan anma programlarının soruşturulduğu,
- Hatta İstanbul Üniversitesi Tıp ve Edebiyat Fakültesi Öğrencileri kendi aralarında Mehmet Akif’in kabrini yaptırmak için para toplarlardı, öğrencilerin bu faaliyetleri bile fişlenerek takip altına alınmıştır.” İlgili belgelere ulaşmak için Bkn: Coşkun, Kod Adı: İrtica-906, s.51-160.

nasibini almıştır. O yurda döndükten sonra da Safahat için 1936 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından “İmha edilmesi” emri dahi çıkarılmıştır.³¹⁶Yine Mehmet Akif’in Mısır’da kaleme aldığı Gölgeleer bölümü, Mısır’da basılıp Türkiye’ye gönderilince, ülkeye sokulması engellenmiş imha edilmek üzere bir kısmına el konulmuş, bir kısmı da geldiği ülkeye gemilerle geri gönderilmiştir.³¹⁷ Tüm bu yaşananlar dönemin Mehmet Akif’e bakış açısını yansıtmaları bakımından önemlidir. Şairin 1919 yılında kaleme aldığı “Hüsran” adlı şiirini 1933’te Mısır’da bastırıldığı ve ülkeye sokulması yasaklanan Gölgeleer kitabının mukaddimesi olarak sunması manidardır.³¹⁸ Burada şair:

“Ben böyle bakıp durmayacaktım, dili bağlı,

İslam’ı uyandırmak için haykıracaktım.

Gür hisli, gür imanlı beyinler, coşar ancak,

Ben zaten uzun boylu düşünmekten uzaktım.

Haykır! Kime, lakin? Hani sahipleri yurdun?

Ellerdi yatanlar, sağa baktım, sola baktım;

Feryadımı artık boğarak, na’sını, tuttum,

Bin parça edip şi’rime gömdüm de bıraktım.

Seller gibi vadiyi eninim saracakken,

Hiç çağlamadan, gizli inen yaş gibi aktım.

³¹⁶Bakanlığın ilgili emri şu şekildedir:1- “Şair Mehmet Akif’e ait Safahat kitabının Matbuat kanununun 51’nci maddesine dayanılarak müsadere (El Konulması) ile on tanesinin Vekâlete yollanması, diğerlerini usulen imhası ve sonunun bildirilmesi rica 2-Em. U.Ş.I. (9847) sayılıdır.” (31.08.1936 tarihli belge), Bkn. Coşkun, Muharrem, Kod Adı: İrtica-906, s.39, belgenin tam metni sayfa 102’de.

³¹⁷İlgili yazı şu şekildedir:” İstanbul’da bulunan şair Mehmet Akif adına Mısır’dan gelen (Safahat’ın yedinci kitabı) adlı kitap hakkında İstanbul Valiliğinden 26.08.1936 gün ve EM.22940 sayılı yazısı örneği ile sözü geçen kitaptan bir tanesi bağlı olarak takdim kılınmıştır. Bu kitapların eski Arap harfleri ile basılmış ve muhteviyatı irticai propagandalarla dolu bulunduğu görülmüş olduğundan gümrükten çıkarılmasına müsaade edilmeyerek, mahrecine (geldiği yere) iadesi İstanbul Valiliğine bildirilmiştir. Zararlı yazıları ihtiva eden sözü geçen kitapların yurdumuza sokulmaması ve herhangi bir surette sokulacak olanların toplattırılması için müstacelen (acilen) karar istihsalini (çıkarılmasını) saygı ile arz ve rica ederim.” Emniyet Genel Müdürlüğü (01.09.1936 tarihli belge). Bkn: Coşkun, Kod Adı: İrtica-906, s.39-40.

³¹⁸Coşkun, Kod Adı: İrtica-906, s.40.

Yoktur elemimden şu sağır kubbede bir iz;

*İnler “Safahat”ımdaki hüsrân bile sessiz!”*³¹⁹adeta bu dizeler onun hem Kurtuluş Savaşı’nda vermiş olduğu mücadeleyi, hem de Mısır’da ki halet-i ruhiyesini anlatıyor.

Cumhuriyet sonrası Türkiye’inde Mehmet Akif’e bakış bu şekilde iken, aynı Mehmet Akif, II. Abdülhamid’e sert eleştirilerde bulunmasına rağmen Osmanlı’da ki sicil kaydı tertemizdir. Bu kayıtlarda Mehmet Akif Hakkında olumsuz tek bir ifadeye rastlanılmadığı gibi hiçbir şekilde takibata da uğramamıştır.³²⁰

Bizim kanaatimiz ise onun Mısır’a gidişini tek bir nedene bağlamak yanlış olur. Mısır’a gidişini o dönem Milletvekilliği sona erip Türkiye’de işsiz kalması nedeniyle geçimini sağlamanın gerekmesi, oluşan yeni düzendeki değişimler ve farklılaşmalara ayak uyduramaması, bütün Müslümanların birleşmesi umudunun artık kalmaması, her şeyin yabancılaşması, peşine polis hafiyesi takılması ve Cumhuriyet sonrası arzu ettiği Türkiye’yi bulamaması gibi birden fazla nedene bağlamak daha doğru olacaktır.

1.6.Yurda Dönüşü ve Vefatı

Vatan hasreti çok büyük olan Mehmet Akif artık Mısırdan sıkılmıştı. Siroz hastalığı onu harap etmiş âdete deri kemik haline getirmişti. 19 Haziran 1936’da İstanbul’a ulaştığında dostları onu tanımakta güçlük çekmişlerdir. İstanbul’da hastanede yatarak tedavi gördü, Mısır apartmanında kaldı. Alemdağ’ında Halim Paşanın köşkünde ikamet etti. Ama hastalık bir kere yakasına yapışmıştı.³²¹Mehmet Akif Türkiye’ye gelişiyle beraber ziyaretçi akınına uğramıştır. Başta onu seven dostları olmak üzere birçok insan onu ziyarete gelmiştir. Onun gelişi basında³²² da geniş yer bulmuş birçok muhabir onunla röportaj yapma imkânı bulmuşlardır.

Bu muhabirlerden biri olan Kan Demir Mehmet Akif’le yaptığı röportajda (7 gün 01.07.1936) onun vatan hasretini şöyle anlatır:

“Üstada vatanı özlediniz mi diye sordum.

³¹⁹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.409.

³²⁰ Coşkun, Kod Adı: İrtica-906, s.166, 30 Mayıs 1910 tarihli ilgili sicil kaydına ulaşmak için Bkn: Coşkun, Kod Adı: İrtica-906, s.166-168.

³²¹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: Ömer Rıza Doğrul, s. XIX.

³²² Mehmet Akif in İstanbul’a gelişi gazetelerde geniş yer tutmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkn: İsmail Kara, Fulya İbanoğlu, Sessiz Yaşadım Matbuatta, İstanbul,2011, s.45-78.

_Özlemek mi oğlum! Özlemek mi?

Bu acının büyüklüğünü bir daha kendi içinde görmek ister gibi gözlerini yumdu, sonra kesik kesik konuştu:

_Mısırdan üç gecede geldim. Bu üç gece otuz asır kadar uzun sürdü. Orada on bir yıl kaldım... Fakat bir an oldu ki, on bir gün daha kalsaydım çıldırırdım.

_Hasret

Kupkuru dudaklarından kendi gibi solgun bir ses çıkıyor:

_Çok acı!

_Ya kavuşmanın sevinci!

_Onu sorma oğlum... Onu ben kendi kendime bile sormuyorum, ancak yazık ki vapurdan çıkar çıkmaz yatağa düştüm, hiçbir şey göremedim ve kendi kendine söylüyor:

_Cennet gibi yurdumdayım ya çok şükür.³²³

Yine Mehmet Akif'in yakın arkadaşlarından olan Eşref Edip onu bu son günlerinde bir an olsun yalnız bırakmamıştır. Mehmet Akif'le sohbetleri sırasında bir gün söz İstiklal Marşı'ndan açılmıştı. O günleri Eşref Edip şöyle anlatır:

"İstiklal Marşı... Ah! O günler ne samimi ne heyecanlı günlerdi dedi. O şiir milletin o günkü heyecanının bir ifadesidir. Bin bir fecayi karşısında bunalan ruhların ıztırapları içinde halas dakikalarını beklediği bir zamanda yazılan o marş, o günlerin kıymetli bir hatırasıdır... Bunu söylerken gözlerinden yaşlar dökülmeye başlamıştı. Yatağının etrafında bulunanlar sükût içinde gözlerini büyük Akif'e dikmişlerdi. Biraz dinlendikten sonra şöyle devam etti:

-O şiir... Bir daha yazılamaz. Onu kimse yazamaz... Onu ben de yazamam. Onu yazmak için o günleri görmek, o günleri yaşamak lazım...

Sakalına dökülen yaşları eliyle sildi. Yanındakiler de ağlıyordu. Biraz gözlerini kapadı. Kendinden geçmiş gibiydi. Hasta bakıcı:

³²³ Demir, "Mehmet Akif", s.309.

-Yoruldunuz, sizi yatırırsam olmaz mı? Dedi.”

“Üstat birkaç dakika dinlendikten sonra gözlerini açtı. Birkaç söz daha söylemek istediği anlaşıyordu. Sanki tebliğ edecek mühim bir vasiyeti vardı. Fakat onun Allah’a teslim edeceği bir canından başka nesi vardı? Söylemek istiyor söyleyemiyordu sıkılıyordu. Millete hediye etmek istediği şeyi pek naçiz görüyordu. Nihayet kendine biraz takat ve cesaret geldi. Dedi ki:

-O şiir artık benim değildir. O milletin malıdır... Benim milletime karşı en kıymetli hediyem budur.”³²⁴

Hastalığı günden güne kötüye giden Mehmet Akif 17 Haziran 1936 Pazar akşamı saat yirmiyeye doğru vefat etmiştir. Ertesi gün üniversite gençliğinin omuzlarında sessiz sedasız³²⁵ Edirnekapi şehitliğine defnedilmiştir.³²⁶ O günü Mithat Cemal Kuntay şöyle anlatır:” Cenaze Beyazıt’tan kalkacak. Oraya gittim. Kimseler yok; bir cenazenin geleceği belli değil.

Çok sonra birkaç kişi görüldü. Biraz sonra çıplak bir tabut geldi.” Bir fukara cenazesi olmalı” dedim. O anda Emin Efendi Lokantasının sahibi Mahir Usta, elinde bir bayrakla cenazeye koştu. Sebebini anlamadım. Yine o anda yüzlerce genç peyda oldu. Üniversitenin büyük sancağına çıplak tabutu sardılar. Ellerimi yüzüme kapadı. Cenazeyi tanımıştım.

Al sancakla siyah Kâbe örtüsüne sarılan tabut, üniversite gençlerinin³²⁷ bir ürperme manzarası alan elleri üstünde gidiyordu. Cenazenin arkasında yekpare bir karaltı

³²⁴ Edip, İnkılap Karşısında Akif-Fikret-Gençlik Tancılar, Kurtuluş Harbinin İlham Kaynağı İstiklal Marşı Tarihi Kadim mi, s.25, 26.

³²⁵ Mehmet Akif sanki böyle sessiz sedasız defnedileceğini biliyormuş gibi:

“Toprakta gezen gölgeme toprak çekilince

Günler şu heyulayı da er-geç silecektir...

Rahmetle anılmak, ebediyet budur amma,

Sessiz yaşadım, kim beni, nereden bilecektir?

Şükür ki, bilen biliyor. Allah rahmet eylesin. Bkn: Ersoy, Safahat, Neşre Haz: Ömer Rıza Doğrul, s.450

³²⁶ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: Ömer Rıza Doğrul, s. XIX

³²⁷ Mehmet Akif’in cenaze merasimini tertipleyen iki tıp talebesinden biri olan Mecit Bumin o günü şöyle anlatır:” Bir Pazar günüydü. Arkadaşım Mithat Müdüroğlu ile birlikte Beyazıt Kütüphanesi’ne gidiyorduk. Vakit erkendi. Kütüphanenin açılma saatini, tam karşısında bulunan Küllük denilen kahvelerin birinde oturarak bekliyorduk. Sulu kar yağıyordu. Tam bu sırada caddeden tek atlı bir araba geçiyordu. Arabacının yanında fesli bir genç oturuyordu. Yüğü, örtüsüz bir tabut olan araba cami kapısına yöneldi. Tam bu sırada ikimiz birden kalkıp önlerine koştuk. Fesli gence sorduk, “Bu tabut kime ait?” Delikanlı bize şöyle bir baktı ve” Bu tabut Mehmet Akif Bey’e aittir. Ben de kâtip-i hususuyum” dedi.

yürüyordu; bunda bir damla “Teşkilat” yoktu; bunlar, bir işaretin, bir teşekkürün topladığı insanlar değildi; kendi kendilerine gelenlerin saflarıydı; sırf cenazeye gelmiştiler ve bu, şahidi olmayan güzel dostluktu. Cenaze arabası, tekerleklerinde beygirlerinde şuurlaşan bir durgunlukla arkadan, uzaktan geliyordu... İstiklal Marşı ile gömdüler. Fetih'ten beri şehrin toprağına kendi eseriyle gömülen ilk ölü!”³²⁸ Mehmet Akif Vefat ettiğinde geriye bir kat giysi, bir adet şapka, bir mavzer tüfeği, İstiklal madalyası ve bir saat bırakmıştır.³²⁹

Akif'in Edirnekapi Mezarlığı'ndaki kabri, 1960 yılındaki yol inşaatı sebebiyle dostu Babanzâde Ahmed Naim ve Süleyman Nazif'in kabriyle birlikte Edirnekapi Şehitliği'ne nakledilmiştir. Mehmed Âkif yılı olarak ilân edilen vefâtının ellinci senesinde (1986) Kültür Bakanlığı tarafından kabrinin üzerine yeni bir lahit yaptırılmıştır.³³⁰

Hemen tabutu arabadan aldık ve hürmetle musalla taşının üzerine usul-i veçhile yerleştirdik. Arkadaşım ile görebildiğimiz birtakım eksiklikleri tamamlamak vazifesini üstlendik. Kâtipten merhumun kartvizit büyüklüğünde iki fotoğrafını istedik. Birini tabutun başına dayadık, birini de yanımıza alarak heyecan ve telaşla kâtibin adını bile sormadan, Fatiha'mızı okuyup Kapalıçarşı'ya daldık. Bir büyük bayrak ve raptiye alarak döndük. Bayrağı büyük na'sın üzerine örttük. Kâtipten tekrar izin alarak Cağaloğlu yolunu tuttuk.

Gözümüze takılan ilk matbaaya girdik. Matbaacıya durum anlattık. Fotoğraftan parası karşılığında vesikalıktan biraz büyük boyda bol miktarda tabettirdik. Bir miktar toplu iğne ve siyah kordela da almak istedik. Matbaacı, “Bunlar da benden olsun” diyerek parasını almadı. Siyah kurdeleyi münasip büyüklükte parçalara böldük. Toplu iğnelerle tabettiğimiz fotoğraflara kordelerle iledik. Oradan doğrudan talebe yurduna koştuk.

Kısa bir zaman parçası içerisinde tıp talebe yurdunu dolaştık. Rastladığımız herkese büyük şairimizin cenazesinin Beyazıt Camii'nde olduğunu, öğlen namazından sonra kaldırılacağını haber veriyorduk. Bu arada Kadirga Yurdu'na indik. Yollarda rastladığımız kimselere sadece haberi vermekle kalmıyor, na'sın Edirnekapi'da toprağına verileceğini söylüyorduk.

Öğle namazına yakındı, Beyazıt Camii'ne geldik. Cenazenin yanında, resmi kıyafetleri ile Darüşşafaka İlkokul birinci sınıf talebelerini öğretmenle birlikte gördük. Daha sonra cemaat çoğaldı. Namazdan sonra tabut omuzlara alınarak Beyazıt meydanına çıkıldı. Cenaze alayı ilerledikçe kalabalık artıyordu. Edebiyat Fakültesi önünde beş dakika duruldu, saygı duruşunda bulunuldu.

Artık cenaze alayı büyümüştü. Tabut gençlerin ve halkımızın omuzlarında, bayrağına sarılı vaziyette ilerliyordu.

Edirnekapi'ya kadar böylece gelindi. Tabut mezara indirildikten sonra görmek isteyenler için merhumun yüzü son bir kere açıldı.

Tam bu sırada Güzel Sanatlar Akademisi'nden bir genç mezara atladı ve alçılı bir bezle merhumun o nazik yüzünün mülajını aldı. Ona müdahale edenler olduysa da genç heyecanlı tavrıyla, “İlerde bir gün belki heykeli yapılırsa lazım olur” dedi.

Mezar usul-i veçhile kapandı. Kur'an-ı Kerim okundu, dualar edildi ve büyük kaybın verdiği iç burukluğuyla cemaat oradan ayrıldı.”. Ayrıntılı bilgi için Bkn. Bumin, Mecit, “Mehmet Akif'in Cenazesi ile İlgili Bir Hatıra”, Türk Edebiyatı, Mart 1983, Sessiz Yaşadım Matbuatta, İsmail Kara-Fulya İbanoğlu, İstanbul, 2011, s.718-719.

³²⁸ Kuntay, Mithat Cemal, Mehmet Akif Hayatı Seciyesi Sanatı, 2012, İstanbul, s.190,191.

³²⁹ Kuntay, Mithat Cemal, Mehmet Akif Hayatı Seciyesi Sanatı, s.314.

³³⁰ Okay - Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, 435.

2. İlmî ve Edebi Kişiliği

Mehmet Akif çocukluğunda babası ile Fatih Camiine devam etmiş o yaşlarda Mevlâna (1204-1273)'nin Mesnevisi, Hafız (?-1390)'ın Divan'ı, Sa'dî (1213-1273)'nin Gülistan'ı gibi doğu İslam klasikleri ve en şöhretli eserleri okuyup kültürünü geliştirip, yüksek tahsilini bitirirken de "Hafız" olmuştur. Tüm bunlar zekâsının parlaklığı ve işlekliliği ölçüsünde İslamlık duygusunu daha küçük yaşlarda gönlüne doldurduğunun kanıtıdır. Yine ilk Türkçe edebi eser olarak Fuzulî (1480? -1556)'nin Leyla ile Mecnun'unu okumuştur.³³¹

Mehmet Akif gençliğinde ise en çok Cemaleddin Afgani (?-1897) ve Muhammed Abduh (1849-1905)³³² gibi biri Afganistan İran menşeli, Öteki Mısırlı ve Arapçada otorite iki büyük çağdaşının tesirlerinde kalarak kendisini geliştirmiştir. Yine vaazlarında bu iki insanın tesirleri açıkça görülür.³³³

2.1.Mansur Yazıları

Mehmet Akif'in basında yayınlanan ilk şiiri³³⁴ "*Kur'an'a Hitap*" isimli manzumesidir. Bu şiir Mektep Mecmuasının 2 Mart 1895 tarihli yirmi altıncı sayısındadır. O zamanlar yirmi bir yaşında olan Mehmet Akif'in yaklaşık iki yıl aradan sonra 1897-1898 yıllarında Resimli Gazete'de bazı şiirleri intişar etmiştir. Konuları çeşitli olan bu şiirler bin beş yüz mısradan fazladır. Çoğu ahlaki, dini ve hikemidir.³³⁵ Bunları Safahat'a

³³¹ Karahan, "Akif'in İslam Birliği Ülküsü ve İstiklal Savaşı'nda Mehmet Akif Ersoy", s.49.

³³² M. Ertuğrul Düzdağ Mehmet Akif'in Afganiden ziyade Abduhtan etkilendiğini belirtir. Düzdağ konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: "Akif, 'İhtilâl' yoluyla inkılâp taraftarı olan Afgânî'yi tasvip etmemekte, Abduh gibi maarif ve ıslahat yoluyla İslâm âleminin kalkındırılmasını istemektedir. Akif, bu iki zattan Safahatta sadece bir kere bahsetmiş, bunda da, "hükümeti basarak, memleketi düzelterek" zanneden, genç Asım'a "İslâm inkılâbının yolunun ne olması gerektiğini" anlatırken, misal verme gayesini gütmüş, Afgânî'nin değil, Abduh'un metodunu tavsiye etmiştir" ayrıntılı bilgi için bkn, Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, 1997, s.15.

³³³ Karahan, "Akif'in İslam Birliği Ülküsü ve İstiklal Savaşı'nda Mehmet Akif Ersoy" s.49-50.

³³⁴ M. Ertuğrul Düzdağ, Ömer Rıza Doğrul'dan farklı olarak Mehmet Akif'in basında yayınlanan ilk şiirinin 28 Aralık 1893 yılında "*Hazine-i Fünun*" mecmuasındaki yedi beyitlik gazeli olduğunu ve Mehmet Akif'in bilinen ilk matbu eseri olduğunu söyler. Gazelin ilk beyitleri şöyledir:

"Allah'ı seversen nazarımdan güzer etme

Müştakımı bâsım için olsun heder etme

Kurbân oluyor bir nîgeh-i hışmına ruhum

Sevdâ-zedenen böyle dingi nazar etme" Ayrıntılı bilgi için bkn: Düzdağ, M. Ertuğrul, Mehmet Akif Ersoy, 1997, İstanbul, s.12.

³³⁵ Ersoy, Safahat, Neşre Haz. Ömer Rıza Doğrul, sXXI.

almamıştır. Bu şiirlerinden bahsetmeyip, onlara ehemmiyet vermemiştir. Bundan sonra II. Meşrutiyet'in ilanına kadar yazdığı şiirleri neşretmemiştir.³³⁶

Mehmet Akif Safahat'a almadığı şiirlerle ilgili olarak:” *Gençlik devrinde idi. Çok gazeller yazdım. Birçok defterler doldurdum. Bir aralık bunlardan birini kaybettim. Buna çok yandım. Fakat daha sonra şiirimi hayati, içtimai mevzulara tahsis edince, o deftere acımadım. Diğer defterlerimi de imha ettim. Neşretmediğim şiirler pek çoktur.*”³³⁷Böylece bu şiirlere önem vermediğini belirtmiştir.

Mehmet Akif'in esas olarak neşriyat hayatına girişi daha çok ikinci meşrutiyetin ilanıyla başlar. Önceleri de birçok şiir, makale yazan Akif bu şiirlerini kendine ya da tanıdıklarına hasretti.

Mehmet Akif'in tercüme ettiği bazı eserler kitap halinde basılmıştır. Makaleleri ve Tercümelerinin çoğu Sırat'ı Müstakim ve Sebilürreşad koleksiyonlarındadır.³³⁸ Eserlerinin umumi unvanı Safahattır ve yedi kitaptan oluşmuştur. Safahatı ele alırken onun gelişi güzel birkaç mısrasını değil de onu bir bütün olarak ele almamız gerekmektedir. Onun gibi şiirlerinin çoğunu bizzat yaşamış olan bir insanın eserini ancak baştan aşağı okumakla anlarız. Çünkü yedi kitaptan oluşan Safahat'a baktığımız zaman dönemler itibariyle onun önce sosyal konulara ağırlık verdiğini, sonra vatanın içine düşmüş olduğu durumla paralel olarak siyasal ve toplumsal konulara ağırlık verdiği, sonra da özellikle Mısır yıllarında Tasavvufi konulara meylettiği görülecektir. Kısacası safahatı iyi anlamamız ona bütüncül olarak yaklaşmamızı gerekli kılmaktadır.

Birinci Kitap “*Safahat*”: Bu kitabı oluşturan şiirler (ilk ve son kıt'alar hariç) 1908-1911 yılları arasında Sıratı müstakim dergisinde çıkmıştır. Birinci Safahatta daha çok insani sosyal dert ve meseleler, fakirlik, hastalık, acizlik gibi meseleler ele alınmıştır. Bir taraftan insanın aczi, geçim sıkıntısı karşısındaki çaresizliği canlandırılırken, diğer taraftan cami, ibadet ve imanla beraber İlâhi âlemin sırları karşısında duyulan hayret dile getirilmiştir.

³³⁶ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: Ömer Rıza Doğrul, s. XXI.

³³⁷ Kabaklı, Mehmet Akif, s.97.

³³⁸ Ersoy, Safahat, Neşre Haz. Ömer Rıza Doğrul, s XXI.

Mehmet Akif Henüz vatanın ve milletin uğradığı dışarıdan gelen, müşterek bir felaket olmadığı için sesini yükseltmemektedir. 1908’den sonra gelen “*hürriyet*” beklediği gibi çıkmamakla beraber, ümidini kesmemiştir.

İkinci Kitap Süleymaniye Kürsüsünde: Eser dergide Ocak-Ağustos 1912 tarihleri arasında yayınlanmıştır. Hürriyetin, beklenildiği gibi memleketi kurtaramayacağı anlaşılmış, particilik ve ırkçılık cereyanları milleti parçalamaya başlamıştır. Avrupa körü körüne taklit edilmeye başlanmış, Aydınlar dini yanlış anlayıp ortadan kaldırmaya çalışırken, halk da dinin aslını bırakıp hurafelerle oyalanmaya başlamıştır. Mehmet Akif bu dönemde ikinci safahatta Sibiryalı âlim ve gezgin bir zat olan Abdurreşid İbrahim Efendi’nin³³⁹ ağzından, Süleymaniye Camiinden verilmiş bir va’az şeklinde, bütün bu yanlışları saymıştır. Sözlerini ise bu durumun sebeplerini ve onlardan kurtulmak için tutulması gereken yolun ne olması gerektiğini göstererek sözlerini bitirmiştir.

Üçüncü Kitap Hakkın Sesleri: Mehmet Akif bu kitabı Ocak-Haziran 1913 tarihleri arasında Sebilürreşad’da on şiir olarak yayınlamıştır. Mehmet Akif’in Süleymaniye Kürsüsünden haber verdiği kötü akıbet gelip çatmış Balkan Harbi patlak vermiştir. Bu savaş Osmanlı Devleti’ne çok büyük darbe vurmuştur. Devlet savaşlarla yıpranıp bir yandan da toprak kaybederken toplumun bu duruma hissizliği Mehmet Akif’i o noktaya getirmiştir ki “*Tükürün belki biraz duygu gelir arımıza*”³⁴⁰ diye yakınmıştır. Yine ırkçılığa karşı meşhur şiirini, Arnavut ırkçı ayrılıklarına karşı yazar. Mehmet Akif bu felaketlerin sebebinin cehaletten, tembellikten ve kötülüklere karşı çıkmayı bıraktığımızdan geldiğini şiirlerinde belirtir.

Dördüncü Kitap Fatih Kürsüsünde: Eser Haziran 1913-Temmuz 1941 tarihleri arasında Sırat-ı müstakim dergisinde yayınlanmıştır. “*İki Arkadaş Fatih Yolunda*” ve “*Vaiz Kürsüde*” başlıklı iki bölümden meydana gelmiştir.

Birinci bölüm Galata Köprüsünde vapurdan inen iki arkadaşın Fatih Camiine kadar yol boyunca konuşmalarını ele alır. Bu konuşmada pek çok cemiyet, kültür meselesi dile getirmiştir.

³³⁹ Mehmet Akif’in “Süleymaniye Kürsüsü”nde söylediği zat olan Abdurreşid İbrahim ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkn: Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.236-239.

³⁴⁰ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.180.

İkinci bölümde ise önce kâinattaki İlahi nizam ele alınmış, gökte ve yerde herkes çalışırken, küçük bir grubun vazifesini yapmamasının ne gibi sonuçlar doğuracağı vurgulanmıştır. Batının çalışkanlığına, buna karşın doğunun miskinliğine değinen şair, Tevekkül ve Kader'in yanlış anlaşıldığından, insanların cahilliğinden bahsetmiş. Müslümanların hissiyatsızlığını ve vurdumduymazlığını eleştirdikten sonra, ağlayan cemaatle beraber dua ederek vaazını bitirmiştir.

Beşinci Kitap Hatıralar: Birinci Dünya Savaşı yıllarında yazdığı bu kitabın baş tarafında bulunan ve Temmuz 1913-Şubat 1915 arasında yedi manzume Sırat-ı Müstakim 'de yayınlanmıştır. Kitabın sekizinci parçası “*El-Uksur'da*”, 1914 yılı başlarında Mısır seyahatinde gördüğü el-Uksur harabelerinin ilhamı ile kaleme almıştır.

Kitabın büyük bir kısmını “*Berlin Hatıraları*” teşkil etmiştir. Mehmet Akif orada ki (Almanya) izlenimlerini bizimkiyle karşılaştırarak önemli tespitlerde bulunmuştur. Kendi zihninden matemli bir Alman anasıyla konuşmaya dalan şair, Almanların yükseliş sebebi olarak birlik olmalarını görür. Bizim ise tam tersi bir durumda olduğumuzu belirtir. Ayrıca bizdeki geriliğin sebeplerinden birinin de Eğitim sistemimiz olduğunu belirtir ve bizdeki eğitim sistemini eleştirir. Eser Çanakkale gazilerinin Akif'e hitabı ile biter.

“*Hatıralar*”ın son parçası “*Necid Çöllerinden Medine'ye*” şiiridir. Bu şiir, Mehmet Akif'in 1915 Mayıs-Ekim aylarındaki Necid seyahatinden dönerken ikinci defa, Medine'yi ve Hz. Peygamberin kabrini ziyaretindeki duygularını yansıtmaya bakımından oldukça önemlidir.

Altıncı Kitap Asım: Bu eser Mehmet Akif'in üzerinde en fazla çalıştığı eseridir. Eserin 1086 mısralık kısmı Sebilürreşad'da yayınlanmış, 1206 mısralık bölümü doğrudan doğruya 1924 yılında yapılan kitap baskısına girmiştir. Baştan sona kadar konuşma şeklinde olan eserde konuşanlar Köse İmam, Hocaşade (Mehmet Akif) ile Köse İmam'ın oğlu Asım'dır.³⁴¹ Bu eser hakkında Süleyman Nazif şunları söyler: “*Asım asrımızın gelecek asırlara tahsis edilmiş bir hediyesi bir heyecan selamıdır. Frenkler*

³⁴¹ Abdulhalim Oflaz bu şiirin Tefkik Fikret'in, oğlu Haluk üzerinden sembolize etmeye çalıştığı gençlik modeline cevap olarak yazdığını belirtir. Adeta Haluk'un nesline karşı Asım'ın nesli ile yanıt verdiğini söyleyebiliriz. Ayrıntılı bilgi için Bkn: Oflaz, Abdulhalim, “Mehmet Akif'in Asım'ın Nesli Projesine İlham Kay-nağı Olduğu Düşünülen Sahabe: Asım b. Sâbit'in Portresi”, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 10, Ekim 2017, s31,32, (29,42).

derki: Kuğu kuşu en cazip ve can avlayıcı şarkılarını ölümlük söyler, hayata veda edermiş. Bunun gibi en güzel şiirini can verirken vücuda getiren bir şairin, son eserine (Kuğunun Şarkısı-Chant du Cygne) derler. “Asım” bir ıstırap içinde kıvrana kıvrana can veren altı yüz senelik bir devrin, Akif’in dehasının yarattığı bir kuğu şarkısıdır. Milletimiz, bitmez tükenmez felaket ve zaiyat karşısında ağlarken, Kadr-i İlâhi ona bu lahuti şiiri, borcuna karşılık olarak bahşetti. Tuna’nın yetim kıyılarından, Umman’ın öksüz sahillerine kadar hükmünü yürütmüş bir devrin ihtişamlı batışı, her şeye rağmen “Asım’ın ihtişamlı sayfalarında müebbeten görünecek.”³⁴² Asım isimli bu eser iki bölümde incelenebilir:

Birinci bölümde Köse İmamla Hocaade’nin konuşmaları yer almıştır. Burada bütün insani, sosyal dertler münakaşa edilerek, Hocaade, Köse İmama karşı yeni nesilleri müdafaa etmiştir. Köse İmanın, memleketi içine düştüğü bu durumdan kimin kurtaracağı sorusuna Hocaade’nin verdiği “Asım’ın nesli” cevabı, konuşmaları Asım ve nesli üzerine çevirmiştir.

İkinci bölümde Hocaade ile Asım’ın konuşmaları yer alır. Hocaade Asım’a toplumun neden geri kaldığını ve bir toplumu yükselten sebepleri anlattıktan sonra, bugün Asım’dan beklenenin ilim tahsil etmek olduğunu söyleyerek, batının imkânlarına nasıl kavuşulur, bunun için ne yapılması gereklidir bu konularla devam etmiş ve Akif’in sözünü dinleyen Asım’ın Almanya’ya tahsilini tamamlamak üzere gitmeye razı olmasıyla sona ermiştir.

Yedinci Kitap Gölgelelerdir:1933 yılında Kahire’de basılan bu kitapta kırk bir şiir vardır. Ankara’da çıkanlar “Süleyman Nazif’e,” “Bülbül” ve “Leyla’dır. Geri kalan şiirlerini Mısır’da yazmıştır. Bu şiirlerinden en önemlisi “Fıravunla Yüz Yüze” isimli şiiridir. Gece, Hicran, Secde ise Mehmet Akif’in manevi iç dünyasının ve gönül âleminin ortaya çıktığı diğer önemli şiirleridir. Bu kitabın son şiiri ise “San’atkar”dır.

“Ağlarım ağlatamam, hissedirim söyleyemem...” diye Safahat’a başlayan şair kitabını şu mısralarla bitirmiştir:

³⁴² Nazif, Süleyman, Mehmet Akif, İstanbul, 1971, s.81-82.

“Hayır! Yakar beni derdimle aşına çıkman,

Bırak, ben ağlayayım, sen çekil de karşımdan,

Bela mı kaldı ki dünya evinde görmediğim?

Bırak, şu yaşları, hiç yoksa görmeden gideyim!”³⁴³

Safahatta ki bu yedi kitaptaki mısraların toplamı on iki bindir (11.240 mısra) 108 şiir bulunmaktadır. Safahat’ı oluşturan bölümler 1928’de yapılan harf devriminden 1943 yılına kadar ülkede basılmamıştır. Safahat latin harfleriyle ancak 1943 yılında Ömer Rıza Doğrul tarafından hazırlanarak İnkılâp Kitabevi tarafından bastırılmıştır.³⁴⁴

Safahatta ki bu yedi kitaptaki mısraların toplamı on iki bindir. Mehmet Akif’in Sırat’ı Müstakim ve Sebilürreşad’da yayınlandığı halde Safahata alınmayan bazı şiirleri de vardır. Bazı şiirleri bestelenmiştir.

Meşrutiyet Akif’i gazete sütunlarına, mecmua sayfalarına kavuşturdu ve onun en kıymetli eserleri bu devirden itibaren inkişaf etmeye başladı. İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra Eşref Ediple beraber “*Sırat’ı Müstakim*” isimli gazeteyi çıkarmaya başlamışlardır. (14 Ağustos 1324)³⁴⁵ Bu gazetede Tevhit yahut Feryat isimli şiiri çıkar. Mektuplarla Telgraflarla her taraftan Mehmet Akif’e tebrikler yağar. On bin yirmi bin basan gazete yetişemez olur. Sırat’ı Müstakim âlemi İslam’ın her tarafına yayılmaya başlamıştır. Bilhassa Rusya’ya binlerce nüsha sevk olunmuş Asya’nın en uzak köşesinden Mehmet Akif’e mektuplar gelmiş, şiirleriyle ve yazdıklarıyla insanların takdirini kazanmıştır.³⁴⁶

2.2.Nesir Yazıları

Sırat’ı Müstakim tüm hızıyla yayın hayatına devam ederken 31 Mart hadisesi vukuu bulmuştur. Bu sıralar Sırat’ı Müstakim yayın hayatına devam edememiştir. Bir süre sonra tekrar çıkmaya başlayan “*Sırat’ı Müstakim*”de Akif bu durumdan çok müteessir olmuş olacak ki “*Sureten dini, hakikaten ise siyasi ve irticai olan o hadisei haile*

³⁴³ Ersoy, Safahat, Neşre Haz. M. Ertuğrul Düzdağ. S. (41)-(50)

³⁴⁴ Coşkun, Kod Adı: İrtica-906, s.46.

³⁴⁵ Ersoy, Safahat, Neşre Haz. Ömer Rıza Doğrul, s XV.

³⁴⁶ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.6.

hakkında“ uzun bir bent neşreder. Bazı Hint ve Mısır matbuatının yanlış telakkilerine karşı ise hakikati izah eder. Ayrıca, Sırat-ı Müstakim’de, Mısırlı büyük muharrirlerin, Muhammed Abduhların, Ferid Vecdilerin yazılarını tercüme etmiştir. Bu tercümeler büyük alakalar uyandırmıştır.³⁴⁷

Sırat’ı Müstakim ve Sebilürreşad’da neşrolunan yüz kadar makale ve hasbıhali, elli kadar tercümesi on kadar da vaazı vardır. Tercüme ettiği eserlerden bazıları şunlardır:

Ferid Vecdi Bey’in Müslüman Kadını, Muhammed Abduh’un çeşitli makaleleri³⁴⁸, Abdülaziz Çaviş’in Anglikan Kilisesine Cevap, İçkinin Beşer Hayatında Açtığı Rahneler, Said Halim Paşanın İslamlaşmak adlı eserleridir.³⁴⁹

Mehmet Akif’in elli yedi tane Tefsir yazıları bulunmaktadır. Bunlar ilmi bakımdan değilse de zamanın meselelerine bakışı açısından önemlidir. Mehmet Akif memleketin ve halkın o günkü meselelerine hitap eden bir veya birkaç ayet ve hadisi konu edinerek, onlarla okuyucuya yol göstermeye çalışmıştır.³⁵⁰ Mehmet Akif tefsirlerinin çoğunda toplumsal meseleler üzerinde durmuştur. Bazen Müslümanların içine düştükleri durumları eleştirmiş insanları çalışmaya, azme ve gayrete sevk etmiş hurafelerden, batıyı taklitten kurtulmaları ve İslam’ın özüne dönmeleri için uyarmıştır. Bunu yaparken de Kur’an’a müracaat etmiş ve ilham kaynağı Kur’an olmuştur. Her türlü sosyal, siyasi ve iktisadi meselelerde de esas kaynağı ve rehberi kuran olmuş olaylara daima onun bakış açısıyla bakmıştır.³⁵¹

Halen elli kadar mektubu ve bazı parçaları yayınlanmış bulunan Mehmet Akif’in dağınık halde bazı kimselerde birkaç yüz mektubunun bulunduğu tahmin edilmektedir.³⁵² Ayrıca Mevlüdlerde okunsun diye zaman zaman “Naat”lar da yazmıştır. Ancak bu naatları Mevlüdlerde okunduktan sonra yırtmıştır. Bu durumu Mithat Cemal şöyle değerlendiriyor:” Akif, bu “Naat”ları³⁵³ her mevlüdden sonra

³⁴⁷ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.9.

³⁴⁸ Mehmet Akif, Muhammed Abduh’un 32 makalesini tercüme etmiştir. Bkn: Şengüler, İsmail Hakkı, İstanbul, 1991, Cilt 6, s.11-389 arası.

³⁴⁹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz. Ömer Rıza Doğrul, s XXII.

³⁵⁰ Ersoy, Safahat, Neşre Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, s. (51)-(52).

³⁵¹ Aydar, Hidayet,” Bir Kur’an Müfessiri Olarak Mehmet Akif”, Diyanet İlmi Dergi, Yıl Ekim-Kasım-Aralık 1996, Cilt 32, Sayı 4, Sayfa 40.

³⁵² Ersoy, Safahat, Neşre Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, s. (51)-(52).

³⁵³ Mehmet Akif bu naatları Edirne Selimiye Camii Müezzini Bursalı Hafız’ a Mevlüdlerde okusun diye yazmıştır. Bkn. Kuntay, Mehmet Akif Hayatı Seciyesi Sanatı, s.222.

yurtıyordu; şiiri Peygambere yetişemezdi; Hz. Muhammed'e na'at yazılamazdı; hatta Akif, Peygambere hürmetinden "makta" beyitlerine adını koymuyordu."³⁵⁴

Ayrıca Kastamonu Nasrullah Camiinde irad ettiği hutbe. El cezire kumandanı Nihat Paşa tarafından Diyarbakır matbaasında basılmış ve memleketin her tarafına dağıtılmıştır. Yazmayı tasarlayıp ta yazmaya vakit bulamadığı eserler ise Haccetü'l Veda, İkinci Asım ve Selahattin Eyyubidir.³⁵⁵ Yine Peygamber Efendimizin veda hutbesini yazmak istemiştir. Fakat on sene yazmayı tasarladığı halde bir türlü yazamamasının sebebini Mithat Cemal Kuntay "Peygamber'in ölmeden evvel söylediği son hutbeyi bir türlü yazamadı, hem de belki on sene tasarladığı halde... Çünkü en güzel şiirini tarihten dinleyerek yazamazdı: Hira dağına çıkacak, Peygamber'in mağarasında kalacak, oradaki taşları toprakları okşayıp öpecekti ve ancak o zaman Peygamber'i beyaz deve üstünde hutbe söylerken yazacaktı."³⁵⁶ Mehmet Akif hastalanmamış olsaydı, belki biraz daha yaşasaydı kim bilir bizlere daha ne kadar güzel eserler sunacaktı ama ömrü buna kâfi gelmedi. Toplum' da daha çok din şairi olarak tanınan Mehmet Akif'in bizlere bırakmış olduğu bu eserleri ve kendisini daha iyi anlamamız ve tanımamız için fikri alt yapısının temelini teşkil eden dini unsurların neler olduğunu tespit etmemiz gerekmektedir.

2.3. Kur'an Meali

Mehmet Akif Mısır'dan İstanbul'a geldiği zaman resmi bir vazife onu bekliyordu. Diyanet İşleri Riyaseti Kur'an Tercümesini ona vermek teşebbüsünde idi. Akif'in niyeti, yazmayı tasarladığı eserlerini kaleme almaktı. Fakat ısrarlara dayanamayarak Kur'an Tercümesi işini kabul etti.³⁵⁷

Mehmet Akif, Mısır'da büyük bir kısmını tamamladığı Kur'an Tercümesini çeşitli nedenlerden dolayı bırakmıştır. Diyanet işleri de bu görevi Elmalılı Hamdi Efendiye devretmiştir. Mehmet Akif'in bu tercümeyi neden bıraktığına dair birtakım görüşler mevcuttur. Bu konuda

³⁵⁴ Kuntay, Mehmet Akif Hayatı Seciyesi Sanatı, s.222.

³⁵⁵ Ersoy, Safahat, Neşre Haz. Ömer Rıza Doğrul, s XXII.

³⁵⁶ Kuntay, Mithat Cemal, Mehmet Akif Hayatı Seciyesi Sanatı, s.412.

³⁵⁷ Ersoy, Safahat, Neşre Haz.:Ömer Rıza Doğrul,s.XVIII.

Ömer Rıza Doğrul, Mehmet Akif'in Kur'an Tercümesi işini bırakmasının nedenini onun Kur'an'a olan sonsuz hürmetine bağlamaktadır. Bu hürmetin onu Kur'an'ın her kelimesi üzerinde uzun uzun durmaya sevk ettiğini ama yine de muvaffak olamadığını, Kur'an'ı Kerim'e karşı bu duyguyu, bu imanı taşıyan insanın Kur'an'ı Tercüme etmesine yahut yaptığı tercümenin kendini tatmin etmesine imkân olmadığını belirtmiştir. Ömer Rıza Doğrul Mehmet Akif'e bu Meali ne yaptığını sordukça:

“*_Yapamadım diyor ve ilave ediyordu:*

_Beni tatmin etmeyen bir eser başkalarını nasıl tatmin eder?”³⁵⁸ Diyerek Meal hakkındaki fikirlerini beyan ediyordu.

Bir başka görüşe göre ise Türkçe ezan ³⁵⁹ okunduğu bir devirde mealinin, Arapçası yerine geçeceği endişesinden dolayı sözleşmeyi feshettiğidir.³⁶⁰ Eşref Edip Akif'le beraber bulunduğu bir sırada aralarında Kur'an Mealiyle alakalı geçen sohbeti şöyle anlatmıştır:” *O sıralarda Balıkesirli Abdulgafur Efendi de geldi. Sohbeti devam ettik. Ben Kur'an Meali meselesini sordum:*

_Herkeste bunu bana soruyor, dedi; ben o işi üzerime aldığım vakit besbelli fazla düşünmemişim. O, çok büyük bir vazife imiş. Bunu hakkıyla yapabilmek mümkün değildi. Bu işi başarabilmek için ya âlimi kül ya cahil olmak lazım. Ben ne oyum ne de buyum. Onun için bu işi tefsiri yazan Hamdi Efendiye devrettim. Onun liyakati ilmiyesine itimadım var. İnşallah bu muazzam işi o muvafakiyetle başaracaktır.”³⁶¹ Bize göre Eşref Edip'in bu son tespiti onun bu meali neden yarıda bırakıp yazmaktan vazgeçtiğini açıklayıcı niteliktedir. Ama yine de Ezanın Türkçe okunduğu bir devirde yazmış olduğu mealin Arapçası yerine okunması endişesinden dolayı meali yarıda bırakmış olma ihtimalini de gözardı etmemek gerekmektedir. Çünkü Mehmet Akif din konusunda çok hassas bir insandır. Bu çeşit bir inkılâpta dâhilinin olması onu son derece üzer.

³⁵⁸ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s 112.

³⁵⁹ Cumhuriyet sonrası dönemde Camilerde okunan Türkçe Ezan, Türkçe Kur'an ve Namazla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkn: Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, s.100.

³⁶⁰ Ünsal, Fatma Bostan,” Batılılaşma ve Gelenek Arasında Şekillenen İslamcılık”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık, İstanbul, 2005, cilt VI, s 87.

³⁶¹ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları s.294.

Kur'an Mealinin ne olduğu, nerede olduğu konusu yıllarca tartışılmış ve bu konuda birçok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bu Meal 2012 yılında Recep Şentürk ve Asım Cüneyd Köksal tarafından yayınlanmıştır. Bu Meal Kur'an'ı Kerim'in başından Tevbe Suresi'nin sonuna kadarki bölümden oluşmaktadır.³⁶²

³⁶² Ersoy, Mehmet Akif, Kur'an Meali, Yay.Haz. Recep Şentürk, Asım Cüneyd Köksal, İstanbul, 2013, s.XVII, Bu Meali yayına hazırlayanlar, bunun Mehmet Akif'in yazmış olduğu Meal olup olmadığını öncelikle Hayrettin Karaman'a inceletmişlerdir. Hayrettin Karaman Mealle ilgili olarak yaptığı tespit şöyledir: "İlk dikkat çeken husus, farklı bir mealle karşı karşıya olduğumuz idi. Bu meali yapanın hem Türkçeyi hem Arapçayı hem de Kur'an dilini çok iyi bildiği anlaşıyordu." Bkn: Ersoy Mehmet Akif, Kur'an Meali, Takdim, Hayrettin Karaman, s. VII, Mehmet Akif'in hayatını okuduğumuzda Hayrettin Karaman'ın yapmış olduğu bu tespitin çok yerinde olduğu aşikârdır. Yine bu Meali hazırlayanlar Mehmet Akif konusunda yıllarca yaptığı çalışmalardan adından sıkça söz ettiren M. Ertuğrul Dözdağ'a Meali inceletme fırsatı bulmuşlardır. Ertuğrul Düzdağ: "Evet, Meal metninin Akif Bey'e ait olduğunda şüphe yoktu. Güzel bir Türkçe, akıcı bir dil, Kur'an'a gönül vermiş bir mü'minin gözyaşlarıyla yazılmış ve elbette gözleri yaşatan samimi bir ifade... Metin, Şekil olarakta, Eşref Edip Bey merhumun1932'de Kahire'de Akif Bey'in yanında Meal'i okuduktan sonra yazdığı gibidir. (Düzdağ'ın bahsettiği konu şöyledir. Kur'an Mealinin içeriği hakkında Eşref Edip 1932 yılında Mısır'a gittiğinde mealin birkaç cüzünü okumuş ehemmiyet ve azametini görmüş ve devamında "O ne sadelik, o ne ahenk. Ayetler arasında irtibatı muhafaza hususunda öyle büyük kudret göstermişti bütün bir sureyi okuyorsunuz da hiçbir ayetin başında veya sonunda ufak bir irtibatsızlık göremezsiniz." diyerek Meali ne kadar çok beğendiğini belirtmiştir. Bkn: Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.106) Konu birliği olan ayetler, geniş paragraflar halinde ele alınmış, hatta kesintiye sebep olmasın diye –aslında olduğu gibi-ayet sıra numaraları da konulmamıştır..." Bkn. Ersoy Mehmet Akif, Kur'an Meali, Takdim, M. Ertuğrul Düzdağ, s. IX-X, ayrıca mealin nasıl ortaya çıktığı, mealin günümüze kadarki serüveni hakkında ayrıntılı bilgi için bkn: Ersoy, Kur'an Meali, Yay.Haz. Recep Şentürk, Asım Cüneyd Köksal, s.XI-XXII.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1.İSLAMCILIK BAĞLAMINDA DİNİ VE SİYASİ GÖRÜŞLERİ

Mehmet Akif (1873-1936) Osmanlı'nın son dönemleri ve cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan siyasî-sosyal-kültürel büyük geçiş süreçlerine şahit olmuş ve bu süreçlerin içerisinde faal olarak bulunmuş ve yaşadığı dönemin sorunlarına çözümler sunmaya çalışmıştır.

Akif'le ilgili yazılar ve değerlendirmelerde ortak nokta; Akif'in, aile yapısı ve dinî bir eğitimle yetiştirilmesi itibariyle örnek karakter ve kişiliğinin oluşmasında en belirleyici ve hayatında en egemen unsurun Din olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla “İslâmî” kimlik ve dünya görüşü; devrinin siyasî ve sosyal olaylarına yaklaşımında, yaşadıkları çağı idrak edemeyenlere ve İslam'ı yanlış anlayanlara yönelik eleştirilerinde, “İttihad-ı İslam” anlayışında etkili olmuştur. Akif'in bu yaklaşım tarzını, konumunu ve duruşunu bazı çevreler “İslamcılık” olarak nitelenen bir anlayış/ekolle irtibatlandırma yoluna gitmişlerdir. Ancak Akif, kendisini “İslamcı” olarak takdim etmediği ve kendisini bu akıma nispet etmediği halde ancak bazı yazarlarca “İslamcı” bir kimlikle nitelenmesi ve “İslamcılık” akımını konu edinen kimi çalışmalarda bu hareketin içerisinde yer verilmesi; “İslamcılık” hareketini, tarihçesini ve temsilcilerini ortaya koymak açısından bir sorunu da beraberinde getirmektedir.

“İslamcılık” olarak isimlendirilen ve tasavvur edilen akımın ortaya çıktığı şartlarda, Akif'in bu ekolle bir ilişkisinin olup olmadığı, bir ilişki varsa ne denli olduğu ve bu ilişkinin mahiyetini tespit etmek önem arz etmektedir. Elbette Akif'in hayat serüveninin, siyasî-fikrî faaliyetlerinin, fikirlerinin, eserlerinin ve yakın çevresinin Akif'le ilgili söylediklerinin bu hususun tespit edilmesinde büyük katkıları olacaktır.

Mehmet Akif'in fikirlerinde “İslamcılık” hareketinin muhtemel etkilerinin ve bu etkinin onun hayatındaki tezâhürlerinin onu “İslamcı” bir kimlikle takdim edilmesine sebep olabileceği öngörülebilir.

1.1. Dini Görüşleri

Mehmet Akif'e göre “Din” ”aile” ile birlikte toplumun kutsalıdır. Mehmet Akif dünyadaki milletlerin dinsiz yaşayamayacağını en büyük kavimlerin dini her şeyden önemli saydığını belirterek konuyla ilgili: ³⁶³

“Hale bak: Millette hissiyatı oymuş öldüren!

Dini kurban etmeliymiş mülkü kurtarmak için!

Tut da hey sersem, bu idrakinle sen âlim geçin!

Her cemaatten beş on dinsiz zuhur eyler, bu hal

Pek tabiidir. Fakat ilhadı bir kavmin muhal. ³⁶⁴

Hangi milliyettir ki etrafında yoktur hissi din?

En büyük akvama bir bak: Dini her şeyden metin.” ³⁶⁵ şiirinde dinin önemini dile getirmiştir.

Mehmet Akif İslam'ın ilim ve terakki ile yükseleceğini öngörmektedir. Mehmet Akif taklid, hurafe, taassub, bidât ve sahîh din anlayışını da şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

“Din işini taklid ile kaim bilmenin kötü neticesidir ki, nesilden nesile birer ikişer bidat, üçer beşer hurafe miras olarak gele gele bugün inançlarımız, taat ve ibadetlerimiz,

³⁶³ Öztürkçü, İbrahim,” Hakkın Sesleri ve Mehmet Akif'e Göre Balkan Harbinin Sebep ve Sonuçları,” s.52.

³⁶⁴ Muhal: İmkânsız, bir kavmin dinsiz olması imkansızdır, Bkn: Ersoy, Safahat, Neşre Haz. Ömer Rıza Doğrul, s.226.

³⁶⁵ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.194.

muamelelerimiz adeta hurafeler toplamı, bidat yığını haline gelmiş! Dinin sahih şeklini kolay kolay hatıra getiremiyoruz!”³⁶⁶

“Müslümanlığın asr-ı saadete yakın olan zamanlarında (...) ilimce, fence o kadar ileri idik ki, cahil Frenkler tahsil için ta Avrupa’dan kalkıp Bağdad’a gelirler, ulema-yı İslam’dan ders alırlardı (...) Sonra cehalet yavaş yavaş taammün etti ve biz de bu hale geldik. Eğer elbirliği ile bu cehaletin izalesine çalışmazsak; mahvımız muhakkaktır(...) Biz ‘müslümanlık’ deyince dinin şekl-i sahihini, devr-i ashabdaki şeklini kast ediyoruz.”³⁶⁷

Mehmet Akif, zamanında hatta günümüzde bile çok ileri düzeyde bir din anlayışına³⁶⁸ sahiptir. Hurafe ve taassuba şiddetle karşı çıkan Mehmet Akif, İslamın esas mecrasından uzaklaşıldığına ve dini esasların ve kuralların yanlış anlaşılıp yorumlandığına inanmıştır

Mehmet Akif üç yüz yıldan beri batı ilmini takip edemediğimizi söyleyerek Batı ile aradaki farkın bir an önce kapatılması gerektiğini belirtir. Onun Avrupalılaşmaktan kastı, Avrupa’nın ilmini, fennini, sanayiini ve tekniğini almaktır. Avrupa’nın gelenek ve göreneklerini almayı aklından bile geçirmez. Akif’in gelenek ve yenileşme meselelerinde prensibi *“Yeniliği iyiliğinden, hususiyle lüzumundan dolayı almak eskiliği de fenalığı sabit olduğundan dolayı atmak.”* şeklindedir. Mehmet Akif ilimler asrı dediği yirminci asır Avrupa medeniyeti ile İslamiyet’in telif edilebileceği kanaatindedir.³⁶⁹ Bu konudaki görüşlerini bir şiirinde:

“Alınız ilmini Garb’ın, alınız san’atini;

Veriniz hem de mesainize son sür’atini.

³⁶⁶ Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, (Mehmet Akif, Tefsir-i Şerif, Sebilürreşad cilt 9, sayı 209, 23 Ramazan 1330 (4 Eylül 1912)’den akt.: İsmail Kara), s.467

³⁶⁷ Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, (Mehmet Akif, Fatih Kürsüsünden Vaaz makalesi, Sebilürreşad, cilt 9, sayı 231, 7 Rebiulevvel 1331 (13 Şubat 1913), akt.: İsmail Kara), s.446-448.

³⁶⁸ Mehmet Akif’in dindarlığını dostları da düşmanları da yanlış anlamışlardır. Düşmanları onu softa, gerici, şeriatçı sandılar. Onun dindarlığını geri kafalılık olarak nitelendirmişlerdir. Dostları ise Mehmet Akif’in dindarlığını şahsiyetinden ayrılabilir bir karakter saymışlardır. Bazı dostları onun dindarlığını onun zaafi olarak görürken, bazıları ise Müslümanlığın Türkçesi Acemcesi varken Arapçayı Müslümanlığa dâhil ediyor gibi ifadelerle eleştirmişlerdir. Bkn: Sözeri, Mustafa Sabri,” Mehmet Akif’in Dindarlığı,” (ed. Hilmi Yücebaş),Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif, İstanbul,1958, s.54.

³⁶⁹ Timurtaş, Faruk Kadri, Mehmet Akif ve Cemiyetimiz, İstanbul 1962, s.13-14.

Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız;

Çünkü milliyyeti yok san' atın, ilmin; yalnız, ”³⁷⁰ diyerek batının bize yarayan, faydalı olan ilmini, sanatını almamız gerektiğini sanatın ve ilmin milliyetinin olmadığını vurgular.

Zihniyet itibariyle İslami Rasyonalizme bağlı olan Mehmet Akif’in bu tercihini; Sırat’ı Müstakim ve Sebirurreşad’da, Cemaleddin Afganinin müdafaasına dair yazdığı makalelerden, Muhammed Abduh ve Ferid Vecdi’den yaptığı tercümelerden, bunların tesiri altında kaldığını gösteren hareketlerinden ve mensur manzum bazı yazılarına serpilmiş mülahazalardan, telkinlerden anlayabiliyoruz.³⁷¹

Mehmet Akif her ne kadar Mülkiyeyi bitirmiş olsa da eğitimini başta Babası olmak üzere küçük yaşlardan itibaren sağlam bir şekilde almıştır. Hafız olması ve Arapçaya vakıf olması Kur’an’ı anlamada ona çok büyük ayrıcalıklar katmıştır. Nitekim yaşadığı devirdeki toplumdaki kötü gidişat onu derinden etkilemiş, toplumun neden geri kaldığını ve Avrupa karşısında bu duruma neden düştüğünü her fırsatta sorgulamış, toplumdaki bozulmaların dini ve dini kavramları yanlış anlayıp uygulamaktan kaynaklandığını belirtmiş ve çeşitli dini anlayışlara eleştiriler getirmiştir.

Onun dindarlığını, hayatında yazdığı halde kendisine belki incinir diye vermediği bir manzumede Hasan Basri Çantay şöyle özetler:

“Sana şair diyemem, nut’kı ezeldi şi’rin

Bahrinin mevcelerinden senin Allah taşar.”³⁷²

Yine onun dindarlığını, yakın arkadaşlarından Mithat Cemal Kuntay bizlere şöyle tarif eder: *“ Müslümanlığı Akif güzel diye değil doğru diye sevdi. Bu, dini pir sanatkâr gibi değil bir mütefekkir gibi sevmekteydi. Onun içindir ki “Secde”, “Leyla”, “Gece”, “Hicran” gibi ihtiyarlığında yazdığı tasavvufî şiirlerinde bile “his mistisizm” i değil*

³⁷⁰ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.170.

³⁷¹ Ersoy, Modernleşmek mi İslamlaşmak mı, s.28.

³⁷² Çantay, Hasan Basri, “ Akif’e Ait Hatıralar”, Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif, Hilmi Yücebaş, İstanbul, 1958, s.176.

*“fikir mistisizm” i var. Akif tekke Müslümanı değil Cami Müslümanıdır; onda cezbeden ziyade secde var.”*³⁷³

Mehmet Akif Ersoy’un İslamcılıkla ilgili görüşlerini daha iyi anlamamız için onun din anlayışını çok iyi bilmemiz gerekmektedir. Onun din anlayışını analiz edebilmemiz içinse bazı dini kavramların onun için ne ifade ettiğini bilmemiz gerekmektedir. Ayrıca buna paralel olarak din adamlarına karşı bakış açısını da ele almamız onun İslamcılığa bakış açısını ve İslamcılıktaki yerini sağlıklı değerlendirmemiz bakımından önem taşımaktadır. Çalışmamızın bu kısmında bu kavramlardan önemli gördüklerimizden söz etmeye çalışacağız.

1.1.1. İslamın Yanlış Anlaşılmasına Yönelik Eleştirileri

1.1.1.1. Tevekkül ve Azim

Tevekkül, *“birinin işini üstüne alma, birine güvence verme; birine işini havale etme, ona güvenme”* manasına gelmektedir. Birine güvenip dayanan kimseye mütevekkil, güvenilirine vekil denir. Dinî ve tasavvufî bir terim olarak Tevekkül *“bir kimsenin kendini Allah’a teslim etmesi, rızkında ve işlerinde Allah’ı kefil bilip sadece O’na güvenmesi”* şeklinde tanımlanır.³⁷⁴

Mehmet Akif yanlış anlaşılan Tevekkül’e şiddetle karşı çıkmıştır. İnsanların yanlış tevekkül anlayışlarını sürekli eleştiren Mehmet Akif bir şiirinde:

“Silahı kullanan Allah hududu bekleyen o,

Levazımın bitivermiş değil mi? Ekleyen o!

Çekip kumandası altında ordu ordu melek;

Senin hesabına küffarı hak-sar edecek!

Başın sıkıldı mı, kâfi senin o nazlı sesin:

“Yetiş!” de, kendisi gelsin, ya Hızr’ı, göndersin!

³⁷³ Kuntay, Mehmet Akif Hayatı Seciyesi Sanatı, s.267.

³⁷⁴ Çağrıcı, Mustafa, Tevekkül, DİA, İstanbul,2012, Cilt, XXXXI, s.1.

Evinde hastalanan varsa, borcudur: bakacak;

Şifa hazinesi derhal oluk oluk akacak.

Demek ki her şeyin Allah... Yanaşman ırgadın O;

Çoluk çocuk O'na aid: Lalan bacın, dayın O;

Ya sen nesen? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!

Biraz da saygı gerektirir... Ne saygısızlık bu?

Huda'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Huda;

*Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?*³⁷⁵

Görülüyor ki Mehmet Akif'in tevekküle bakış açısı kolaycılığa kaçan bir tevekkül değildir. İnsan olarak önce bizler elimizden geleni yapmalıyız ki ondan sonra Allahtan isteyelim. “Her şey Allah'tan değil mi?” diye sorarak, bize, adeta “Sen aksini mi düşünüyorsun?” demeye getirenler, herhalde Mehmet Akif'ten gerekli cevabı almışlardır.

Mehmet Akif Fatih Camiindeki bir vaazında (13 Şubat 1913) tevekkülden bahsederken “Tevekkül bizim anladığımız mahiyette mi? Tevekkül Kur'an ve Hadis'in gösterdiği bütün esbaba sarıldıktan sonra olan tevekküldür.” devamında Sadi'nin şu hikâyesini anlatır: “Adamın biri geceyi kırdı geçirmek zorunda kalmış. Yakın yırtıcı hayvanlardan korktuğu için büyük bir ağaca çıkmış. Bakmış ağacın dibinde kötürüm bir tilki yatıyor. Bu sakat tilki acaba ne yapıyor ne yiyip ne içiyor? Diye merak etmiş. Bir aralık uzaktan bir arslan gözükmüş, avını yakalamış ağacın dibine gelmiş, yiyeceği kadar yemiş kalanını orada bırakıp oradan ayrılmış. Derken tilki sürüne sürüne gitmiş aslandan kalan avı yemiş ve inine çekilmiş, ya! Demek ki Cenap'ı Hak amelmanda bir mahlûkun bile rızkını ayağına gönderiyor. Öyleyse ben de oraya buraya başvurmakta bir köşeye çekilip mütevekkil olayım... Adam ağaçtan iner, biraz gider yolun üzerinde bir mağara bulup, içine girer. Bir gün bekler, iki gün bekler gelen giden yok. Üçüncü gün açlık, bıçarenin damağına iliğine kadar işlemiş, bitap düşmüş ve uyuya kalmış. Rüyasında biri gelmiş demiş ti “El budala kalk! Ne yatıyorsun? Vücudun sapa sağlam

³⁷⁵Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.230.

iken bu meskenü ne? Nasıl oluyor da kendini, sakat bir tilki menziline indiriyorsun. Git insan olda avının artığı ile başkaları geçinsin."³⁷⁶ Bu şekilde Mehmet Akif "Tevekkül" ü herkesin anlayacağı bir tarzda hikâyeleştirmek suretiyle oldukça güzel anlatmıştır.

Toplumdaki yanlış tevekkül anlayışı insanları miskinliğe ve tembelliğe itmektedir. Mehmet Akif insanlardaki yanlış tevekkül anlayışını şöyle eleştirir:

*"Allah'a dayanmak mı? Asırlarca dayandık;"*³⁷⁷

Düştükse bu hüsrana, onun narına yandık;

Yetmez mi çocukluktaki efsaneye hürmet?

*Hala mı reşid olmadı, hala mı bu ümmet"*³⁷⁸

Bazı zamanlarda da hükümet kendi mevkiini tahsis için milletlerin başına gelen felaketlerden dini kullanarak, halkın yanlış tevekkül anlayışından yararlanmıştır. Bu hususa Sırat-ı Müstakimde "Koleraya Dair" başlıklı makalesinde değinen Mehmet Akif (17 Kasım 1910), Kolera, veba gibi hastalıklar vuku bulunca para ile hafızlar tutulup memleketin etrafının devr ettirildiğini söyler. Oysaki öncelikle tıbbi çareler aranmalı sonra diğer çarelere başvurulmalıdır. Bunu pek tabii ki hükümetin de bildiğini ancak, hükümetin mevkiini tahkim için böyle felaketlerden yararlandığını, halkın dini duygularının böyle yanlış bir anlayışla nasıl kötüye kullanıldığını belirtir.³⁷⁹

Mehmet Akif tam teslimiyet içerisindeki kâinatın bile hareketlilik içerisinde olduğunu, insanın kâinattaki bu çabaları biraz olsun görüp kendisine ders çıkarması gerektiğini aşağıdaki mısra da belirtir:

"Allah'a dayandım diye sen çıkma yataktan..."

Ma'na-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nadan!

Ecdadını, zannetme, asırlarca uyurdu;

³⁷⁶ Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri, Ankara, 1992 s.117-118.

³⁷⁷ Mehmet Akif "Azim'den sonra Tevekkül" isimli bu şiirinde ki ilk on mısrası yanlış düşünenlerin ağzından yazılmış olup şair sonradan cevap veriyor. Bkn: Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.423.

³⁷⁸ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.423.

³⁷⁹ Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri, s.101.

Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?

Üç küt'ada,yer yer,kanayan izleri şahit:

Dinlemedi bir gün o büyük nesl-i mücahit.

Âlemde “tevekkül” demek olsaydı “atalet”,

Miras-ı diyanetle yaşar mıydı bu millet?”³⁸⁰

Azim ise,” Bir fiil işlemek ya da işlememek konusunda kesinleşmiş karar veya irade”ye denir. Bir işin yapılmasından önceki akli teemmüllerle psikolojik arzu ve eğilimlerin doğurduğu tereddütten sonra o işi yapmak ve sonunda da hususunda ulaşılan tercihtir.”³⁸¹

Mehmet Akif “Azim” adlı şiirinde Sadi Şirazi’nin başından geçen bir olaydan bahseder. Çölde çocuğunu kaybeden bir babanın azmi sayesinde sonunda çocuğuna kavuştuğunu anlatır. Baba’nın Evladını ararken asla ümitsizliğe düşmediğini her yolu denediğini belirtir.³⁸² Akif şiirinde bu olaydan bahsederken:

“Vaz geçmiş olaydı aramaktan, ne bulurdu?

Elbet biri candan, biri canandan olurdu!”³⁸³ Diyerek azimli olmanın öneminden bahsetmiştir.

İnsanoğlu azmetmeli ümitsizliğe asla düşmemelidir. Yine Mehmet Akif bir şiirinde ümitsizliğe düşmeyi Allah’a ortak koşma derecesinde görmüş ve insanın çalışıp azmetmesi gerektiğini belirtmiştir:

“Madam ki alçaklığı bir, ye’s ile şirkin;

Madam ki ondan daha mel’un, daha çirkin

Bir seyyie³⁸⁴ yoktur sana; ey unsur-i iman,

³⁸⁰ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.424.

³⁸¹ Çağrıçı, Mustafa, Azim, DİA, İstanbul,1991, Cilt, IV, s.328.

³⁸² Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, İstanbul, 1990, cilt I, s.190.

³⁸³ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.59.

Nevmid olarak rahmet-i mev'ud-i³⁸⁵ Huda'dan

Hüsrana rıza verme... Çalış... Azmi bırakma;

Kendin yanacaksan bile, evladını yakma!"³⁸⁶

Mehmet Akif azimle tevekkülü birlikte ele alır. Müslümanlar ne zaman bu iki temele sarılsalar, azim ve tevekkülün gerçek anlamına yönelseler o zaman parlak bir medeniyet halini almışlar ve yedi cihana hükmetmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u, azmi sayesinde almıştır. Önce azmedip gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Allah'a tevekkül etmiştir. İşte azim ve tevekkülün gerçek manasını Fatih Sultan Mehmet'te görmekteyiz. Müslümanlar ne zaman ki bu iki temeli ihmal ettiler o zamanda her alanda geriye düşerek dağılmanın parçalanmanın adeta fitilini ateşlemiş oldular. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına baktığımızda durum bundan ibarettir.

1.1.1.2. Kader

Kader “Allah'ın nesneleri ve olayları özellikle sorumluluk doğuran beşerî fiilleri, ezelde planlayıp zamanı gelince yaratması” anlamında kullanılan bir terimdir.³⁸⁷

Toplumun yanlış algıladığı, kolaycılığa kaçtığı kavramlardan biri olan “Kader” konusunda. Mehmet Akif bir şiirinde:

“Kadermiş!” Öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru;

Belanı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu.

Talep nasılsa, tabi'i, netice öyle çıkar,

Meşîyyetin sana zulmetmek ihtimali mi var?

“Çalış” dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun,

Onun hesabına birçok hurafe uydurdun!”³⁸⁸ diyerek Kader hakkındaki yanlış inançları eleştirmiştir.

³⁸⁴ Seyyie: Suç, kötülük, Bkn: Ersoy, Safahat, Neşre Haz.: Ömer Rıza Doğrul, s.210.

³⁸⁵ Rahmet-i Mev'ud: Va'dolunan rahmet, Bkn: Ersoy, Safahat, Neşre Haz.: Ömer Rıza Doğrul, s.210.

³⁸⁶ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.186.

³⁸⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, Kader, DİA, İstanbul,2001, Cilt, XXIV, s.58.

Mehmet Akif beşerî hürriyet ve mesuliyete geniş yer vermiştir. Kaderi ve Tevekkülü ihmal etmediğini gösteren birçok sözleri vardır. Kader ve Tevekkülün hürriyet ve mesuliyete bağlı olan sa'ye ve azme engel olmaması lazım geldiğini anlatır³⁸⁹ bunla alakalı bir şiirinde:

“Kader: Şeraiti mevcud olup da meydanda,

Zuhura gelmesidir, mümkinatın a'yanda.

Niçin, nasıl geliyormuş... O büsbütün meçhul;

Biz ihtiyarımızın suretindeniz mes'ul.

Kader nedir, sana düşmez o sırrı istiknah;

Senin vazifen ita'at ne emrederse İlah.

O, sokmak istediğin, şekle girmesiyle kader;

Bütün evamiri Şer'in olur bir anda heder!

Neden ya, Hazret-i Hakkın Rasul-i Muhterem'i,

Bu bahsi men'ediyor mü'minine, boş yere mi? ”³⁹⁰

Böyle feryatlarla beşerî iradenin ilahi mesuliyet karşısında aczini adeta cebriliğini andıran bir eda ile terennüm etmiştir. Fakat yine bu feryatları ihtiva eden bir şiirinin sonunda yazdıklarına pişman olmuş gibidir.³⁹¹

“Sus ey divane! Durmaz kâinatın seyr-i mu'tadı.

Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryadı?

Bugün, sen kendi kendinden ümid et ancak imdadı;

Evet, sen kendi ikdamınla kaldır. Git de bidadı.

³⁸⁸ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.229.

³⁸⁹ Ayas, Mehmet Akif Zihniyeti ve Düşünce Hayatı, s.556.

³⁹⁰ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.231.

³⁹¹ Ayas, Mehmet Akif Zihniyeti ve Düşünce Hayatı, s.557.

Cihan kanun-i sa'înin, bak, nasıl bir hisle münkadı!

Ne yaptın? “Leyse li'l-insani illa ma-se'a”³⁹² vardı!”³⁹³

Böylece kader konusunda yine itidalli olmayı seçip beşerî hürriyet ve mesuliyeti bizlere hatırlatmıştır. Kader ve Tevekkülü bir ele alarak İnsanın kolaycılığa kaçmadan öncelikle insan olarak vazifelerini yerine getirip ondan sonrasını kadere bırakmasının daha uygun olacağını belirtir. Yoksa hiçbir şey yapmadan “*ne yapalım kader böyleymiş*” gibi sözlere saplanıp kalmayı hiçbir zaman doğru bulmamış ve her fırsatta eleştirmiştir.

1.1.1.3. Yeis

Mehmet Akif insanların umutsuzluğa kapılmasına şiddetle karşıdır. Özellikle Osmanlının son dönemlerinde alınan mağlubiyetlerle beraber, devletin gittikçe gerilemesi ve yıkılmaya yüz tutması toplumda derin etkiler bırakırken insanlardaki umutsuzluklar ise günden güne artmaktadır. Böyle zamanlarda insanlar adeta sığınacak bir liman ararlar. Mehmet Akif böyle bir zamanda insanlardaki umut ışığını her dönem taptaze tutarak onlara umut olmuş ve her fırsatta bunu dile getirmiştir.

Mehmet Akif Balkan Savaşları yıllarında umutsuzluğa kapılmaz. İnanan insanların umutsuzluğa kapılmayacağını söyler. Konuyla ilgili olarak “*Durmayalım*” isimli şiirinde:

“Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha;

Davran artık kârbânın arkasından durma, koş!

Mahv olursun bir dakîkan geçse hattâ böyle boş.

Menzil almışlar da yorgun, belki senden bîmecâl!

Belki yok, elbette öyle! Sen ne etmiştin hayâl

Şöyle gözden geçse bir hilkat temâşâ-hânesi:

³⁹² Leyse li'l-insani illa ma-se'a: İnsan için ancak çalıştığı vardır, Bkn: Necm Suresi,53-39.

³⁹³ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.177.

Çıkmıyor bir zerre fa'âliyyetin bîgânesi.

Asümânî, hâkdânî cümle mevcûdât için

Kurtuluş yok sa'y-i dâimden, terakkîden bugün.

Yer çalışsın, gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur!

Bunların hakkında bilmem bir bahânen var mı dur!

Mâsivâ birşey midir, boş durmuyor Hâlik bile:

Bak tecellî eyliyor bin şe'n-i gûnâgûn ile.

Ey, bütün dünya ve mâfçhâ ayaktayken; yatan!

Leş misin, davranmıyorsun Bâri Allah'tan utan."³⁹⁴ Mehmet Akif bu dizelerle Müslüman halkın tembelliğini ve kolaycılığa kaçışını gözlemlemiştir. O, bu şiirinde halkın dini yanlış bir kader anlayışı ile anladığını, gerçekçi bir Dini inanç sistemi önermektedir.

Sebilürreşad'da (14 Ağustos 1913) yazmış olduğu bir makalesinde "Allah aşkına artık gözüümüzü açalım; artık kendimize gelelim, artık asırlardan beri elimizi kolumuzu kısıkvırak bağlayan şu mel'un ye'si kahredip kendimizi kurtaralım. El ele, baş başa vererek çalışalım. Biz bu dini ilahiyi yaşatacağız. Bu din-i ilahi bizi ebediyyen yaşatacaktır." diyelim de bu iman ile bu itmi'nan ile geceli gündüzlü uğraşalım."³⁹⁵ Diyerek insanların yıllardır süregelen miskinlikten ve umutsuzluktan kurtularak el ele verip çalışmanın zamanı geldiğini belirtir.

Balkan Savaşlarından sonra Birinci Dünya Savaşı patlak verir. Zaten savaşlardan bıkmış olan halk bu durum karşısında son derece tedirgindir. Mehmet Akif ise bu dönemde önceden olduğu gibi asla umutsuzluğa düşmez. Onun en büyük özelliği insanlara şiirleriyle, makaleleriyle, vaazlarıyla rehberlik etmektir. Halka ümitsizliğe kapılmamalarını her fırsatta dile getirir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında da durum değişmemiş ve uyarılarına her fırsatta devam etmiştir. "Dalalete düşmüşlerden başka

³⁹⁴ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.25-26.

³⁹⁵ Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri, s.89.

kim Allah'ın rahmetinden ümidini kesebilir?”³⁹⁶Mealindeki bir ayeti kerimenin altına yazdığı şiirde milleti yeisten kurtarmaya ve millete ümit telkin etmeye çalışmıştır.³⁹⁷

“Batmazdı bu devlet, “batacaktır!” demeyeydik.

*Batmazdı, hayır batmadı, hem batmayacaktı;”*³⁹⁸diye haykırır.

Mehmet Akif vatani kurtarmanın yolunun, vatani el birliğiyle müdafaa etmekten geçtiğini ifade ederek, canla başla çalışıp ümitsizliğe düşmezsek vatani kurtaracağımızı söyler:

“Fakat ahlakın izmihlali en müdhiş bir izmihlal;

Ne millet kurtulur, zira ne milliyet ne istiklal.

Oyuncak sanmayın! Ahlak-i milli ruh-i millidir;

Onun iflası en korkunç ölümdür: Mevt'i Küllidir.”³⁹⁹

Mehmet Akif insanların gaflet uykusundan uyanarak gözlerini açmaları gerektiğini, aksi halde ne Araplığın ne de Türklüğün kalacağını söyler:

“Artık ey millet'i merhume, sabah oldu uyan!

Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?

Ne Araplık ne de Türklük kalacak aç gözünü!

Dinle Peygamber-i Zîşan'ın ilahi sözünü.”⁴⁰⁰

Şair şiirlerinde, vaazlarında ve diğer yazdıklarında insanlara sürekli umut aşılar. Ancak beşer olması hasebiyle zaman zaman kendisinin de hayatında çok az defa umutsuzluğa düştüğü de olur:

³⁹⁶ Hicr,15/56.

³⁹⁷ Ayas, Mehmet Akif Zihniyeti ve Düşünce Hayatı, s.575.

³⁹⁸ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.422.

³⁹⁹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.267-268.

⁴⁰⁰ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.184.

“Yâ Râb, bu uğursuz gecenin yok mu sabâhı?
 Mahşerde mi bîçârelerin, yoksa felâhı!
 Nûr istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!
 'Yandık! 'diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun!
 Esmezse eğer bir ezeli nefha, yakında,
 Yâ Rab, o cehennemle bu tûfan arasında,
 Toprak kesilip, kum kesilip Âlem-i İslâm;
 Hep fişkırarak yerlerin altındaki esnâm!

Bîzâr edecek, korkuyorum, Ceddi Hüseyin'i,
 En sonra, salîb ormanı görmek Hameyn'i!
 Bin üç yüz otuz beş senedir, arz-ı Hicaz'ın,
 Âteşli muhitindeki sûzişli niyâzın,
 Emvâcî hurûş-âver olurken melekûta;
 Çan sesleri boğsun da gömülsün mü sükûta?
 Sönsün de, İlâhî, şu yanan meş'al-i vahdet,
 Teslîs ile çöksün mü bütün âleme zulmet?
 Üç yüz bu kadar milyonu canlandıran îman,
 Olsun mu beş on sersemin ilhâdına kurban?”⁴⁰¹

Araf Suresi 155. Ayetinde Hz. Musa kavminden seçtiği yetmiş kişiyle depreme yakalanınca Allah’a “İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği yüzünden hepimizi helak edecek misin Allah’ım” dua etmesi gibi kendisi de bu şiirle adeta sevilen insana yapılan serzeniş gibi Allah’a serzenişte bulunmuştur. Cezanın yapana verilmesi gerektiğini belirterek birkaç kişi yüzünden diğerlerine böyle bir ceza verilmemesi gerektiğini ifade etmektedir.

Başka bir şiirinde Mehmet Akif, kurtuluşun yakın olduğunu, Allah’ın bize olan vaadini mutlaka yerine getireceğini, batının bitmeyen kini karşısında asla ümitsizliğe düşmememiz gerektiğini söyler:

“Garbın ebedi gayzı ederken seni me’yus,
 “İslam’a göz açtırmayacak, dersen o kâbus;”

⁴⁰¹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.187-188.

Madam ki Hakk'ın bize vaat ettiği haktır,

Şark'ın ezeli fecri yakındır, doğacaktır.”⁴⁰²

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşını kaybetmiş, halk umutsuz, düşman bütün memleketi istila ederken bazı muharrirler mandaya taraftarlık yapıyorlardı. İzmir'in işgali insanlardaki umutsuzluğu büsbütün artırmıştı. Bütün bu umutsuzluklar Mehmet Akif'i asla yıldırmamıştır. Ayvalık'ta Karasi'de başlamış olan Millî Mücadelenin mutlaka büyüyeceğine ve yayılacağına inancı tamdı.⁴⁰³

Görüleceği üzere Mehmet Akif'in şahsiyetinin orijinal yanı, din karşısında almış olduğu tavidir. Ancak onun dindarlığı farklıdır. İslamiyet'e yeni bir gözle bakar. Türkiye'nin ve İslam âleminin içinde bulunduğu durum onun İslamiyet'e bakış açısında büyük rol oynamıştır. Bazıları şiirlerinde dine verdiği önemden dolayı Mehmet Akif'e “*Din Şairi*” ünvanını vermişlerdir. Muarızları ise ona bu yüzden “*Mürteci*”, “*Geric*”, “*Yobaz*”, gibi nitelendirmelerle hakaret etmişlerdir.⁴⁰⁴

Mehmet Akif'in dini kavramlara ve konulara ve birtakım Din Adamlarına eleştiriler yöneltmesi onun din algısının bir sonucudur. Onun algıladığı din; her türlü hurafelerden, bid'atlardan arındırılmış, kolaycılığa kaçmayan, ümitsizliğe düşmeyen, körü körüne bir kadercilik anlayışını reddeden, diğer bilimlere de açık, faydalı olan her şeyi alan, din adamlarının bulunduğu bir din algısıdır.

1.1.2. Fazilet ve Marifet

Marifet bu milletin bilgisi, halkı mes'ud edecek bütün vasıfları bir araya toplayan kuvvet, fazilet ise bu toplanan ve işlenen vasıtaları memleketin hayrına tahsis eden kudrettir. Bu millet bu iki kudrete önem verir. Çünkü bunlardan birinden mahrum olan diğeriyle yürüyemez ve yükselemez. Fazilet yalnız bilgiyi teyit eder. Bilgisizliği teyit etmediği için de bilgiden mahrum olan bir millet zaafa düşer. Eğer ki millet bilgili olur da faziletten mahrum olursa bu da felakettir. Bundan dolayı Mehmet Akif'in milleti; bilgiyi faziletle destekleyen, fazileti de bilgi ile besleyip yaşatan bir millettir.⁴⁰⁵

⁴⁰² Ersoy, Mehmet Akif, Safahat, Neşre Haz: Ömer Rıza Doğrul, s.428.

⁴⁰³ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.51.

⁴⁰⁴ Kaplan, “Mehmet Akif'e Göre İlim ve Din”, s.152.

⁴⁰⁵ Kaplan, “Mehmet Akif'e Göre İlim ve Din.”, s.159.

Mehmet Akif, misalini Japonlarda gördüğü ve İslamiyet'te de bulunduğuna inandığı manevi değerler ile Almanlarda gördüğü ilim ve tekniği birleştiren bir medeniyet özlemi duyar. Asım'da bunu iki kelimeyle özetler "Fazilet", "Marifet". Din fazileti manevi değerleri; ilim marifeti, dünyanın maddi nimetlerini İnsanoğlunun istifadesine sunan bilgiyi temin eder. Mehmet Akif bunlardan biri olmazsa ötekisinin de olmayacağına kanidir.⁴⁰⁶

Mehmet Akif, çok faziletli bir millet olmamızla beraber son üç asırda bunu ilimle birleştiremediğimizi bundan dolayı da cehalete batmak yüzünden bünyemizi felce uğrattığımızı, yapılacak işin ise bilgiyi fazilet ile onaylayan, fazileti de bilgiyle destekleyen bir millet olmamız gerektiğini belirtir. Sözlerinin devamında "*Bizler fazileti çok derin ve köklü olan bir milletiz. Çözüm olarak geçen üç yüz senenin ilmini edinerek milli faziletimizi beslemek ve bu sayede bütün milli kuvvetimize hâkim olarak bu kuvvetleri milli gayemiz için kullanmaktır ve bütün geleceğimiz buna bağlıdır. Bunu başaracak olan nesil de bizde vardır. Asım'ın neslidir.*" Mehmet Akif, bu düşüncelerinin özünü bunu gerçekleştireceğine inandığı Asımda şöyle anlatmıştır.⁴⁰⁷

"Çünkü milletlerin ikbali için, evladım,

Ma'rifet, bir de fazîlet... İki kudret lâzım.

Ma'rifet, ilkin, ahâlîye sa'âdet verecek

Bütün esbâbı taşır; sonra fazîlet gelerek,

O birikmiş duran esbâbı alır, memleketin

Hayr-ı i'lâsına tahsîs ile sarf etmek için.

Ma'rifet kudreti olmazsa bir ümmette eğer,

Tek fazîletle teâli edemez, za'fa düşer.

İbtidâîliğe mahsûs olan âvâre sükûn,

Çöker a'sâbına. Artık o da bundan memnûn!

Ma'rifet, farz edelim, var da, fazûlet mefkûd...

Bir felâket ki cemâ'atler için, nâ-mahdûd.

Beşerin rûhunu tasmîm edecek karha budur;

Ne musîbettir o: Tâunlara rahmet okutur!

⁴⁰⁶ Kaplan, "Mehmet Akif'e Göre İlim ve Din.", s.159.

⁴⁰⁷ Yücebaş, Hilmi, Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif, İstanbul, 1958, s.44.

*Bizler, edvâr-ı fazîletleri cidden parlak,
 Bir büyük milletin evlâdınız, oğlum, ancak,
 O fazîlet son üç asrın yürüyen ilmiyle,
 Birleşip gitmedi; battıkça da ümmet cehle,
 Bünyevî kudreti günden güne meflûc olarak,
 Bir düşüş düştü ki: Davransa da, sarsak sarsak.
 Garb'ın emriyle yatıp kalkmaya artık mahkûm;
 Çünkü hâkim yaşatan şevket-i fenden mahrum.⁴⁰⁸*

Bu şekilde marifet olmadan faziletin tek başına zaafa düşeceğini, fazilet olmadan da marifetin felaket olacağını belirtir. Oysaki bizlerin parlak, büyük bir medeniyetin evlatları olduğumuzu, son üç asrın ilmiyle günümüzdeki ilmi anlayışı birleştirmediğimizi birçok konuda cahil kaldığımızı ve bu yüzden de ilimden, fenden, faziletten ve marifetten mahrum kalarak körü körüne batıyı taklit ettiğimizi belirtir.

1.1.3.Tasavvuf

Tasavvuf “İslam’ın zahir ve batın hükümleri çerçevesinde yaşanan manevi ve deruni hayat tarzıdır.”⁴⁰⁹

Mehmet Akif derin bir tasavvuf kültürüne sahip olup yetiştiği ortam itibarıyla de tasavvufa yabancı olmayan bir insandır. Mehmet Akif’e göre din adına bir kısım Hurafeler uydurulmuştur. Dinin özünde olmayan bir kısım bid’at ler zamanla dini olarak görülmüş; bu da İslam âleminde yanlış anlamalar ve yorumlara sebebiyet vermiştir. Tasavvufun kendisine karşı olmayan Mehmet Akif, tasavvufun insanlar tarafından yanlış anlaşılacak yanlış yorumlanmasına karşı çıkmıştır. Mithat Cemal’in Mehmet Akif’ten naklen bildirdiğine göre Akif’in Bektaşiler hakkındaki şu düşünceleri oldukça dikkat çekicidir: “...Vakı’a “İstek şarttır!” diye evamirin semtine yanaşmayan; sonra “İstek haktır!” diye menahi namına irtikâp etmedik bir maskaralık bırakmayan Bektaşileri hiç sevmem. Bununla beraber, hakkı söylemek lazımsa, vakit vakit

⁴⁰⁸ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.403.

⁴⁰⁹ Özgören, Reşat, Tasavvuf, DİA, İstanbul,2011, Cilt, XXXX, s.119.

*Bektaşilerin içinden, hatta öbür tarikat saliklerini geride bırakacak kadar, ahkâmı şeriatla mukayyet adamlar çıkmıyor değil. Lakin maalesef pek nadir... ”*⁴¹⁰

Tasavvuf konusunda Mehmet Akif’i iki döneme ayırabiliriz. Birinci dönem Mısır’a gitmeden önceki dönem, ikinci dönem ise Mısırdaki geçirdiği günleri kapsayan dönemdir. Mehmet Akif “*Gece*”⁴¹¹, “*Secde*”, “*Hicran*”, “*Tevhit yahut Feryat*” adlı şiirlerinde ekseri tasavvufi ilgili konulara değinmiştir. Mehmet Akif’in bu şiirlerinde tasavvufi terimlere sıkça rastlıyoruz.

Mehmet Akif’in tasavvufa karşı olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bunu söylerken onun Tasavvuf ile ilgili düşüncelerinin Abduh ve Afgani ile aynı olduğunu söylerler. Mehmet Akif’in bunlardan çeviri yapması Asımın bir bölümünde bunlara yer vermesi onun modernist İslamcı olarak algılanmasına sebep olmuştur. Akif hakkında bu kanaate sahip olanlar genellikle Tasavvufi ilgili olumsuz görüş ve düşüncelere sahiptirler. Bu nedenle bunlar tarafından Mehmet Akif’in Tasavvufa karşı olduğu gibi bir algı oluşturulmaya çalışılmıştır.⁴¹² Bu kesim özellikle Mehmet Akif’in aşağıdaki şiirini örnek vererek düşüncelerine dayanak oluşturmaya çalışmışlardır.

“Sürdüler Türk’e “tasavvuf” diye bir sırayı;

*Muttasıl şimdi “hakikat” kokuyor şimdi Sıdkı Dayı!”*⁴¹³

Oysaki şiirin devamına baktığımız vakit Mehmet Akif’in yukarıdaki sözleriyle dindeki yozlaşmaları ve bozulmaları kastettiği anlaşılacaktır. Ayrıca dizedeki beyten sonra gelen beytte eleştirilenin Sıtkı dayının şahsında eleştirilen bir tasavvuf anlayışı olduğu anlaşılacaktır.

O Tasavvuf’u, Şeriatı bir tarafa bırakarak yanlış düşünceleri bünyesinde taşımasından dolayı eleştirir:

⁴¹⁰ Kuntay, Mehmet Akif Hayatı Seciyesi Sanatı, s.281.

⁴¹¹ Mehmet Akif’in “*Gece*” isimli şiiri o zamana kadar cemiyet dertleri savaş felaketleri içinde yaşayan Müslümanların haline üzülen onların düşmüş oldukları bu durumdan nasıl kurtulacaklarını araştıran Akif, bu şiiriyle kendi iç dünyasına dönüşünün sinyallerini vermiştir. Bkn: Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, s.95, 96 *Gece* şiiri “*Gölgeler*”in en deruni ve en ulvi seslerindendir. Şair bunda ve bundan sonraki iki eserinde aşkın ve san’atın nihai kemalini göstermiştir. Bkn: Çantay, Akifname, s.210.

⁴¹² Akbaş, A. Vahap,” Mehmet Akif: Ne İçinde Sufiliğin Ne de Büsbütün Dışında”, Türkiye Yazarlar Birliği (TYB) Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 4, Sayı 11, Mayıs 2014, s.126.

⁴¹³ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.323.

“Bu cihan boş, yalnız rakı hak, bir de şarap;

“Kible: Tezgâh başı, meyhaneci oğlan:Mihrab.

Git o “divan” mı, ne karn’ ağrısıdır, aç da onu,

Kokla bir kere, kokar mis gibi “Sandıkburnu!”

Beni söyletme neler var daha!

__Tekmeleyiver... ”⁴¹⁴

Mehmet Akif tasavvufa karşı değildir, tasavvufun sokulduğu şekle karşıdır. Tasavvufla alakalı bir şiirinde:

“Koca millet! Edebiyatı ya oğlan ya karı...

Nefs-i emmare hizasından henüz duyguları!

Sonra tenkide giriş: Hepsi tasavvufla dolu:

Var mı söfiyyede bilmem ki ibahiyye kolu?

İçilir, türlü şena’atler olur,bi-perva;

“Hafız ’ın ortada divan-ı kitabü-l-fetva!”⁴¹⁵

Mehmet Akif burada tasavvufa ait bir terim olan “nefs-i emmare” yi kullanarak onların tutarsızlıklarını belirtmiştir.

Mehmet Akif’in tasavvufla ilgili ikinci dönemi olan Mısır günlerinde ise tasavvufi bir eğilime doğru yönelişi söz konusudur. Hatta sufi duyuş ve düşünüşe doğru meylettiği de görülebilir. Önceleri Vahdet’i Vücuda inanmazken yurttan ayrılıp ta hicranın, hasretin ne demek olduğunu tattıktan sonra “Gölgelerde” ki son şiirinde Vahdet’i Vücudun değilse bile Vahdet’i Şuhudun⁴¹⁶ mertebesine ulaşmış bulunmaktadır. Topçu’ya göre

⁴¹⁴ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.323-324.

⁴¹⁵ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.152.

⁴¹⁶ Nurettin Topçu Vahdet-i Şuhut’ u şöyle tanımlar:” Vahdet-i Şuhut, ruhun cezbe hallerinde Allah’la birleşmesine şahit olarak kendini inkâr etmesi ve ulûhiyette dile gelmesi demektir. Vahdet-i Vücut’u ise:” Her şeyin Allahtan ibaret oluşunu sistemle kabul eden görüşe Vahdet-i Vücut denir.” bkn: Topçu, Mehmet Akif, s.70.

ondaki bu durum “ *Sanatının sonunda bu mistik temaşa hasreti onda bir ihtiras haline gelmiştir.* ”⁴¹⁷Konuyla ilgili olarak Mehmet Akif:

“Ne yapsın abidin sensiz bu viran vahşet-abadı?

Nedir ma’nası, Ma’bud olmadıktan sonra, mihrabın,

*Rükû’un, haşyetin, vecdin, bütün biçare esbabın?”*⁴¹⁸diyerek Topçunun bu ifadelerini adeta desteklemiştir.

İslam’ın özüne uygun olmayan tasavvufa karşı olan Mehmet Akif; Gazalilere, Mevlanalara yönelip adeta onların kudreti önünde eğilir. Safahat’ın son kitabı olan gölgeler Allah aşkıyla yoğrulur. Gece şiirindeki şu dizeler bu özlemin ifadeleridir:

“Ömürler geçti, sen yoksun, gel ey bir tanecik Ma’but,

Gel ey bir tanecik gaib, gel ey bir tanecik mevcud!

Ya sıyrılsın şu vahdet-gahı vahşet-zar eden hicran,

Ya bir nefhanla serpilirsin bu hasir kalbe itminan

Hayır, imanla, itminanla dinmez ruhumun ye’si:

Ne afak isterim sensiz ne enfüs, tamtakır hepsi!

*Senin mecnununum, bir sensin ancak taptığım Leyla”*⁴¹⁹

Bu son şiirleri Mehmet Akif’in Tasavvufi olarak ne kadar yol kat ettiğini göstermektedir. Kendisi tasavvufun yanlış anlaşılmasını eleştirirken bu şiirleriyle de nasıl anlaşılması gerektiğini göstermiş ve bunları hayatına yansıtarak Tasavvuf hakkındaki düşüncelerini adeta eyleme dönüştürmüştür.

1.1.4. Din Adamları Hakkındaki Görüşleri

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde dini kurumların bir kısmı diğer kurumlar gibi bozulmuştur. Bu dönemde bir kısım Din Adamları, Osmanlı’da reform sürecini tıkayan

⁴¹⁷ Topçu, Mehmet Akif, s53.

⁴¹⁸ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.446.

⁴¹⁹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.444.

bir kurum gibi öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Oysa bu, doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Bununla ilgili yapılacak olan değerlendirmelerde Din Adamlarının bir bütün olarak ele alınıp bu şekilde değerlendirilmeleri gerekmektedir. Çok sınırlı bir eğitimle yetişmiş dönemin bazı din adamlarına bakarak tüm Osmanlı ulemasının tutucu ve reform sürecini tıkayan bir unsur olarak görmek haksızlıktır. Bu noktadan hareketle Mehmet Akif, Din Adamlarının bir kısmını eleştirmiştir. Onun Din Adamları hakkındaki düşüncelerini ele alırken bu noktadan hareketle Din Adamlarının genelini eleştirmemiştir. Çünkü Osmanlı ilmiye sınıfı çok geniş bir müessese olup modernleşmede öncü rol oynayan çoğu mütefekkir ve din adamı da bu grup içinden çıkmıştır.⁴²⁰

Mehmet Akif İslamiyet'teki bozulmaların sebeplerinden birisi olarak Din Adamlarından cahil ve bilgisiz olanları görür. Aslında ilim ile İslamiyet arasında uçurum yoktur. Bazı Din Adamı kılığındaki sözde aydınlar İslamiyet'i ilme düşman göstererek yanlış bir şekilde yorumlamışlardır. İslam âlemi bu yanlışlar yüzünden geri kalmış ve saplandığı çukurdan çıkamamıştır.

Mehmet Akif'in üzerinde durduğu en mühim nokta insan ve insan ile kâinat arasındaki münasebettir. Bir kısım Din Adamlarına göre insan aciz bir varlık olup, elinden bir şey gelmez. Onların bir kısmına göre dünya değersizdir. Mehmet Akif'e göre İslam Âlemini yıkan bu görüştür. Safahatın birinci cildinde “*İnsan*” başlıklı şiirinde bu görüşe karşı çıkmıştır. Şiirde tasvir ettiği insan tipi tamamıyla aktif, Kur'an'ın ruhuna olduğu kadar, çağdaş insan tasavvuruna da uygundur.⁴²¹ Bununla ilgili olarak şöyle demektedir:

“Haberdar olmamışsın kendi zatından da hala sen,

“Muhakkar bir vücudum!” dersin ey insan, fakat bilsen...

Senin mahiyyetin hatta meleklerden de ulvidir:

Avalim sende pinhandır, cihanlar senle matvidir:”⁴²²

Akif, cahil ve bilgisiz hocalara karşıydı. “*Süleymaniye Kürsüsünde*” adlı şiirinde namazdan sonra bir hocanın vaazını şiirleştirmiştir:

⁴²⁰ Hakyemez, Osmanlı İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı, s.105 .

⁴²¹ Kaplan, “Mehmet Akif'e Göre İlim ve Din”, s.15.

⁴²² Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.64.

“Hele ilmiyye bayağıdan da aşağı bir turşu!

Bab’ı Fetva denilen daire ümmi koğuşu,

Anne karnından icazetlidir, ecdada çeker;

Yürüsün bir de sarık, al sana kadiasker!”⁴²³

Aynı şiirin devamında Mehmet Akif, birkaç hoca efendiye memleketin içine düştüğü durum karşısında neler hissettiklerini sormuş. Hocaların verdikleri cevap ise çok şaşırtıcıdır:

“Hüsn-i zanneylediğim bir iki fazıl hocanın,

İstedim fikrini açmak; dedim: Artık uyanın!

Memleket mahvoluyor, din de beraber gidiyor;

Size Kur’an, bakınız uzaktan mı diyor?

-Memleket mahvolacak, olmayacak... baştakiler,

Düşünürler ona mevcud ise bir çare eğer.

Gelelim dine: Ne mümkün çalışıp kurtarmak?

Bede’e’-d-dinu gariben...”⁴²⁴ Sözü elbet çıkacak.”⁴²⁵

Nahl suresi 125.ayeti tefsir eden (Sebilü’r-Reşad 15 Ağustos 1912) Mehmet Akif, *“Ömründe Mektep, Medrese görmeyen üç beş hadisle on şer’i masaldan başka sermayesi olmayan ümmi vaizler kürsüleri doldura beli millet, dini umacı hey’etinde, Hz.Peygamber de haşa Yeniçeri Ağası fitratında tahayyül etmeye başladı. İslam’ın o pak, o temiz, o nezih siması aklımızdan silindi gitti. Hiç esasa imanı olmayanları cehennemle korkutmak yahut o pek çok kılığa soktukları cennetle avutmak mümkün olur*

⁴²³ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.146.

⁴²⁴ Bede’e’-d-dinu gariben sözüyle Mehmet Akif’in kastettiği Peygamber Efendimizin Hadisi Şerifidir. Hadis’i Şerif’te Peygamber Efendimiz *“Din garip başladı, garip gidecek”* buyurmuşlardır. Ulema kendi sorumsuzluğunu ve acizliğini bu hadis’e dayandırmaya çalışmıştır. Bkn: Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, İstanbul, 1990, Cilt II, s.39.

⁴²⁵ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.147.

mu?”⁴²⁶ Demek suretiyle dinin güzelliklerini, doğruluklarını ve gerçeklerini göstermemiz gerektiğini belirtir.

Mehmet Akif cemaate içtimaiyat lazım olduğunu; doğuda, batıda, kuzeyde ve güneyde olan Müslümanların zulüm, perişanlık ve sefalet içinde yaşadıklarını belirtir. Dini bilmeyen, dinden anlamayan vaizlerin kürsüye çıkmalarına karşı çıkar. Ona göre vaiz milletin mazisini bilmeli, cemaati geleceğe hazırlamalıdır.⁴²⁷

Yine bir başka şiirinde Mehmet Akif Din Adamları hakkındaki eleştirilerini şu şekilde sürdürür:

“Ya taassupları? Hiç sorma nasıl maskaraca?

O, uzun hırkasının yenleri yerlerde, hoca.

Hem bakarsın eşi yok dine teaddisinde

Milletin hayrı için her ne düşünsen Bid’at;

Şer’i tağyir ile terzil ise haşa sünnet

Ne Hüda’dan sıkılırlar ne de Peygamber’dan,

Bu ilimsiz hocalardan bu beyinsizlerden

*Çekecek memleketin hali ne olmaz, düşünün!”*⁴²⁸ Onun istediği Din Adamı, ilmi ile amil, dinin güncel meselelerine vakıf, halkı her alanda aydınlatan yani dini iyi bilip halkı aydınlatan kimsedir.

Mehmet Akif Medreselere Safahatında dünün medreseleri, günün medreseleri gözüyle bakmaktadır. İsimleri aynı olup durumları farklı iki müessese hakkında dünün medresesi; kendisine verilen görevi, kendisinden bekleneni layıkıyla yerine getirmiştir. Gün’ün Medresesi ise; âdeta taassup yuvası haline gelmiştir. Mehmet Akif’in karşı olduğu günün medreseleri ve bir kısım din adamlarıdır. Sağlam bir medrese eğitimi ile

⁴²⁶ Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif’in Kur’an-ı Kerim’i Tefsiri Mev’ıza ve Hutbeleri, s.58.

⁴²⁷ Timurtaş, Mehmet Akif ve Cemiyetimiz, s.35-36.

⁴²⁸ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.151.

beraber mektep eğitimini de hakkıyla alan Mehmet Akif, bu iki eğitimi hem düşünce dünyasında hem de hayatında mezcetmeyi başarmıştır.

1.1.5. Müslümanların İçinde Bulunduğu Durum

Mehmet Akif'in yaşadığı dönem sosyal ve siyasi kargaşaların olduğu Dünyadaki Müslüman milletlerin içinde bulundukları durumun son derece kötü olduğu bir dönemdir. Mehmet Akif özellikle İkinci Meşrutiyet sonrası dönemde Müslümanların içinde bulundukları duruma geniş bir şekilde değinmiştir. Mehmet Akif'i İslamcılık düşüncesi bağlamında değerlendirirken, onun düşüncelerini ele alırken onun dünyadaki Müslümanların içinde bulundukları duruma, Mehmet Akif'in bunlar hakkında ki düşüncelerine ve çözüm önerilerine bakmamız gerekmektedir.

19. yy'ın sonları ile 20. yy'ın başlarına gelindiğinde İslam âlemi, sosyal ve ekonomik olarak büyük bir buhran içerisindeydi. Her ne kadar zayıflasa da aralarında tek güçlü ve büyük devlet Osmanlı Devleti idi.⁴²⁹

Bu dönemde İslam Dünyasına baktığımız zaman her biri muhtelif gruplara ayrılmış olup çok farklı vaziyet ve etkilere sahiptiler. Afrika zezailerinin Müslümanlığı samimiyetten uzak, Malezyalılar kendi aralarında ticari faaliyetle meşgul, Çin Müslümanları genel itibariyle dağınık ve merkezden oldukça uzak bulunmaktaydılar. Tatarlar asimile ediliyor göçürken, Afganlılar, çöller ve dağlarda ayrı yerde yaşıyorlardı. İranlı Müslümanlar içerisinde Şia teşkil etmiş ve onlar da mazilerine bakarak hususi emeller peşinde koşmaktaydılar. İngiliz sömürsündeki Hindistan Müslümanları Budistlerle daima mücadele içindeydiler. Araplar İslam âlemi üzerinde hâkimiyet kurma hevesinden vazgeçmemişlerse de kabile reisleri ve kabileler arasındaki nefret ve zıtlıklar dolayısıyla eski üstünlüklerini kaybetmişlerdir. Yani Hollanda sömürsü altında bulunan Endonezya'ya varıncaya kadar dünyanın dört bir yanındaki İslam Ülkelerinin hürriyet ve istiklalleri için gözlerini Osmanlı'ya diktikleri bir dönemdir.⁴³⁰

Böyle bir dönemde Mehmet Akif, İslamcı cereyanın tam ortasında bulmuştur kendini. İslamcı düşünce halk ve devlet yapısından çok kişilerin ahlakındaki değişiklik ve genel

⁴²⁹ Hülagü, Pan- İslamist Faaliyetler, s.230.

⁴³⁰ Hülagü, Pan-İslamist Faaliyetler, s.233, 234.

hareket tarzlarındaki bozukluk yüzünden varlığımızın tehlikeye girdiği, Dünyadaki Müslümanların başına gelen felaketlerin İslam'dan kopmaktan ileri geldiği, bu felaketlerden ise tekrar İslam'a dönmekle kurtulabileceğimiz tezini müdafaa ediyordu. İslam'ın ilerlemeye, kalkınmaya aykırı olmadığını, karşı tarafın iddialarına cevap olarak söylüyordu.⁴³¹

Şiirlerinde ve düzyazılarında Dünyadaki Müslümanların neden bu hale düştüklerini, bunun çözüm yollarını ve yapılması gerekenleri bir bir sıralayan Mehmet Akif Ankebut suresini tefsir ederken (26 Nisan 1911) Müslümanların Kur'an'daki hakikatleri Allah(c.c.) olanca dehşetle ihtar edip dururken nasıl oluyor da gözlerini açmadıklarından, meskenetler, ataletler, gayretsizlikler içinde sürüklenip durduklarından bahseder. Üç yüz, üç yüz elli milyona varan cemaati müsliminin bugünkü haline dikkat çeker. İslam'ın say dini, mücahede dini, şan, şevket, şeref ve azamet rehberi iken o dini mübine intisap davası güden, dünyanın muhtelif coğrafyalarında âtıl, batıl, miskin, zelil birtakım yığınların canlı köşe yığınları teşkil ettiğini vurgular. Çözüm yolu olarak bu durumdan kurtulmanın yolunun çalışmak olduğunu belirtir.⁴³² Müslümanların günümüzdeki durumlarını kabul etmez ve tembellikten miskinlikten kurtularak çalışmamız gerektiğini belirtir.

Yine Süleymaniye Kürsüsünde Mehmet Akif Tatar Müslümanlarından, Türkistan'dan, Çin'den, Hindistan'dan bahseder ve gördüğü manzara aynıdır. İnsanların kayıtsızlığı her yerde aynıdır.⁴³³ Japonlara ise hayrandır:

“Sorunuz şimdi de Japonlar nasıl millettir?

Onu tasvire zafer-yâb olamam hayrettir.

Şu kadar söyleyeyim; din-i mübinin orada,

Ruh-u feyyazı yayılmış yalnız şekli: Buda.

Siz gidin saffet-i İslam'ı Japonlarda görün.

O küçük boylu, büyük milletin efradı bugün.

⁴³¹ Karakoç, Mehmet Akif, s.17.

⁴³² Doğrul, Ömer Rıza, Kur'an'dan Ayetler, İstanbul,1944, s.44.

⁴³³ Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı cilt II, s 60.

Müslümanlıktaki erkân-ı sıyanette ferid.

Müslüman denmek için eksiği ancak tevhid.”

“Müslümanlık sanırım parlayacaktır orada

Sâde, Osmanlıların gayreti lazım arada.”⁴³⁴

Mehmet Akif konuyla alakalı olarak Fatih Camiinde bir vaazında (7 Şubat 1913) Dünyadaki Müslümanların durumuna değinerek, Müslümanların neden bu hale geldiğini, Çin’de, Hint’te, cenupta yani dünyanın her yerinde Müslümanların durgunluk, gevşeklik içinde, uyuşuk bir halde olduklarından, birbirlerini tanımayıp birbirlerini sevmediklerinden, dünyanın neresinde ne kadar Müslüman varsa birbirlerini tanımak istedikleri zaman Frenklere, Frenk kitaplarına müracaat ettiklerinden bahsetmiştir. Vaazının devamında Müslümanlar kadar dağınık ve ayrı millet olmadığından ve Müslümanların cahilliğinden bahseder. İslam Dünyasının güçlü ve parlak zamanlarında, her alanda ne kadar ileri olduğundan, İnsanların Avrupa’dan kalkıp Bağdat’a, Endülüs’e okumaya geldiklerinden, şimdi ise durumun tam tersi olduğundan bahseder.⁴³⁵ Durumun Müslümanlar aleyhine bu şekilde değişmesine sebep Müslümanların çalışmamaları ve oluşan yenedünya düzenine kayıtsız kalmaları olmuştur. Avrupa’da özellikle Rönesans’la birlikte kültürel ve bilimsel alanlarda gözlemlenen gelişmeleri takip etmekle yetinmişiz.

Mehmet Akif başka bir vaazında yeryüzünün dürte üçünü Müslümanlar kapladığı halde Müslümanların hiçbir hayat eseri gösteremediklerini söyleyerek: *“Müslüman olarak bizler İslam’ın aslından ve dosdoğru şeklinden gafiliz. İslamiyet’i şimdiki haline getirince artık hiçbirimizde uyanıklıktan eser kalmadı. Başka iklimlerde yaşayan dindaşlarımızın felaketine bakarak, kendimize gelmiyoruz; çünkü zavallıların kaynayıp gittikleri o kan girdapları bizim denizlerimizden uzakta bulunuyor. Lakin şu bizim kendi gözümüzün önünde geçen, kendi başımızın üstünde dönen facialardan ibret almıyoruz. Bizi dört taraftan çeviren felakette her ferdin istisnasız mes’uliyeti vardır. Eğer herkes gerek nefsi gerek halikına, dindaşlarına, vatandaşlarına karşı ifa ile mükellef bulunduğu vazifeleri ihmal etmiş olmasaydı bu musibetler, bu belalar, başımıza gelmezdi. Biz dört sene evveline gelinceye kadar susup oturmakta, şu dört seneyi de*

⁴³⁴ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s 153.

⁴³⁵ Doğrul, Kur’an’dan Ayetler, s.109-/110.

oturup muttasıl söylemekle heder ettik."⁴³⁶ bu felaketlerin sebeplerinin kendimiz olduğunu belirtmiştir.

Rad suresi on ikinci ayetini tefsir eden Mehmet Akif üç yüz elli milyona varan İslam Âleminin küçük bir cemaat iken nasıl harikalar gösterip cihana hâkim olduğundan, şimdi ise aynı İslam âleminin cihan mahkûmu olduğundan bahseder. Bu durumun sebebinin ne olduğunu sorar ve cevabı kendisi verir:” *Biz bu felaketlerin bu musibetlerin sebebini hep kendimizde aramalı, hep kendi nefsimizi muhasebe altına almalıyız. O zaman görürüz ki biz her ne çekersek kendi amelimizin cezasıdır. Şehameti, himmeti, saiyyi, sıtkı, istikameti, iffeti, ittihadı, teavünü, asabiyeti, gayreti, faaliyeti, bırakmanın mukabili zillet ve mahkûmiyettir.*” Demek suretiyle başımıza her ne geliyorsa sebebinin kendimiz olduğunu belirtir. Önce kendimize bakmalıyız ve kendimizi sorgulamalıyız.⁴³⁷

Mehmet Akif Süleymaniye kürsüsündeki bir vaazında, yine durumu analiz eder ve şarktaki Müslümanın, garptaki Müslümanın imdadına koşmadığını, hâl böyleyken İslam âleminin felaket üstüne felaket görmesinin, felaketin birinden kurtulup başkasına uğramasının doğal olduğunu söyler.⁴³⁸ Yani bizdeki hastalığın bizlerin bu durumda olmasının sebebinin Müslümanların sadece kendilerini düşünüp diğer Müslümanları umursamamalarından kaynaklandığını ve bu durum böyle devam ettiği müddetçe de başımıza gelen felaketlerin hiçbir zaman bitmeyeceğini belirtir.

Mehmet Akif Mücadele suresinin tefsirinde geçmişten ders almadığımızı, Peygamberimizin sözlerine kulak vermeyenlerin ne ağır zillete mahkûm olduklarından bahseder. Bir zamanlar kudret ve şevketimiz cihanı titretirken bugün düştüğümüz durumun vahim olduğuna, kendimize gelmezsek, Kur'an'a sınıksız sarılmazsak, düşmandan daha kuvvetli olmaya çalışmazsak, garbın rezaili yerine fennini, sanatını sokamazsak durumun vahim olduğunu, milletlerin maskarası, Müslümanlığın yüz karası olacağımızı söyleyerek⁴³⁹ çözüm önerisini de böylece bizlere sunmuş olmaktadır. Bununla alakalı bir şiirinde Mehmet Akif:

“Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz:

⁴³⁶ Doğrul, Kur'an'dan Ayetler, s.87-88.

⁴³⁷ Doğrul, Kur'an'dan Ayetler, s.135.

⁴³⁸ Doğrul, Kur'an'dan Ayetler, s.135.

⁴³⁹ Doğrul, Kur'an'dan Ayetler, s.85-86.

Gelmişiz dünyaya milliyet nedir öğretmişiz!

Kapkaranlıktan bütün âfâki insaniyyetin

Nûr olup fışkırmışız ta sinesinden zulmetin;

Yarmışız edvar-ı fetretten kalan yeldaları;

Fikr-i ferda doğmadan yağıdirmışız ferdaları!

Öyle ferdalar ki: Kaldırmış serâpâ âlemi;

Dideler bir câvidânî fecrin olmuş mahremi

Yirmi beş yıl, yirmi beş bin yıl kadar feyyaz imiş!

Bak ne ânî bir tekâmül! Bak ki: Hâla mündehiş

Yâd-ı fevka 'l-i'tiyadından onun tarihler;

Görmemiş benzer o müdhiş seyri, hem görmez beşer

Bir taraftan dinimiz, ahlâkımız, irfanımız;

Bir taraftan seyfe mekrun adlimiz, ihsanımız;

Yükselip akvamı almış fevc fevc aguşuna;

*Hepsi dalmış vahdetin aheng-i cûş-a-cûşuna.*⁴⁴⁰

Bu sözlerle geçmişteki şanlı mazimizi bizlere hatırlatır. Mehmet Akif'in bu şiirini yorumlayan Tuncay İmamoğlu "yukarıdaki söylemler, Müslüman toplumlarının ilk dönemlerde sahip olmuş oldukları doğru tasavvur-doğru eylem ilişkisini yansıtmaları bakımından son derece önemlidir. Onların kendileri dışındaki toplumlara önderlik etmelerinin ve o toplumları etkilemelerinin ana unsuru sahip oldukları tasavvur ve eylem ilişkisinin tutarlılığıdır. Ancak daha sonraki devirlerde Kur'an'ın inşa etmiş olduğu bu insanın yerini, tabiri caiz ise insanın inşa ettiği bir din almıştır. Yani fütuhât dönemlerinde kitabına uyulan bir din varken, sonraki dönemlerde kitabına uydurulan

⁴⁴⁰ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.191.

Şarka in, mağribe yüksel, göremezsın galeyanın

Nasıl olmuştı uyuşmuş, bütün ümmette bu kan?”⁴⁴⁴ Bu sözleriyle Mehmet Akif, Dünyanın her yerindeki Müslümanların durumlarının aynı olduğunu belirtir.

Mehmet Akif şiirinde doğu dünyasında gördüğü yerleri oradaki izlenimlerini anlatırken, insanların bilgisizliğine, cahilliğine, dine karşı duyarsızlığına değinerek, gezdiği yerlerin ve oradaki insanların perişanlıklarından bahseder.⁴⁴⁵
“Derinlerden gelir feryadı yüz binlerce âlâmın;

Ufuklar bir kızıl çember, bükük boynunda İslam’ın!

Göğüsler hırlayıp durmakta, zincirler daralmakta;

Bunalmış kalmış, üç yüz elli milyon cansa gırtlakta!”⁴⁴⁶

Şiirin devamında Hz. Peygamberin doğduğu toprakların şimdi ne hallerde olduğundan bahseden Mehmet Akif, şiirin sonunu ise İslam dünyasındaki bu çöküntü ve mahrumiyetin son bulmasını isteyerek Allahu Teâla’dan bir umut ışığı bekler.

Mehmet Akif Hatıralar isimli beşinci kitaptaki şiirlerinden birisine Al’i İmran Suresi 173.Ayeti mealen “*O mü’minlere ind’allah ecr-i azim vardır ki: Birtakım kimseler kendilerine “Düşmanlarınız sizin için kuvvetlerini topladılar; onlardan korkmalısınız” dedikleri zaman bu haber imanlarını artırır da:” Allah’ın nusreti bize kâfidir, o ne güzel muhafızdır*”⁴⁴⁷ ayet-i celilesi ile başlar, şiirinin devamında ise:

“O vicdan neredir, lakin? o iman kimde var? Heyhat!

Ne olmuş bende bilmem, pek karanlık şimdi hissiyat!

O imandan velev pek az nasip olsaydı millete,

Şu üç yüz elli milyon halkı görmezdin bu zillete.”⁴⁴⁸ Mehmet Akif Ayet’i Kerime’de geçen müjde verilen o imanlı insanların şimdi nerede olduğunu sorar ve o insanlardan

⁴⁴⁴ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.369.

⁴⁴⁵ Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, İstanbul, 1992, cilt 4, s16-21.

⁴⁴⁶ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s,411.

⁴⁴⁷ Al-i İmran,3/173.

⁴⁴⁸ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s 275.

çok azının bile olması durumunda İslam âleminin günümüzdeki gibi olmayacağını belirtir.

Dünyadaki Müslümanların durumu Mehmet Akif'in gözüyle bu şekildedir. Bir taraftan onların durumuna, nasıl bu hale düştüklerine değinirken diğer taraftan da çözüm önerisini sunmuştur. Ona göre tek çare “İttihad-ı İslam” dır. Ancak bu şekilde Müslümanlar kurtuluşa ereceklerdir. Bunun yolu ise çalışmak, azim, kararlılık, İslam'ın koyduğu emirlere riayet etmek ve geçmişteki Müslümanların o parlak günleri nasıl yaşadıklarını, o büyük İslam Medeniyetini nasıl tesis ettiklerini araştırarak, kendilerinin nasıl bu hale düştüklerini sorgulamaktan geçmektedir.

1.2.Siyasi Görüşleri ve Dönemin Önemli Siyasi Gelişmeleri

Çalışmamızın bu bölümünde Mehmet Akif'in, eserlerinde sıkça vurguladığı kavramlardan bahsedeceğiz. İslamcılık açısından son derece önemli olan bu kavramları konu bütünlüğü oluşturması açısından başlıklar halinde değerlendirmeyi uygun bulduk. Bu kavramlar hakkındaki düşüncelerini kronolojik olarak belirtmeye gayret gösterdik.

1.2.1. Sultan II. Abdülhamid Hakkındaki Düşünceleri

Mehmet Akif'in yaşadığı dönem Osmanlının can çekiştiği, ayakta tutulmaya çalışıldığı dönemdir. Osmanlının başında Sultan II. Abdülhamid vardır. Sultan II. Abdülhamid, devleti ayakta tutmak için “İttihad-ı İslam” politikasını resmi devlet politikası olarak belirlemişti. Sultanın amacı, kötü giden gidişata dur demek, devleti içine düştüğü zor durumdan kurtarıp o eski şaşalı günlerine tekrar kavuşturmak ve Müslüman toplumların birliği ile Batıya karşı alternatif bir güç oluşturmaktır. Mehmet Akif ve çağdaşı Aydınlarla aynı politikayı benimseyen Sultan onlara karşı farklı bir tutum içerisinde olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in böyle bir tutum içerisinde olmasının sebebini o zamanın şartlarında aramak doğru olacaktır.

Bir araştırmaya göre “İslamcı” münevverlerin II. Abdülhamid yönetimine karşı geliştirdikleri muhalefetin ana eksenini oluşturan iki kavram “*istibdat*” ve “*meşrutiyet -i meşrûa*”dır. İslamcıların bu kavramlara yükledikleri anlam ve getirdikleri yorumlar II. Abdülhamid yönetimine olan muhalefetlerine dinî bir meşrûiyet sağlamaya yöneliktir. Meşrutiyet ve onun karşıtı olarak kullanılan “*istibdat*” kavramlarına getirilen

yorumlar, genellikle İslam kaynaklarına dayanılarak ele alınmakla birlikte, asıl olarak kendilerinden önceki Yeni Osmanlılar'ın geliştirdikleri fikirlere dayanır. İslamcıların, bu alanda Yeni Osmanlılardan devraldığı düşünsel mirasa fazlaca bir katkı yaptıkları da söylenemez.⁴⁴⁹

Bu dönemde Sultan II. Abdülhamit'e muhalif olan birçok aydın bulunmaktaydı. Bunlardan birisi Mehmet Akif'tir. Mehmet Akif Sultan II. Abdülhamid'e karşı oldukça sert bir muhalefet sergilemiştir. Mehmet Akif ve onun gibi düşünenlere göre, II. Meşrutiyet ilan edilirse bu devir kapanacak, müstebdit yöneticiler yönetimden ellerini çekecekler ve yeni bir devir başlayacaktır. Mehmet Akif bu devrin (İstibdat) kötülüğünü II. Meşrutiyet'in ilanından duyduğu sevinci dile getirdiği “*İstibdat*” adlı manzumesiyle dile getirmekte; manzumesinde bu devrin milletin kalbinde kötü bir hatıra bıraktığını, halkın bu devirde hep zillet gördüğünü anlatmaktadır:

*“Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdad,
Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!*

Diyor ecdadımız makberlerinden: “Ey sefil ahfad

*Niçin binlerce ma'sum öldürürken her gelen cellad,
Huruş etmezdi, mezbûhane olsun, kimseden feryad?*

Otuz milyon ahali, üç şakinin böyle mahkûmu

Olup çeksin hükümet namına bir bar-ı meş umu!

Utanmaz mıydınız bir, saysalar zalimle mazlumu!

Siz, ey insanlık isti'dadının dünyada mahrumu,

Semalardan da yüksek tuttunuzbir zıll-i mevhumu!”⁴⁵⁰

Yine İstibdat devrinin kötülüğünü, milletin o zaman yokluklar, perişanlıklar içinde bulunduğunu başka bir eserinde şöyle ifade etmektedir:

⁴⁴⁹ Ozan, İbrahim Halil,” II. Abdulhamit Döneminde İslamcı Muhalefet ve Mehmet Akif Ersoy”, s.149.

⁴⁵⁰ Ersoy, Safahat. Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.73.

“Ne felâket ne rezâletti o devrin hâli!

Başta bir kukla, bütün milletin istikbâli,

İki üç kuklacının keyfine mahkûm olmuş:

Bir siyaset ki didiklerdi, eminim, Karakuş!

Nerde bir maskara sivrilse, hayâsızlara pîr,

Haydi Mâbeyn-i Hümâyûn’a!... Ya bâlâ ya vezîr!

Ümmetin hâline baktım ki: Yürekler yarası!

Ne bir ekmek yedirir iş; ne de ekmek parası.”⁴⁵¹

Başka bir şiirinde Mehmet Akif:

“O birkaç hayme halkından cihangirane bir devlet

Çekermiş, bir zaman dünyayı, le zan eylemiş millet;

Zaman gelsin de görsün böyle dünyalar kadar zillet,

Otuz üç yıl devan etsin, başından gitmesin nekbet...

Bu bir ibrettir amma olmayaydık böyle biz ibret!”⁴⁵² diyerek II. Abdülhamid dönemini eleştirmiştir.

Esasen İslamcılık sultan II. Abdülhamid tarafından devlet politikası olarak benimsenmiş ve bu doğrultuda birçok çalışmalar yapılmıştır. Mehmet Akif de görüş ve düşünceleriyle İslamcılığa yakın bir çizgide durmuştur. İkisi de genel anlamda aynı yönde düşüncelere sahip olmalarına rağmen, Mehmet Akif’in Sultan II. Abdülhamid’e muhalif olması bizce olgular bazında olmayıp ilkeler bazındadır. Ancak Sultan II. Abdülhamid uyguladığı İslamcılık politikasında Aydınlardan da yararlanmaya çalışsaydı onların da desteğini kazanacaktı ve belki de tahttan indirilmeyecek ve II. Meşrutiyet ilan edilmeyecekti.

⁴⁵¹ Ersoy, Safahat. Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.146.

⁴⁵² Ersoy, Safahat. Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.73.

II. Meşrutiyetin ilanına kadar yaşanan devir Akif'in gözüyle bu şekildedir. Mehmet Akif Meşrutiyetin ilanı sırasında “*Safahat*” şairi idi. Ancak Meşrutiyetin ilanı, Osmanlı İmparatorluğunu asırlık dertlerinden sorunlarından kurtaramadı. Memleket bu yüzden çeşitli buhranlar ve güçlüklerle karşılaştı. Kurtuluş çareleri arayıp bulmak günün en önemli meselesini teşkil etmeye başladı.⁴⁵³

Sultan II. Abdülhamit'in İslam birliği ve hilafet siyaseti, bütün Müslümanları birleştirme hayali devlet politikası olarak benimsenmiş ve bu doğrultuda birçok çalışmalar yapılmıştır. Mehmet Akif de bu görüşlere yakın bir çizgide durmasına rağmen, Sultan II. Abdülhamit'in “*kendi denetimi dışında bir düşünsel gelişme olmamasına dikkat etmesi*”nin ona karşı tepkilerin bir nedeni olabileceği düşünülebilir.

1.2.2. İttihat ve Terakki

Sultan II. Abdülhamid'i devirerek yerine geçen ve yeni bir döneme kapı aralayan İttihatçılar bu yeni dönemde kendilerinden bekleneni verememişlerdir. Bu yeni dönemde bu cemiyete üye olup destek veren, sonra da bu cemiyetten ayrılan Mehmet Akif bir şiirinde işlerin iyice kötüye gittiğini görerek büyük bir üzüntüye kapılır:

“İyi, lakin ne kadar beklemiş olsan işler,

Eskisinden daha berbat, iyileşmek ne gezer!

Vatanın takati yoktur yeniden ihmale:

Doludizgin gidiyor baksana izmihlale!”⁴⁵⁴

Artık onların karşısında olup yapılanları beğenmiyordu. Yanlış hareketler kötü idare neticesinde memleketin düştüğü sıkıntılar, onun ruhunda büyük ıstıraplar meydana getirmiştir. Mehmet Akif yanıldığının farkına varmıştı. İttihat ve Terakki onun beklentilerini karşılayamamıştı. Hatta o kadar karamsar ki, Meşrutiyet'in ilanından sonraki devrenin hürriyet bakımından da iktisadi ve refah bakımından da Sultan II.

⁴⁵³ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: Ömer Rıza Doğrul, s.XV,XVI.

⁴⁵⁴ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.161.

Abdülhamid dönemini arattığını, fakat artık eski devri geri döndürmenin mümkün olamayacağını söylemiştir:⁴⁵⁵

Mehmet Akif II. Meşrutiyetin ilanı için İttihat ve Terakkiyi desteklerken Sultan II. Abdülhamid'e karşı ise muhalefet etmiştir. Geline bu noktada ise İttihat ve Terakkiyi sert bir şekilde eleştirmiştir. Mehmet Akif'teki bu düşünce değişikliği akla şu soruyu getirmektedir. Mehmet Akif Sultan II. Abdülhamid'e muhalefetinden dolayı pişman mıdır? İstibdat olarak adlandırdığı dönem İttihat ve Terakkili dönemden daha mı iyiydi? Acaba Mehmet Akif Sultan II. Abdülhamid'e sert muhalefetinden dolayı pişman mıdır? Tüm bu sorular neticesinde bu konuda iki farklı yaklaşım söz konusudur. Onun Sultan II. Abdülhamid'e karşı bu derece sert muhalefetinden pişman olduğunu söyleyenler ile asla pişman olmadığını söyleyenler karşımıza çıkmaktadır.

Onun pişman olduğunu söyleyenler İttihat ve Terakkiden umduğunu bulamayan Mehmet Akif'in zaman içinde istibdat olarak adlandırılan dönem ve dönemin padişahı hakkındaki kanaatlerinde değişikliklerin olduğunu belirtirler. Zira gelmesi için her türlü fedakârlığı göze aldıkları hürriyet gelmiş ancak sonuç devr-i istibdadı aratır bir manzara ortaya çıkarmıştı. İşte bu düşüncenin etkisi ile olacak Mehmet Akif'in, II. Abdülhamid'e karşı beslediği önceki düşüncelerinden neredeyse tamamen vazgeçtiğini savunurlar ve bu düşüncelerini “*Asım*” adlı şiirindeki aşağıdaki mısraları örnek vererek delillendirmeye çalışırlar:⁴⁵⁶

“Çivi bir an'anedir bizde, sökermiş çiviye.

-Ortalık şöyle fena, böyle fena müzebzeb işler,

Ah o Yıldız'daki baykuş ölüvermezse eğer,

Akıbet çok kötü... dibace-i ma'lumiyle,

Söze girdim.

- Kızıyor muydu?

⁴⁵⁵ Timurtaş, Mehmet Akif ve Cemiyetimiz, s.29.

⁴⁵⁶ Göçer, Güngör, “Mehmet Akif Ersoy’un Siyasal Kimliği ve İttihat ve Terakki ile Olan İlişkisi”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2017, Cilt 9, Sayı Haziran 19, s.359.

-Hayır.

- Tekmille!

- Bırakan var mı ki? Rahmetli hocam doğrularak

Dedi:

“Oğlum bu temenni neye benzer, bana bak:

Eşeklerin canı yükten yanar, aman, derler,

Nedir bu çektiğimiz dert, çifte çifte semer!

Biriyle uğraşırken gelip çatar öbürü;

Gelir ki taş gibi hain, hem eskisinden iri.

Semerci ustası geberseydi... Değmeyin keyfe!

Evet, gebermelidir inkisar edin herife.

Zavallı usta göçer bir gün akibet, ancak

Makamı öyle uzun boylu nerede boş kalacak?

Çıracak mı, kalfa mı, kim varsa yaslanır köşeye;

Takım biçer durur artık gelen giden eşeğe.

Adam meğer acemiymiş, semerse hayli hüner;

Sırayla baytarı boylar zavallı merkepler.

Bütün o beller, omuzlar çürür çürür oyulur;

Sonunda her birinin sırtı yemyeşil et olur:

“Giden semerciyi, derler, bulur muyuz şimdi?

Ya böyle kalfa değil, basbayağı muallimdi.

Nasıl da kadrini vaktiyle bilemedik, tuhaf iş:

Semer değilmiş o rahmetlininki devletmiş!”⁴⁵⁷

Onun pişman olduğunu söyleyenler “*Asım*” da ki bu mısraları örnek göstererek Mehmet Akif’in II. Abdülhamid devri sonrasında yaşadıkları karşısında bir pişmanlık duyduğunu açıkça ortaya koyarak geçmişte yaptığı hatayı telafi etmeye çalıştığını belirtirler.⁴⁵⁸

Mehmet Akif’in pişman olmadığını söyleyenler de yine “*Asım*” adlı şiirinden örnek verirler. Bu durumu “*Asım*” isimli şiirle delillendirmeye çalışanlara yine aynı şiirle cevap verirler. Bu şiirde Köse İmamın İstibdada karşı çıkarak sürgüne gittiği ve sonraki beklediği hürriyetin bu şekilde olmadığını ve bu yeni devrin II. Abdülhamid devrini arar hale geldiğini belirtir. Ancak bu sözlerde pişmanlık olmadığını belirtirler.⁴⁵⁹

“Ensesinden tutup eyyamı da gelsin o devir.

Milletin beş parasız onda, emin ol, yedisi!

Gündüzün aç dolaşır, akşama kırk ev kedisi!

Yatırın âlemi çavdar karışık mezbeleğe:

Ne bu? Ekmek! diye dünyayı verin velveleğe.

Hastalık, kehle, sefalet saradursun, kol kol,

Sade siz seyre bakın!

-Harb-i Umumi bu, ayol!

-Devr-i sabıkta gebermezdi adam böyle zelil,

Diri bir yanda uzanmış, ölü bir yanda sefil.

⁴⁵⁷ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.361.

⁴⁵⁸ Göçer, Güngör, “Mehmet Akif Ersoy’un Siyasal Kimliği ve İttihat ve Terakki ile Olan İlişkisi”, s.360.

⁴⁵⁹ Ozan, İbrahim Halil,” II. Abdulhamit Döneminde İslamcı Muhalefet ve Mehmet Akif Ersoy”, s.161.

-Niye Hürriyet için sürgüne gittindi?

-Evet...

“Devr’i sabık mı dedin şimdi?... Elindeyse çevir,”⁴⁶⁰

Onun “*Asım*”daki bu ifadelerinden II. Abdülhamid dönemini aradığını çıkaramayacağımızı olsa olsa İttihat ve Terakkinin yönetiminin daha kötü olduğunu çıkarabileceğimizi belirtirler.

Mehmet Akif, II. Abdülhamit hakkında yazdıklarından pişman mıdır? II. Meşrutiyet sonrası dönemde yazmış olduğu eserlerinde pişmanlığına dair ifadeler bulunabilirdi. Eğer ki Mehmet Akif II. Abdülhamid’e muhalefetinden pişman olsaydı onun aleyhine yazmış olduğu şiirleri kitaplarının son baskılarından çıkarırdı. Bunu destekleyecek mahiyette Mehmet Akif’in Tevfik Fikret’le girdiği “*Tarih-i Kadim*” tartışmalarında onun aleyhine yazmış olduğu şiirleri Tevfik Fikret’in ölümünden sonra kitaplarından çıkarmış olmasıdır.⁴⁶¹

Bize göre de Mehmet Akif’in II. Abdülhamid’e muhalefetinden pişman olmadığı sadece gelenin gideni arattığı misali Mehmet Akif’de adeta II. Abdülhamid dönemine kötünün iyisi gözüyle bakmaktadır. Yine II. Meşrutiyet sonrası Mehmet Akif’i incelediğimizde Sultan lehine bir yazıya rastlayamıyoruz. Mehmet Akif karakteri ve şahsiyeti gereği eğer gerçekten de II. Abdülhamid için yazdıklarından pişman olsaydı en azından bunu bir şekilde dile getirirdi ve beklide onun için yaptığı sert eleştirileri şiirlerinden ve makalelerinden çıkarırdı.

İttihat ve Terakkili yeni dönemde işler iyice karışmıştır. Her şeyin düzeleceğini ümit edenlere inat devlet gün geçtikçe kan kaybetmeye devam etmiştir. 31 Mart Vakası, Trablusgarp Savaşı ve ardından Balkan Savaşları neticesinde çok büyük toprak kayıpları meydana gelirken devlet oldukça zor duruma düşmüştür. Bu dönemde Devletin içine düştüğü bu durumdan kurtarılması için 3 ana düşünce belirlemiştir. Her şeyi tamamen batıya dönüşmede bulan “*Baticılar*”, Türk ırkının ve varlığının şuuruna varmayı temel kurtuluş prensibi sayan “*Türkçüler*”, devletin ve milletin kurtuluşunu İslam’a tam anlamıyla sarılmakta bulan “*İslamcılar*”.

⁴⁶⁰ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.365.

⁴⁶¹ Ozan, İbrahim Halil,” II. Abdülhamid Döneminde İslamcı Muhalefet ve Mehmet Akif Ersoy”, s.161.

1.2.3.Tefrika, Asabiyet/Kavmiyet, Milliyet ve Vahdete Dâir Görüşleri

Mehmet Âkif'in, dönemin problemlerini çok iyi bilip tahlil ettiği ve bunların düzelmesi için âzamî gayreti gösterdiği, hayatı ve şiirlerinden anlaşılmaktadır. Bu problemlerden birisi de Safahat'ta birkaç yerde değindiği Asabiyet ve birlik ve beraberlikten uzaklaşmadır. Bu şiirlerde Müslümanlık bağıyla bağlandıktan sonra, ayrılık ve kargaşaya sebep olan asabiyet unsurunun gereksiz ve zararlı olduğunu vurgulamakta, birlik ve beraberlik içinde bulunmanın önemine işaret etmektedir.⁴⁶²

*“Tefrika terim olarak belirli bir dinî, fıkri veya siyasî birliğe sahip insan topluluklarının bölünüp parçalanmasını, fırkalara ayrılmasını ifade eder.”*⁴⁶³ Mehmet Akif Müslümanların önündeki engellerden birisi olarak ta “tefrika” yı görmüştür. Birçok çalışmasında insanları bu yönde uyarıp tehlikeye dikkat çekerek dağılıp parçalanmanın önüne geçmek için çaba sarf etmiştir.

Tefrika konusundaki hassasiyetinin bir örneğini, İttihad ve Terakki Hey'et-i İlmiyyesi âzası iken Şehzâdebaşı Kulübü'nde yaptığı “İttihad Yaşatır, Yükseltir, Tefrika Yakar, Öldürür”⁴⁶⁴ başlıklı konuşmasında görmekteyiz.

Osmanlıya bağlı milletlerin arasına sokulan tefrika ve nifak hareketlerinden Mehmet Akif oldukça muzdariptir. Hürriyetin ilan edilmesi sanki memleketi ateşlemişti. Ayrılıklar, felaketler birbirini takip etmişti. Otuz bir mart faciası, ondan sonra Arnavutluk isyanı, öte yandan Trablusgarp derken Balkan savaşları çıkmıştır. Bu savaşlar, özellikle de Balkan savaşları Mehmet Akif'te derin izler bırakmıştır.

Mehmet Akif, Enfal Suresi 8/46. ayetini Tefsir ederken (30 Mayıs 1912)” *Hiçbir cemaati İslami'ye yoktur ki Allaha itaat etsin, Peygamberin gösterdiği yolda gitsin, efradı arasında ittihat olsun da o yine şevketinden, azametinden mahrum kalsın. Sonra hiçbir cemaati İslami'ye yoktur ki; Evamiri İlahiyeyim dinlemesin Rasulün tebligatına kulak vermesin, fertleri birbirine düşsünde o yine izmihlal uçurumlarına yuvarlanmasın.”* Böylece İslam'ın gösterdiği yolda sapmadan dümdüz ilerlemek

⁴⁶² Horoz, Yavuz, “Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat'ta Anlam ve Telmih Olarak Kullandığı Hadislerin İncelenmesi”, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2010, s.23 (Yayımlanmamış Yüksek Linans Tezi).

⁴⁶³ Başoğlu, Tuncay, Tefrika, DİA,2011, Cilt XXXX, s.279

⁴⁶⁴ Mehmed Âkif'in bu konuşması, önce Sırât-ı Müstakim'de çıkmış, ardından bu kitabın içinde tekrar yayımlanmıştır. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkn: Horoz, Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat'ta Anlam ve Telmih Olarak Kullandığı Hadislerin İncelenmesi, s.46.

gerektiğini vurgulamıştır. Tefsir'in devamında tefrikaya değinen Mehmet Akif: "Müslümanların kaynayıp gittiği uçurumlar hep tefrika yüzünden açılmış, o tefrikayı ise bütün azgınlıklar, avamiri İlahiyeye mübalağasızlıklar meydana getirmiştir. İslam dini insanları yalnız ahrete hazırlamaz, onlara dünyada insanca yaşamının nasıl olacağını hem nasıl kabil olunacağını gösterir." Birbirinizle uğraşmayınız yoksa korkaklaşır, kuvvetten de düşersiniz"⁴⁶⁵ ayetini örnek vererek, ittihattan ayrılan, birbirleriyle uğraşan milletlerin, geleceklerine veda ettiğini söylemiştir. Yaşamak isteyen millet için ittihadın son derece önemli olduğunu, birbirine kaynamış heyeti mecmuası bir bünya'ı mersus (kaynaşmış bir bina) vücuda getirmiş olan cemaatlerin, düşman topuyla tüfeğiyle kolay kolay devrilemeyeceğini belirterek⁴⁶⁶ Müslümanlar arasında birliğin ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.

Mehmet Akif bir makalesinde (5 Aralık 1912) milliyet meselesi etrafındaki, hassasiyet ve heyecanının asıl sebebini apaçık göstermiştir. Balkan savaşlarının sebebini aramıza soktukları tefrika olduğunu söyleyip devamında "Allahtan sonra yegâne istinatgâhımız olan o koca orduyu senelerden beridir isyan bastırmaya, memlekette kor kor olmuş tefrika yangınlarını söndürmeye mecbur etmek ızdırarında kalmasaydık askerimiz için böyle bir muvaffakiyetsizlik tasavvur olunabilir miydi? Bizi düşmanlarımızın kuvve-i külliyesi perişan etmedi; belki onların taliaları başımıza bu felaketi getirdi. Biz gözümüzü açıp onu tepelemedikten başka bilakis bütün kuvvetimizle ona zahir olduk, kendi süngümüzü kendimize çevirdik."⁴⁶⁷ Diyerek ordu içine sokulan nifakın böyle bir sonuç doğurduğunu yoksa kahraman Türk Askerinin böyle bir savaşta kolay kolay mağlup olamayacağını belirtir.

Yine Bayezid Kürsüsünde (30.01.1913) verdiği bir vaazında Mehmet Akif İslam'ın tayin etmiş olduğu ibadet ile ahkâmın, fertlerin ittihadını temin için olduğunu söyler. Fakat Müslümanlar kadar tefrika içinde kalan başka millet olmadığını, Allahın bütün emirlerinde hayat olduğu ve emri İlahinin en birincisinin de Müslümanların birliği olduğunu vurgular. "Irkı, adetleri, her şeyleri aykırı olan bu kadar insanı Müslümanlık kardeş yapmıştır. Hepsini kaynaştırıp bir arada yaşatmıştır. Bu yüzden muhtelif

⁴⁶⁵ Enfal Suresi,8/46

⁴⁶⁶ Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu,, Mehmet Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri,Ankara,1992,s.38-39

⁴⁶⁷ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.32-34.

kavimler arasında ihtilaflar gözükmüyor”⁴⁶⁸ diyerek Müslümanlık bağının ne kadar önemli olduğunu dile getirmiştir.⁴⁶⁹

Mehmet Akif Balkan Savaşları sonucunda oluşan durum İstanbul’un çeşitli camilerinde vaazlar vermiştir. Beyazıt Camiinde verdiği bir vaazında (Sebilürreşad.6 Şubat 1913) kavmiyet davasından, tefrikadan uzun uzadıya bahsettikten sonra “*Cemaatsiz din yaşayamaz. Dinsiz cemaat belki yaşar. İslam’ın cemaate olan ihtiyacı cemaatin İslam’a olan ihtiyacından ziyadedir. Aleyhissalatu Vesselam Efendimiz öyle buyuruyor. “Dinin bütün ahkâmındaki ruh, cemaate vahdete sevk etmektir.” Bu söz onun İslam Birliği içinde kavmiyet gayreti güdülmesinden niçin rahatsız olduğunu ve niçin korktuğunu hülasa eder.*”⁴⁷⁰

“ ...

Müslümanlık sizi gayet sıkı, gayet sağlam,

Bağlamak lazım iken, anlamadım, anlayamam,

Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?

Fikr-i kavmiyeti şeytan mı sokan zihninize?

Birbirinden müteferrik bu kadar akvamı,

Aynı milliyetin altında tutan İslam’ı,

Temelinden yıkacak zelzele, kavmiyettir.

Bunu bir lahza unutmak ebedi haybettir...

Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez..

Son siyaset ise Türklük, o siyaset yürümez.

Sizi bir aile efradı yaratmış yaradan;

Kaldırın ayrılık esbabını aradan.

⁴⁶⁸ Doğrul, Kur’an’dan Ayetler, s.99-100.

⁴⁶⁹ Doğrul, Kur’an’dan Ayetler, s.103.

⁴⁷⁰ Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif Ersoy’un Makaleleri, s.102

Siz bu davada iken yoksa, iyazen-billah,

Ecnebler olacak sahibi mülkün nâgâh.

Diye dursun atalar: ‘Kal’a içinden alınır.’

Yok ki hiç bir kişiden... Millet-i merhûme sağır!

Bir değil mahvedilen devlet-i islamiyye...

Girdiler aynı siyasetle bütün makbereye.

Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;

Toplu vurdukca yürekler, onu top sindiremez.

Bırakın eski hükümetleri meydandakiler

Yetişir, şöyle bakıp ibret alan varsa eğer.

İşte Fas, işte Tunus, işte Cezayir, gitti!

İşte İran’ı da taksim ediyorlar şimdi.

Bu da gayetle tabî’i, koşanıdır meydan;

Yaşamak hakkını kuvvetliye vermiş Yaradan.

Müslüman, fırka belasıyla zebun bir kavmi,

*Medenî Avrupa üç lokma edip yutmaz mı?”*⁴⁷¹ Diyerek açıkça kavmiyetçilik aleyhinde bulunmuştur. Bu ifadelerden Mehmet Akif’in “*milliyet*” tabirini İslami camiaya,” kavmiyetçiliği” de bu camianın içindeki ırki topluluklara tahsis etmek istediği anlaşılıyor. Mehmet Akif’in bu samimi kaygısı; Arnavutlar, Araplar arasında artık açığa vurmaya başlayan milliyetçilik cereyanlarından, bilhassa İtalyanların Trablusgarp’ı işgale başlamalarından ve “*Türk Yurdu*” mecmuasının Türkçülük yolunda hız almasından doğmuş olması muhtemeldir.⁴⁷²

⁴⁷¹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.161

⁴⁷² Ayas, Mehmet Akif Zihnîyeti ve Düşünce Hayatı, s.570.

Mehmet Akif tefrikanın tehlikesini bir Hadis'i Şerif'in altına yazdığı “Üç beyinsiz kafanın yüzüne üç milyon halk” diye başlayan manzumesinde savaşın toplumda açmış olduğu derin yaralara değinir:

“...

İşte, ey unsur-i isyan, bu elîm izmihlâl,

Seni tahrîk eden üç beş alığın ma'rifeti!

Ya neden beklemiyordun bu rezîl âkıbeti?

Hani, milliyyetin İslâm idi... Kavmiyyet ne!

Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyyetine.

"Arnavutluk" ne demek? Var mı şerîatte yeri?

Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri.

Arabın Türk'e; Lazın Çerkes yahud Kürd'e;

Acemin Çinliye rüchanı mı varmış? Nerde!

Müslümanlıkta anasır mı olurmuş? Ne gezer!

Fikr-i kavmiyeti tel'în ediyor Peygamber

En büyük düşmanıdır ruh-i Nebî tefrikanın.

Adı batsın onu İslâm'a sokan kaltabanın!

Şu senin âkıbetin bin bu kadar yıl evvel,

Sana söylenmiş iken doğru mudur şimdi cedel?

Artık ey millet-i merhûme, sabâh oldu uyan!

Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?

Ne Araplık, ne Türklük kalacak aç gözünü!

Dinle peygamber-i zîşanın ilahi sözünü!

Türk Arabsız yaşayamaz. Kim ki “yaşar” der, delidir!

Arabın, Türk ise hem sağ gözü, hem sağ elidir.

Veriniz baş başa... Zaira sonu hüsrân-ı mübin:

Ne Hilafet kalıyor ortada billahi, ne din!

“Medeniyet” size çoktan beridir dış biliyor;

Evvela parçalamak, sonra da yutmak diyor,

Arnavutlar size ibret olacakken hâlâ,

Ne bu şuride siyaset, ne bu fasid da’va?

Görmüyor gittiği yanlış yolu, zannım, çoğunuz...

Size rehberlik eden haydudu artık kovunuz!

Bunu benden duyunuz, ben ki evet Arnavudum...

Başka bir şey diyemem... İşte perişan yurdum!’’⁴⁷³

Bu şiirinin sonunda “Arnavut’um” diyerek Arnavutluğu ortaya koyması da gösteriyor ki onun kavmiyet aleyhinde bulunmaktan maksadı, tarihi bir vakıa olan ve Kur’an’da da varlıklarından bahsedilen kavmiyetleri, milliyetleri inkâr etmek veya hiçe saymak değil, sadece bu fikrin İslam dünyasında ve Osmanlı’da dini ve siyasi birlik aleyhinde bir şekil almasından ve aramıza sokulacak nifak hareketlerinden doğabilecek tehlikelerden sakınmaktır.⁴⁷⁴

Said Halim Paşa, Müslüman toplumların ancak tam manasıyla İslam’ı yaşamakla bulundukları durumdan kurtulabileceklerini ifade etmiştir. Ayrıca ırkçılık ve milliyetçiliği birbirinden ayırmış, aynı ırktan olan Müslümanların ittifakını İslam’a

⁴⁷³ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s184

⁴⁷⁴ Ayas, Mehmet Akif Zihniyeti ve Düşünce Hayatı, s.572-573.

aykırı bulmamıştır. Son kısımda her milletin kendisine has bir eğitim metodu uygulaması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁷⁵

Şerif Mardin'e göre, Mehmet Akif'in Osmanlıya dayalı milliyetçiliği inkâr edilemez. İslamcılara göre en azından Osmanlı imparatorluğunun çok uluslu yapısı korunmalı, imkân görüldüğü oranda İslam Birliği kurulmaya çalışılmalıdır.⁴⁷⁶

Milliyetçilik ve Kavmiyetçilik, Mehmet Akif'in İslamcılık hakkındaki düşüncelerinin, oluşmasını zorlaştıran etkenler arasındadır. Mehmet Akif İslam Topluluklarının bu iki cereyana kapılmaması için ya da yaptıkları hatalardan dönmeleri için adeta feryat etmiştir. Şiirlerinde, makalelerinde, tefsirlerinde ve vaazlarında bu konuya ayrıntılı şekilde değinmiştir. İslamcılık açısından son derece önemli gördüğümüz bu konuyu çalışmamızda uzun bir şekilde ele almayı uygun bulduk.

20 yy'a girildiğinde tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da özellikle batılıların kışkırtmalarıyla beraber Mehmet Akif'in Safahat'ta yer yer "kavmiyet" cereyanı diye adlandırarak bu fikre karşı çıkmasının sebebi, o yıllar için çok haklı olarak birliği bozacağı, memleketi ayrılık içinde bırakacağı, büyük bölünmeler yaşanacağı korkusuydu.⁴⁷⁷

Mehmet Akif, Çerkeslik, Kürtlük, Arnavutluk gibi cereyanların birliği bozacağına, memleketi ayrılık içinde bırakacağına inanmıştı "*Felaketi hazıranın namütenahi esbab'ı var ki birincisi kavmiyet yüzünden meydana tefrikadır. Yalnız dört, beş senedir bu yüzden ne hale geldik. Kavmiyet gayretiyle ayaklanmaları ıslah için ordumuzu yorduk. İhtilalden çıktık, İhtilale girdik; müşkülattan çıktık, müşkülata düştük.*"⁴⁷⁸

Sırat'ı Müstakimde intişara başlayan "*Süleymaniye Kürsüsünde*" başlıklı manzumede mecmuanın o güne kadar görülen İslamcı-Türkçü hüviyetindeki bir değişimin baş göstermekte olduğunu anlatacak ipuçları vardır.⁴⁷⁹

⁴⁷⁵ Yalçı, Abdurrahman, "*Son Dönem Osmanlı Aydınlarında Batıcılık, İslamcılık Ve Milliyetçilik*", Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2015, 40.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁴⁷⁶ Mardin, Şerif, "*Türkiye'de Din ve Siyaset*", Makaleler III, İstanbul 1991, s.19.

⁴⁷⁷ Okay, M. Orhan, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi, Ankara, 1989, s.68.

⁴⁷⁸ Timurtaş, Mehmet Akif ve Cemiyetimiz, s.40.

⁴⁷⁹ Ayas, Mehmet Akif Zihniyeti ve Düşünce Hayatı s.569

Özellikle Balkan Savaşları dönemi tehlikeyi anlamış, insanları her fırsatta uyarmayı kendine vazife bilmiştir.

Mehmet Akif Köy Hocası adlı makalesinde (12 Aralık 1918) kavmiyet cereyanının tehlikelerinden ve bizi birbirimize düşürmesinden bahseder. Kavmiyet cereyanına kapılan milletlere bu yolu körüklememelerini, mensup oldukları kavimlere hizmet etmenin yolunun bu olmadığını söyleyerek devamında *“O halde bu anasırın bütün ileri gelenleri merkezi hilafette aynı çatı altında birleşirler, hattı hareketlerini tayin edecek mültehidten işe başlarlar. Aradaki rabıta-i İslamiyeyi temin etmek şartıyla mensup oldukları akvamı okutmak, yazdırmak, ilim ve irfan sahibi etmek, servet, sanat, ticaret hususunda terakki ettirmek için geceli gündüzlü uğraşırlar. Sonunda bu müteferrik cüzlerin hey’eti mecmuasından bir kül’i müterakki husule gelir ki Hilafet’i İslamiye ve Saltanat’ı Osmaniye’nin baka-yı azametini ebediyen hadim olur durur.”*⁴⁸⁰ Ancak böyle bir teklifin kimsenin işine gelmeyeceğini söyleyen Mehmet Akif: *“Çünkü siyasi teklifler gibi kavliyat ile yürüyecek takımdan değildi, fi’liyata muhtac idi, mücahedeye muhtac idi, fedakarlığa muhtac idi. Çünkü burada izah edemeyeceğimiz bir çok esbab-ı hafîye daha mevcut idi.”*⁴⁸¹ diyerek konuyu bu şekilde değerlendirmiştir.

Çeşitli ırklara mensup milletleri bir araya getiren İslam’dır. Bunu bozacak olan ise ırkçılıktır. Mehmet Akif İslam âlemini dolaşırken ölü ruhlu insanlarla karşılaşır ve onlar karşısında isyan eder. Eskiden büyük ilim adamları yetiştiren İslam Ülkeleri şimdi tam bir sükûnet halindedir.⁴⁸²

*“O Buhârâ, o mübârek o muazzam toprak;
Zilletin koynuna girmiş uyuyor müstağrak!
İbn-i Sînâ’ları yüzlerce doğurmuş iklim,
Tek çocuk vermiyor âguşuna ilmin, ne akîm!
O rasad-hâne-i dünyâ, o Semerkand bile;
Öyle dalmış ki hurâfâta o mâzîsiyle:
Ay tutulmuş, "Kovalım şeytanı kalkın!" diyerek,
Dümbelek çalmada binlerce kadın, kız, erkek!
Bu havâlîde cehâlet ne kadar çoksa, nifâk,*

⁴⁸⁰ Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, İstanbul, 1990, cilt 5, s.292-293.

⁴⁸¹ Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif Ersoy’un Makaleleri, s.199

⁴⁸² Kaplan, Mehmet Akif’e Göre İlim ve Din”, s.155.

*Daha salgın, daha dehşetli... Umûmen ahlâk
 - "Pek bozuk" az gelecek -nâmütenâhî düşkün!
 Öyle murdârını görmekte ki insan fuhşûn;
 Bırakın söylenemez: Mevki'imiz camü'dir;
 Başka yer olsa da tafsile hayâ mâni'dir.
 Ya ta'assubları? Hiç sonra, nasıl maskaraca?
 O, uzun hırkasının yenleri yerlerde, hoca,
 Hem bakarsın eşi yok dîne teaddîsinde,
 Hem ne söylersen olur dîni hemen rencîde!
 Milletin hayrı için her ne düşünsen: Bid'at:
 Şer'i tagyîr ile terzîl ise -hâşâ- sünnet!
 Ne Hudâ'dan sıkılırlar ne de Peygamber'den.
 Bu ilimsiz hocalardan, bu beyinsizlerden,
 Çekecek memleketin hâli ne olmaz, düşünün!
 Sayısız medrese var gerçi Buhârâ'da bugün...
 Okunandan ne haber? On para etmez fenler,
 Ne bu dünyâda soran var, ne de ukbâda geçer. ”⁴⁸³*

“Müslümanlıkta “anasır mı” olurmuş? Ne gezer!

Fıkr’i kavmiyeti tel’ in ediyor peygamber.

En büyük düşmanıdır ruh, Nefs’i tefrikanın. ”⁴⁸⁴

Mehmet Akif Mücadele suresi 58/20-21.ayetlerinin tefsiri ile başlayan makalesinin sonlarında: ” Ey cemaati müslimin! Siz ne Arapsınız ne Türksünüz ne de Arnavutsunuz ne Kürtsünüz ne Lazsınız, ne de Çerkezsınız. Ancak bir milletin efradısınız ki o milleti muazzamada “İslam”dır. Müslümanlığa veda etmedikçe kavmiyet davasında bulunamazsınız. Kavmiyet davasına düştükçe de Müslüman olamazsınız. ”⁴⁸⁵ diyerek bu dönemde Osmanlıya bağlı milliyetlerin çoğunluğu Osmanlıdan ayrılmışlardı. Bu dönemde ise Osmanlı’ya bağlı çok az millet kalmıştı. Onların Devletten ayrılmaması için her fırsatta kavmiyetçiliği şiirlerin vaazlarına ve makalelerine konu edinmiştir.

⁴⁸³ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.151-152

⁴⁸⁴ Ersoy, Safahat. Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.184

⁴⁸⁵ Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif’in Kur’an-ı Kerim’i Tefsiri Mev’ıza ve Hutbeleri. s.78-79

Yakup Kadri Timurtaş'a göre Mehmet Akif'in milliyetçiliği Türk-İslam milliyetçiliğidir. Fakat bütün İslam camiasına şamil değil, imparatorluk dâhilindeki Müslüman unsurlara ait bir anlayıştır. Dinle ilgili bir milliyetçilik tasvir edemeyen, din ile milliyeti kaynaşmış birbirinden ayrılmaz telakki eden Mehmet Akif, milliyet düşmanı bütün ideolojilere cephe almıştır. Bununla birlikte o devirde hızlanan Türkçülük cereyanına muhalif olmuştur.⁴⁸⁶ Çünkü bu gibi cereyanlar özellikle Fransız İhtilalinden sonra tüm dünyayı etkilediği gibi Osmanlıyı da etkilemiş ve Osmanlıya bağlı unsurlar Milliyetçi düşüncelerin etkisiyle Osmanlıdan bir bir ayrılmışlardır. 20. yy'ın başlarına geldiğimizde böyle bir düşünce Osmanlı'nın elinde kalan ve Osmanlı toplumunda yaşayan milletleri bölecektir. Bu da devlet için iyi sonuçlar meydana getirmeyecektir. Bundan dolayı Mehmet Akif Milliyetçiliğe şiddetle karşı çıkarken o, İslam'la yoğrulmuş yani ırk esasıyla değil de din esasıyla ortaya konan milliyetçiliğe taraftar olmuştur.⁴⁸⁷

Şengüler'e göre Âkif'in temel görüşü iki esas noktaya dayanmaktadır: 1- Millet ülküsü, 2- İslâm ülküsü. Bu iki düşünce; Safahat'ta iç içe olarak birbirini tamamlar. Çünkü Âkif, Türk milletini, İslâmlığın öncüsü, kurtarıcısı olarak benimser. Türklük yıkılırsa İslâmlık da sönecektir. Türkiye İslâm'ın en güçlü, en ileri ve son kalesidir. Âkif'e bugün birbirine çok karıştırılan terimlerle Ümmetçi diyenler vardır, ama bu terim onu anlatamaz. Âkif, din çekirdeği etrafında, yani özü İslâm olan bir milliyetçilik fikrinin davasıdır. O, milliyetçiliğe değil sadece ırkçılık ve Turancılık'a karşı olmuştur. Çünkü imparatorluğun yıkılan şartları içinde bir de Türk-Arap-Arnavut gibi unsurların "kavmiyet" güdüsüne kapılarak birbirlerine düşman edilmesini devleti parçalayan bir felaket gibi görmüştür.⁴⁸⁸

Nurettin Topçu ise konuyla ilgili şöyle değerlendirme yapmaktadır: Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde devleti içine düştüğü tablo karşısında bunun çözümü noktasında çeşitli düşünce akımları ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de Türkçülük akımıdır. Mehmet Akif bu akıma karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre Türkçülük ve Turancılık fikirleri Mehmet Akif'in birleşme umudunu sekteye uğratabilirdi. Yalnız o zamana kadar Milliyetçi denince dinle ilgisiz veya dine uzak olan insan akla gelirken;

⁴⁸⁶ Timurtaş, Mehmet Akif ve Cemiyetimiz, s.41.

⁴⁸⁷ Topçu, Mehmet Akif, 54-55

⁴⁸⁸ Şengüler, Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı, Cilt X, s. 242.

Müslüman denilince de milliyetçiliğe karşı olan kişi zihinlerde belirirdi. Türk'ün Müslümanlıktan, milliyetçiliğin ise İslamiyetten ayrılamayacağını bize bizlere o göstermiştir. Onun anladığı tarzdaki Müslüman Türk milliyetçiliğinin ideal tipini “*Asım*” da görmekteyiz.⁴⁸⁹ Akif'in istediği İslamiyeti canlandırarak toplumu yüceltip yükseltmektir. Tek kelime ile ahlak milliyetçisi idi. Mehmet Akif'in milliyetçiliği ile dindarlığını, dindarlığı ile milliyetçiliğini birbirinden ayırmak zordur.⁴⁹⁰

Akif'e göre Türkler, Araplar, Acemler ve Arnavutlar gibi milletler milliyetlerini Müslüman toplumu içerisinde kaynaştırarak Müslüman milliyeti oluşturulabilir.⁴⁹¹ Ama gelen son noktada insanlar bu kavmiyetçilik cereyanına kapılmışlar ki bizleri birbirimize bağlayan bağın Müslümanlık olduğunu unutmuşlardır. Mehmet Akif kavmiyetçilik aleyhine söylemlerine devam ederken Arnavutluk'un Osmanlı'dan ayrılması, kendisi de aslen Arnavut olan Mehmet Akif'i derinden yaralamıştır. Bu durum hakkında Süleyman Nazif şöyle demiştir: “*Tehlikeyi en evvel görenlerden biri ve en evveli ikaz feryadını koparan dindaş, arkadaş, vatandaş “Hakkın Sesleri” şairi oldu. Arnavutluk'ta dünyaya gelmiş olan babasının mezarı üstünde:*”⁴⁹² Konuyla ilgili olarak bir şiirinde:

“Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk,

Bak, nasıl doğranıyor? Kalk baba, kabrinden kalk!

Diriler koşmadı imdadına, sen bari yetiş...

Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müthiş.⁴⁹³ Diyerek adeta babası nazarında ahiret âleminden medet ummuştur.

Arnavutluğun ayrılmasından sonra ortaya çıkan durumu anlatan Mehmet Akif:

“Neden hükümete Kur'an'a bağlı Arnavut'u

Ayırdınız da harap ettiniz bütün yurdu?

⁴⁸⁹ Topçu, Mehmet Akif, 54-55.

⁴⁹⁰ Topçu, Mehmet Akif, s.68.

⁴⁹¹ Çantay, Akifname, s.372.

⁴⁹² Nazif, Mehmet Akif, s.63

⁴⁹³ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ. s.181

Nasılmış anlayınız iddia'yı Kavmiyet?

*Ne yolda mahvoluyormuş bakın bir millet!*⁴⁹⁴ Arnavutlara sitemini bu şekilde dile getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşında Arapların da Osmanlıdan ayrılmasına iyice içerleyen Mehmet Akif bu durumu, yani bizi bağlayan bağın Müslümanlık olduğu halde nasıl oluyor da kavimlerin bu ayrılık hissine kapıldıklarını sorgular:

"Birbirinden müteferrik bu kadar akvamı,

Aynı milliyetin altında tutan İslam'ı,

Temelinden yıkacak zelzele, kavmiyyettir.

Bunu bir lahza unutmak ebedi haybettir...

Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez.

*Son siyasetse bu! Hiç böyle siyaset yürümez*⁴⁹⁵

Kavmiyet davalarının şiddetli savunucusu olan Mehmet Akif'in yüksek İslam idealini Arnavutlarla Arapların Osmanlı'dan ayrılarak nasıl telakki ettiklerini gördük. Türk'ün bu uğurda kahramanca fedakârlıkları diğer İslam kavimlerinin ise farklı tutumları Mehmet Akif'in bütün emellerini yıkmış, hayallerini alt üst etmiştir.⁴⁹⁶

Mehmet Akif bir düşünce ve aksiyon adamı olarak ne kadar çabalasa da geline bu son noktada Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Müslüman ve Gayrimüslim unsurlar, Kavmiyetçilik ve Milliyetçilik cereyanlarının sonucu olarak bir bir Osmanlı'dan ayrılmışlardır. Birinci Dünya Savaşının patlak vermesi Osmanlı Devleti'nin bu savaşta yenilmesi, Müslüman devletlerden yeteri kadar destek görememesi ve çoğunun o veya bu şekilde Osmanlı'dan ayrılmaları doğal olarak Mehmet Akif'in İslamcılıkla ilgili görüşlerinde biraz daralmaya yol açmıştır. Onun idealindeki İslam Birliği fikri, yerini savaştan yenik olarak çıkan Osmanlı'daki geriye kalan Müslüman unsurların birliğine bırakmıştır. Yani bundan sonra onun İslamcılıkla ilgili düşüncelerini Osmanlı'nın kalan

⁴⁹⁴ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.292

⁴⁹⁵ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, 161-162

⁴⁹⁶ Ayni, "Ömrü Feryatlarla Geçen Akif", s.604.

topraklarını korumak için adeta Osmanlı ile sınırlamıştır diyebiliriz. Savaştan yenik çıkmış Osmanlı Devleti'nde bundan sonraki öncelikli amacı Vatanın kurtarılması imparatorluğa bağlı İslamların birleşmesi ve kaynaşması tasavvuru olmuştur. İslam Birliği ile ilgili düşüncelerini ise bu mücadelenin başarılı olmasından sonraki döneme ertelemiştir.

1.2.4.Cumhuriyete Bakışı

İslam Âleminin İttihadı için Müslümanların birlikte yaşamayı öğrenmeleri gerektiğini vurgulayan Mehmet Akif, bu sebeple Osmanlının yıkılmaması gerektiğini, devletin bekası ve selametinin ne kadar önemli olduğunu şiirlerinde dile getirmiştir. Mehmet Akif'in gençlik yıllarından beri bağlandığı İslami duygu ve düşüncelerini ne Balkan Savaşları, ne I. Dünya Savaşı ne de Arapların milliyetçi ayaklanmaları yıkabilmiştir. Bunlar onu ara sıra ümitsizliğe sevk etse de onu bu duygu ve düşüncelerinden asla geri bırakmamıştır. Hatta İstiklal Mücadelesi onu gelecek için ümitlendirmiş ve ona ilham kaynağı olmuştur. Fakat İstiklal Harbinden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti onun İslam Birliği idealini sukut-u hayale uğratmıştır.⁴⁹⁷ Bu durumu her ne kadar Cumhuriyet henüz ilan edilmese de Millî Mücadeleden sonra oluşan tabloyu Leyla isimli şiirinde ümitsizlik içerisinde şöyle dile getirir:

“Helal olsun o kurbanlar, o kanlar, tek sen ey Leyla,

Görün bir kerecik, ye's etmeden Mecnun'u istila.

Niçin hilkat zemininden henüz pervazın?

Şu topraklarda, şayet yoksa hiç imkânı-ı i'zazın,

Şafaklar ferş-i rahin, fecr-i sadıklar çerağıdır;

Hilal'im göklerin kalbinde yer tutmuş, otağıdır;

Ezanlar nevbetindir: İnletir eb'adı haşyetten;

Cihazındır alemler, kubbeler, inmiş meşiyetten;

⁴⁹⁷ Nevzat Uyaroglu ve Yusuf Teke, "Mehmet Akif'in İttihadı", Uluslararası M.A. Birlik ve Bütünlük Sempozyumu, İstanbul, 2011, s.33-41

Cema'atler kölendir, Ka'be'ler haclen... Gel ey Leyla,

Gel ey candan yakın canan ki,gaiblerdesin hala!

Bu nazın el verir, Leyla, in artık in ki baladan,

*Müebbet bir bahar insin şu yanmış yurda Mevla'dan.*⁴⁹⁸

Türkiye’de yazdığı son şiiri olan bu şiirinde “*Leyla*” ile gönlünde beslediği İslam’ın yüksek gayesini, Müslümanların uyanıp esaretten kurtuluşunu ve “İslam Birliği” ni temsil etmiş, İstiklal savaşının sonunda da bu gayenin olamayacağını anlaşılmaması üzerine düştüğü hayal kırıklığını ve ızdırabı dile getirmiştir.⁴⁹⁹

Mehmet Akif kırk yıl kurduğu yeni vatan hayalinin “*ortaçağ işi, terakkiye engel ayak bağı*” olduğunu ileri süren menfaat ve nifak erbabına cevap vermeye tenezzül etmemiş, hakikati söylemenin artık faydasız ve tesirsiz olduğunu düşünmüştür. Mehmet Akif’in inkılâp davası dimağlarda ve devlette, sanatta ve ahlakta, yapılmasını istediği gibi değişimlerdir. İnkılâbın prensibi ve metodu ise bu değişimlerin, ağır ve milletin ruhuna sindirilerek bir kültür ve iman sistemi haline getirilmesidir.⁵⁰⁰

1.2.5.İnkılâplara Bakışı

Cemiyetin müesseselerinin baştan sona yenilenmesi gerektiğini hayatı boyunca savunan Mehmet Akif’in, yapılan inkılâplarda beğenmediği neydi? İnkılâpların nesine karşıydı.⁵⁰¹ Şüphe yok ki inkılâpların parça parça gerçekleştirildiklerinden çok esprisine, diyalektiğine karşıydı. İnkılâplar halkın geçmişle irtibatlarını adeta

⁴⁹⁸ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s432

⁴⁹⁹ Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, s.89,90

⁵⁰⁰ Topçu, Mehmet Akif, s.67.

⁵⁰¹ 28 Ağustos 1936 tarihli “117” kodlu istihbarat raporunda, Mehmet Akif’in Türkiye’de hayata geçirilen devrimlerle ilgili görüşlerine şu ifadelerle yer verilmiştir: “*Bir zamandan beri Mısır’da ihtiyar-ı ikamet eyleyen (oturmaya seçen) İslam şairi ünvanı ile maruf Safahatçı şair Akif, üç haftadır Antakya ve civarında dolaşmaktadır. Şair Akif, Antakya’da hep eşraf ile düşüp kalkmaktadır. Antakya eşrafının hemen hepsi ya Arap millicisi veya Fransız uşağıdır. Şair Akif, bu içtimalarda (toplantılarda) ulu orta hilafetten, hilafetin lüzum-u şer’i ve akli ve siyasisinden (akli, şer’i ve siyasi açıdan gerekliliğinden) bahsetmektedir... Şapka ve Türkçe Ezan hakkında birçok kimseler Şair Akif’ten reyini (görüşünü) - sormuş, o da “Şapka giymek, doğrudan doğruya Avrupalı’ya benzemek maksadı ile yapıldığı için tamamen küfürdür. Türkçe Ezan ise kat’iyyen mekruhtur. Namaz caiz değildir.Lakin hurufatı (harfleri) ise, Kur’an-ı Kerim’i tağyir eylediği (değiştirdiği)cihetle Şer’an mekruhtur.Aynı zamanda Türk Müslümanlarla Arap Müslüman’ı bir birinden ayıran bu üç bidat...haram, mezmum (kötü,ayıp)...cevabını vermiştir.”(117’nin 6 Eylül 1935 tarihli istihbarat raporu),Bkn: Coşkun, Kod Adı:İrtica-906,s.38*

koparıyordu. İslam dünyasıyla bütün bağlar kopuyor; tarih dışı, kültür dışı, coğrafya dışı bir millet haline gelmiştik. Toplumda oluşan bu kültür değişimi ona göre oldukça tutarsız ve farklı geliyordu. Batılı olduğumuzu söylüyorduk ancak bu pekte mümkün değildi. Bu neden böyle olmuştu. İmparatorluğun en kritik günleriyle dolu zamanlarından köşeye çekilip düşünmeye imkân bulamamış, hep cephe hayatı yaşamıştı, düşüncede de.⁵⁰²

Mehmet Akif’le ilgili hâkim görüş genellikle yukarıdaki gibidir. Onun inkılâplara karşı olduğu, dışlandığı, peşine hafiye takıldığı gibi birtakım iddialarla onu İnkılâp karşıtı gibi göstermişlerdir. Ancak Mısır’dan temelli döndüğünde bazı gazetecilerle inkılâplar hakkında yapmış olduğu röportajlarda tamamen İnkılâp yanlısı bir tutum sergilemiştir. Haber gazetesi muhabirlerinden Murat Sertoğlu ile 21 Haziran 1936 yılında yapmış olduğu röportajda kendisine Mısırlıların bize karşı hislerinin nasıl olduğunu soruyor. Mehmet Akif: *“Bütün gençlik bütün halk inkılâplarımızı adım adım takip ediyorlar. Bizi çok beğeniyor ve takdir ediyorlar. Hem yalnız Mısırlılar’a değil, bütün şark ve bütün İslam âlemi böyle. Mademki Türkler memleketlerini yabancılardan kurtardılar, kapitülasyonları yıktılar, her türlü takdire layıktırlar, diyorlar”*.⁵⁰³ Yine son posta gazetesi muhabirlerinden Hayri Yazıcı ile 22 Haziran 1936 da yapmış olduğu röportajda da Mısır’da Türkiye hakkında ne düşünüldüğünü sorması üzerine verdiği cevap aynı olmuştur. Bu röportajda da Mısırlıların Türk İnkılâbını takdir ile yâd ettiklerini belirtmiştir.⁵⁰⁴ Yarım Ay dergisinden Niyazi Acun 15 Temmuz 1936 yılında Mehmet Akif’le yapmış olduğu röportajda konu yine inkılâplardan ve Mısırdan açılınca Mehmet Akif” *Mısırlılar Türkleri taklit etmek için, ancak ve ancak muazzam inkılâbımızın her safhasını büyük bir merakla takip etmektedirler. İstiklal mefhumunu anlayan her münevver Mısırlı, Türk inkılâbının aşığıdır. Türk inkılâbının genişliğine, eşsizliğine inanan Mısır matbuatı ve münevverleri, bizim milli hareketlere ait olan bütün yeniliklerimizi büyük bir dikkatle incelemektedirler.*”⁵⁰⁵ Bu röportajın devamında konu yurttan açılır. Mehmet Akif iyileştikten sonra *“Türk İnkılâbının en canlı timsali”* olan

⁵⁰² Karakoç, Mehmet Akif, s.26-27.

⁵⁰³ Sertoğlu, Murat, “Senelerden Beri Mısır’da Yaşayan Tanınmış Türk Şairi Mehmet Akif İstanbul’da”, Sessiz Yaşadım Matbuatta Mehmet Akif 1936-1940, İsmail Kara-Fulya İbanoğlu, İstanbul,2011, s.47

⁵⁰⁴ Yazıcı, Hayri, “Üstat Mehmet Akif Cennet Gibi Yurdunda, Sessiz Yaşadım Matbuatta Mehmet Akif 1936-1940, İsmail Kara-Fulya İbanoğlu, İstanbul,2011, s.50

⁵⁰⁵ Acun, Niyazi,” Mehmet Akif’in Yanında”, Sessiz Yaşadım Matbuatta Mehmet Akif 1936-1940, İsmail Kara-Fulya İbanoğlu, İstanbul,2011, s.71

Ankara'ya gideceğini belirttiikten sonra *“On, on bir senelik bir vatan hasretile çırpınan ruhumun, en büyük milli eserini o zaman yazacağım. Bu zamana kadar yazmış olduğum eserler hep istiklale kavuşmak içindi; fakat bugün başarılan inkılâpları gördükten sonra, yazacağım eser de bir inkılâp eseri olacaktır”*.⁵⁰⁶

Mithat Cemal Kuntay'ın 1936 yılında yani Mehmet Akif'in Mısırdan temelli olarak döndüğü günlerde eski İstanbul Basın Kurumu Reisi Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Ustan naklen bildirdiğine göre Hakkı Tarık Usla Mehmet Akif'i ziyaretlerinde karşılaşır. Hakkı Tarık: *“Dün gece Florya Deniz Evi'nde Atatürk'ün yüksek huzurunda idim. Mehmet Akif'in Mısır'dan İstanbul'a dönmesi, Şişli'de hususi bir hastanede yatması... Kur'an'ın tercümesi için Diyanet İşlerinden vaktiyle kendisine verilen vazife... Mücerret şapka giymemek için memleketi terk ettiği rivayeti... Harf İnkılâbı olunca bu harflerle bastırmamak için Kur'an tercümesini Diyanet İşleri'ne vermemesi...”* gibi konularda konuştuklarını anlatan Hakkı Tarık Atatürk'ün Mehmet Akif ile ilgili ne düşündüğüne ise Atatürk'ün şahsi bir infial taşımadığını ve Akif'in, Kur'an'ı tercüme etmesinin en muvaffak bir çalışma olabileceği hakkındaki kanaate iştirak etmiş görünüyordu. Mithat Cemal Hakkı Tarık'a bu meseleleri Akif'le görüşmek için Atatürk'ten izin aldınız mı demesi üzerine ondan müsaade aldığını ve aralarında geçen konuşmayı Mehmet Akif'e anlattığını belirtir. Bu tercümeden Atatürk'ünde memmun olacağından bahseder.⁵⁰⁷ Yani Mehmet Akif'in Mısırdan döndüğü zamanlarda Atatürk'ün onun hakkındaki düşünceleri bu şekilde idi.

Burada Mehmet Akif'le ilgili iki farklı durum karşımıza çıkmaktadır. Mehmet Akif inkılâplara karşı mı? İnkılâpları destekliyor mu? Cumhuriyet sonrası dönemde peşine polis hafiyesi takılması, Milletvekili yapılmaması (her ne kadar kendi istememiş olmasa da Milletvekilliği için resmi bir teklifte gelmemiştir), Mısır'a gidip yıllarca Mısır'da kalması, eserlerine sansür uygulanması ve bunun gibi durumlara baktığımız zaman onun dışlandığını bunun da en büyük sebebini o dönemki yönetim ve yöneticilerle fikri olarak uyuşmadığında aramak icap eder. Bu gelişmeler onun dışlandığını ve inkılâplara karşı olmasa da bakış açısının olumsuz olduğunu gösteriyor. Ancak Kur'an Meali görevinin verilmesi, Atatürk'ün Mehmet Akif Mısır'dan döndükten sonra yanına Hakkı Tarık Us'u göndererek Kur'an Mealinin durumunu sorması ve Mısır dönüşü Mehmet Akif'in

⁵⁰⁶ Acun, Niyazi, "Mehmet Akif'in Yanında", s.74

⁵⁰⁷ Kuntay, Mithat Cemal, Mehmet Akif Hayatı Seciyesi Sanatı, s.245-247

gazetecilere vermiş olduğu röportajlar bize onun inkılâp karşıtı olmadığını gösteriyor. Bizim kanaatimize göre ise Mehmet Akif, yıllarca savunduğu İslamcılık doğrultusundaki politikalarının Millî Mücadeleden sonra oluşan yeni tablo karşısında hayal olduğunu görmüştür. Artık yeni bir Türkiye vardır. Tüm alanlarda örnek Avrupa'dır. Bize uysun uymasın Avrupa'dan her şey alınmaya başlanmıştır. Mehmet Akif'in karşı olduğu inkılâplar tam da bu yöndedir. Yoksa Akif batı karşıtı değildir. Hatta şiirlerinden birinde dediği gibi Avrupa ile ilgili düşüncelerini şöyle belirtmiştir:

“Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;

Veriniz hem de mesainize son sür'atini.

Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız;

Çünkü milliyeti yok san' atın, ilmin; yalnız,”⁵⁰⁸

İkinci duruma baktığımız zaman ise Mehmet Akif inkılâplara bakış açısı olumlu mudur? O dönemki yöneticiler nezdinde Akif fikirleri itibariyle onlarla örtüşmese de Kur'an Meali görevinin ona verilmesi ona duyulan güvenin neticesindedir. Ancak bir soru işareti de burada karşımıza çıkmaktadır. Kur'an Meali görevi verilen Mehmet Akif'in peşine neden polis hafiyesi takılmıştır. Eserlerine neden sansür uygulanmıştır. Bize göre bunun cevabı ise Mehmet Akif'e duyulan güven onun Kur'an'ı Kerim'e olan derin vukufiyetiyle alakalıdır. Bu nedenle bu işe en yetkin kişi Mehmet Akif'i gördükleri için ona bu görevi vermişlerdir. Peşine polis hafiyesi takmaları ve eserlerinin Türkiye'ye girişinin yasaklanması ise onun toplum nazarında etkisini özellikle Millî Mücadele döneminden çok iyi bilen yönetimin, kontrol altında tutulmaz ise halkı yönetim ve yapılan inkılâplar aleyhine kışkırtacağı endişesinden kaynaklanmaktadır. Atatürk'ün Kur'an Mealini ondan Mısır dönüşü istetmesi ise yine aynı düşünceler doğrultusunda onun ilmine olan güvenle alakalı olup ayrıca Türkiye ve İnkılâplar adına hiçbir şey yazmamış olmasındandır. Mısır dönüşü yapmış olduğu röportajlardaki cümlelerinde ise Türk İnkılâbını değerlendirirken kullanmış olduğu ifadeler onun İnkılâbı kurtuluş olarak değerlendirdiğini ve tüm devletlerin bunu örnek alması gerektiğini belirtir. Yani verilmiş olan Millî Mücadeleyi ve Cumhuriyet'i en büyük inkılâp olarak görür. Yani o, inkılâbı parça parça değil de bir bütün olarak görmüştür.

⁵⁰⁸ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s170

2. MEHMET AKİF ERSOY’UN İSLAMCILIKLA İLİŞKİSİ

2.1. Mehmet Akif’in İslamcılıkla İlişkilendirilmesi Meselesi

Akif’in içinde yaşadığı yüzyıl önemli sosyal, siyasî, kültürel ve ekonomik alanlarda büyük değişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Dünya hızlı bir değişim süreci geçirmektedir. Üç büyük imparatorluğun dağıldığı, yeni ekonomik ilişkilerin, sömürgeci tutumların öne çıktığı bu süreçte toplumsal ve siyasal bunalımlar had safhaya ulaşmıştır.⁵⁰⁹ Mehmet Akif’in yaşadığı yıllar, toplumun büyük kargaşaya sürüklendiği, ızdıraplı, sancılı bir zaman dilimine rastlar. Osmanlı Devletinin önlenemeyen çöküş sürecindeki büyük hadiseler (Türk-Rus, Türk-Yunan. Balkan ve Birinci Dünya Harpleri, Milli Mücadele) ve yine bütün bu hadiselerin yanısıra toplum yapımıza musallat olan cehalet, ye's, aile hayatının bozulması, tembellik, meskenet, eğitimsizlik, ahlaki yozlaşma ... gibi sosyal bünyemizdeki dejenerasyon, toplumu bir kaosa sürüklemişti. Ve yine gelen ve düşen hükümetler. Şahsi kinlerin siyasi kanaatlere karıştığı jurnaller, hürriyet adına hürriyetsizlik, disiplin namına anarşi, fırka ve cemiyetlerin kıyasıya döğüşleri arasında milli vahdet gittikçe bozuluyor, ortalığı bürüyen karışıklık içinde gerçeğin ne olduğunu görmek mümkün olamıyordu.⁵¹⁰

Toplumsal bir varlık olarak insanı, yaşadığı sosyal ve siyasal ortamdan bağımsız olarak anlama imkânı yoktur. Her birey yaşadığı zaman diliminin sosyal-siyasal fikirlerinden bir ölçüde etkilenecek fikirlerini inşa eder. Bu sosyolojik gerçek, bir fikir adamı söz konusu olduğunda çok daha belirgin olarak görülür. Tanzimat’la başlayan batılılaşma ve Osmanlı’yı yeniden kurtarma çabaları, beraberinde çeşitli fikir akımlarının gelişmesi ve tartışılması demektir. Mehmet Akif’te de bu dönemin fikir hareketlerinin ve tartışmalarının izlerini görürüz.⁵¹¹ Karahan’a göre Mehmet Akif’in eserlerine hayat veren başlıca kuvvet kaynaklarından biri din duygusu olmuştur. Akif, 20. yy Türk şiirinde din duygusunun ve İslâm âlemini mânen birleştirmek çabasının en güçlü temsilcisidir. Mehmed Akif, bu özelliğini önce ailesi muhitine, sonra aldığı tahsil ve terbiyeye borçlu görünmektedir.⁵¹² Akif, hem babası İpekli Hoca Mehmed Tahir

⁵⁰⁹ Durak, Necdet, “Mehmed Akif Ersoy’un Düşünce Dünyasında Ahlâk, Erdemler Ve Medeniyet İlişkisi” Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yıl: 2016/2, Sayı: 37, s. 154.

⁵¹⁰ Bayyığıt, Mehmet, “Mehmet Akif’te Din ve Toplum Sorunu”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998, sayı: 8, s. 54-55.

⁵¹¹ Ozan, İbrahim Halil,” II. Abdulhamit Döneminde İslamcı Muhalefet ve Mehmet Akif Ersoy”, s.153.

⁵¹² Abdülkadir Karahan, “Mehmed Akif’te Din Duygusu”, s.14.

Efendi'den, hem anası Buharalı Emine Şerife Hanımdan, gerçek mânası ile İslâm inançlarına bağlı bir eğitim görmüştür. Aile çevresi: Müslüman Türklüğün, devrine göre, bütün faziletlerini dikkatle muhafaza etmiş ve onu oğullarına da intikal ettirmiştir. Sonra da —daha dört yaşında— başladığı “*Emir Buhari*” mahalle mektebinden itibaren aldığı dersler ve bu dersleri ona okutan hocalar, onun ruhundaki İslâmî heyecanı beslemiş, filizlenmeğe hasret tohumun başak olmasında hayırlı etkilerde bulunmuştur.⁵¹³

Mehmet Âkif memuriyet hayatında da veterinerlik, öğretmenlik ve müderrislik yapmış, kurtuluş mücadelesine moral destek için memleketin her bölgesinde vaizlik yapmış, cumhuriyet dönemi milletvekilliği yapmış, ülkenin iç ve dış istihbarat hizmetleri için teşkilat-ı mahsusa da görev almış, sivil hayatında *Sebilü'r-Reşad* ve *Sırât-ı Müstakim* dergilerinde memleketin kurtuluşu için çareler üretmiş, Kuran tefsiri kâleme almış, gelecek nesle İstiklal Marşı, Çanakkale şiiri ve Safahat gibi eserleri emanet etmiş, hâsılı, ülkesinin birlik ve bütünlüğü için adeta çırpınmış, kendisini, toplumun dinini ve değerlerini doğru şekliyle öğrenmesine adanmış, inandığı dini, bütün boyutlarıyla yaşayan ve yalnızca hissedip yaşadıklarını yazan bir insan olarak İslâm'ın da müminden, silik ve pasif bir kul olmaktan çok, diri ve dinamik bir kul olmayı talep ettiğini bilerek bir hayat sürmüştür. Varlık, varoluş, hürriyet, ahlak, bilgi, kötülük, iman-inkâr, tevhit, kozmogoni, kozmoloji, mesuliyet, hesap, anarşi, otorite, adalet, ilim, teknik, medeniyet, sanat, ahlak ve din felsefesi gibi çeşitli konularda da fikirler ortaya koymuştur.⁵¹⁴

Akif içinde yaşadığı yüzyılın sosyal, siyasî, kültürel sorunlarına da duyarsız kalmamıştır. Osmanlı Devleti'nin çöküşünde etkili olan ve bu çöküşün ortaya çıkardığı değer erozyonun çok gerçekçi bir tahlilini sunar. Akif, “*İslâm'ı asrın idrakine uydurmak*” için batının tekniği dışında bir şeye muhtaç olmadığımızı ifade eder. Bu yaklaşıma göre İslâm dünyasının geri kalmasının altında tembellik, cehalet ve din adına uydurulan çeşitli hurafeler bulunmaktadır. Akif, yazılarında ve şiirlerinde insanların ve toplumun içinde bulunduğu yanlış uygulamaları, bu olumsuzlukların aile, toplum ve

⁵¹³ Abdülkadir Karahan, “Mehmed Akif'te Din Duygusu”, s.14.

⁵¹⁴ Yıldırım, Ali “*Mehmet Akif Ersoy'un Tanrı Anlayışının Felsefî Açısından Değerlendirilmesi*”, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir (http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/yrddoc-drali_yildirim_bildiri.pdf), s.159-160.

devlet hayatındaki yansımalarını gözlemlemiş; maddi ve manevi bozulmalara nasıl yol açtığını büyük bir açıklıkla dile getirmiştir.⁵¹⁵

*“Mehmed Akif’e göre İslâm toplumlarının çökme durumuna gelmelerinin tek sebebi; İslâm’dan, onun asli kaynaklarından uzaklaşmadır. Bu durumun doğal bir sonucu olan, bid’at ve hurafelerle yorulmuş din anlayışının da Âkif’de ciddi bir şekilde sorgulandığını görüyoruz.”*⁵¹⁶ Âkif’in en büyük ideali; Müslümanların İslâm’ı iyi öğrenip bu müstesna dîni, şuurlu olarak yaşamaları idi. Bu gerçekleştiği takdirde İslâm ümmeti Asr- Saadetin mutlu seviyesine ulaşacak ve milletler arasında hak ettiği en seçkin yere oturacaktı.⁵¹⁷

Akif’in bu yaklaşımında genel İslâmî müktesebatıyla *“bir Osmanlı münevverinin hayata bakışında dinin belirleyici rolünü görmekteyiz.”* Hayatı, İslâm âleminin perişan halinin kendisinde doğurduğu büyük ıstıraplarla geçti.⁵¹⁸ Garb’a “tek dişi kalmış canavar” a karşı fikrî ve fiilî bir mücadele yürütürken gerçekleşmesi imkânsız bir ittihad-ı İslam fikrinden ziyade İmparatorluğa bağlı Müslümanların birleşmesi ve kaynaşması tasavvuru içindeydi.⁵¹⁹ Çünkü gelişen şartlar onun önceliğini Osmanlı Devleti’nin kurtarılmasına yönlendirmişti. Onun gerçekte özlemine duyduğu dünya İslam birliği fikri ise bu aşamadan sonraki amacı olmuştur. İslam ideali ve İslâm birliği idealini bütün eserlerinde görmek mümkündür. Ancak, Akif’in siyasi duruşu ve İslam fikri, tek bir Müslüman devletine işaret eden pan-islamcı olmaktan çok, imparatorluğun Müslüman unsurlarının ittihadına yöneliktir.⁵²⁰

Yukarıda Mehmet Akif’in görüşlerinin ana çerçevesini, toplum görüşünü, mevcut toplumsal sorunlar karşısındaki tutumunu ortaya koymaya çalıştığımız bu durum, bazı yazarlar tarafından *“İslamcılıkla”* örtüşen bir çerçeveye dâhil edilerek, Akif’in *“İslamcı”* bir kimlikle takdimi sonucunu doğurmuştur.

Akif’in vefatından sonra onun *“İslamcı”*lığı ile alakalı yapılan bir anket çalışmasında da dikkat çekici değerlendirmelere şahit olunmaktadır. Yeni Adam mecmuasının

⁵¹⁵ Nejdet Durak, “Mehmed Akif Ersoy’un Düşünce Dünyasında Ahlâk, Erdemler Ve Medeniyet İlişkisi” s. 154.

⁵¹⁶ Bayyigit, Mehmet, *“Mehmet Akif’te Din ve Toplum Sorunu”*, s. 53-68, 56.

⁵¹⁷ Şengüler, İsmail Hakkı, Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyyatı, Cilt 10, s.239.

⁵¹⁸ Okay - Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, s. 434.

⁵¹⁹ Kabaklı, Mehmet Akif, s.88

⁵²⁰ İnecoğlu, Efcan, “Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Evrimi”, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara-2009, s.20, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Akif'in vefatından yaklaşık 2,5 ay sonra başlattığı ve muasırı 22 kişinin katıldığı ankette, şair, yazar, devlet adamı gibi önemli şahsiyetlerin Mehmet Akif hakkındaki fikirlerini öğrenmemize imkân tanıyan bu ankete katılanlara Mehmet Akif'in "*İslamcı*" bir şair kimliğine sahip olup olmadığı sorusu yöneltilmiştir. "*Akif'in Vefatından Sonra Yeni Adam Dergisi'nde Yapılan Anket*" başlıklı makaleye göre "*İslamcı*" bir şair olup olmadığı sorusuna verilen cevapların bir bütünlük arz etmemesinden yola çıkarak, Akif'in edebî şahsiyeti ve sosyal konumuna dair edebiyatçıların ve aydın kesimin kafasında henüz ortak bir Akif portresinin oluşmadığını söylemek yerinde olur. Cevapların bir kısmının temkinli olmasını ve ideolojik görüntü vermesini ise Cumhuriyet devrinin siyasi atmosferine bağlamak yanlış olmaz. Kimi yazarlar, tüm hayatı İslamî bir çizgide devam eden Akif'in tamamen İslamî/İslamcı bir şair olduğunu belirtirken, kısmen millî kimliğine atıfta bulunmuştur. Yazarlardan bazısı ise, Akif'i millî kimliğinden tamamen soyutlayıp sadece İslamî bir şair ve şahsiyet olarak tarif ve tavsif etmiştir. Bu iki şikkın dışında söylemleri çok sert ve keskin olan yazarlarla, daha ılımlı ifadeler kullananların bir kısmı Akif'e dair fikirleriyle tam bir çelişki de ortaya koyabilmiştir. Akif'i "*din çerçevesi içinde kurtuluş yolunu arayanlar, yani istismara din kalkanı ile karşı koymak isteyenler*" şeklinde bir tasnif içinde değerlendirenler de bulunmaktadır. Yöneltilen bütün sorulara en kısa ve net cevabı veren Abdülhak Hâmit olmuştur. Hâmit gibi, Mehmet Akif'i "*İslamcı*" olarak nitelendirenler arasında İsmail Hami (Danışmend), Ahmet Hamdi (Tanpınar) , Suphi Nuri (İleri) , Raif Necdet (Kestelli) yer almaktadır. "*İsmail Hami Diyor ki*", *Yeni Adam*, sayı 167, 11 Mart 1937, s. 10.) Âkif'i hiçbir zaman sevemediğini ve lezzetle okuyamadığını söyleyen Tanpınar, Âkif'e verdiği İslamcı sıfatını "*İslâmiyet'in etrafında diğer toplayıcı sâikleri unutmak suretiyle bir birleşme vücuda getirmek istemesiyle*" izah eder. ("*Ahmet Hamdi Diyor ki*", *Yeni Adam*, sayı 168, 18 Mart 1937, s. 10.) Sabiha Zekeriya (Sertel), Âkif'i hem millî hem de İslamcı bir şair olarak tanımlamıştır. Burhan Toprak "*dindar bir milliyet şairi*" derken, Burhan Belge, Âkif, şiirlerini yazdığı zaman "*ümme*" ile "*millet*" arasındaki fark tarihin eliyle henüz tespit edilmediğinden Osmanlılık platformu üzerinde Akif'i "*hem din, hem millet şairi*" olarak ifade etmiştir. ("*Burhan Belge Diyor ki*", *Yeni Adam*, sayı 169, 25 Mart 1937, s. 10.) Yaşar Nabi , "*Ümmet fikrinin samimi müdafaasını yapan*" bir şair, Sabahattin Ali "*reformist bir din şairi*", Falih Rıfkı "*Osmanlı-İslâm âmmesinin şairi*", Sadri Ertem "*tamamen bir din şairi*", Orhan Seyfi Orhon "*Müslüman akâidini neşreden ve o yoldan ayrılan herkese levm eden bir şair*",

Hasan Basri Çantay ise “İslam şairi” olarak nitelendirmiştir. Bu soruya verilen cevaplarda yazarlar, Mehmet Akif’in daha çok İslâmî/İslamcı yönüne vurgu yapmış, İttihad-ı İslam penceresinden şahsiyetini değerlendirmişlerdir. Akif’i ne “milliyetçi” ne de “İslamcı” kategoriye dâhil etmeyen Peyami Safa ise, bu iki kelimenin kapalı sistemleri ifade ettiği kanaatindedir. Devrinin yazarları içersinde her meseleye kafa yoran yapısıyla dikkat çeken Peyami Safa’ya göre “sadece bir millet ve ümmet camiası içinde tercümanı olduğu temayüller itibariyle ona hem millî, hem de İslâmî şair” denilebilir. Peyami Safa, İslâmıcı ile İslâmîyi birbirine karıştırmanın yanlışlığına dikkat çeker (“Peyami Safa Diyor ki”, *Yeni Adam*, sayı 167, 11 Mart 1937, s. 10.). Akif’in İslamcı kimliğine farklı bir yorum getirenlerden biri Nihal Atsız’dır. Akif’i “Osmanlı Milliyetçisi” olarak nitelendiren Atsız, Osmanlı milliyetçisi olanların çoğu zaman “dinci” gibi algılandığını ifade eder ve şu açıklamada bulunur: “Onun koyu İslâmci gözükmesi Osmanlılığına engel değildir. Çünkü Osmanlılığın ayırıcı vasıflarından biri de İslâmci olmasıdır. Akif’in “Osmanlı” kelimesini kullanmayıp mütemadiyen dinden bahsetmesi Osmanlı milliyetçiliğine mani olamaz. Osmanlılığın kurduğu büyük siyasî-içtimaî sistemde din en esaslı unsur olduğu için Osmanlı milliyetperverleri çok defa dinci gibi gözükmüştür. Hiç şüphe yok ki Âkif Türkiye’yi, Fas’tan, Mısır’dan ve İran’dan daha çok seviyordu.” (“Atsız Diyor ki”, *Yeni Adam*, sayı 172, 15 Nisan 1937, s. 10.)⁵²¹

Genelde muasırları Âkif’i “İslâmî edebiyatın” bir parçası ve “İttihad-ı İslam” fikrinin “yılmaz bir savunucusu” olarak görmüşlerdir.⁵²²

Akif’in dindarlığı konusunda şöyle bir değerlendirme de yapılmıştır: Mehmet Akif’in dindarlığını dostları da düşmanları da yanlış anlamışlardır. Düşmanları onu softa, gerici, şeriatçı sandılar. Onun dindarlığını geri kafalılık olarak nitelendirmişlerdir. Dostları ise Mehmet Akif’in dindarlığını şahsiyetinden ayrılabilir bir karakter saymışlardır. Bazı dostları onun dindarlığını onun zaafı olarak görürken, bazıları ise Müslümanlığın

⁵²¹ Öztürkçü, İbrahim, “Mehmet Âkif’i Nasıl Bilirdiniz?” Âkif’in Vefatından Sonra Yeni Adam Dergisi’nde Yapılan Anket, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Language and Literature Studies*, 2015, sayı: 12, s. 15-16.

⁵²² İbrahim Öztürkçü, “Mehmet Âkif’i Nasıl Bilirdiniz?” Âkif’in Vefatından Sonra Yeni Adam Dergisi’nde Yapılan Anket, s. 40.

Türkçesi Acemcesi varken Arapçayı Müslümanlığa dâhil ediyor gibi ifadelerle eleştirmişlerdir.⁵²³

Mehmet Akif’le “İslamcılık” ilişkisi kuranlar onun “İslamcılık”la alakalı söylemlerine II. Meşrutiyet öncesi dönemde rastlanmadığını, bu dönemde daha çok dini, ahlaki, siyasi vs. konulu şiirler yazdığı, II. Meşrutiyet ve sonrasında, devletin ve toplumun içine düştüğü durumun onun da hayata ve olaylara bakış açısını etkilediğini ifade ederler. Özellikle II. Meşrutiyetten sonra önem kazanan fikirlerinde, aldığı eğitimin ve yaşadığı coğrafyanın etkilerini görmemiz mümkündür.⁵²⁴

Eşref Edib’e göre Mehmet Akif’in düşüncelerine genel olarak bakıldığında onun din şairi olmakla beraber sadece zahit bir dindar şairlik yapmadığı söylenebilir. Aynı zamanda İslamiyet’te ıslahatçılık yapmak isteyip, Müslümanlara doğu ile batının farklarını apaçık anlattığı⁵²⁵ da belirtilebilir. Batı’da iyi olan ne varsa her şeyin taklide kaçmadan alınabileceğini savunurken Avrupa’ya takılıp vatanının toprağına küçümseyerek bakan insan tipini hiçbir zaman sevmediği gibi, tamamen doğuya dayanıp Avrupa’ya sırt çeviren insan tipini de sevmemiştir. Batı etkisinin hüküm sürdüğü böyle ortama duyulan tepkiyle, bir araştırmaya göre Mehmet Akif’in etkilendiği “İslamcılık”, Cemalettin Afgani ve öğrencisi Muhammed Abduh’un fikirleri ile tartışmaya açılmış ve kısa zamanda değişik hizipler içerisinde çok sayıda taraftar toplamıştır. Mehmet Akif de, ilk çıktığında Meşrutiyet yanlısı siyasal görüşleri ile bilinen ve Jön Türklerin “İslamcı” kanadına yakın Sırat-i Müstakim mecmuasında yazılar yazmıştır.⁵²⁶

Mehmet Akif’i “İslamcı” olarak niteleyenler onun “İslamcı” düşünce sisteminin şekillenmesinde, delikanlılık yaşlarında kendisine tesir eden Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh gibi şahsiyetlerin rol oynadığını ileri sürerler⁵²⁷ Şerif Mardin,

⁵²³ Sözeri, Mustafa Sabri, “Mehmet Akif’in Dindarlığı,” (ed. Hilmi Yücebaş), Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif, s.54.

⁵²⁴ Karahan, “Akif’in İslam Birliği Ülküsü ve İstiklal Savaşı’nda Mehmet Akif Ersoy”, s.49

⁵²⁵ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları s.356

⁵²⁶ İnceoğlu, Efcan, “Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Evrimi, s. 20.

⁵²⁷ Karahan, “Akif’in İslam Birliği Ülküsü ve İstiklal Savaşı’nda Mehmet Akif Ersoy” s.49-50; Abdülkadir Karahan, “Mehmed Akif’te Din Duygusu” Türk Kültürü, Yıl V, Sayı 52, s.14 (246); Necmi Uzun, “Türkiye’de İslamcı Hareket Gelişimi, İlişkileri, Ayrılıkları ve Dönüşümü”, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara 2011, s.62. Geniş bilgi için bkz: Ersoy, *Modernleşmek mi İslamlaşmak mı*, s32;

Cemaleddin Afgani'nin fikirlerinin “çok iyi kanıtlanmayan bir görüşe göre Mehmet Akif üzerinde etkili olduğunu” belirtir.⁵²⁸

M. Ertuğrul Düzdağ ise, *Mehmet Akif'in Afgani'den ziyade Abdu'htan etkilendiğini* belirtir. Düzdağ konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: “Âkif, “İhtilâl” yoluyla inkılâp taraftarı olan Afgânî'yi tasvip etmemekte, Abduh gibi maarif ve ıslahat yoluyla İslâm âleminin kalkındırılmasını istemektedir. Âkif, bu iki zattan Safahat'ta sadece bir kere bahsetmiş, bunda da, “hükümeti basarak, memleketi düzeltereğini” zanneden, genç Âsım'a “İslâm inkılâbının yolunun ne olması gerektiğini” anlatırken, misal verme gâyesini gütmüş, Afgânî'nin değil, Abduh'un metodunu tavsiye etmiştir.”⁵²⁹

Mehmet Akif'in, çeşitli eser ve makalelerini Arapçadan tercüme ettiği Muhammed Abduh, Ferid Vecdi, Abdülaziz Caviş gibi müelliflerin İslam medeniyeti ve İslam birliği konulu eser ve makalelerin “İslamcılık”la ilgili görüşlerin teşekkül etmesinde etkili olmakla birlikte, Mehmet Akif'in çocukluğundan itibaren almış olduğu eğitimin, yetişmiş olduğu çevrenin de bu sürece bir hazırlık devresi olduğu belirtilir.⁵³⁰

Akif'in, *Sıratı Müstakim* dergisinde ve sonradan *Sebilürreşad* olarak isim değişikliğine giden “İslamcı”lıkla nitelenen anlayışa uygun bu dergide başyazar olarak görev alması, Abduh'un yazılarını düzenli olarak yayımlayan dergide, Afgani'ye dönük suçlamalara Mehmet Akif tarafından cevap verilmesi ve Caviş'ten tercümeler yapılmış olması⁵³¹ Yine Said Halim Paşa'nın Mehmet Akif tarafından çevirisi yapılarak Sebilürreşad dergisinde yayınlanan “İslamlaşmak” isimli eserinin tercüme edilmesi⁵³² de İslamcılıkla ilişkilendirilmesine bir başka neden olarak zikredilebilir.

Sezai Karakoç Mehmet Akif'le Mısırlı bilginleri ayırmış ve aralarındaki farkı şöyle dile getirmiştir: “Aralarındaki fark, Akif'in, İslam ruhunu canlandırmak istemesine karşılık, Mısır bilginlerinin İslam'ın genel sistemine yeni bir yorum getirmeye çalışmalarıdır. Akif İslam'dan çıkmakta olanları uyarmıştır; öbürleriye daha çok İslam gerçeklerini ilim açısından ele alarak, İslam'a yabancı olanlara hitap etmişlerdir. Bu yabancılar eski Müslümanlar olsa bile... Yani Akif akan kanı durdurmaya, statik duruma geçmiş

⁵²⁸ Mardin, Şerif, Türkiye'de Din ve Siyaset, 16.

⁵²⁹ ayrıntılı bilgi için bkn, Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, 1997, s. 15

⁵³⁰ Ersoy, Modernleşmek mi İslamlaşmak mı, s30.

⁵³¹ Abdurrahman Yalçı, “Son Dönem Osmanlı Aydınlarında Batıcılık, İslamcılık Ve Milliyetçilik”, s. 27.

⁵³² Abdurrahman Yalçı, “Son Dönem Osmanlı Aydınlarında Batıcılık, İslamcılık Ve Milliyetçilik”, s. 40.

*bir medeniyeti ölü noktadan kurtarmaya, öbürleri ise donmuş kanı harekete geçirmeye çalışıyorlardı. Anlamış bulunuyorsunuz ki Akif'in fikir kaynağı bizzat toplum ve toplumda yaşayan düşüncedir.”*⁵³³

Şunu söyleyebiliriz ki Mehmet Akif'in bunlardan etkilendiği doğrudur, ancak bu etkilenme kısmi bir etkilendir. Onun fikirlerini tamamen bunlara hasretmek son derece yanlıştır. Almış olduğu kültür, yaşadığı dönemin ve ortamın siyasî, sosyal, kültürel şartları, siyasî-fikrî hareketler, tartışmalar onun fikirlerinin şekillenmesinde daha çok etkili olmuş ve zaman zaman fikirleri de değişebilmiştir.

Çalışmamızın buraya kadarki kısmında Mehmet Akif'in belli başlı konulardaki düşüncelerini İslamcılık açısından değerlendirmeye çalıştık. Bundan sonrasındaki kısımlarda ise Mehmet Akif'in İslamcılıkla ilgili genel düşüncelerini ve bu hususta yapmış olduğu faaliyetleri dönemlere ayırarak ele aldık. Bu doğrultuda ilk olarak İslamcılık tartışmalarının yoğun olarak yaygınlaştığı İkinci Meşrutiyet sonrası dönemi ele almayı uygun gördük. Ardından Osmanlı Devleti'ni derinden etkileyen Balkan Savaşları, Kurtuluş Savaşı dönemi ve Cumhuriyet Sonrası dönemi sırasıyla ele alarak, Mehmet Akif'in bu dönemlerdeki İslamcılıkla ilgili görüş ve düşüncelerinin istikametini ve yoğunluğunu saptamaya çalışacağız. Aynı zamanda bu dönemler Osmanlı'da yaşayan herkesi şu veya bu şekilde nasıl etkilemişse Mehmet Akif'i de öyle etkilemiştir. Doğal olarak ondaki bu etkinin düşünce ve eylemlerine ne şekilde yansıdığını da bu şekilde görmüş olacağız.

2.2. Mehmet Akif'in II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılıkla İlişkisi

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve yeni bir devir başlamıştır. II. Meşrutiyet'in Mehmet Akif bakımından en büyük artısı yazılarını rahatça yayınlama imkânı elde etmesi olmuştur. Meşrutiyetin ilanına müteakip basın yayın yasağı kalkmıştır. Mehmet Akif Meşrutiyet'i hürriyet olarak tanımlamakta ve Meşrutiyetle beraber yeni bir dönemin başladığını belirtmektedir:

“Değil kâbusun artık, devr-i devlet intibahındır.

*Gel ey nazende hürriyet ki canlar ferş-i rahındır.”*⁵³⁴

⁵³³ Ersoy, Modernleşmek mi İslamlaşmak mı, s 32.

Mehmet Akif meşrutiyetin ilanından sevinç duymaktadır ancak, o günlerdeki duruma bir anlam veremez:

“Bir de İstanbul’a geldim ki: Bütün çarşı Pazar

Na’radan çalkalanıyor! Öyle ya... Hürriyet var!

Galeyan geldi mi, mantık savuşurmuş... Doğru:

Vardı aklında o gün her kimi gördümse zoru.”⁵³⁵

İslamcılık, tarih içinde Osmanlı Devleti’nin temel hedeflerinden biri olmasına rağmen kavram olarak Osmanlının son dönemlerinde aydın kesimin savunmuş oldukları kurtuluş çarelerinden birini tanımlamak için kullanılmıştır.⁵³⁶ İslamcıların amaçları, Batı’ya karşı İslam âlemini yeniden canlandırmak, Müslümanları içine düşmüş oldukları mevcut tablodan kurtarmaya çalışmaktır. İslamcılık her ne kadar 19. yy’ın ikinci yarısından itibaren İttihad-ı İslam adı altında ortaya çıkmış olsa da İslamcılık adına ortaya konan çalışmaların yoğunlaştığı dönem II. Meşrutiyet dönemi olmuştur. Mehmet Akif’in de İslamcılıkla ilgili yapmış olduğu çalışmalar bu dönemden sonra hız kazanmıştır.

Mehmet Akif yazılarında İslamcılığın dar manalarına da geniş manalarına da değinmiştir. O insanları gerçek islama çağırmış ve tüm Müslümanların hiçbir ayırım olmaksızın birbirlerine bağlı kalmalarını ısrarla istemiştir.⁵³⁷ Şu beyitler İslamcılık görüşlerini hülasa eder:

“Demek: İslam’ın ancak namı kalmış Müslümanlarda;

Bu yüzdenmiş, demek, hüsrân-ı milli son zamanlarda.

Eğer çiğnenmemek isterseler seylab-ı eyyama;

Rucu etsinler artık Müslümanlar Sadr-ı İslam’a,

⁵³⁴ Mehmet Akif “İstibdat” isimli şiirinden hemen sonra bu şiirine “Hürriyet” ismini vermiştir. Bu da Meşrutiyetin ilanını hürriyet olarak gördüğünü göstermektedir. Bkn: Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.74

⁵³⁵ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.159

⁵³⁶ Şentürk, Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset, İslamcılık, s.17-18

⁵³⁷ Ayas, Mehmet Akif Zihniyeti ve Düşünce Hayatı, s.565

O devrin yâd-ı nuranuru bi-payan şehamettir,

Mefahir onların tarihidir; ümmet o ümmettir. “⁵³⁸Bu mısralar bize şairin vermek istediği mesajların en başında gelmektedir. Bizlere İslam’ı yanlış anlamanın, dini özde değil sözde yaşayanları, İslam’ı kendi anlayışı ile yorumlayıp yozlaştıranları anlatır.

Bu yeni dönemde Mehmet Akif, Sırat’ı Müstakimdeki yazılarında ve vaazlarında İslam Birliğini şiddetle savunmaya başlamıştır. Sırat’ı Müstakim bu dönemde İslami rasyonalizm’de ve buna bağlı olarak İslamcılıkta düşünce ufku hayli geniştir. Öyle ki Meşrutiyeti şiddetle savunmakta ve içtihadın lüzumunu ileri sürmektedir.⁵³⁹

Sırat’ı Müstakim⁵⁴⁰ yayın hayatına başlamıştı. Konularının önemli bir kısmı medreselerin tekrar gözden geçirilmesine ve yeni kelimelerin oluşumuna yönelik olmuştur. Hindistan, Türkiye, Rusya, Yemen, Hicaz, Mısır... Müslümanlarına dair birçok yazı bu mecmuada yayımlanmıştır. Abdüh’un ve Ferit Vecdi’nin makaleleri Mehmet Akif kanalıyla dilimize nakledilmiştir. Bu mecmua bütün Müslümanların vahdetini temin için çalışmıştır.⁵⁴¹

Mehmet Akif’in İslamcılıkla bağdaştıracağımız düşüncelerine ait ipuçlarını “*Hüsran*” isimli şiiri bizlere açıkça göstermektedir.

“Ben böyle bakıp durmayacaktım, dili bağlı

⁵³⁸ Ersoy, Safahat. Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.276

⁵³⁹ Ayas, Mehmet Akif Zihniyeti ve Düşünce Hayatı, s.568

⁵⁴⁰ Mehmet Akif’in Sırat-ı Müstakim ‘de “*Fatih Camii’ni* neşretmiştir. Bunun ardından “*Tevhid Feryat*” çıkmıştır. Bu şiirlerin etkisini Eşref Edip şöyle anlatır: “*Mektuplarla, telgraflarla her taraftan üstadı tebrikler yağmaya başladı. On bin, yirmi bin basıyor, gazete yetiştiremiyorduk.*

Her hafta üstadın kıymetli bir şiiri çıkıyordu: durmayalım, küfe, hasta, hasır, ezanlar, selma, meyhane, bayram, yemişçi ihtiyar, mezarlık... Bunların her biri hürriyetten evvel geniş zamanlarda, uzun itinalarla yazılmış, ikmal edilmiş şiirlerdi”. Mehmet Akif diğer taraftan da Mısırlı Muharrirlerden, Ferid Vecdiden, Muhammed Abduhtan tercümelere de başlamıştır. Ayrıca çeşitli konularda makaleler yazmaya başlamıştır. Sırat-ı Müstakim’in tesirleri ile ilgili olarak Edip:” *Sırat-ı Müstakimin gerek Türkiye’de gerek âlemi islamda, büyük bir şöhret kazanmasına, hiç şüphe yok ki, üstadın bu kıymetli yazıları, bu yüksek şiirleri sebep olmuştu. Müslümanların, bilhassa Türk Müslümanların bu teveccüh tufanı karşısında üstat çok mütehasşis oluyor:*

- “*Görüyorsunuz ya arkadaşlar, çalışmaya ne kadar ihtiyaç var, diyordu. Ah ne olur, bütün eli kalem tutanlar, âlimler, şairler, muharrirler siyaset dedikodularını bıraksalar da milleti irşad edecek faideli şeyler yazsalar...*” ayrıntılı bilgi için Bkz: Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.6-10

⁵⁴¹ Aynî, Mehmet Ali,” Ömrü Feryatlarla Geçen Akif”, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, İstanbul, 1939, s.603.

İslam'ı uyandırmak için haykıracaktım.”⁵⁴² Yani Mehmet Akif bu şiirinde de belirttiği gibi bir aksiyon adamıdır. O düşüncelerini kimi zaman Cami kürsülerinde, kimi zaman gazete köşelerinde kimi zaman da cephelerde, meydanlarda hiç durmayarak gece gündüz bu uğurda durmadan gayret sarf etmiştir. Bu şiiriyle adeta kendi yol haritasını belirlemiştir.

Mehmet Akif İslam milletlerinin bu halinden kurtulabilmesin çaresinin belli olduğunu söyler:

“Girmeden tefrika bir millete düşman giremez;

Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez.”⁵⁴³

Çözüm olarak Müslümanların birliğini savunur. Müslümanlar ne zaman ayrı düşseler başlarına gelmeyen kalmadığını, günümüzde Fas, Tunus, Cezayir’den sonra sıranın İran’a geldiğini belirtmiştir. Bu durumun doğal olduğunu Müslüman olduğu halde bölücülüğe uğrayıp güçsüz düştüklerini ve böylelerini uygar Avrupa’nın bu hale getirdiğini söyler. Ve şair feryad eder:” *Artık uyanın! Nemelazımcılığı bırakın biraz ve Peygamberin hayatından örnek alın.* “

Mehmet Akif İslamcılıkla alakalı bir diğer düşüncesinde kendine göre bazı çözümler de bulmuştur. Bu düşüncelerinden birinde, muhtelif kavimlerden meydana gelen Osmanlı İmparatorluğunda bu kavimlerin nasıl ilerleyeceklerinin ve ne yapmaları gerektiğinin yol haritasını çizmiştir. Bu konuda:”*Her kavmin lisan ve maarif sahasındaki kalkınmasını, o kavme mensup âlim ve akillere bırakalım. Bunlar kendi kavimlerini en ileri seviyeye getirmeye çalışsınlar. Çalışmaların bir görüşe göre hazırlanması için bunlar payitahtta bir heyet teşkil etsinler ve aynı esaslardan hareket edilsin.*”⁵⁴⁴ Ancak Mehmet Akif’in bu güzel düşünceleri teoriden öteye geçememiştir.

Mehmet Akif’e göre ümmet, hangi ırk ve millete mensup olursa olsun, İslamiyet’i ve onun prensiplerini kabul eden kişilerden ibaret bir birliktir. Bu tarife göre İslam milletleri bu birliğin birer ferdi gibidir.⁵⁴⁵ Bundan dolayı İslamcılığa Dünya

⁵⁴² Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.409

⁵⁴³ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.162

⁵⁴⁴ Timurtaş, Mehmet Akif ve Cemiyetimiz, s.42.

⁵⁴⁵ Sabit, Halim,” Mehmet Akif İslamcılığı ve Milliyetçiliği”, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, İstanbul,1939, s.582

Müslümanlarının birliği gözüyle bakmıştır. Dünyadaki Müslümanların bugünkü durumuna oldukça üzülen ve geçmişi özlemle anan Mehmet Akif Dünya Müslümanlarının Osmanlı sancağı altında birleşerek tekrar o eski günlere dönebileceğini ümit eder. Ama Mehmet Akif'in bu düşüncesi öncelikle Osmanlıya bağlı Müslümanların Osmanlı sancağı altında birleşmelerine bağlıdır. Osmanlıya bağlı Müslümanlar birleşirse bunu dünyadaki diğer Müslümanlar takip edecektir. Sonuçta Dünya İslam Birliği kaçınılmaz olacaktır.

Saf suresini tefsir eden Mehmet Akif (24 Mayıs 1912): Müslümanları birbirine bağlayan rabitanın ne derecelerde muhkem olması gerektiğini söyler. Devamında Mehmet Akif Yermük Savaşında bir Sahabenin başından geçen bir olayı anlatır:” *Yermük vakıası günü kimi ziruh yatan, kimi bi ruh serilen ecsadı müslimin arasında amcamın oğlunu arıyordum. Yanımda azıcık bir su vardı. Şayet henüz ölmemişse hem bir iki yudum içiririm hem de yüzünü gözünü silerim, diyordum. Nihayet kendini baygın bir halde buldum. Su ister misin dedim. Gözleri ile evet cevabını verdi. Lakin bu sırada öte taraftan bir inilti işitildi. Amcazadem suyu ona götürmemi işaret etti. Gittim baktım ki Hişam B. Asmış. Tam ağzına bir iki yudum su vereceğim anda biraz arkadan bir inilti daha duyuldu. Bu sefer de Hişam suyu içmekten imtina ederek, gözleri ile ona götür dedi. Ben o son nefesin geldiği yere gittim, lakin biçareyi ölmüş buldum. Hemen koşarak Hişam'ın yanına geldim baktım ki o da ölmüş, amcazademe koştum o da ölmüş.*”⁵⁴⁶ Ne zaman ki İslam Medeniyeti ilerledi, güçlü oldu, işte bunun arkasında yatan şey; Müslümanların birlik olup kenetlenmeleri, sözde kardeş olmayıp gerçekte birbirlerine kardeş gözüyle bakabilmeleridir.

Mehmet Akif bir vaazında Müslümanların birliği için haccın ne kadar önemli olduğundan bahsederek oranın çok önemli olduğunu söyleyerek bundan istifade etmek gerektiğini belirtir. Hac mevsiminin yaklaştığını, dünyanın her yerinden gelerek birleşen insanlara, Çeşitli dillerde konferanslar vererek, hutbeler irad edip, mağribi aksadan gelen Hindistan, Çin, Sibirya, Afganistan, Türkiye ve dünyanın çeşitli yerlerinden oralara gelen haccac ile tanıştırmak, umumunun ortak toplumsal hastalıklarını ortaya koymak, bunlara el birliğiyle çareler bulmak için Haccın iyi bir fırsat olacağını dile

⁵⁴⁶ Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeler, s.41

getirir.⁵⁴⁷ Bu vaazıyla Mehmet Akif haccın İslam Birliği, Müslümanların dayanışması için ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir.

Mehmet Akif Safahat'ın dışında kalan bir şiirinde Ramazan ayından bahseder ve bu ayın hürmetine Müslümanların birliğine engel olan şeyleri Allah'tan kaldırmasını ister:

“Yâ Rab, şu muazzam Ramazân hürmetine,

Kaldır aradan vahdete hâil ne ise;

Yâ Rab, şu asırlarca süren tefrikadan

Artık ezilip düşmesin ümmet ye'se

Mâdâm ki verdin bize rûh-ı nevîn...

Yâ Rab, daha bir nefha-i te'yîd insin!”⁵⁴⁸

Akif Müslümanların her yerde felakete uğradığını, sadece bizim toprağımızın kaldığını ve onu da kaybetmememiz gerektiğini söyler:

“Müslüman mülkünü her yerde felaket vurdu...

Bir bu toprak kalıyor dinimizin son yurdu!

Bu da çiğnendi mi, çiğnendi demek şer-i mübin;

Hak-sar eyleme ya Rab, onu olsun...

Âmin!”⁵⁴⁹

Onun bu dönemde İslamcılıkla ilgili düşüncelerini değerlendirdiğimizde, O İslam âleminin birliği kadar, Müslümanların da uyanık olması gerektiğini belirtir. Batıyı taklitten vaz geçilmeli öze dönülmelidir. Mehmet Akif Müslümanların Kur'an ve Sünnet ölçüsü içerisinde birlik sağlamalarını istiyordu. Onun yapmış olduğu çalışmalar bizlere bunları göstermektedir. Müslümanların birliğinin temini için hiçbir fert, topluluk ya da millet menfaatinin öne çıkmaması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre bunlara uyulmadığı zaman İslam Birliğinin sağlanması mümkün değildir.

⁵⁴⁷ Doğrul, Kur'an'dan Ayetler, s.282

⁵⁴⁸ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.497

⁵⁴⁹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.172

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devletindeki ve Dünyadaki Müslümanların durumu Mehmet Akif'in gözüyle bu şekildedir. Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirerek yönetimi ele geçiren İttihat ve Terakkiciler de Devletin kötü gidişatına dur diyememişlerdir. Avrupa'daki devletlerin baskısı yetmiyormuş gibi Balkan Devletleri de birleşerek Osmanlı Devleti'ne savaş açmaya karar vermişlerdir. Savaş kapıya dayanmıştır. Mehmet Akif II. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi Balkan Savaşları döneminde de faaliyetlerine devam etmiş, elinden geldiğince insanları aydınlatmaya çalışmıştır.

2.3. Balkan Savaşları Dönemi İslamcılıkla İlişkisi

21. yy başlarına gelindiğinde dünyanın çoğu yerinde etkili olan Fransız İhtilalinin yaydığı milliyetçilik akımı Osmanlı'da da etkisini iyice hissettirmeye başlamıştır. II. Meşrutiyetten sonra oluşan yeni durum Balkanlarda ki devletlerin Osmanlıya karşı birleşmeleriyle beraber yeniden bozulmaya başlamıştır. *“Karadağ'ın saldırısıyla başlayan Balkan Savaşları, 1912-1913 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu ve dört Balkan devleti arasında meydana gelen birbirini takip eden iki büyük savaşı kapsar. Savaş sonunda Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlardaki tüm topraklarını kaybetmiş ve bölgedeki halkın büyük kısmı göç etmek zorunda kalmıştır. Böylece, bu savaş Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran gelişmelerden biri olarak tarihte yerini almıştır.”*⁵⁵⁰

Balkan Savaşları sonucunda Türklerin Balkanlardan çekilmesiyle beraber, buralarda kalan türkler katledilip çeşitli işkencelere maruz kalmışlardır. Düşmandan kaçmayı başaran binlerce muhacir İstanbul'a akın etmiştir.⁵⁵¹ Bu savaş milletimizin geçmişinde unutamayacağı en büyük felaketlerden biri olarak tarihe geçmiştir.

Birinci Safahattan sonra bütün şiirlerinin mevzuu hep memleket olmuştur. Milletin düştüğü tefrikalar karşısında hep feryad edip Rabbine yalvarmıştır. Balkan savaşlarında Mehmet Akif yazmış olduğu şiirlerle sesini duyurmaya çalışırken, öte yandan da yazmış olduğu makalelerle halkı bu olan bitenler karşısında uyarıp bilinçlendirmiştir. Özellikle üçüncü Safahatta ki çoğu şiirlerinde (Hakkın Sesleri) Balkan Harbinin derin izlerini bulmaktayız. Süleyman Nazif *“Mehmet Akif'in ilk defa ağlayarak şahit olduğu milli*

⁵⁵⁰ Sezer Feyzioğlu, Hamiyet, “Hatıraların Işığında Balkan Savaşları”, DTCF Dergisi, Cilt 56, Sayı 2, Aralık 2016, s.200.

⁵⁵¹ Öztürkçü, “Hakkın Sesleri ve Mehmet Akif'e Göre Balkan Harbinin Sebep ve Sonuçları” s.46.

*felaketin Trablusgarp meselesinin çabuklaştırdığı ve kısmen de zemin hazırladığı Balkan Savaşları” olduğunu belirtir. İstibdattan sonra gelen hürriyet ışığının Mehmet Akif’in beklediği günü değil korktuğu günü getirdiğini ve Akif’in bu durum karşısında uğradığı hayal kırıklığı karşısında keder ve azaba düçar olduğunu belirtir.*⁵⁵²

Hakkın Seslerinin ilk şiiri olan “İlahi, emrinin avare bir mahkûmudur âlem” isimli şiirine “Ya Muhammed de ki: Ey mülkün sahibi olan Allah’ım, sen mülkü dilediğine verirsin; sen mülkü dilediğinin elinden alırsın, sen dilediğini aziz edersin; sen dilediğini zelil edersin; hayır yalnız senin elindedir; sen, hiç şüphe yok ki, her şeye kadırsın.”⁵⁵³ Ayeti kerimesi ile başlayan Mehmet Akif şiirinde bu Ayet-i Kerimeyi yorumlamaktadır.

“İlahi, emrinin avare bir mahkûmudur âlem;

Meşîyyet sende, her şey sende... Hiçbir şey değil âdem!”

Fakat hala vücud isbat eder, kendince, hey sersem!

Bugün, üç beş karış toprakta varlıktan vururken dem;

*Yarın, toprak kesilmiş varlığından fışkırır matem!*⁵⁵⁴

Bu sözler Balkan Savaşlarının sebep olduğu felaketler karşısında inanan bir Müslümanın göstereceği en doğal bir tepkinin sonucudur. Kadere inanan bir insan olarak göstereceği tevekkülün bir sonucudur. Adeta bu hadiselerin etkisinden kurtulmanın ilk şartıdır. Daha sonra kendine gelen Mehmet Akif “Geçenler varsa İslam’ın şu çiğnenmiş diyarından”; isimli şiirine Neml Suresi “İşte sana, onların, kendi yolsuzlukları yüzünden. İpissiz kalan yurtları!...”⁵⁵⁵ ile başlayarak Âlemi İslam’ın başına gelen felaketlerin ve musibetlerin adeta sebebini bulmuştu. Bu ayetten ilham alan Mehmet Akif:⁵⁵⁶

“Geçenler varsa İslam’ın şu çiğnenmiş diyarından;

Şu yüzbinlerce yurdun kanlı, zairsiz mezarından;

⁵⁵² Nazif, Mehmet Akif, s.73

⁵⁵³ Ali-İ İmran 26

⁵⁵⁴ Ersoy, Safahat, Neşre Haz. M. Ertuğrul Düздаğ, s.175

⁵⁵⁵ Neml,52

⁵⁵⁶ Kırca, Celal, “Mehmet Akif’in Şiirlerine Konu Ettiği Ayetler ve Tahlili”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri,1991, sayı 4, s.260-261

.....

Hele i'lanı zamanında şu mel'un harbin,

"Bize efkâr-ı umumiyesi lazım Garb'in;

O da Allah'ı bırakmakla olur" herzesini

Halka iman gibi telkin ile, dinin sesini

Susturan aptalın idrakine bol bol tükürün!... ”⁵⁵⁷

Mehmet Akif'e göre insanlar kendi felaketlerini kendileri hazırlamaktaydılar. Ayrılık milletleri içten içe çökerten ve felaketlere yol açan etkenlerdir. Vatanın en güzel yerleri elden çıkmıştı. Bir şeyler yapmak gerektiğini belirterek ayrılma hevesini bırakıp vatanın geleceği için tek yumruk olarak birleşme zamanının geldiğini, ümitsizliğe düşmeyerek Allah' a sınıksız sarılmamız gerektiğini belirtir.⁵⁵⁸

Balkan Savaşlarında başarısız olmanızın sebeplerinden biri olarak ta Batılıların Balkanları kışkırttıklarını ve orada karışıklıklar çıkardıklarını bu karışıklıkları özellikle Bulgarlar eliyle yaptıklarını belirterek cepheye gönderilen askerlere bu durumu şöyle hatırlatıyordu:

"Yükselerek kuş gibi Balkanlara,

Öyle satır at ki kuduz Bulgar'a:

Bir daha Osmanlı'ya güç sırtara!

Git de gel evladım... uğurlar ola. ”⁵⁵⁹

Mehmet Akif'in o günlerdeki Müslüman Aleminin düşmüş olduğu durum karşısında kurtuluş için gördüğü çarelerden biri İslam'ın özüne dönülerek Müslümanların yek vücud olmalarıdır:

"Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;

⁵⁵⁷ Ersoy, Safahat, Neşre Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, s.179-180

⁵⁵⁸ Kırca, "Mehmet Akif'in Şiirlerine Konu Ettiği Ayetler ve Tahlili", s.261

⁵⁵⁹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.482

Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez.”⁵⁶⁰ Evet, çare birliktir. Biz Müslümanların birlik olup ayrılığa düşmememiz ve hiçbir konuda umutsuzluğu kapılmamız gerekmektedir.

Bir başka şiirinde Mehmet Akif Allah’a, adeta tabiri caizse onunla diyalog şeklinde İslam âleminin içinde bulunduğu durumun sebebinin ve bunun hikmetini sorar ve toplumun halini değerlendirir:

“Tecelli etmedin bir kere, Allah’ım, cemalinle!

Şu üç yüz elli milyon ruhu öldürdün celalinle!

Oturmuş eğlenirken senin –haşa- zevalinle,

Nedir ilhadı ihmalin o samit infialinle?

Nedir İslam’ı tenkilin bu müsta’cel nekalinle?”

Sonra cevabını yine kendisi verir:

“Sus ey divane! Durmaz kâinatın seyr-i mu’tadı.

Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryadı?

Bugün sen kendi kendinden ümit et ancak imdadı;

Evet, sen kendi ikdamınla kaldır git de bidadı.

Cihan kanun-i sa’yin, bak, nasıl bir hisle münkadı!

Ne yaptın? “Leyse li’l insani illa ma-se’a” vardı!...”⁵⁶¹ Diyerek dünyanın Allahın iradesi doğrultusunda devam ettiğini belirtmiştir.

Müslümanların birliğini kendisine amaç edinmiş olan Mehmet Akif, bu uğurda ne kadar kararlı olduğunu göstererek çekişmelerden uzaklaşıp ortak idealler uğrunda bir araya gelmemizi savunur:

⁵⁶⁰ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.162

⁵⁶¹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.177

*“Eğer yürekleriniz aynı hisle çarparsa;
Eğer o his gibi tek bir de gayeniz varsa;
Düşer düşer yine kalkarsınız, emin olunuz...
Demek ki birliği te'min edince kurtuluruz,
O halde vahdete hail ne varsa çiğneyiniz...
Bu ayrılık da neden? Bir değil mi her şeyiniz?
Ne fırka herzesi lâzım, ne derd-i kavmiyet;
Bizim diyanete sığmaz sekiz, dokuz millet!”*⁵⁶² bu şekilde kurtuluşumuzun birlik ve beraberlikten geçtiğini vurgulamıştır.

Asrısaalette ensar ve muhaciri Müslümanlık bağı birleştirmişti. Tanımadığı insanı kendisine kardeş yapan, onlara kucak açan Ensar; Vatanını, ailesini ve her şeyini terk edecek kadar dinine bağlı olan, dini uğruna yollara düşen, Muhacir ise Ensar'a kucak açan ona kardeş nazarıyla bakarak varını yoğunu onunla paylaşan ve birbirlerine Din Kardeşi gözüyle bakan toplulukları birbirine kaynaştıran bağ “İslam” dır. İşte asrısaaadet bizim en güzel örneğimizdir:

“Eğer hayatını kast eyliyorsanız vatanın:

Bakin, anâsır-i İslâmı (Müslüman halkları) hangi râbitanın

Devamı bağlayabilmiş bu müşterek vatana?

*Kapılmayın onu ihmal edip salah umana.”*⁵⁶³

Mehmet Akif vatanın bölünmez bir bütün olarak kalmasını istiyorsak bizi hangi bağı bir araya getirip ortak vatana bağladığını iyi öğrenmemiz gerektiğini ve o bağı ihmal edilmemesini söylemiştir. Kurtuluşun ise o bağı sağlayacağı birlik ve beraberlik sayesinde olacağına inanmıştır.⁵⁶⁴ Bu konuyla alakalı olarak:

“O rabıtayla bu millet bulur, bulursa felah;

O bir çözüldü mü, her şey biter ma'azallah.

⁵⁶² Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düздаğ, s,247

⁵⁶³ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düздаğ, s,244

⁵⁶⁴ Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, cilt II, s.352-353,1990

Eğer hayatına kast eyliyorsanız... Başka!

Fakat bu mesele, bilmem ki, kaldırır mı şaka?”⁵⁶⁵ diyerek bizleri birbirimize bağlayan rabitanın din olduğunu vurgular ve milletimizin bu rabita ile felah bulacağını dile getirir.

Devletin yıkılışı İslam âleminin de sonu olur. Osmanlı her ne kadar ömrünün sonuna geldiyse de bu dini kurtaracak olan yine odur. Müslümanların gözü halen Osmanlı Devleti’nde. Osmanlı onlar için adeta son kurtuluş kalesidir.⁵⁶⁶

“Ölüm kolay... Diyebilsek sonunda: "Kurtulduk!"

Bu intihâr, öteden, üç yüz elli milyonluk

Zavallı Âlem-i İslâm için elîm olacak!

Biz olmasak bu kadar hânümân yetîm olacak!

Gıcırdamakla berâber serîr-i şevketimiz,

Bu dîni kurtaran ancak bizim hükûmetiniz.

Tunus ta, Fas ta, Cezayir de, Çin de, İran da,

Cavay la, hıtt-i Hindi de, bleki Afgan da,

Sibirya, Hıyve, Buhara, Kırım muhitinde,

Yaşarken ehl-i salibin nüfuzu altında;

Zavallı Âlem-i islam eğer salibe henüz

Sarılmıyorsa, kolundan çeken: Hilafet’iniz.

Hilafet olmasa: Dünya tanassur eyliyecek...

O halde, şimdi bizim hakkımız değil ölmek.”⁵⁶⁷ Akif bu şiirinde nasihat verircesine Parçalanıp bölünmenin kimseye yaramayacağını, gaflet uykusunun bir ölüm uykusu

⁵⁶⁵ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s,244

⁵⁶⁶ Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, cilt II, s.356.

olduğunu hatırlatır. İslam âleminin içinde bulunduğu duruma üzülmekte ve Osmanlı Sancağı altındaki Hilafetin dünyadaki Müslümanlar için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Mehmet Akif Beyazıt Kürsüsünde (30.01.1913) vermiş olduğu bir vaazda “*Zaman birlik zamanı, Hükümet, millet, ordu bize çok fedakârlıklar düşüyor. Âlimler ilmi ile zenginler serveti ile fakirler güçleri yettiği kadarıyla, eli silah tutanlar kuvvetle çalışacak. Çünkü Müslümanlığın tek umudu bu hükümettir ve artık hayata veda etmek üzeredir. Düşman, merkezî hilafetten beş altı saat ötede duruyor. Daha ümitler tükenmemiştir. Daha İslam için hayat mevcuttur.*”⁵⁶⁸ demek suretiyle insanlara birlik olmayı ve asla ümitsizliğe kapılmamalarını dile getirir.

Mehmet Akif’in II. Meşrutiyet dönemi ve Balkan Savaşları dönemi bu samimi gayretleri halk üzerinde de etkiler meydana getirmiştir. Mehmet Akif’in şiirlerinin, makalelerinin ve hutbelerinin insanlar üzerinde bu etkisini Eşref Edip şöyle anlatır: “*Akif şiirlerinde, makalelerinde, hutbelerinde her hafta öyle bir ayet intihap ederdi ki onu şimdi nazil olmuş zannedirdiniz. Ayeti okurken bütün kalpler haşyet içinde kalırdı. Fatih Kürsüsünde (Hiç unutmam) (Al-i İmran suresi 3.26.13 Şubat 1913) “Gulillahümme malikil mülkü...” Ayet’i Kerimesini kesik kesik, müthiş bir ahenkle okumuş, ondan sonra bu muazzam şiiri inşad etmişti.*”⁵⁶⁹

“İlahi, altı yüz bin Müslüman birden boğazlandı...

Yanan can, yırtılan ismet, akan seller bütün kandı.

Ne ma’sum ihtiyarlar süngüler altında kıvrandı!

Ne bikes hanümanlar işte, yangın verdiler, yandı!

Şu küllenmiş yığınlar hep birer insan, birer candı!”⁵⁷⁰

Bütün camiye dolduran binlerce cemaat vecd içinde, haşyet içinde kalmıştı. Şimdi ne vakit o günü hatırlasam üstadın o muazzam mabedi dolduran sesini duyurum.”⁵⁷¹ Bu da

⁵⁶⁷ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.245-246

⁵⁶⁸ Doğrul, Kur’an’dan Ayetler, s.103.

⁵⁶⁹ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.35

⁵⁷⁰ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.176

⁵⁷¹ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.35-36.

Mehmet Akif'in halk üzerinde ne kadar tesirli olduğunu göstermektedir. Hakkı Süha Gezgin de 13 Ekim 1939'da Yeni Mecmuada yazmış olduğu makalede Mehmet Akif'in Balkan Savaşları dönemindeki etkisini şöyle anlatır: *"Balkan Savaşında vatanın uğradığı felakete şiirleriyle tek başına ağladığı günlerde idi. Her hafta bir başka mersiyesini ana toprağın bir yarasına sarıyordu. Herkesin sustuğu, dillerin tutulup kalemlerin uyuştugu bu facia ortasında o ruhun ve vicdanın ilahi bir meş'alesini eline almıştı"*.⁵⁷²

Karahan'a göre ise Mehmet Akif, İslamiyet'i Müslüman dünyasının birlik ve bütünlüğünü sağlamak için erişilmesi arzulanan bir ülkü ve kendi çağında, genellikle toprakları sömürücü yabancı güçlerin işgali altında bulunan Müslüman halkların kurtuluşu uğrunda ortak bir güç ve başarıya ulaştıracak manevi araç niteliğiyle işleyip, aydın gruplara mal edebilen, tesir ve nüfuzu sadece Anadolu ve Rumeli olmayıp aynı zamanda uzak Türk illerinde de görülen ve yayılan bir Türk şairidir,⁵⁷³ diyerek onun etkisinin ne denli büyük ve önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Mehmet Akif'in II. Meşrutiyet sonrası döneme ait yazılarından, vaazlarından ve şiirlerinden ve tefsirlerinden numuneler bizlere gösteriyor ki onun tüm kaygısı Müslüman birliğinin Osmanlı Devleti hudutları içinde tehlikeye uğramasıdır. Amacı ise Müslümanların birlik olarak bu tehlikeyi bertaraf etmeleridir. Meşrutiyet sonrası dönem ve Balkan savaşları sırasında ve bu savaşlardan sonra yazdığı tüm manzum ve mensur yazılar bunun açık misalleridir.⁵⁷⁴ Bu amacını gerçekleştirmek için elinden geldiğince gayret göstermiş kendince yapılacak olan şeyleri elinden geldiğince yapmaya çalışmıştır.

2.4. Birinci Dünya Savaşı Dönemi İslamcılıkla İlişkisi

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarının sonunda büyük miktarda toprak kaybına uğramıştır. Bu dönemde Avrupa merkezli küresel bir savaş ortaya çıkmıştır. O dönem yönetimde söz sahibi olan İttihat ve Terakkiciler gelinen bu noktada yalnız kalmamak ve kaybedilen toprakların bir kısmını almak için ve Almanya'nın savaşı kazanacağına duyulan güvenle bu savaşta Almanya'nın yanında yer almıştır.

⁵⁷² Gezgin, Hakkı Süha, Edebi Portreler: Mehmet Akif, Yeni Mecmua, 13 Ekim 1939, Sessiz Yaşadım Matbuatta, İsmail Kara, Fulya İbanoğlu, s.456

⁵⁷³ Karahan, "Akif'in İslam Birliği Ülküsü ve İstiklal Savaşı'nda Mehmet Akif Ersoy s.48.

⁵⁷⁴ Ayas, Mehmet Akif Zihniyeti ve Düşünce Hayatı, s.572.

Savaşın başladığı bu dönemde Osmanlının savaşa girmesine Mehmet Akif karşı çıkmıştır. Ona göre Balkanlardaki yangın daha sönmemişken Devleti böyle bir tehlikeye atmak doğru değildir:

“Hüsran yine biçarenin amalini sardı;

Atisi nigahında karardıkça karardı.

Balkan’daki yangın daha kül bağlamamışken,

*Bir başka cehennem çıkıversin... Bu ne erken!*⁵⁷⁵

Osmanlının Almanya’nın yanında bu savaşa girmesi Almanya’yı da memnun etmiştir. Çünkü bu savaşa Osmanlı Devleti’nin Almanya’nın yanında girmesi “bir anlamda son elli yıldır gündemde olan Panislamizm düşüncesinin Osmanlı Devleti üzerinden uygulamaya sokulması anlamına geliyordu. Özellikle itilaf devletleri olarak adlandırılan İngiltere, Fransa ve Rusya bloğundaki devletlerin idarelerinde on milyonlarca Müslümanın yaşıyor olması savaş stratejisi içerisinde bu Müslümanlara yönelik geliştirilecek planlara ve stratejilere Almanya’nın ayrı bir önem vermesini zorunlu kılmıştır. Almanya’nın amacı, İtilaf Devletlerinin idaresindeki Müslümanların ayaklanmasını sağlamak ve bu sayede de Osmanlı-Alman-Avusturya bloğunun yükünü hafifletmek olarak düşünülebilir.”⁵⁷⁶

Almanlar bu amaç için uzun süre “Dışişleri Bakanlığı bünyesinde görev yapmış ancak 1913 yılı itibariyle görevinden ayrılmış olan Maxvon Oppenheim’i 1914 yılı Ağustosunun başında Berlin’de bakanlık bünyesinde tekrar göreve başlatmış, bu kapsamda birkaç aylık bir çalışma sonunda Almanya’nın şark stratejilerine ilişkin düşüncelerini bir rapor şeklinde dışişlerine sunmuştur. Bu raporda iki yönlü propaganda çalışması dile getirilmiştir. Birincisi; İngiltere, Fransa ve Rusya adına savaşan Müslüman askerlere yönelik atılacak adımlar, ikincisi; bu propaganda sonucu Alman tarafına geçen veya savaşta esir düşen Müslüman askerlerin Osmanlı Devleti ve Halife adına kazanılması şeklindeydi.”⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ Ersoy, Safahat, Neşre Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzağ, s.264

⁵⁷⁶ Kon, Kadir, Yeni Bilgiler Işığında Mehmet Akif’in (Birinci Dünya Savaşı’nda) Almanya Seferi, Uluslararası Mehmet Akif Birlik ve Bütünlük Sempozyumu, İstanbul,2011, s.131

⁵⁷⁷ Kon, Yeni Bilgiler Işığında Mehmet Akif’in (Birinci Dünya Savaşı’nda) Almanya Seferi, s.132

Yine Almanların bir diğer amacı da kendilerine esir düşenlere nasıl iyi muamele ettiklerini Müslüman âlemine ve Türklere göstermekti. Bu amaçla çeşitli milletlere mensup olan Müslüman Muharrirleri davet ediyorlar, Müslüman esirlere yapılan muameleyi göstermek istiyorlardı. Mehmet Akif’te bu amaçla Teşkilat-ı Mahsusa kanalıyla Berlin’e gitmişti. Onunla beraber Tunuslu Şeyh Salih, Abdurreşid İbrahim, Ağa Oğlu Ahmet, Halim Sabit ve başka insanlarda değişik zamanlarda Almanya’ya giderek orada esirleri ziyaret edip, onlarla görüşme imkânı bulmuşlardı. Teşkilat-ı Mahsusa Almanya’da Müslüman muharrirlerin İslam âlemine yazdıkları beyannameleri dünyanın birçok yerine Alman vasıtalarından ve Alman teşkilatından yararlanarak gönderiyordu.⁵⁷⁸

Mehmet Akif Almanya’da kaldığı günlerde⁵⁷⁹ görevini ifa etmiş, Müslüman olup İtilaf Devletleri safında savaşan askerlere hitaben Arapça beyannameler kaleme almıştır. Almanya’da kaldığı günlerde esirlerle görüşmüş, onların düştükleri duruma yakinen şehit olmuştur. Yine bu günlerde *“Berlin Hatıralarını”* yazmıştır. *“Bir Alman kadına hitap şeklinde kaleme aldığı mısralarda Fransız ordusunda savaşırken Almanlara esir düşen Müslüman esirlerin durumunu konu etmiştir.”*⁵⁸⁰

Mehmet Akif aşağıdaki mısralarla, söz konusu Alman kadına bizim coğrafyamızdaki acılı sahneleri gösterir:

“... Bilir misin ne kadar anne var bugün, yasta,

Tunus’ta, sonra Cezayir’de, sonra Kafkas’ta?

Götür de kalbine bir kerre ey kadın elini;

Düşün zavallıların sernüvişt-i erzelini!

Ne ibtila! Ne musibet! Cihan cihan olalı,

Bu ızdırabı, eminim ki çekmiş olmamalı.

⁵⁷⁸ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.41

⁵⁷⁹ Mehmet Akif’in Almanya’da kaldığı günlerde Alman gazete ve dergilerinde fotoğraflarının çıktığı, oradaki faaliyetlerine dair kendisiyle yapılmış mülakatlara dair haberlerin bulunacağı muhakkaktır. Müslüman esirlere hitaben yaptığı konuşmaların plağa alındığı da söylenmektedir. Bunların bulunması halinde Akif’in hayatındaki bir safha daha ortaya çıkmış olacaktır. Bkn: Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, s.45

⁵⁸⁰ Kon, Yeni Bilgiler Işığında Mehmet Akif’in (Birinci Dünya Savaşı’nda) Almanya Seferi, s.139

Hesaba katmıyorum şimdilik bizim yakada

Sönen ocakları; lakin zavallı Afrika'da,

Yüz elli bin kadının tütmüyor bugün bacası.

Ne körpe oğlu denilmiş, ne ihtiyar kocası,

Tutup tutup getirilmiş –Fransız askerine

Siperlik etmek için- saff-ı harbin önlerine.”⁵⁸¹

Mehmet Akif Berlin Hatıralarının bir bölümünde Müslümanların ayrılıklarından bahsederek şöyle devam eder:

“Bilirsiniz ki: Mısır, kâinat-ı İslam'ın

O sıska gövdesi üstünde adeta kafası;

Diyar-ı Hind ise, göğsünde kalb-i hassası;

Sizinkiler de, kımıldanmak isteyen koludur.

Ki boş bırakmaya gelmez, ne olsa korkuludur!

Biz İngilizler olup hali önceden müdrik;

O beyne pençeyi taktık, o göğse yerleştik.

O halde bir kolu kalmış ki bizce çullanacak,

Yolundadır işimiz bağladık mı kısıvrak!

Hem öyle zorla değil, çünkü “fıkr-i kavmiyet”

Eder bu gayeyi teshile pek büyük hizmet.

O tahm-u la'neti baştan saçıp da orta yere,

Arapla Türk'ü ayırdık mı şöyle bir kere,

⁵⁸¹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.293

Ne çarpınır kolu artık, ne çarpınır kanadı;

Halifenin de kalır sade bir sevimli adı!”⁵⁸² Mehmet Akif bu mısralarla batı dünyasının İslam Dünyası üzerindeki niyetlerini anlatmaya çalışmıştır.

Berlin’de yazdığı bu şiirle dünyadaki Müslümanların yaşadıkları cahillikleri ve onların nasıl aldatıldıklarını göstermeye çalışmıştır. Buradaki izlenimleri neticesinde sömürgecilerin eliyle cepheye sürülmüş, sonra da esarete düşmüş din kardeşlerinin acısını dile getirmiştir.

Mehmet Akif Almanya’da iken Çanakkale Savaşı baş göstermiştir. Eşref Edip’in Ömer Lütfi’den naklen aktardığına göre Almanya’ya Mehmet Akif’le beraber giden Ömer Lütfi⁵⁸³ Çanakkale Cephesinin o şiddetli zamanlarında Mehmet Akif’i şöyle anlatır:”*Berlin’de merhumun en büyük endişesi Çanakkale idi. Gece gündüz Çanakkale cephesini düşünürdü. Her sabah tekrar ederdi:*

- *Ömer Bey, bu Çanakkale ne olacak?*
- *Allah bilir amma vaziyet tehlikelidir. Askerlik noktasından düşünülünce ümit yok Ancak fen kaidelerinin haricinde, fevkalbeşer bir şey olmalı ki dayanabilsin. Ben böyle dedikçe:*
- *Eyyah, son istinadgahımız da yıkılırsa ne olur? Diyerek çocuk gibi gözlerinden yaşlar dökülmeye başlardı. Çanakkale için ağlamadığı gün yoktu. Ben kavaidi harbiyeden bahsettikçe canı sıkılırdı. Onun böyle askeri muhakemelere tahammülü yoktu. O, daima kat’i bir kelime isterdi:*
- *Bütün dünya toplanıp hücum etse yine Çanakkale sukut etmez!*

Onun büyük imanı başka bir ihtimale müsait değildi. Onun için tehlikeden bahsettikçe havsalası yanardı. O zaman ben de kavaidi harbiyeyi bir tarafa bırakır, kendisini teselli ederdim. Ne dersiniz bu sözlerim karşısında çocuk gibi sevinmez miydi?

⁵⁸² Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.303

⁵⁸³ Mehmet Akif Berlin Hatıraları isimli şiirini Binbaşı Ömer Lütfi bey’e ithaf etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkn: Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.42-43

*Benim onda gördüğüm yurt sevgisi, o kadar yüksekti ki onu tasvir mümkün değildir.*⁵⁸⁴

Nihayet beklenen gün gelmiş Osmanlı Askeri Çanakkale’de kahramanlık destanı yazmıştır. İtilaf devletlerinin Rusya ya yardım için boğazdan geçme teşebbüsü sonuçsuz kalmıştır. Çanakkale’de kazanılan bu zafer üzerine Mehmet Akif “Çanakkale Şehitlerine” isimli muhteşem eserini Almanya’da ortaya koymuştur.

“Şu Boğaz Harbi nedir? Var mı ki dünyâda eşi?

En kesîf orduların yükleniyor dördü beşi,

-Tepeden yol bularak geçmek için Marmara'ya-

Kaç donanmayla sarılmış ufacık bir karaya.

Ne hayâsızca tehaşşüd ki ufuklar kapalı!

Nerde -gösterdiği vahşetle- "bu: bir Avrupalı!"

Dedirir -yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi,

*Varsa gelmiş, açılıp mahbesi, yâhud kafesi!*⁵⁸⁵ Böylece yapılan bu savaşın Dünyada eşi ve benzeri olmadığını, zamanın en güçlü donanmalarına karşı alınan galibiyetin ne derece önemli olduğunu bizlere göstermiştir. Mehmet Akif Osmanlı askerinin Çanakkale’de verdiği bu mücadeleyi Bedir Savaşındaki Müslümanların mücadelesine benzetir:⁵⁸⁶

“Ey bu topraklar için toprağa düşmüş, asker!

Gökten ecdad inerek öpse o pak alnı değer

Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhid'i...

⁵⁸⁴ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.43-44

⁵⁸⁵ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.385

⁵⁸⁶ Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, İstanbul, 1991, Cilt III, s.422

*Bedrin arslanları ancak bu kadar şanlı idi.*⁵⁸⁷ Mehmet Akif'in Çanakkale'de savaşırları bedrin arslanlarına benzetmesi, Bedir Savaşının Müslümanların ilk savaşı olması ve ölüm kalım mücadeleleri olmasıdır. Çanakkale Savaşı ise İslam'ın son kalesi olan Osmanlının ölüm kalım savaşıdır. Bu yüzden Mehmet Akif bu iki savaş arasında fark görmediğinden böyle bir benzetmeye başvurmuştur.

Mehmet Akif'in Çanakkale kahramanlarına yazmış olduğı şiiri ile ilgili olarak Hasan Basri Çantay *“O Çanakkale’de döğüşen askerleri “Bedrin Arslanları” ile mukayese etmiş, Çanakkale Şehitlerinin mezarına taş olarak “Kâbe’yi” dikmiştir. Akif milliyet duygularını duymamış ve duyurmamış diyemeyiz.*⁵⁸⁸Yine bu şiirle ilgili olarak Süleyman Nazif:” *Yarabbi! Şair bu mısraları senin ilham göklerinden birer birer yeryüzüne indirirken, ruhu kim bilir heyecandan ne kadar sarsılmış, dimağı, kalbi, asabı ne kadar yıpranmış... Ve ne kadar harap olmuş... Onun yazdıklarını biz yalnız okurken, bu kadar titredik ve sarardık.*⁵⁸⁹Çanakkale’de kazanılan bu zaferi şiirleştiren Mehmet Akif'in bu şiiri onun, İstiklal Marşından sonra yazmış olduğı en önemli şiirlerinden biri olmuştur.

Almanya'dan sonra Arabistan'a ve Lübnan'a giden Mehmet Akif buradaki görevleri sırasında özellikle Kuva-yi Milliye aleyhinde neşriyatta bulunmak isteyenlere karşı şiddetle karşı gelmiş, onlara bir kelime dahi söyletmemiştir.⁵⁹⁰ Savaş hala devam ediyordu. Böyle bir zamanda savaşın en çetin ve kara günlerinde *“Hala mı Boğuşmak?”* isimli şiiriyle adeta İnsanları ikaz ederek birliğe çağırmıştır:

“Sen” ben” desin efrad, aradan vahdeti kaldır;

Milletler için işte kıyamet o zamandır.

Mazilere in, mahşeri edvarı bütün gez:

Kanun-ı ilahi, göreceksin ki, değişmez.

⁵⁸⁷ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.386

⁵⁸⁸ Çantay, Akifname, s.386.

⁵⁸⁹ Nazif, Mehmet Akif, s.88

⁵⁹⁰ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.47

Tarih, o bizim eştığımız kanlı harabe,

Saklar sayısız lahd ile milyonla kitabe.

Taşlar ki biner parçadı üstünde zeminin,

Manayi perişanı birer nakşu cebinin ”!⁵⁹¹

Mehmet Akif’in, Birinci Dünya Savaşı’ndaki yurtdışındaki bu faaliyetleri bizlere ne kadar aktif bir insan olduğunu göstermektedir. Onun Almanyaya gönderilmesi İslamcılıkla ilgili fikirlerinden ve tanınıyor olmasından dolayı isminden faydalanılması amacına yönelikti. Almanya dönüşü Arabistan’a, oradan Lübnan’a⁵⁹² gitmekten geri durmaması, ayrıca Anadolu’daki milli mücadele başladığında buna ilk katılanlardan olması onun ne kadar vatan ve millet sevdalı olduğunu göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı ve Yurtdışındaki deneyimlerinin, onun Milli Mücadeledeki faaliyetlerinde etkisinin olması kaçınılmazdır.⁵⁹³

2.4.1.Savaşın Sonucu ve Mondros Ateşkes Antlaşması

İtilaf Devletlerinin mağlubiyetiyle son bulan bu savaşta (1918). Osmanlı Devleti mağlup olmuş ve ağır hasarlar almıştır. Büyük ümitlerle ilan edilmiş olan II. Meşrutiyet’in üzerinden on yıl geçmişti. Sultan II. Abdülhamid tahttan indirildiğinde (13 Nisan 1909) İttihat ve Terakki’ye bıraktığı devletin yüzölçümü altı milyon kilometrekareye ulaşıyordu. İttihatçılara otuz milyonu aşan nüfusuyla büyük bir ülke ve modernleşme çalışmaları devam eden büyük bir ordu bırakmıştı. Sultan II. Abdülhamid dış borçları azaltmış, devletin ekonomisini büyük ölçüde toparlamıştı. Zamanında, II. Abdülhamid’e bayrak açıp onu tahttan indiren itttihatçılar ise gelinen noktada koskoca imparatorluğu paramparça etmişler, Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918) sonrası Kasım 1918’de gece yarısı ülkeyi terk etmişlerdi.⁵⁹⁴

⁵⁹¹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düздаğ, s.418

⁵⁹² Mehmet Akif, 1918 Temmuz ayında, Mekke Emiri olan ve savaş dolayısıyla Lübnan’da bulunan, Şerif Ali Haydar Paşa’nın dâveti üzerine, İzmirli İsmail Hakkı Bey’le (1870-1946) birlikte Aliye’ye gitmiştir. Burada bir ay Paşa’nın misafiri olarak kalmışlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkn: Düздаğ, M. Ertuğrul, Mehmet Akif Ersoy, 1997, s.77

⁵⁹³ Kon, Yeni Bilgiler Işığında Mehmet Akif’in (Birinci Dünya Savaşı’nda) Almanya Seferi, s.144

⁵⁹⁴ Coşkun, Kod Adı: İrtica-906,s.12

Savaşta Osmanlının yenik çıkmasından sonra oluşan tablo karşısında Mehmet Akif derinden etkilenmiştir. Toplum olarak geçmişten ders almadığımıza değinip içimizdeki çekişmelerin ve siyasi bölünmelerin bizleri nasıl bir duruma düşürdüğünü şöyle belirtir:

“Bilmem neye bel bağlayarak hayr umuyorduk,

Bizler ki o ayata bütün göz yumuyorduk?

.....

Post üstüne hem kavgaların hepsi nihayet;

Hala boğuşmak? Bu ne gaflet, ne rezalet!

.....

Cem'iyete bir fırka dedik, tefrika çıktı;

Sapsağlam iken milletin erkânını yıktı.

"Turan ili" namiyle bir efsane edindik;

“Efsane fakat gaye!” deyip az mı didindik?

Kaç yurda veda etmedik bu uğurda?

Elverdi gidenler acıyın eldeki yurda!”⁵⁹⁵

İtilaf Devletleri antlaşmaya dayanarak antlaşmadaki maddeleri kendi lehlerine yorumlayarak Osmanlı Devleti’ni bölüşüp parçalara ayırmışlardır. Dönüşü olmayan bir yola giren Osmanlı Devleti artık yabancıların işgaline girmiştir.

Bu antlaşma Osmanlı kamuoyunda takdir ve tenkit yönünden zıt fikirler doğurmuştur. Nasıl yorumlanırsa yorumlansın bu antlaşma bir ateşkes antlaşmasından öte barış antlaşması niteliği taşıyordu. Osmanlı Devleti’nde bu antlaşma değişik yorumları da beraberinde getirmiştir. Bir kısım kimseler Amerikan ya da İngiliz Mandasına geçmemizin daha uygun olacağı kanaatinde idi. Elbette bu antlaşmayı tenkit edenler daha fazlaydı. Anadolu’da halkın büyük bir kısmı antlaşmayı tenkit ediyorlardı.

⁵⁹⁵ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.419-420

2.5.Milli Mücadeledeki Rolü ve İslamcılıkla İlişkisi

Mehmet Akif, bir fikir adamı olmanın ötesinde vatanın ve İslam ümmetinin büyük bir felakete uğradığı bir devirde, bütün bu ızdırabı derinden hissederek yaşamış ve üzerine düşen vazifeyi yapmak için her şeyini feda etmeyi göze almıştır.⁵⁹⁶

Banarlı'ya göre, İnanan bir insan olan Mehmet Akif önce kendisiyle birlikte Allah'a inanan bütün insanları mes'ud görmek istiyordu. Onların ıstırabı Mehmet Akif'in de ıstırabıydı. Biliyordu ki inandığı dinin liderliği Türklerde ve halifesi Türkiye'dir. Bütün İslamları bir bayrak altında toplamak arzusunda, farkında olmayarak göttüğü ülkü böyle bir milli hedefle süslüydü.⁵⁹⁷ Türkiye halen İslam'ın en ileri ve en güçlü kalesidir. Ancak gelişen şartlar ve oluşan son durum karşısında Mehmet Akif artık gerçekte ve hayalde yeri kalmamış olan Türk-Arap-Arnavut birliği fikrinden uzaklaşmış görünüyor. Onun savaştan sonra tek amacı vatanın kurtarılmasıdır. Bunun diğer Müslüman milletlere örnek teşkil edeceğini Türklerin önderliğinde diğer Müslümanların da, bağımsızlıklarını kazanacağını ileri sürmektedir. Kabaklı'ya göre Mehmet Akif, *“Medeni ve güçlü bir Hristiyan dünyası nasıl varsa onun gibi bağımsız ve ileri bir İslam âleminin Türkiye'nin liderliğinde doğacağına adeta vecd ile inanıyordu.”*⁵⁹⁸

Mehmet Akif Müslümanların birliğini Türk'ün öncülüğünde görmüş ancak savaş sıralarında imparatorluğa bağlı Müslümanların bizden ayrılması, Arnavutların İsyan etmeleri, İngilizlerin Arapları kışkırtmaları gibi nedenler onun bu düşüncesini olumsuz etkilemiştir. Türkiye'nin bu savaşta yenilmesi ve vatan topraklarının düşmanlar tarafından işgal edilmesi onda önceliği Anadolu'ya ve Anadolu'nun kurtarılmasına vermeye yol açmıştır. Müslümanların birliği ideali devam eden Mehmet Akif ne zaman Anadolu düşmandan temizlenir ondan sonra Türklerin önderliğinde uyanan Müslüman milletlerin bağımsızlıklarını kazanacağına ve bunun mutlaka gerçekleşeceğine inanmaktaydı. Mehmet Akif'in bu dönemdeki vaazlarını, şiirlerini ve makalelerini bu bağlamda anlamak ve değerlendirmek yerinde olacaktır.

Onun İslamcılığa dair görüşleri dar bir çerçeve ile sınırlı olmayıp; Türklükle İslamlığın kaynaştığı, milliyeti de dini de içine alan mefkûredir. Bu ideale bağlanmasında aile

⁵⁹⁶ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.X.

⁵⁹⁷ Banarlı, Nihat Sami, Mehmet Akif, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1961, s.18.

⁵⁹⁸ Kabaklı, Mehmet Akif, s.68

çevresinin, öğrenim hayatının, memleketin içinde bulunduğu siyasi, içtimai vs. şartların etkisi olmuştur.⁵⁹⁹

Toplumda ittihat ve terakkiye karşı yoğun bir kin vardı. Koskoca İmparatorluğa on yılda kıtalar kaybettiren; Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale ve Sarıkamış cephelerinde binlerce vatan evladını perişan eden İttihat ve Terakkiye güven kalmamıştı ve onlara karşı Anadolu’da çok büyük öfke vardı. O günlerde oluşmaya başlayan Kuva’yı Milliye adına yapılan hareketler İttihat ve Terakkinin yeni bir oyunu olarak telakki ediliyordu. Halk yeni bir maceraya daha atılırız endişesiyle oluşan bu gruplara şüphe ile bakıyordu. Öyle ki İttihatçıların yeni bir oyunu söylentisi, tedbir amaçlı değişik yöntemleri de beraberinde getirmişti. Sivas Kongresinin açılışı esnasında kongreye katılanlar; yemin etmek durumunda kalmışlardı. Millî Mücadelenin, “*İttihatçıların yeni bir oyunu*” olduğu iddiaları üzerine Mehmet Akif’in söyleyecekleri büyük bir önem taşıyordu. Etkili vaazları halk tarafından sevilen halkın güvenini kazanmış, yazdıkları her yerde takip edilen Mehmet Akif; Sebilürreşad’da “*Bugün İcma-ı Ümmet Anadolu’dadır*” isimli bir makale yazmış, herkesi mücadeleye çağırmış, kendisi de aktif olarak milli mücadeleye destek vermiştir.⁶⁰⁰

Mehmet Akif’in “*İslamcılık*” çerçevesinde nitelendirebileceğimiz faaliyetleri bu dönemde oldukça yoğundur. “*Asım*” isimli şiirinde çeşitli zihniyetlerin çarpışmasını tasvir, savaşın yaralarını teşrih eder, Çanakkale Savaşındaki kahramanlığımızı ebedileştirir ve nihayet kahraman Asım neslini överek gönüllerde ki ümit kıvılcımlarını taptaze tutar.⁶⁰¹

Mehmet Akif yurdun uğradığı felaketler karşısında eli kolu bağlı durmamak gerektiğini ve bir şeyler yapmak gerektiğini ifade ederek:

“*Ben böyle bakıp durmayacaktın dili bağlı,*

İslam’ı uyandırmak için haykıracaktım.

Gür hisli gür imanlı beyinler, coşar ancak,

⁵⁹⁹ Tansel, Fevziye, Abdullah,” Mehmet Akif Üzerinde Çalışılması Gerekli Mevzuu ve Meseleler”, İstanbul, 1976, s.66

⁶⁰⁰ Coşkun, Kod Adı: İrtica-906, s.15

⁶⁰¹ Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, İstanbul, 1992, cilt 10, s.290

Ben zaten uzun boylu düşünmekten uzaktım.”⁶⁰² Diyerek adeta her kanayan yarayı dindirmek için gayret göstermiştir.

Mehmet Akif’e göre Müslümanlar birbirlerini kardeş olarak görürler. Aradaki bağ böyle olmazsa Müslümanlık hiçbir anlam ifade etmez. İslam’ın tüm hükümleri uhuvveti ve birliği tesis etmektir.⁶⁰³

“Fezayı dolduran eller ki Hakka yalvarıyor;

Yarıp da loşluğu bir müttekay-i nur arıyor!

Birer niyaz idi Mevla’ya... Hem de aynı niyaz!

Evet, şu önde duran ihtiyar Serendibli,

Ya arka saflara düşmüş zavallı Mağribli;

Dalıp dalıp gidiyorken semay-i merhamete,

Gerek bu âleme aid, gerekse ahrete,

Ne istesin ki, beraberce ben de istemeyim?

Şu ben ki... Her birinin ayrı ayrı kardeşiyim.

Ezelde kaynaşan ervaha ayrılık var mı?

Cihan yıkılsa bu vahdet yerinden oynar mı?

Olunca Minberimiz, Arşımız, Hudamız bir;

Benim de beklediğim nur onun da gayesidir.”⁶⁰⁴ Mehmet Akif Müslümanlar olarak birlik olup kenetlendiğimiz vakit bizi dünyada hiçbir gücün yıkamayacağını belirtir.

Artık birleşip el ele vermenin vaktinin geldiğini söyleyen Mehmet Akif tek tek yaşamaya çalışmak yerine toplu halde yaşamaya çalışmamızın daha uygun olacağını belirtir:

⁶⁰² Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.409

⁶⁰³ Sabit, Mehmet Akif’in İslamcılığı ve Milliyetçiliği”, s584-585.

⁶⁰⁴ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s,311

“Göçüp ma'murelerden boylasan hatta beyabanı?

Yaşanmaz böyle tek tek, devr-i hazır, devr-i cem'iyet.

Gebermek istemezsen, yoksa izmihlal için niyet,

“Şu vahdet tarumar olsun!” Deyip saldırma İslam'a

Uzaklaşsan da imandan, cema'atten uzaklaşma.”⁶⁰⁵

Bu toprağı vatan bilen Müslüman Türk Milleti ise pınarın gözünde su, ağacın dalında meyve kadar taze, karakışın en hırçın ve tahripkâr tesirine mukavemet ederek yemyeşil kalmakta ısrar eden çam ağacı misali azimkâr, yekpare bir yapı, tek cephedir.⁶⁰⁶ Bizler bir olursak ve iman gücüyle birbirimize bağlanırsak bizim karşımızda hiçbir gücün durmayacağını belirtir:

“Değil mi? Cephemizin sinesinde iman bir;

Sevinme bir, acı bir, gaye aynı, vicdan bir;

Değil mi cenge koşan Çerkes'in, Laz'ın, Türk'ün,

Arab'la, Kürd ile bakidir ittihadı bugün;⁶⁰⁷

Değil mi? Sinede birdir vuran yürek... Yılmaz

Cihan yıkılsa emin ol bu cephe sarsılmaz.”⁶⁰⁸

Bu şekilde Din bağının önemine sürekli vurgu yapan Mehmet Akif *“insanların ortak vicdanlarına müşterek duygularını hep aynı kaynaktan yani din bağından alırlar. Bu kaynağın kurumaması gerekir. Bu uğurda durmadan çalışmalıyız”⁶⁰⁹* diyerek Osmanlı Devleti'nin bu din bağı sayesinde bir cihan kurduğunu söyler:

“Sonunda gördü ki: Ümmette müşterek vicdan

⁶⁰⁵ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düздаğ, s413-414

⁶⁰⁶ Bozbeyli, Ferruh, Mehmet Akif, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, İstanbul,1961, s77.

⁶⁰⁷ “Şiirin ilk üç neşrinde bulunan son iki mısra, 1928 baskısından tamamen çıkarılmıştır” Ayrıntılı bilgi için Bkn: Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düздаğ, s.306

⁶⁰⁸ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düздаğ, s.306

⁶⁰⁹ Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, cilt III. s.132

Tahassüsâtını almakta aynı membadan;

Kurursa bir gün o memba ne his kalır, ne hayat;

Bekaa'yı din ile ka'im hayat'ı cem'iyeti;

Mukaddesâtını tespîte uğraşıp durdu...

Mücerrat'ı kesifeyle bir cihan kurdu.”⁶¹⁰

Mehmet Akif'e göre dağılıp parçalanmak yerine, bir ve beraber olabilmeyi tavsiye eder. Bursa'nın işgali sırasında yazıp Balıkesir'den tanıdığı Hasan Basri Çantay'a ithaf ettiği, “*Bülbül*” adlı şiirini Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgal edilip, Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin hakarete uğraması karşısında duyduğu üzüntü üzerine yazmıştır. Ayrıca din birliğinin tehlikede olduğunu söyleyerek Müslümanların, din birliğini dikkate almazlarsa bunun sonucu başıboşluk, bölünme ve yıkılma olacağını belirtir.⁶¹¹

“Hayır, matem senin hakkın değil... Matem benim hakkım:

Asırlar var ki, aydınlık nedir. Hiç bilmez afakım!

Teselliden nasibim yok, hazan ağlar baharımda;

Bugün bir hanümansız serseriyim öz diyarımda!

Ne hüsrandır ki: Şarkın ben vefasız, kansız evladı,

Serapa Garba çiğnettim de çıktım hak-i ecdadı!

Hayalimden geçerken, şimdi, fikrim hercümerc oldu,

Salahaddin-i Eyyubi'lerin, Fatih'lerin yurdu.

Ne zillettir ki: nakıs inlesin beyninde Osman'ın;

⁶¹⁰ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.298

⁶¹¹ Bilgiz, Musa, ” Mehmet Akif’te Milli Birlik Düşüncesi”, ATÜİFD, Erzurum,2009, Sayı,32, s24

*Ezan sussun, fezalardan silinsin yâdı Mevla'nın!*⁶¹²

Mehmet Akif hak ve hürriyeti korumanın yolunun birlik ve bütünlük oluşturmaktan geçtiğini ifade eder. Bunun yolunun ise üç beş kişiden olmayıp bütün vatandaşların çabalamalarının gerekliliğini vurgular:

“Hayır, hürriyetin, hakkın masun oldukça insansın.

Bu hürriyet. Bu hak, bizden bugün aheng-i sa'y ister:

*Nedir üç dört alın? Bir yurdun alnından boşansın ter.*⁶¹³

Mehmet Akif İstiklal savaşının en çetin günlerinde yazmış olduğu “*İstiklal Marşı*” nda :

“Doğacaktır sana vaat ettiği günler hakkın,

*Kim bilir belki yarın, belki yarından da yakın...”*⁶¹⁴

Mısralarıyla bu vatan topraklarında yaşayan insanlara ümit vererek kurtuluşun çok yakın olduğunu belirtmiştir.

Mehmed Akif, Mart 1921’de, İstiklal Marşı’nı yazarken Taceddin Dergâhı’nda vatan ve milletin kurtuluşu uğrunda Islâm dininin tükenmez kudret kaynağından büyük ölçüde heyecan almış ve bunu etrafına da aşılarmıştır. İstiklâl Marşı’mızın büyük kısmı bu din ve millet aşkı ve istiklâl heyecanı ile yoğruludur.⁶¹⁵

Mehmed Akif, ideallerini kalemi kadar, hitabeti ile de yaymağa çalışan adamdır. Daha millî mücadele başlamadan Balıkesir cephesine yürüyen düşman kuvvetlerine karşı koyan çevre halkını oralara koşup cesaretlendiren ve bu yüzden “*Dârü’l-hikme*”deki vazifesinden alınan o olmuştur. Ankara’ya geçerken Kastamonu’da Nasrullah Câmiinde verdiği vatansever vaazları ayrıca matbu olarak bastırılıp ordunun ilk saflarına kadar yollanmış ve askerın moral gücünü bu irşatlar artırmıştır. Top seslerinin Ankara’dan duyulduğu Sakarya savaşı günlerinde

⁶¹² Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düздаğ, s.430

⁶¹³ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düздаğ, s.414

⁶¹⁴ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düздаğ, s.477

⁶¹⁵ Karahan, Abdülkadir, “*Mehmed Akif’te Din Duygusu*” s.14.

birçoklarının Kayseri yolunu tuttuğu günlerde o, direnmeyi canla başla savunmuş ve Ankara'dan bir adım geriye gidilmemesini istemiştir.⁶¹⁶

Mehmet Akif Millî Mücadele yıllarında birebir sahada görev almış vatanın kurtarılması için elinden ne geleni yapmaya çalışmıştır. Halkı bilinçlendirmek, onlardaki umutsuzluk illetini yok etmek ve milli mücadeleye destek vermek için yurdun çeşitli yerlerini karış karış gezmiş, cami kürsülerinde binlerce halk kitlesini milli mücadeleye destek için yaptığı konuşmalarla milli mücadele lehine ikna etmeye çalışmıştır. Özellikle Balıkesir Zağanos Paşa Camii, Kastamonu Nasrullah Camii ve Kastamonu Kazalarında yapmış olduğu konuşmalar Türkiye'de geniş yankı uyandırmıştır. Mehmet Akif'in İslamcılık faaliyetleri açısından son derece önemli gördüğümüz bu konuşmalarını ayrı başlıklar altında değerlendirmeyi uygun bulduk.

2.5.1.Balıkesir Zağanos Paşa Camii

Mehmet Akif'in Balıkesir'e nasıl gittiğini Eşref Edip şöyle anlatır:” *Bir gün baktım Akif idarehaneye çok heyecanlı geldi.*

_Haydi, hazırlan, gidiyoruz, dedi,

_Nereye

_Harekât-ı Milliyetin başladığı cepheye, Artık burada duramıyorum. Balıkesir'e gidipte oradaki Milli Müdafaayı görünce üstat çok heyecana geldi:

_Zafer yolu bu yoldur dedi.

Üstadı aralarında gören Balıkesirliler çok sevindiler, halk Zağanos Paşa Camiine toplandı. Öyle cemaat doldu ki ayakta duracak yer kalmadı. Herkes üstadı dinlemek istiyordu. Üstat kürsüye çıktı, Ahzab Suresi 33/56 ayetini⁶¹⁷ okudu.⁶¹⁸ Sonra yüksek bir sesle “Ey Müslüman” diye hitap etti ve:

“Cihan alt üst olurken seyre baktın, öyle durdun da,

⁶¹⁶ Karahan, Abdülkadir, “Mehmed Akif'te Dln Duyusu”, s.15.

⁶¹⁷ Ayeti Kerime mealen şöyledir:” *Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salat ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salat edin, selam edin*”, Ahzab Suresi,33/56

⁶¹⁸ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.52.

Bugün bir serseri, bir derbedersin kendi yurdunda!

Hayat elbette hakkına lakin ettir haykırıp ilhak;

Sağırdır kubbeler, bir ses duyar; Da'va-yı istihkak."⁶¹⁹

Mehmet Akif vaazının başında cihan çalışırken, didinirken biz Müslümanların bakmakla yetindiğini söyler. Müslümanlar miskin haldelerken düşman birlik olmuş Anadolu'yu karadan ve denizden işgal etmiştir. Vaazında düşmanın, zarureti görünce birleştiğinden, bizim de birleşmemiz gerektiğinden, yoksa fert olarak bir işe yaramayacağımızdan bahseder.⁶²⁰

Devamında ise Asr-ı Saadetten misal vermeye başlar. Ashabı Kiramın giydikleri elbiselerinin omuzlarının eskidiğini, bunun sebebininse cemaatle kıldıkları namazda safların sabun kalıpları gibi bitişik olduğundan dolayı eskidiğini söyler. Yani Müslümanlar o derecedir ki aralarından adeta su sızmaz hava geçmezdi. Bu durum, Müslümanların bu hali, Yahudilerin hoşuna gitmediği için günün birinde ihtiyar bir Yahudi, ashaptan birkaç gencin bir arada oturduklarını, aralarında samimi bir şekilde sohbet ettiklerini görür. Mehmet Akif bu olayın devamını şöyle anlatır:

"Adam bunu görünce İslam'ın atisinden kendi hesabına ürkü, içi gıcıklandı ve

_Ne olacak bu dedi:

_Biraz daha böyle giderse bize ekmek kalmayacak. Bunun üzerine bir delikanlı Yahudi buldu:

_Git şunlara evs ve hazreç arasındaki vukuatı hatırlat, geç! Dedi, o da gitti her iki tarafa ait şairlerin vaktiyle olup biten maceraları musavvir olmak üzere söylemiş oldukları şiirleri okudu. Bunun üzerine gençlik şaikası ile her iki tarafın kabadayılık damarları galeyana geldi. Her biri kendi kabilesinin kahramanlıklarını sayıp dökmeye başladı. İş çığrından çıktı ve gençler taşlık bir vadiye çıkıp harbe başlamak üzereyken Peygamber Efendimiz hemen oraya koştular. Peygamber Efendimiz her iki tarafı da sakinleştirdi. Sebebi nüzul olan vakıa tekrar edip duruyor. Fırkacılık, kabilecilik bunlar artık susmalı. El birliği ile bugün vatani müdafaa etmeliyiz. Emin olmalıyız ki canla

⁶¹⁹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.413

⁶²⁰ Doğrul, Kur'an'dan Ayetler, s.195-196.

başla çalışarak oradaki tefrika sebeplerini kaldıracak olursak vatani kurtarırız.” Diyen Mehmet Akif vaazının devamında umutlanmış görünüyor.” *Bütün aleyhimizdeki cereyanlar biraz değişmiş, eskisinden biraz daha iyileşmiş görünüyorsa emin olunuz ki bu inkılap hep vatani müdafaa yolunda bu müşahedelerimizle Âlem’i İslam’ın lehimizdeki galeyanları tezahürleri sayesinde.*”⁶²¹ Diyerek halka ümit aşlamış ve güzel günlerin yakın olduğunu belirterek şu anda yapmamız gerekenin vatani canla başla savunmak olduğunu belirtmiştir.

Camideki izlenimlerini anlatmaya devam eden Eşref Edip:” *Halk kemal-i dikkat ve rikkatle dinliyordu. Akif coştukça coştı. Vahdetten bahsetti, yabancıların aramıza saçtıkları tefrika tohumlarını anlattı. Konuşmasını şöyle bitirdi: “Rumeli’yi baştanbaşa feth eden hep bu topraktan yetişen babayiğitlerdi. O kahraman ecdadın torunları olduğunuzu ispat etmelisiniz. Anadolu’yu müdafaa hususunda diğer vilayetlere önyak olma şerefini siz kazandınız. Sa’yiniz meşkürdür. İnşallah bu şanu şeref kıyamete kadar artar gider. İnşallah vatanımızın istiklâli, saadeti, refahı, ümrani dünyalar durdukça masun ve mahfuz kalır”...* Bu sözler halk üzerinde mahzun ve mükadder gönüller üzerinde çok tesirler husule getirmiştir.”⁶²² Mehmet Akif’in bu konuşmaları Milli Mücadele önemli konuşmalarından biri sayılır.

Balıkesir dönüşü Mehmet Akif’e karşı, İstanbul hükümetinin ve İngilizlerin yoğun saldırıları başlamıştır. Fakat Mehmet Akif bunlara ehemmiyet vermeyip vazifesini ifa etmeye devam etmiştir. Mehmet Akif’i, Balıkesir’de Milli Mücadele lehinde yapmış olduğu vaazlardan dolayı görevli olduğu Daru-l Hikme’den çıkarmışlar yerine İzmirli İsmail Hakkı’yı atamışlardır. Tüm bunlara rağmen Mehmet Akif derslerine ve yazılarına devam etmiştir.⁶²³ Bu gelişmeler bizlere göstermektedir ki Mehmet Akif’in Millî Mücadele yıllarındaki etkinliği çok önemlidir. Onun Zağanos Paşa Camiinde vermiş olduğu bir vaaz ne kadar tedirginlik meydana getirmiştir. Hitabet gücü ve şairliği ile ön plana çıkan Mehmet Akif’i ne İstanbul Hükümeti engelleyebilmiş ne de işgal güçleri. O yoluna devam ederek doğru bildiği yoldan dönmemiştir.

⁶²¹ Doğrul, Kur’an’dan Ayetler, s.200-202.

⁶²² İmamoğlu, Abdulvahit, Mehmet Akif’in Vaazlarındaki Millî Mücadele Ruhu http://www.mehmetakifarastirmalari.com/index.php?option=com_content&view=article&id=387&catid=27&Itemid=162-08-12-2014-,s.3/22

⁶²³ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları s.53.

2.5.2.Kastamonu Nasrullah Camii ve Kazaları

Mehmet Akif Nasrullah Camiindeki vaazına Al-i İmran Suresi 3/113.ayetini okuyarak başlar. Ayet'i Kerime:" *Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size ayetleri açıkladık.*"⁶²⁴

"*Bizi mahvetmek için tertip edilen Sevr muahedesi paçavrasını mücahitlerim şark tarafından yırtmağa başladılar. Şimdi bize düşen vazife Anadolu'muzun diğer cihetlerindeki Müslümanları, o murdar paçavrayı büsbütün parçalamaktır.*"⁶²⁵ Sevr muahedesini halkın anlayacağı ve kavrayacağı tarzda anlatarak bu yolun yani vatanın kurtuluşunun ancak mücadele yoluyla sağlanacağını ifade etmiştir.

Nasrullah Camiindeki vaazının devamında Mehmet Akif:" *Müslümanlar Allahın, Kitabullahın, Rasulullahın emrettiği, tasvip ettiği vahdete, birliğe, cemaate sarılmadıkça ahretlerini olduğu gibi dünyalarını da kurtaramazlar. Her şeyden evvel vahdet, cemaat. Bir kere bunu elde edelim alt tarafı Allah'ın inayetiyle kolaydır.*" Mehmet Akif Asr-ı Saadetten örnekler vererek Hadis kitaplarını, Siyer kitaplarını tarihi İslam sayfalarını gözden geçirince Ashap arasındaki birliğe hayran olduğunu, bugün ise bu büyüklerden mahrum kaldığımızı anlatır. Dinimizden olmayan insanlara karşı gösterdiğimiz nezaketi, birbirimize karşı göstermediğimizi ve birbirimize karşı çok fena olduğumuzu söyler.⁶²⁶

Cemaat son derece heyecanlı olup aynı heyecanı Mehmet Akif'te yaşamakta, sesi titremekte ve konuşma ilerledikçe kendini tutamayarak gözyaşlarına hâkim olamamaktadır.⁶²⁷ Mehmet Akif konuşmasını:

"*Müslümanlar mülkünü her yerde felaket vurdu...*

Bir bu toprak kalıyor dinimizin son yurdu!

⁶²⁴ Al-i İmran Suresi,3/118

⁶²⁵ Timurtaş, Mehmet Akif ve Cemiyetimiz, s.17

⁶²⁶ Doğrul, Kur'an'dan Ayetler, s.211-213.

⁶²⁷ Coşkun, Kod Adı: İrtica-906, s.23

Bu da çiğnendi mi çiğnendi demek Şer'i Mübin;

*Hak-sar eyleme ya Rab onu olsun...*⁶²⁸

İfadeleriyle bitirmiştir.

O anlara tanıklık eden Eşref Edip o anki atmosferi şöyle anlatır:” *Cemaat ağlıyordu, ortalığı müthiş bir heyecan kaplamıştı. Üstat da kendinden geçecek derecelere gelmişti. Onun o kadar heyecanlı bir zamanını görmemiştim. Artık sesi kesiliyordu. Çok yorulmuştu. Heyecanından kalbi duracak diye korkuyordum. Sonra duaya başladı:*

__Ya ilahi bize tevfikini göster

__Âmin!

*Aman Allahım, cemaatin halini görmelisin. Üstat duayı bitirdi, kürsüden indi. Cemaat üstadın etrafından ayrılmıyordu. Büyük bir cemaatle beraber Kastamonu caddelerini doldurdu. O heyecan bütün şehre yayıldı.*⁶²⁹

Mehmet Akif’in bu konuşmaları oldukça etkili olmuş ve gazeteler vasıtasıyla yurdun her tarafına cephelere kadar gönderilmiştir.⁶³⁰

Aynı gün doğudan gelen bir haber herkesi sevince boğar. Kazım Karabekir komutasındaki ordunun büyük bir zaferle Kars’a girdiği haberi herkeste sevinç uyandırır.

Mehmet Akif’in Kastamonu’daki hutbelerinin etkisi her yere aksetmiştir. Bu hitabelerin halk üzerindeki etkilerini gören hükümet, Kastamonunun kazalarında da ondan vaazlar vermesini istemiştir.

Kastamonu kazalarındaki vaazlarından birinde Dünyadaki Müslümanların başına gelen felaketlerden bahseden Akif “*Yanı başınızdaki din kardeşlerinizin matemine, felaketine karşı bu derecelerde lakayt kalmak, Allah için olsun söyleyiniz, revayı hak mıdır?*” *Müslümanların derdini kendine dert etmeyen Müslüman değildir.*” *Diyen*

⁶²⁸ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.172

⁶²⁹ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.62.

⁶³⁰ Timurtaş, Mehmet Akif ve Cemiyetimiz, s.17.

*Peygamberimizin huzuruna acaba hangi yüzle çıkacaksınız?”*⁶³¹ diye halkı uyarak Müslümanlara, Allahın nuru cemali ile tecelli etmesini niyaz etmiştir:

“O nuru gönder ilahi, asırlar oldu, yeter!

*Bunaldı milletin afakı, bir sabah ister.”*⁶³²

Kastamonu Kazalarındaki bir diğer vaazında Mehmet Akif, cemaate Almanya’da ki tespitlerini ve başından geçenleri anlatır. Düşmanların bilhassa Asya ve Afrika Müslümanlarını cephelerde en ön saflara sürerek savaşı kazandıklarını söyler. Almanya’da bu insanları görüp onlarla konuşmuş, ömründe böyle acı bir manzara görmediğini söylemiştir. O Müslümanlardan Tunuslu biri ağlayarak Mehmet Akif’e: *“Ey Osmanlı Müslümanları! Allah aşkına bizim düştüğümüz mahkûmiyete sakın sizler de düşmeyiniz. Saltanatınızın, istiklalinizin kıymetini biliniz. Çünkü dünyada onsuz yaşamak, meğerse yaşamak değilmiş. Biz bunu pek acı, pek uzun tecrübelerden sonra anladık. İnşallah siz o tecrübelere maruz kalmazsınız.”* Tunuslunun bu sözleri Mehmet Akif’i çok etkilemiştir.⁶³³

Mehmet Akif Kastamonu kazalarındaki başka bir vaazında, dünyadaki Müslümanların İslam’ı anlayış şekillerine değinir. Bir yere gittiğinizde oradaki Müslümanların sadece namaz kıldıklarını ama zekât vermediklerini, yine camilerde cemaat kadar, meyhanelerde insanların bulunduğunu, başka bir Müslüman yurda uğrayınca orada yalnız namaza ve oruca önem verildiğini, oysaki cemaat içinde hâkim sürmesi gereken birlikten, şefkatten, merhametten eser kalmadığından bahseder.⁶³⁴ Mehmet Akif’in bu örneklerle anlatmak istediği, dini bilgisizliğimiz ve cahilliğimiz yüzünden bir bütün olarak yaşamadığımızdır. Dinin bir kısım emirlerini yerine getirirken bir kısım emirlerini yerine getirmedığımızdan bahseder. Oysaki dini bütün olarak yaşayacak olsak dinin; namaz ve oruçtan ibaret olmayıp, bu dinin sevgi, şefkat, merhamet, birlik, yardımlaşma... Dini olduğunu çok iyi anlarız.

Yine Kastamonu kazalarında başka bir vaazında Mehmet Akif on sene önce Hindistan’daki birisiyle karşılaşmasını ve onunla arasındaki geçen diyalogdan

⁶³¹ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları s.65.

⁶³² Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.311

⁶³³ - Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif’in Kur’an-ı Kerim’i Tefsiri Mev’ıza ve Hutbeleri, s.176-177

⁶³⁴ Doğrul, Kur’an’dan Ayetler, s.243.

bahseder.” On sene kadar oluyor. Hindistan’daki din kardeşlerimizden bir muharrirle mülaki olmuştuk. Kendisinden bize âlemi İslam hakkında malumat vermesini rica ettik. Bu ricamızı kendi minnetiyle kabul buyurdu. Saatlerce süren birçok acı hakikatleri söyledi. Birçok acıklı manzaralar tasvir etti ve sonunda dedi ki:

“Ey Türk kardeşlerimiz! Bilmiş olunuz ki Müslüman diyarını kasıp kavuran düşman nazarında âlem-i İslam’ın düşünür kafası mısırdır. Hisseden kalbi Hindistandır. Çalışan, çabalayan eli kolu Türkiye’dir. Adalet perdesi, adalet nağmesi adı altında irtikâp etmediği zulüm kalmayan bu düşman ne diyor bilir misiniz?

“Biz Müslümanların göğsüne çullandık, kafasını demir pençesi içine aldık. Şimdi sıra bu vücudun çabalamakta olan elini kolunu kısıvrak bağlamaya geldi. Zira bu el, bu kol hareket kabiliyetini muhafaza ettikçe biz istikbalen o kadar emin olamayız. Ey Türk kardeşlerim! Sakın düşmana kapılmayın. Sakın bunlardan insaniyet, adalet, merhamet, mertlik gibi şeyler beklemeyin, sizi şimdi asıl ihtar etmek istediğim nokta vardır ki o da şudur:

“Âlemi İslam’ın elini kolunu bağlamak, yani sizin istiklalinize, hâkimiyetinize; hatime çekmek için düşman doğrudan doğruya cebre, şiddete, harbe müracaat etmeyecektir. Bir tarafımızda, memleketimizde bitmek tükenmek bilmeyen nifaklar, fesatlar, isyanlar, kıt-aller çıkartacak, diğer taraftan etrafımızdaki hükümetleri sizin aleyhinize kandıracak, kanınızı, iliğinizi kurutmak isteyecektir. Dört, beş aydan beridir içinizde dolaşıyorum. Halinizi kemali dikkatle tetkik ediyorum. Türlü isimler, türlü şekiller altında meydan olmaya başlayan birçok tefrika esbabı görüyorum ki bunların hepsinde düşman parmağı hissediyorum. Dünyada istiklaline sahip bir hükümeti İslamiye var ki o da sizsiniz. Aman aranızdaki vahdeti sarsacak, en ufak bir harekete bile meydan vermeyiniz. Sonra bütün Müslümanların akıbeti pek vahim olur.” Bu örneği verdikten sonra Mehmet Akif cemaate hitaben bu Hintlinin verdiği örneğin aradan on sene geçtiğini, ancak birçoğunun zuhur ettiğini söyler. Devamında “Hamdolsun bugün Müslümanlık âleminde büyük bir intibah başladı. Artık dünyanın her tarafındaki din kardeşlerimizle birçok yerlerde birleşiyoruz, dertleşiyoruz. El birliğiyle kıyam ederek asırlardan beri Müslümanlığı kuşatmış olan esaret zincirlerini kırmak çarelerini düşünebiliriz. Bu, ufak bir mazhariyet değildir. Şarktaki kahraman mücahitlerimizin gösterdiği fedakârlığı, bu cephelerde göstermeye muvaffak olduğumuz gün İslam için en

*hayırlı bir gün olacaktır.”*⁶³⁵ Mehmet Akif bu sözleriyle gelecekte umutludur. Müslümanlar olarak bugün dünden daha iyi bir durumda olduğumuzu ve el birliğiyle ayağa kalkarsak Müslümanların yıllardır içine düşmüş olduğu esaret bataklığından kurtulacağını belirtir.

Kastamonu kazalarındaki vaazlarına devam eden Mehmet Akif, yine bir vaazında atalarımızın bize emanet ettikleri o iklimleri vere vere bugün çok az toprağımızın kaldığını belirterek gözümüzü açmamız gerektiğini belirterek:” *Vahdet yolundan kıl kadar ayrılmayalım. Bize kendimizden başka kimsenin dost olmayacağını yakinen bilelim. Aramıza sokulan ayrılık gayrılık hislerini büsbütün unutalım. Muharebe meydanında ruhunu teslim ederken bile kendi din kardeşini kayırmak için uğraşan o kahraman ecdadımıza benzemeyi, yaşarsak onlar gibi yaşamayı, ölürsek onlar gibi ölmeyi isteyelim. Günahlarımızı lekelerimizi bu suretle temizleyelim, Huzur-ı İlahiye alnımız açık olarak çıkalım.*” Sözleriyle Müslümana Müslümandan başka kimsenin dost olamayacağını ölürsekte son anımıza kadar Müslüman kardeşimizi diğerlerine tercih etmemiz gerektiğini belirtir. Devamında ise kendimize acımıyorsak evladımıza merhamet etmemiz gerektiğini belirtir.⁶³⁶

Mehmet Akif’in Kastamonu ve Kazalarında vermiş olduğu bu hitabeleri, aynen not edilerek Sebilürreşad sayfalarında yayınlanmıştır.⁶³⁷ Kastamonu matbaasında basılan bu nüshalar Anadolu’nun bütün vilayetlerine, Valiliklere, Mutasarrıflara, Kaymakam ve Müftülere gönderilmiştir. Bu hitabeler Anadolu’nun bütün camilerinde, içtimagahlarda okutturulup, Anadolu’da intişar eden gazeteler tarafından nakl olunmuştur. Ayrıca risaleler ve kitaplar halinde basılarak bütün cephelere dağıtılıp köylere varıncaya kadar her tarafa gönderilmiştir.⁶³⁸ Mehmet Akif’in bu çabaları karşılıksız kalmamış gittiği yerlerdeki halkı etkileyerek onların Millî Mücadeleye karşı akıllarındaki tereddütleri giderip onlara bu zor zamanda büyük destek olmuştur. Mehmet Akif bu şekilde İl İl,

⁶³⁵ Doğrul, Kur’an’dan Ayetler, s.245-250.

⁶³⁶ Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif’in Kur’an-ı Kerim’i Tefsiri Mev’ıza ve Hutbeleri, s.168-169

⁶³⁷ Mehmet Akif Kastamonu’da Nasrullah Camiinde bir, Kastamonu Kazalarında ise üç vaaz vermiştir. Mehmet Akif’in Kastamonu Nasrullah Camiindeki Vaazı Sebilürreşad’da 25 Kasım 1920 de yayınlanmıştır. 1921 de ise Diyarbakır matbaasında tefsir edilmiştir Bkn. Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif’in Kur’an-ı Kerim’i Tefsiri Mev’ıza ve Hutbeleri, s.137 dipnot, Kastamonu Kazalarındaki vaazları ise sırasıyla 3 Aralık 1920,13 Aralık 1920,3 Şubat 1921, tarihlerinde yayınlanmıştır. Bkn Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif’in Kur’an-ı Kerim’i Tefsiri Mev’ıza ve Hutbeleri, s.161-170,181 dipnot.

⁶³⁸ Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, s.65-66

kasaba kasaba dolaşarak vaazlar verirken bir taraftan da şiirlerini yazmaya ve makalelerini yayınlamaya devam etmiştir.

Mehmet Akif bu dönemde, şiirleriyle, makaleleriyle, verdiği derslerle, çevirdiği çağdaş İslam mütefekkirlerinin eserleriyle, insanlara hakikatleri anlatmaya çalışmıştır. İslam'dan kopmanın felaketini gösterip, sefaletimizin maddi ve manevi tablosunu çizmiştir. Gittikçe resmileşmeye yüz tutan batıcı fikirlerin gün gün tenkidini yapmıştır. Meşrutiyetten sonra çeşitli tezler alternatif olunca, İslam tezi de kısa sürede kendini kurmuştur. O zamana kadar eserlerini vermiş bulunan çağdaş İslam düşünürlerinden eserler tercüme etmeye başlamıştır.⁶³⁹

Timurtaş, Mehmet Akif'in Kurtuluş Savaşındaki rolüne değinerek milli mücadeleye en baştan katılarak inancını ve ümidini her daim koruduğunu belirtir. Çeşitli vilayetleri dolaşarak halkı irşad ettiğini, yazdığı şiirler ve makalelerle uyuyan gönülleri uyandırdığını, karanlık gönüllere ışık tutup, ruhlara ümit, heyecan ve kuvvet aşıladığını belirtir.⁶⁴⁰ Ömer Rıza Doğrul da Mehmet Akif'in milli mücadeledeki rolüne değinerek, Medeniyet dediği tek dişi kalmış canavara, imanını boğdurmayıp, İstiklalin milletimizin hakkı olduğunu tüm dünyaya gösterdiğini belirtir. İrad ettiği vaazların, bütün Türk milleti tarafından dikkatle dinlendiğini ve onun sesini işitenler arasında milli mücadeleye inanmayanların inandıklarını, bu savaşa karşı gelmek isteyenleri uyandırdığını söyler. Mehmet Akif'in bu mücadelede bir hissesi olduğunu ve bu yüzden ona savaşın manevi kahramanı dendiğini belirtir.⁶⁴¹

Mehmet Akif'in İslamcılıkla alakalı fikirlerini incelediğimizde onun özellikle I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında yoğunlaştığını görmekteyiz. Camii cemaatinden, sokaktaki halka, cephedeki askerlere kadar hemen herkes onun bu fikirlerinden etkilenmişlerdir. Kendisi de Millî Mücadele'de rol alarak devletin kurtuluşu ve selameti ve Müslümanların birliği için gayret göstermiştir. Fakat Cumhuriyet sonrası onun İslamcılıkla ilişkilendirilecek görüşlerini pek fazla göremiyoruz. Onun beklediği ile bulduğu tamamen birbirinin zıddı olmuştur. Yeni düzenle Akif'in hayalini kurduğu Müslümanların Birliği fikri tamamen çelişmekteydi. Böyle olunca da Cumhuriyet sonrası dönemde Mehmet Akif'te İslamcılığa dair izlere çok az rastlamaktayız.

⁶³⁹ Karakoç, Mehmet Akif, s.20.

⁶⁴⁰ Timurtaş, Mehmet Akif ve Cemiyetimiz, s.16-17.

⁶⁴¹ Doğrul, Kur'an'dan Ayetler, s.192

2.6.Cumhuriyet Sonrası Dönem

Milli mücadele sonrası yeni devletin alacağı biçim ve yeni Türk toplumuna verilecek şekil söz konusu olunca batılılaşma taraftarlarının etkin⁶⁴² olduğu bir süreç ortaya çıkmıştır. Millî mücadelede başvuru olan “din elden gidiyor” söylemi⁶⁴³ yerine dini ve dindarları toplumsal ve siyasal alanın dışında bırakmak biçiminde başlayan dışlayıcı tavır; ardından din istismarı boyutlarına ulaşan ve son olarak dinde reform gibi masum bir ifade şekliyle dile getirilen dinin yeniden tanımlanması niteliğine değin bir dizi formda kendini hissettirmiştir.⁶⁴⁴ İsmail Kara’ya göre bu yeni dönemde “*İslam Milleti*” fikri tüm dayanağını kaybetmiş İslamcılıktan geriye “*İslam’la takviye edilmiş bir milliyetçilik*” kalmıştır.⁶⁴⁵

1924 Mart’ında çıkarılan üç kanun (Hilafet’in kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat kanunu ve Şer’iyye ve Evkaf vekâletini kaldırarak Diyanet İşleri Riyaseti düzenlemesini getiren kanun) İslamcılık hareketine büyük bir darbe vurmuştur. Bundan sonra ardı ardına gelen Cumhuriyet inkılâpları doğrudan veya dolaylı olarak din ile ve İslamcılıkla bağlantılı gelişmeler yaşanmıştır. Cumhuriyet dönemi “İslamcılık” üzerine yapılan bazı araştırmalara göre, ikinci Meşrutiyet devri “İslamcılık” çizgisi içerisinde yer alan kişilerin⁶⁴⁶ 1924 sonrası dönemde ortaya koydukları tavırlarda ve savundukları fikirlerde bütünlük bulunmamaktadır. Bazıları siyasî hayatlarına devam ederlerken, bazıları yurt dışına gitmiş, bazıları ise İstiklal Mahkemelerinde yargılanmışlardır.⁶⁴⁷ , İdam edilenler, irticai olaylar bahane edilerek sıkı kontrol ve denetimlere tabi tutulanlara şahit olunmuştur. Yayın organları bir bir kapanmış, her seviyedeki din eğitimi en alt düzeye inmiş, tüm kadroları büyük ölçüde dağılmıştır. Bu olumsuzluklara karşın “İslamcı” olarak nitelenlerden bir kısmı da yeni oluşan düzende kendilerine yer bulmayı başaramışlardır. Bunlardan birkaç örnek verecek olursak mesela Şemsettin Günaltay önceki İslamcı fikirlerinden tamamen vazgeçerek yeni oluşumda kendine yer

⁶⁴² Karakoç, Mehmet Akif, s.25.

⁶⁴³ Şentürk,, Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset, İslamcılık, s.109

⁶⁴⁴ Yusuf Tekin ve Birol Akgün, İslamcılar, Demokrasi İlişkisinin Tarihi Seyri”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce -İslamcılık, s.655

⁶⁴⁵ Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, s.XXXI

⁶⁴⁶ Cumhuriyet sonrası dönemde İslamcılarının ciddi bir muhalif tavır sergilemediklerini görmekteyiz. Ayrıntılı bilgi için Bkn: Zengin, Ertuğrul, “Bir Toplumsal Hareket Olarak Akıncılar: Türkiye’de İslamcı Özenin Kurulumu ve Eylemi, Galatasaray Üniversitesi SBE, İstanbul 2017 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.49-50.

⁶⁴⁷ Özcan,” (İkinci Meşrutiyet)19.Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Ortaya Çıkan Dini Siyasi İdeoloj “s.64-65

bulmuştur. Ahmet Hamdi Akseki Diyanet İşleri Başkanlığında üst düzey görevler alırken Babanzade Ahmet Naim, İzmirli İsmail Hakkı, Ferit Kam, M. Ali Ayni gibi “İslamcılar” 1933 yılındaki tasfiyesine kadar Darülfünun hocalığını sürdürmüşler, az da olsa bir kısım hoca ve şeyhler Meclisteki yerlerini korumuşlardır. Tüm bunlar olurken 1926 yılına gelindiğinde Kur’an Meali, Tefsir ve Hadis yazma görevinin Ahmet Hamdi Akseki’nin müdahale ve tavsiyesiyle Elmalılı, Mehmet Akif ve Babanzade’ye verilmesi ve bu işin devlet bütçesi ve resmi yayın olarak gerçekleştirilmesi ise oldukça şaşırtıcıdır.⁶⁴⁸

Mehmet Akif’in bu dönemdeki İslamcı görüşlerini incelemek istediğimizde onun oldukça etkisiz kaldığını ve çok az şiir yazdığını müşahade ediyoruz. Yazmış olduğu şiirlerini de kışları Mısır’ın Hilvan kasabasında yazmıştır. Vahdet⁶⁴⁹ adlı şiirini İslamcılık açısından ele aldığımızda, Mehmet Akif, Huzeyfe-tül Adevi’nin Yermük Savaşında başından geçen olayı anlattıktan sonra o zamanki Müslümanların birliğine işaret eder.⁶⁵⁰ Şimdi ise bu birliğin yerini ayrılıkların aldığına değinir:

“Yaprakları yırtık, sürünür yerde, perişan.

“Vahdet “mi şiarıydı? Görün şimdi gelin de:

Her parçası bir mel’abe eyyamın elinde!

Tarihine mev’ud-i ezelken “Ebediyet,”

Ey, tefrika zehriyle şaşırmış giden, ümmet!

“Nisyan” a çıkan yolda mı kaldın güm-rah?

La-havle vela-kuvvete illa-bil-lah!”⁶⁵¹

Millî Mücadele’de elinden geldiğince gayret gösteren şair, Müslümanları tek bir çatı altında birleştirmek amacını yıllarca taşıyan ve bu uğurda yaşayan insan Mısır’da tamamen iç dünyasına çekilmiştir. Türklerin öncülüğünde kurulacak olan İslam

⁶⁴⁸ Kara, İsmail,” Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not”, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri, Edt: İsmail Kara, Asım Öz, s.27

⁶⁴⁹ Bu şiir Mehmet Akif’in Sebilürreşad’da yayınlanan son şiiridir. (1925 yılının ocak ayı sonları Hilvan’da yazmıştır.) Bkn: Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, s.95

⁶⁵⁰ Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, cilt IV, s 118

⁶⁵¹ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.442

Birliğin gelinen noktada artık olamayacağını biliyordu. Vatanından ayrı kalmıştı. Verimliliğiyle bilinen şair 1926-1930 yılları arasında ancak üç kıt'a, 1931'den sonra birkaç şiir yazabilmiştir. Kendi milletinden uzaklaşınca cemiyetçi şiir tarzından fikren ve hissen kopmuş, bir çeşit ruh bozgununa uğramıştır.⁶⁵²

Bu dönem İslamcı görüşleri neredeyse tamamen ortadan kalkan Mehmet Akif'in şiirlerinin konusu da hayal kırıklığı üzerinedir. Hayata adım attığı gün havanın değiştiğini, parçalanan doğu dünyasının alev ve dumanla kaplı olduğunu görmeye başlar. Binayı saran ateşin önüne geçmek mümkün değildir. Şanlı mazinin harabelerini bile bulmak imkânsız hale gelmiştir.⁶⁵³ Geriye ise ümmetin hayal kırıklığı kalmıştır:

“Çocukluğumda, evet, bahtiyar idim cidden,

Harim-i ailenin arkı yoktu cennetten.

Eşikten atladığım gün değişti, lakin cev;

Kuşattı parçalanan Şarkı bir duman, bir alev.

Durur mu, almış ateş hanmanı bir kere?

Bütün mefahiri tarihimin serildi yere;

Harabe kalmadı hatta o şanlı maziden!

Meğer bu haybetin altında kıvranırsın ben,

Kopar kopar da gidermiş o lime lime diyar!

Dönünce arkama baktım: ne yer durur, ne de yar,

Yabancı ellere geçmiş, birer birer hepsi;

Kalan şu kubbede, hasir bir ümmetin ye'si!”⁶⁵⁴

Mehmet Akif tamamen umudunu kesmiştir:

⁶⁵² Kabaklı, Mehmet Akif, s.42-43.

⁶⁵³ Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, cilt IV. s.210

⁶⁵⁴ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.471

- “Gurubu seyredecektik, demin, değil mi? Yazık:

O pembelik bile mağripte hayal artık!

Yetim ufuklara çökmüşde akşamın hüznü,

Acıklı sineye dönmüş, çevir de bak yüzünü.”⁶⁵⁵

Bir zamanların azim ve ümit şairi artık ölümü istemektedir. Bir ömür boyu vermiş olduğu mücadelenin istediği gibi neticelenmediğini, İslam dünyası için aradığı kurtuluşun geriye kaldığını gören şair, son şiirlerinde kırık ve üzgün gönlünü rabbine açmakta ve ona kavuşmayı dilemektedir.⁶⁵⁶

“Şu serilmiş görünen gölgeme imrenmedeyim...

Ne saadet hani ondan ile mahrumum ben.

Daha bir müddet eminim ki hayatın yükünü,

Dizlerim titreyerek çekmeğe mahkûmum ben.

Çöz de artık yükümün kördüğüm olmuş bağı,

*Bana çok görme, İlahi, bir avuç toprağını!”*⁶⁵⁷ Hayatının bu son yıllarında mutlu olması gerekirken yıllarca Müslüman toplumlara umut kaynağı olmuş insanın hayattan hiçbir beklentisi kalmamıştır.

⁶⁵⁵ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.473

⁶⁵⁶ Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, s.96

⁶⁵⁷ Ersoy, Safahat, Neşre Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, s.500

SONUÇ

Mehmet Akif'in Ehl-i Sünnet itikadı çerçevesinde mensup olduğu İslam'ı, hayatının her döneminde taviz vermeden yaşamaya çalıştığı ve ortaya koyduğu eserleri de bu anlayışla telif ettiği görülmektedir. Hayatı boyunca büyük mücadeleler vermiş, ideali uğruna hayatın birçok sıkıntı ve cefasına katlanmış Mehmet Akif'i doğru bir şekilde anlayabilmek ve önyargılı anlayışlardan uzak bir bakış açısıyla değerlendirmek, kendini olduğu gibi anlamaya çalışmak, sanırız ki onun bizden bekleyeceği en büyük şey olmalıdır. Çalışmamızın esasını, birilerinin iddia ettiği gibi "*Mehmet Akif İslamcı mıdır?*" yoksa fikir ve düşünceleri ile bu görüşe katkısı olan birisi midir sorusu etrafında şekillendirerek hayatını özellikle bir bütün olarak ele alıp bu soruların cevabını aramak oluşturmuştur. Onun İslamcı olduğunu öne sürenler genellikle hayatının bir kısmındaki fikir ve düşünceleri ele alarak değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Oysaki Mehmet Akif'in yaşadığı dönem büyük çalkantıların olduğu, savaşların, ayrılıkların olduğu, bir devletin yıkılıp yeni bir devletin kurulduğu geniş bir dönemdir. Böyle bir dönemde yaşamış olan bir insanın düşünce dünyası da buna göre şekillenmiştir. Bu nedenle onun hayatının tamamını ele almamız onun İslamcılıktaki yerini daha iyi anlamamıza olanak sağlamıştır.

Yaşadığı dönemde özellikle II. Meşrutiyetten sonra şiirlerinde, makalelerinde ve vaazlarında ortaya koyduğu görüş ve düşünceleri, bu dönem İslamcılığı savunanlarla büyük ölçüde paralellik arz etmektedir. Balkan savaşları ve Osmanlı'ya bağlı milletlerin kavmiyetçilik cereyanı ile beraber Osmanlı'dan kopmalarının hızlandığı bu dönem, onun İslamcılık olarak niteleyebileceğimiz fikirlerini daha gür bir sesle haykırmasına yol açmıştır. Onun tek amacı vardır o da Osmanlı'ya bağlı milletlerin birleşip tek vücut olmasıdır. Bundan sonra atılacak adım, Osmanlının Avrupa karşısında tekrar o eski görkemli günlerine dönmesini sağlamaktır. Müslümanların batı ile yüzleştiği bir dönemde kendi şahsına bu yüzleşmeyi yapan Mehmet Akif, İslam toplumunun problemlerini analiz ederek ortaya koymuş, kendince bunların giderilmesi için çareler

aramış ve çözüm önerileri sunmuştur. Mehmet Akif İslam dininin hem batılılarca hem de Müslümanlarca yanlış anlaşıldığını ortaya koymuş, gerçek İslam'ı öğrenmek için Asr-ı Saadetteki Müslümanların uygulamalarını örnek almamızı, Kur'an ve Hadis'i referans alıp dini hurafe ve bid'atlardan arındırmamızı her fırsatta dile getirmiştir. İnsanların yanlış Kader ve Tevekkül anlayışı içinde olduğunu söyleyen Mehmet Akif, bunların doğrusunun nasıl olması gerektiği konusunda bir hayli kafa yormuştur. Yine içtihat kapısının açık olduğunu belirterek, bunun kıyamete kadar devam edeceğini söylemiştir.

Yönetim konusunda özgürlükçü ve hürriyetten yana tavır takınan Mehmet Akif, adalet ve ehliyet sahibi kişilerin yönetimi ellerinde bulundurmaları gerektiğini belirterek baskıcı rejimlerin her türlüsüne karşı çıkmıştır. Bu doğrultuda Sultan II. Abdülhamid'e karşı çıktığı gibi, ondan sonra iktidara gelen ve kendisinden bekleneni veremeyen, II. Abdülhamid dönemini aratan, İttihat ve Terakkiye de karşı çıkarak söz konusu cemiyetin üyeliğinden istifa etmiştir.

Mehmet Akif İslam birliğini sağlayacak en önemli unsur olarak “*Hilafet*” i öngörmüştür. Hilafet'in Müslümanlar açısından önemini çok iyi bilen Mehmet Akif Hilafetin ve İslam'ın Osmanlı Devleti ekseninde Müslümanları birleştirici bir güç olduğunu ve bu şekilde Osmanlıyı parçalayacak her türlü oluşumun da bu birlik sayesinde olacağını ümit etmiştir. Onun bu fikirlerinin oluşumunda; almış olduğu dini eğitim ile beraber düşüncelerinden etkilenmiş olduğu, Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh gibi İslamcılığın önde gelen isimlerinin de büyük katkısı olmuştur.

20. yy'a gelindiğinde savaşlar yine Osmanlı Devleti'nin yakasını bırakmaz. Balkan Savaşları, Trablusgarb Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı gibi savaşların sonucunda Osmanlıya bağlı son Müslüman milletlerin de Osmanlıdan ayrılmaları ile başlayan süreç, özellikle İslamcılık fikrini savunanlar açısından oldukça zor olmuş, o zamana kadar hararetle savunulan İslamcılık fikri bu olaylardan sonra duraksamaya girmiştir. Mehmet Akif de bu gelişmelerden oldukça etkilenmiş, kavmiyetçiliğin doğurabileceği olumsuz sonuçları şiirlerinde, makalelerinde her fırsatta dile getirmiş bu devletlerin ayrılmamaları için elinden geleni yapmıştır. Fakat gelinen bu son noktada özellikle Arapların da Osmanlı'dan ayrılarak İngilizlerle beraber Osmanlı'ya karşı hareket etmeleri Mehmet Akif'in İslamcılıkla ilgili görüş ve düşüncelerinde dönüşüme yol

açmış, bundan sonra önceliği Vatanın kurtulmasına vermiştir. Dünyadaki Müslümanların birliği fikri, yerini Osmanlı'da kalan Müslüman unsurların birliği almıştır.

Bazı araştırmacılar Mehmet Akif'in Birinci Dünya Savaşından sonra tamamen milliyetçi olduğunu söylerler. Mehmet Akif milli mücadele yıllarında milleti harekete geçirmek için bu mücadeleye aktif olarak destek vermiştir. Savaşlardan bezen ve ittihatçılar tarafından aldatılan halk, bir umut ışığı görememekte ve ne yapacağını bilememektedir. Tam bu noktada Mehmet Akif gerek makalelerinde gerek şiirlerinde gerekse vaazlarında (Zağanos Paşa, Kastamonu ve Kazalarında) halka umut ışığı olmuş, halkı milli mücadeleye, vatanı kurtarmaya ikna etmek için elinden geleni yapmıştır. Mehmet Akif'in tüm bu mücadelesinde kullandığı argüman dindir. Halka milli mücadeleyi anlatırken Halkı, ırkı ne olursa olsun bu vatanın hep birlikte kurtarılması gerektiğini, bunun dini bir vazife olduğunu belirterek, zamanın birlik zamanı olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Yeni kurulan hükümetin halkı aydınlatmak için Mehmet Akif'i Balıkesir, Kastamonu gibi yerlerde görevlendirmelerinin sebebi, onun dini yanının çok kuvvetli olması ve halk üzerinde tesirlerinin büyük olmasındandır. Gerçekte Mehmet Akif'in vaazları halk arasında son derece tesirli olmuş, bu vaazlar cephelerdeki askerlere değin her yere ulaşmıştır. Mehmet Akif bu mücadelede sadece Türklere değil Kürtlere, Lazlara, Çerkezlere vs. o dönem Türkiye'sinde ne kadar insan varsa dil, ırk ayrımı yapmadan hepsine ortak bir paydadan haykırmıştır. O payda "*Din*" dir. Mehmet Akif'in bu dönemde tamamen milliyetçi olduğunu söylemek bu nedenle hatalı bir bakış açısı olacaktır.

İstiklal Savaşı kazanılıp Cumhuriyet ilan edilmiş, artık yeni bir dönem başlamıştır. Ancak bu dönemde Akif gibilerine yer yoktur. Vatan kurtarılanaya kadar tek vücut olmuş millet artık ayrışmaya başlamıştır. Batı yanlısı laik uygulamalar bu yeni dönemde İslamcıları derinden sarsmıştır. Mehmet Akif için artık yeni bir dönem başlamıştır. Yeni döneme muhalif olanlar, ilk fırsatta bunun karşılığını ya hapse atılarak ya sürgüne gönderilerek ya da çeşitli yollarla görüyorlardı. Önceleri birkaç kez (1924,1925) kışları Mısır'a gidip yazları İstanbul'a gelen Mehmet Akif Türkiye'ye son gelişinde oluşan mevcut duruma dayanamaz. Bir taraftan işsiz olduğu için çektiği geçim sıkıntısı, bu da yetmezmiş gibi peşine ajan takmaları, ona Türkiye'yi dar eder. O da çareyi Mısır'a gitmekte bulur.

Cumhuriyet sonrası Mehmet Akif'e baktığımız zaman onun birden sustuğunu görüyoruz. Yaşam mücadelesine baktığımızda hiçbir şeyden asla taviz vermeyen, haksızlık karşısında ne olursa olsun asla susmayan bir insanın susması belki de onun yeni düzene verdiği bir tepkidir.

Mehmet Akif'i İslamcılık açısından değerlendirdiğimizde o İslamcılığın II. Meşrutiyetten, Birinci Dünya Savaşına kadar, ateşli bir savunucusu olmuş, Birinci Dünya Savaşının sonlarına kadar da bu düşünceyi etkili bir biçimde savunmuştur. Millî Mücadele yıllarına gelindiğinde İslamcılık düşüncesinde eksen kayması olmuş, onun için öncelik vatanın kurtulması ve bu vatan topraklarında kalan Müslümanların birliği olmuştur. Mehmet Akif'i bu döneme kadar ki görüş ve düşünceleri ile Osmanlı Dönemi İslamcılar'ı arasında görmemiz son derece isabetli bir yaklaşım olacaktır. Vatan kurtarılıp Cumhuriyet ilan edildikten sonra ise Mehmet Akif için yeni bir dönem başlamış, artık asıl İslamcılık hedefi olan Pan İslamizmi gerçekleştireceğini düşünmüş ancak çok geçmeden yanıldığının farkına varmış ve bu yeni dönemde onun İslamcılık düşüncesini savunacağı zemin kalmamış ve onun Cumhuriyet sonrası dönem İslamcılığı için söyleyeceği pek bir şey kalmamıştır. Ancak Aktay farklı düşünmektedir. Ona göre *“Osmanlının son dönemi ve Kurtuluş Savaşı yıllarında yazdığı şiirlerde, yaptığı tasvirlerde, Cumhuriyet dönemi İslamcılarının kendi şartlarıyla bulmuş oldukları paralellikler, onu aynı zamanda Cumhuriyet dönemi İslamcılığı safında tartışmasız yeniden üretmiştir.”*⁶⁵⁸

Mehmet Akif, sadece Türkiye'nin şairi olmayıp. O aynı zamanda Osmanlı'nın, son yıllarında yetiştirmiş olduğu bir şahsiyettir. Mehmet Akif'in İslamcılık akımındaki etkisi dönemiyle sınırlı kalmamış, sonraki dönemlerde de onun bu konudaki fikirlerine, heyecanlarına, görüş ve düşüncelerine başvurulmuştur. Bu görüş ve düşünceleri, kendi zamanlarının şartlarına göre yeniden gündeme taşıyan geniş toplumsal kesimleri etkilemiştir.

Bu çalışmamızda görülmek istenen Akif'ten ziyade var olan Akif'i dönemin sosyal gerçeklikleri ışığında değerlendirmeye çalıştık. Ona ait bütün eserleri tarayarak, ayrıca onunla alakalı yapılan çalışmaları da değerlendirme süzgecinden geçirerek onun İslamcı

⁶⁵⁸ Aktay, Yasin, “Halife Sonrası Şartlarda İslamcılığın Öz Diyar Algısı”, Modern Türkiye de Siyasi Düşünce İslamcılık, İstanbul,2005, Cilt-VI, s.79 .

fikirlerinin seyrini takip ettik. Paracı anlamalardan özellikle uzak durup onun zihniyetini inşa eden temel unsurları ortaya koymaya gayret gösterdik.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed, Tevhit Risalesi, Çev: Sabri Hizmetli, Ankara,1986.
- Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri, Ankara,1992.
- Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri, Ankara,1990.
- Acun, Niyazi," Mehmet Akif'in Yanında", Sessiz Yaşadım Matbuatta Mehmet Akif 1936-1940,
- İsmail Kara-Fulya İbanoğlu, İstanbul,2011.
- Akbaş, A. Vahap," Mehmet Akif: Ne İçinde Sufiliğin Ne de Büsbütün Dışında", Türkiye Yazar lar Birliği (TYB) Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 4, Sayı 11, Mayıs 2014.
- Aksanyar, Necati, "Türk Toplumunda Batıcılık Akımı", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 2, Haziran 1999.
- Aktay, Yasin, "Halife Sonrası Şartlarda İslamcılığın Öz Diyar Algısı",Modern Türkiye de Siyasi Düşünce İslamcılık, İstanbul,2005,Cilt-VI.
- Aktay, Yasin,"Reform, İctihad ve Tecdid Bağlamında İslam ve Hayat", Milet v e Nihal, Cilt 5, Sayı 2,Mayıs-Ağustos 2008, s. 50
- Al-Azmeh, Aziz, İslamlar ve Moderniteler, Çev: Elçin Gen, İstanbul,2003.
- Albayrak, Sadık, Siyasi Boyutlarıyla Türkiye'de İslamcılığın Doğuşu, İstanbul 1989.
- A.N. Amır, A. O. Shuriye and A.F. İsmail, " Muhammed Abduh'un Moderniteye Katkısı", Çev. Osman Şahin, Birey ve Toplum, Cilt 3, Sayı 6, Güz 2013, s. 229
- Aslan, Taner, "Garpçılar ve Garpçılar Arasındaki Fikir Ayrılıkları", Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt 14, Sayı 2, Ekim 2006.
- Atay, Hüseyin, Dinde Reform ve Atatürk'ten Kesitler, Ankara,2003.
- Avcı, Casim, "Hilafet", DİA, 1998, İstanbul, Cilt XVII.

- Ayas. Nevzat, “Mehmet Akif, Zihniyeti ve Düşünce Hayatı”, Mehmet Akif Hayatı, Eserleri ve 70 Mu-harririn Yazıları, İstanbul 1939.
- Aydar, Hidayet,”Bir Kur’an Müfessiri Olarak Mehmet Akif”, Diyanet İlmi Dergi, Yıl Ekim-Kasım- Aralık 1996,Cilt 32,Sayı 4.
- Aydın, İbrahim Ethem, ”Şemsettin Günaltay’ın Hayatı Eserleri ve Dini İslah Düşüncesi”, İÜİFD, İstanbul,2002,sayı:5.
- Aydın, Cemil,”İmparatorluk ve Hilafet Vizyonları Arasında Osmanlının Panislamist İmajı”, Türkiye’ de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri, Edt: İsmail Kara, Asım Öz. İstanbul, 2013
- Ayni, Mehmet Ali, ”Ömrü Feryatlarla Geçen Akif”, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, İstanbul,1939.
- Bakiler, Yavuz Bülent, Mehmet Akif’in Çağdaş Türkiye İdeali, Ankara, 1990.
- Banarlı, Nihat Sami, Mehmet Akif, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, İstanbul,1961.
- Başoğlu, Tuncay, Tefrika, DİA,2011,Cilt XXXX.
- Bayyigit, Mehmet, “*Mehmet Akif’te Din ve Toplum Sorunu*”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998, sayı: 8
- Bilgiz, Musa, ”Mehmet Akif’te Milli Birlik Düşüncesi”, ATÜİFD, Erzurum,2009,Sayı,32.
- Bozbeyli, Ferruh, Mehmet Akif, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, İstanbul,1961.
- Bumin, Mecit, “Mehmet Akif’in Cenazesi İle İlgili Bir Hatıra”, Türk Edebiyatı, Mart 1983,Sessiz Yaşadım Matbuatta, İsmail Kara-Fulya İbanoğlu, İstanbul, 2011.
- Büyük, Celal, “Ahmet Hamdi Akseki’nin Din Karşısı Akımlarla Mücadelesi”, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 63, Eylül 2018.
- Büyükkara, Mehmet Ali, ,”Vehhabilik ”DİA, İstanbul 2002,Cilt XXXXII.
- Coşkun, Muharrem, Kod Adı: İrtica-906, İstanbul, 2015.
- Çağrı, Mustafa, Azim, DİA, İstanbul,1991,Cilt, IV.
- Çağrı, Mustafa, Tevekkül, DİA, İstanbul,2012,Cilt, XXXXI.

Çantay, Hasan Basri, "Akif'e Ait Hatıralar" ,Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif, Hilmi Yücebaş, İstanbul,1958.

Çantay, Hasan Basri, Akifname, İstanbul,1966.

Çetinkaya, Bayram Ali,"Çağraş İslam Düşüncesi",İslam Felsefesi Tarihi 2,Ankara 2012.

Çetinsaya, Gökhan, "Abdülhamid Döneminin İslamcılık Faaliyetleri Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu, Ankara, 1997.

Çetinsaya, Gökhan, "İslamcılıktaki Milliyetçilik", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık, İstanbul,2005, Cilt VI.

Demir, Kan, Mehmet Akif, Yedi Gün, 1 Temmuz 1936, Akifname, İstanbul, 1966.

Deniz, Gürbüz, "İslamcılık", İslam Düşünce Ekolleri Tarihi, Ankara 2007.

Doğrul, Ömer Rıza, "Mehmet Akif'in Şahsi ve Aile Hayatı", Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Mu-harririn Yazıları, İstanbul,1939.

Doğrul, Ömer Rıza, Kur'an'dan Ayetler, İstanbul,1944.

Doğrul, Ömer Rıza,"Mehmet Akif", Yeni Mecmua, Sayı 1,5 Mayıs,1939, İsmail Karafulya İbanoğlu, Sessiz Yaşadım Matbuatta, İstanbul, 2011.

Duman, Ali," Klasik Modernist İslamcılardan Cemaleddin Afgânî'nin Batı Emperyalizmi Karşısındaki Görüşleri", Hikmet yurdu, Yıl 6,Sayı:11,Ocak-Haziran,2013-1.

Durak, Necdet, "Mehmed Akif Ersoy'un Düşünce Dünyasında Ahlâk, Erdemler Ve Medeniyet İlişkisi" Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yıl: 2016/2, Sayı: 37.

Düzdağ, M. Ertuğrul, Mehmet Akif Ersoy, Ankara,1988.

Düzdağ, M. Ertuğrul, Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar I, İstanbul, 2006.

Düzdağ, M. Ertuğrul, Mehmet Akif Ersoy, İstanbul, 1997.

Edip, İnkılap Karşısında Akif-Fikret-Gençlik Tancılar, Kurtuluş Harbinin İlham Kaynağı İstiklal Marşı Tarihi Kadim mi, İstanbul, 1359-1340.

Edip, Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, İstanbul, 1939.

- Erdem, Gazi, “İlanından Yüzelli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanına Yeniden Bir Bakış”,Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl 2010, Sayı 51/1.
- Ersoy, Emin Akif, Babam Mehmet Akif İstiklal Harbi Hatıraları, Derleme Giriş: Yusuf Turan Günaydın, Editör: Ersan Güngör, İstanbul,2014.
- Ersoy, Mehmet Akif, Kur'an Meali, Yay. Haz. Recep Şentürk, Asım Cüneyd Köksal, İstanbul,2013.
- Ersoy, Mehmet Akif, Modernleşmek mi İslamlaşmak mı, Derl: Ziya Çil, İstanbul,1983.
- Ersoy, Mehmet Akif, Safahat, Bizbize Yayınevi, Ankara 2008.
- Ersoy, Mehmet Akif, Safahat, Neşre Haz.: M. Ertuğrul Düздаğ, İstanbul, 2007.
- Ersoy, Mehmet Akif, Safahat, Neşre Haz.: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1955.
- Es-Samarrai Hasib, Dini Modernizmin Üç Şovalyesi, Çev: Ali Nar, İstanbul, 2013
- Fazlurrahman, İslam, Çev: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, İstanbul,1993.
- Gencer, Bedri, “Şeriatçılıktan Medeniyetçiliğe İslamcılık: Bir İslamcılık Tipolojisine Doğru”, Türkiye’de İslamcı Düşünce ve Hareketi Sempozyumu Tebliğleri, Edt: İsmail Kara, Asım Öz, İstanbul, 2013
- Göçer, Güngör, “Mehmet Akif Ersoy’un Siyasal Kimliği ve İttihat ve Terakki İle Olan İlişkisi”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2017, Cilt 9, Sayı Haziran 19.
- Gökalp, Ziya, Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, Sad: Yalçın Toker, İstanbul, 1992.
- Gökmen, Fatin, Akifname, İstanbul,1966.
- Görgün, Tahsin,”Tecdid”,DİA, İstanbul,2011,Cilt XXXX.
- Gündüz, Mustafa, “İsmail Kara’nın Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri Kitabının Değerlendirilmesi”, Dîvân, İstanbul, 2005, sayı 2
- Hakyemez, Cemil, Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Dini İttifakı, İstanbul,2014.

- Halıcı Özkan, Gülseren, "Bağımsızlık Mücadelesinde Yenilikçi Bir Ruh; Sir Seyyid Ahmet Han ve Aligarh Hareketi, Nüsha, Yıl III, Sayı:8,2003.
- Hanioğlu, Şükrü, "Batıcılık", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 5, İstanbul 1985
- Hanioğlu, Şükrü, "Osmanlıcılık", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 5, İstanbul 1985.
- Hanioğlu, M. Şükrü,"Türkçülük", DİA, Ankara, 2012, Cilt XXXXI.
- Hatiboğlu, Mehmet Said, "İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği, " Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 19779, Cilt 23,Sayı 1.
- Hatiboğlu, Mehmet Said, "İslam'ın Dünyevileşmesi mi Dünyevi Hayatın İslamileşmesi mi", İslamiyat, Ankara,2001, cilt IV, sayı III.
- http://wikipedia.org/wiki/Seyyid_Ahmet_Han?veaction=edit_güncelleme_tarihi:8_Aralık_2013_8/46,erişim_tarihi:23,10,2014
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Muhammed_Reşid_Rıza,05.01.2016
- Horoz, Yavuz, "*Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat'ta Anlam ve Telmih Olarak Kullandığı Hadislerin İncelenmesi*", Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2010 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Hülagü, Metin, Pan-İslamist Faaliyetler, İstanbul,1994.
- İnceoğlu, Efecan, "*Türkiye'de Siyasal İslamcılığın Evrimi*", Ankara Üniversitesi SBE, Ankara2009 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- İsmail Kara, Fulya İbanoğlu, Sessiz Yaşadım Matbuatta, İstanbul,2011.
- İmamoğlu, Vahit, Mehmet Akif'in Vaazlarındaki Millî Mücadele Ruhu http://www.mehmetakifarastirmalari.com/index.php?option=com_content&view=article&id=387&catid=27&Itemid=162-08-12-2014.
- İmamoğlu, Vahit, Mehmed Âkif ve İnanan İnsan, İstanbul, 1996, s.9.
- İmamoğlu, Tuncay, "Mehmet Akif Ersoy'da Düşünce-Eylem İlişkisi, "İlahiyat Tetkikleri Dergisi, Erzurum 2016/1, sayı: 45.
- İnayed, Hamit, Çağdaş İslami Siyasi Düşünce, Çev: Yusuf Ziya, İstanbul,1995.

- İnceoğlu, Efecan, "Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Evrimi", Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2009, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- İşcan, Mehmet Zeki, "Gazalının Islah ve İhya Düşüncesine Genel Bir Bakış", *Vefatının 900. Yılı Anı sına Büyük Mütefekkir Gazâlî*, Ankara, 2013.
- Kabaklı, Ahmet, Mehmet Akif, Toker Yayınları, İstanbul,1977.
- Kaplan, Mehmet, "Mehmet Akif’e Göre İlim ve Din, "Mehmet Akif Sempozyumu, İstanbul,1976.
- Kara, İsmail, Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri, İstanbul, 2014.
- Kara, İsmail, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, İstanbul 1986.
- Kara, İsmail, İslamcıların Siyasi Görüşleri, İstanbul, 1994.
- Kara, İsmail,"Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", Türkiye’de İslam cılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri, Edt: İsmail Kara, Asım Öz, İstanbul, 2013.
- Karahan, Abdülkadir. "Akif’in İslam Birliği Ülküsü ve İstiklal Savaşı’nda Mehmet Akif Ersoy",Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, İstanbul 1976.
- Karahan, Abdülkadir, "*Mehmed Akif’te Dln Duygusu*" Türk Kültürü, Yıl V, Sayı 52.
- Karakoç, Sezai, Mehmet Akif, İstanbul 1974.
- Karaman, Hayrettin, Gerçek İslam’da Birlik, İstanbul,1999.
- Karaman, Hayrettin, "Efgani Cemaleddin",DİA, İstanbul, 1994, Cilt X.
- Karaveli, Orhan, "Dedemin Konuğu Mehmet Akif İstiklal Marşını Yazıp İlk Kez Anneme Okuyor", Bir Ankara Ailesinin Öyküsü, , Sessiz Yaşadım Matbuatta, İsmail Kara-Fulya İbanoğlu, İstanbul, 2011.
- Kavak, Özgür, Reşid Rıza’nın Fıkıh Düşüncesi Çerçevesindeki Görüşleri, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul,2009.
- Kılıç, Ahmet Faruk, Milli Yürek Mehmet Akif Ersoy, İstanbul, 2008.
- Kırbaçoğlu, Hayri, "Tecdid’e "Evet":Lakin Ortada Tecdid Edilecek Bir Durum Kalırsa", Milet v e Nihal, Cilt 5, Sayı 2,Mayıs-Ağustos 2008,77

- Kırca, Celal, “Mehmet Akif’in Şiirlerine Konu Ettiği Ayetler ve Tahlili”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri,1991, sayı 4.
- Koç, Emel, “Klasik Materyalizm ve Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Yansımaları”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt I, Sayı II, Kasım 2009.
- Kon, Kadir, Yeni Bilgiler Işığında Mehmet Akif’in (Birinci Dünya Savaşı’nda) Almanya Seferi, Uluslararası Mehmet Akif Birlik ve Bütünlük Sempozyumu, İstanbul,2011.
- Kuntay, Mithat Cemal, Mehmet Akif Hayatı Seciyesi Sanatı, İstanbul,2012.
- Kutay, Cemal, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ankara, 1972.
- Kutluer, İlhan, ”Müsavat”, DİA, İstanbul,2006,Cilt. XXXII.
- Kutluer, İlhan, “Pozitivizm”, DİA, İstanbul, 2007, Cilt XXXIV.
- Kurtaran Uğur, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya Siyasi İlişkileri”, Tarih Okulu Dergisi, İzmir, Mart 2014, Yıl 7, Sayı XVII.
- M. Reşid Rıza el Hüseyini, İslam’da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri, çev. Ahmet Hamdi Akseki, sad. Hayrettin Karaman, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 1974.
- Manaz, Abdullah, Siyasal İslamcılık-I Dünyada Siyasal İslamcılık, ,İstanbul 2008.
- Maraş, İbrahim, ,İslam Dünyasında Yenileşme Arayışları, İslam Düşünce Ekolleri Tarihi, İlitam, 2007.
- Mardin, Şerif, Türk Modernleşmesi, İstanbul, 1994.
- Mardin, Şerif, “ *Türkiye’de Din ve Siyaset*”, Makaleleler III, İstanbul 1991.
- Maviş, Nazım, “Türkiye’de İslamcılığın Değişen Siyasal Dili: 1990’lı Yıllarda İslamcı Dergiler”, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 2017 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Merad, Ali, Çağdaş İslam, Çev: Cüneyt Akalın, İstanbul,1993.
- Mertoğlu, M. Suat, “Kaynaklara Dönüş Hareketi: Selefi Bir Talep mi, Modern Bir Yöneliş mi? , Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri, Edt: İsmail Kara, Asım Öz, İstanbul, 2013

Nazif, Süleyman, Mehmet Akif, İstanbul, 1971.

Nevzat Uyaroğlu ve Yusuf Teke, "Mehmet Akif'in İttihadı, "Uluslararası M. A. Birlik ve Bütünlük Sempozyumu, İstanbul,2011.

Nişancı, Şükrü, "İttihat ve Terakki Politikalarında Pozitivizmin Etkisi ve Eleştirel Bir Yaklaşım" Bilgi Dergisi, 2009,Sayı 2.

Oğuzoğlu, Yusuf, XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devletinin Durumu, Osmanlı Araştırmaları, XX, Edit: Nejat Göyünç, İsmail Erunsal, A. Atilla ŞENTÜRK, İstanbul,2000.

Oflaz, Abdulhalim," Mehmet Akif'in Asım'ın Nesli Projesine İlham Kaynağı Olduğu Düşünülen Sahabe: Âsım b. Sâbit'in Portresi", Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 10,Ekim 2017.

Okay, M. Orhan, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi, Ankara, 1989

Okutan, Çağatay, "Arap Milliyetçiliği", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, Ankara, 2001,Cilt 56, Sayı 2.

Orhan Okay – Ertuğrul Düzdağ, "Mehmet Âkif Ersoy",DİA, Ankara, 2002, cilt XXVIII.

Ozan, İbrahim Halil," II. Abdulhamit Döneminde İslamcı Muhalefet ve Mehmet Akif Ersoy", Yüzüncü Yıl İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl 2016, Sayı 4-5.

Öz, Mustafa,"Seyyid Ahmet Han, DİA, Cilt II, İstanbul,1989.

Öz, Satılmış, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Dini İhya Hareketlerinin Temelleri", ÇÜİFD, Ocak Haziran 2014,Cilt XIV, sayı I.

Özcan, Azmi,"(İkinci Meşrutiyet)19.Yüzyılda Osmanlı Devletinde Ortaya Çıkan Dini Siyasi İdeoloji "D.İ.A, 2001,cilt XXIII.

Özcan, Azmi,"İttihad'ı İslam", D:İ:A,2001,İstanbul, cilt XXIII

Özcan, Azmi, Milliyetçilik, DİA, 2005, cilt XXX.

Özcan, Azmi, " Osmanlıcılık", DİA, İstanbul, 2007, Cilt XXXIII.

Özevarlı, M.Said,"Reşid Rıza "DİA, İstanbul 2008,Cilt XXXV.

Özevarlı, M.Said, "Muhammed Abduh", DİA, İstanbul, 2005, Cilt XXX.

Özgören, Reşat, Tasavvuf, DİA, İstanbul,2011,Cilt, XXXX.

Özkan, Kenan, “Türk Modernleşmesinde Pozitivizmin Bilim Algısı”, Belgi Dergisi, Sayı 7, Kış 2014/1.

Öztürkçü, İbrahim, “*Mehmet Âkif’i Nasıl Bilirdiniz?*” Âkif’in Vefatından Sonra Yeni Adam Dergisi’nde Yapılan Anket, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Language and Literature Studies, 2015, sayı 12.

Öztürkçü, İbrahim, ”Hakkın Sesleri ve Mehmet Akif’e Göre Balkan Harbinin Sebep ve Sonuçları”, Uluslararası Mehmet Akif Birlik ve Bütünlük Sempozyumu, İstanbul,2011.

Sabit, Halim, ”Mehmet Akif’in İslamcılığı ve Milliyetçiliği”,Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları, İstanbul,1939.

Sarıkaya, M. Saffet, ”İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış, Osmanlı Türkiye’sindeki Arayışlar”, İnsan Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Yıl I, Sayı I, 1999/I.

Sezer Feyzioğlu, Hamiyet, “ Hatıraların Işığında Balkan Savaşları”, DTCF Dergisi, Cilt 56, Sayı 2, Aralık 2016, s.200

Sözeri, Mustafa Sabri, ”Mehmet Akif’in Dindarlığı”, Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif, Hilmi Yücebaş, İstanbul,1958.

Subaşı, Necdet, “Türk Reformasyonu ve Din “İhya”, “Tecdid” ve “İslah” ın Modern Kullanımları,

[\(09.01.2017\)](http://www.necdetsubasi.com/calismalar/makale/66-turk-reformasyonu-ve-din,(09.01.2017))

Subaşı, Necdet, ”Devlet, Cemaatler ve İslamcılık”, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri, Edt: İsmail Kara, Asım Öz, İstanbul, 2013,

Sertoğlu, Murad, “Senelerden Beri Mısır’da Yaşayan Tanınmış Türk Şairi Mehmet Akif İstanbul’da”, Sessiz Yaşadım Matbuatta, Mehmet Akif 1936-1940, İsmail Kara-Fulya İbanoğlu, İstanbul,2011

Şahin, Hanifi, ”İhya İslah Hareketleri ve Selefilik İrtibatı”, E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi, Cilt IX, Sayı I, Bahar 2016

Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, İstanbul, 1990, cilt 1.

Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, İstanbul, 1990, cilt 2.

- Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, İstanbul, 1991, cilt 3.
- Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, İstanbul, 1992, cilt 4.
- Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, İstanbul, 1990, cilt 5.
- Şengüler, Açıklamalı Mehmet Akif Külliyyatı, İstanbul, 1992, cilt 10.
- Şentürk, Hulusi, Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık, İstanbul,2011.
- Tansel, Fevziye, Abdullah, ”Mehmet Akif Üzerinde Çalışılması Gerekli Mevzuu ve Meseleler”, İstanbul,1976.
- Telkenaroğlu, Merter Rahmi, “M. Hamdi Yazır’da (1878-1942) “Reforma Karşı Tecdid” ya da “Başkalaşmadan Yenileşme” Tasavvuru”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2013, Sayı 3.
- Timurtaş, Faruk Kadri, Mehmet Akif ve Cemiyetimiz, İstanbul 1962.
- Topaloğlu, Aydın, “ Materyalizm”,DİA, Ankara, 2003, Cilt XXVIII.
- Topçu, Nurettin, Mehmet Akif, İstanbul 1970.
- Tunaya, Tarık Zafer, İslamcılık Cereyanı, İstanbul, 1962.
- Türcan, Talip, “Şura”, D.İ.A, 2010, cilt 39.
- Türkmen, Zekeriya, “Kuleli Vak’ası”, DİA, Ankara 2002, Cilt XXVI
- Ünsal, Fatma Bostan, ”Batılılaşma ve Gelenek Arasında Şekillenen İslamcılık”,Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık, İstanbul, 2005, cilt VI
- Yalçı, Abdurrahman, “*Son Dönem Osmanlı Aydınlarında Batıcılık, İslamcılık Ve Milliyetçilik*”, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2015, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Yazıbaşı, Muhammed Ali, “II. Meşrutiyet Dönemi Batıcılık Akımının Ahlak Anlayışının Değerlendirilmesi”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 2014.
- Yavuz, Yusuf Şevki, Kader, DİA, İstanbul,2001,Cilt, XXIV.

- Yazıek, Ramazan, “Din, Tecdid ve Reform Kavramları Üzerine Mülâhazalar”, Mîlel ve Nihal: İnanç, kùltür ve mitoloji araştırmaları dergisi, 2008, cilt: V, sayı: 2.
- Yazıcı, Hayri, “Üstat Mehmet Akif Cennet Gibi Yurdunda, Sessiz Yaşadım Matbuatta Mehmet Akif 1936-1940, İsmail Kara-Fulya İbanoğlu, İstanbul,2011.
- Yıldırım, Ergün, “ İslamizm, İslamlaşma ve İttihad-ı İslam” Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyumu Tebliğleri, Edt: İsmail Kara, Asım Öz, İstanbul, 2013
- Yıldırım, Ali “*Mehmet Akif Ersoy’un Tanrı Anlayışının Felsefi Açıdan Değerlendirilmesi*”, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir (http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/yrddoc-drali_yildirim_bildiri.pdf)
- Yıldız, M. Cengiz, Osmanlının Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık, Milliyetçilik, SDÜ Fen Edebiyat Fakùltesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 1999, Sayı 4.
- Yusuf Tekin ve Birol Akgün, İslamcılar, Demokrasi İlişkisinin Tarihi Seyri”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce –İslamcılık, İstanbul 2005, Cilt VI.
- Yücebaş, Hilmi, Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif, ,İstanbul,1958.
- Zengin, Ertuğrul, “ Bir Toplumsal Hareket Olarak Akıncılar: Türkiye’de İslamcı Özenin Kurulumu ve Eylemi, Galatasaray Üniversitesi SBE, İstanbul 2017 (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Osman CEBECİ

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 10 Ekim 1979, Kayseri

Medeni Durumu: Evli

Tel: +90 544 399 00 25

Fax: +90 352 621 79 90

email: osmancebeci@erciyes.edu.tr

Yazışma Adresi: Yeni Mahalle Kurtuluş Sokak Birlik Ap. No:13

Develi/KAYSERİ

EĞİTİM

Derece	Kurum Mezuniyet	Tarihi
Lisans	A.Ü. İ.İ.B.F Kamu Yönetimi	2009
Lise	İmam Hatip Lisesi	1996

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2012-	Halen Erciyes Üniversitesi Seyrani Ziraat Fakültesi	Bilgisayar İşletmeni
2001–2012	Diyanet İşleri Başkanlığı İmam-Hatip	

YABANCI DİL

Arapça